

NÉPRAJZI ÉRTESÍTŐ

ANNALES MUSEI ETHNOGRAPHIAE

LXXXI.

1999.

LXXXI. 1999.

NÉPRAJZI ÉRTESÍTŐ

ANNALES MUSEI ETHNOGRAPHIAE

NÉPRAJZI MÚZEUM, BUDAPEST

A Néprajzi Múzeum Évkönyve
Yearbook of the Museum of Ethnography
Jahrbuch des Ethnographischen Museums
Annales de Musée d'Ethnographie

Megjelent a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával

Szerkesztőbizottság – Editorial board
FEJŐS ZOLTÁN (elnök), GRÁFIK IMRE, SZACSVAY ÉVA

HU ISSN 0077–6599

Szerkesztette – Edited by
GRÁFIK IMRE

Az angol rezüméket fordította – Translation of the summaries by
BALOGH KATALIN
PÁLOSFALVI TAMÁS

A német összefoglalókat fordította – Die Zusammenfassungen übersetzt von
BALOGH JÁNOSNÉ HORVÁTH TERÉZIA
KIRÁLY PÉTER
Miskolci Fordító Iroda

A címlapon
Német díszlepedőszerű hímzett részlete, Pomogy, volt Moson m., ma Ausztria, 1766
(Néprajzi Múzeum ltsz. 51.14.598.) Fotó: Winter Erzsé

A hátsó borítón
Ötéves száz leányka öltözete az 1889-es Országos Kisdednevelési Kiállításból. Kisdisznód,
volt Szeben m., ma Románia
(Néprajzi Múzeum ltsz. 2745, 2747-2752, 2755, 2757) Fotó: Winter Erzsé

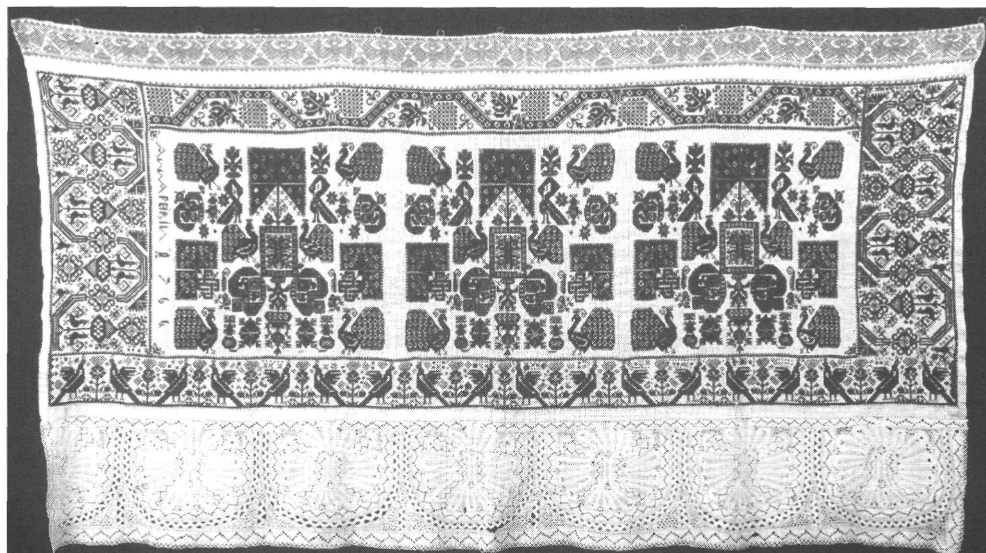
Tartalom – Contents

- BALOGH JÁNOSNÉ HORVÁTH TERÉZIA – KATONA EDIT
Anna Peirin hímzésének múzeumi pályafutása (1872–1998) / 5
Schicksal einer Stickerei in Museen (1872–1998)
- K. CSILLÉRY KLÁRA
A trapézormú szekrények. Egy díszítőelem terjedésének tanulsága / 49
Schränke mit trapezförmigen Giebeln. Aufschlüsse aus der Verbreitung eines
ornamentalen Elementes
- CSUPOR ISTVÁN
A nagybányai fazekasok technológiai ismeretei és edényformái / 79
Technological skills and forms of the pottery of Nagybánya
- GYÖRGYI ERZSÉBET – SZOJKA EMESE
Önállóság és kapcsolatrendszer. A Tolna megyei Sárköz ház- és lakáskultú-
rájának néhány jellegzetes vonása / 115
Independence and system of relationship – Some typical outlines of the
Sárköz-house and its dwelling culture (county Tolna)
- KATONA EDIT – BALOGH JÁNOSNÉ HORVÁTH TERÉZIA
Az 1889-es Országos Kisdednevelési Kiállítás és a Néprajzi Múzeum / 131
The National Infant Rearing Exhibition of 1889 un Budapest and the
Museum of Ethnography
- UDVARI ISTVÁN – VIGA GYULA
A néprajzos Sztripszky Hiador / 147
Der Ethnograph Hiador Sztripszky
- PAPPNÉ MÉSZÁROS JOHANNA
A Néprajzi Múzeum látogatóiról 1990–1998 / 177
On the visitors of the Hungarian Ethnographic Museum (1990–1998)

Anna Peirin hímzésének múzeumi pályafutása (1872–1998)

Amikor 1998 tavaszán a Néprajzi Múzeum Textil- és Viseletgyűjteményének történetével kezdtünk foglalkozni, felfigyeltünk arra, hogy az egyik itt őrzött mutatós hímzés gyakran szerepelt tudományos és népszerűsítő néprajzi kiadványokban, de más-más adatulással. Mivel a leltári, illetve törzskönyvi száma alapján nyilvánvaló volt, hogy 1951-ben került a Néprajzi Múzeumba egy olyan tárgyegyüttessel, amely korábban az Iparművészeti Múzeum tulajdona volt, nyomozni kezdtünk eredete után az Iparművészeti Múzeum Adattárában, a tárgyon meghagyott korábbi leltári szám alapján. Megállapíthattuk, hogy ez a hímzés – és a vele egyszerre átadott többi 1623 népi (és nem iparművészeti) textilá közül sok – azokból a legkorábbi gyűjtésekből származik, amelyek megalapozták a Néprajzi Múzeum magyarországi gyűjteményét. Az átvevő muzeológus, Fél Edit így nyilatkozott az átvétel után 19 évvel (anélkül, hogy az általunk feltárt gyűjteménytörténeti hátteret ismerte volna): „Ez a csoport gyűjteményünknek egyik legértékesebb része” (Ny–191/970 ügyiratszámú, „Fél Edit az átadás-átvétel alkalmával...” kezdetű, címlap nélküli jegyzőkönyv 9). Az átadott együttesbe valóban sok olyan darab tartozott, amely az átkerülése után hamarosan „sztár” lett: kiállításokon és kiadványokban gyakran szerepelt. Némelyikük annyira „jó tárgy”-a gyűjteményünknek, olyan jól reprezentálhatja egy-egy vidék (pl. a Matyóföld) paraszti hímzőstílusát, s annak fejlődését, hogy ma sem váltható ki más példányokkal, tehát ismételt bemutatása indokolt és szinte elkerülhetetlen. Sőt ha belelapozunk az 1951 előtti általános népművészeti vagy speciálisan hímzés témájú kiadványokba, azt látjuk, hogy már akkor is szívesen közölték ezeknek a tárgyaknak a képét, amikor még az Iparművészeti Múzeum őrizte őket.

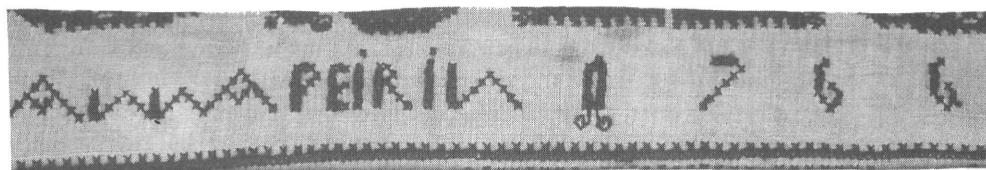
Az átadott hímzések közül az általunk kutatott, 51.14.598-as leltári számú lepedőszerű nem képvisel ismert, néprajzilag feldolgozott hímzőstílust, de annyira szemrevaló, gondos, szabályos, hatásos kivitelű, hogy a népi textilkultúra kutatóit újra meg újra megragadta, így az átlagosnál többször került bemutatásra. Különlegességét fokozza, hogy az ismert XVIII. századi nyugat-dunántúli hímzések körében *egyedülállóan gazdag információban*, hiszen teljes név és évszám őrződött meg rajta, s azon kívül feljegyezték beszerzése helyét és a nemzetiségét is. A 125 éves múzeumi pályafutása során azonban nem mindig vették, illetve információvesztés miatt nem is vehették figyelembe ezeket az értékes adatait. A fentiek következtében ez a gyűjteményi darab az átlagosnál gyakrabban lehetett különféle tipikus „múzeumi események” szenvedő alanya, s válhatott szerepléseinek sora olyan kirívóvá, hogy megírásra kényszerült a pályája.

1. KÉP. A történet hőse: fekete gyapjúfonallal, javarészt szálánvarrott öltéssel hímzett lepedősél.
(Továbbiakban: a hímzés.) Származáshelye: Pomogy, volt Moson megye, ma Ausztria. Német munka.

(Az Iparművészeti Múzeum 2664-es, majd 13.395-ös,
1951 óta a Néprajzi Múzeum 51.14.598-as leltári számú tárgya.)

Fotó: Winter Erzsi

2. KÉP. A hímzésbe baloldalt függőlegesen varrt felirat: ANNA PEIRIN 1766.

Fotó: Winter Erzsi

Köszönetet mondunk mindazoknak a múzeumoknak, könyvtáraknak és levéltáraknak, valamint lelkészi hivataloknak, amelyek a hímzés viszontagságainak rekonstruálásához és származásának hitelesítéséhez szükséges szerteágazó kutatómunkánkat segítették: elsősorban a budapesti Néprajzi Múzeumban múzeológusként működött Németh Lajosné Fülöp Katalinnak és Király Péterné Csilléry Klárának; az Iparművészeti Múzeumból Ács Piroskának; a csornai múzeum igazgatójának, Szalontay Juditnak; a mosonmagyaróvári Hansági Múzeum korábbi muzeológusának, Ács Annának; a bécsi Iparművészeti Múzeum (Museum für angewandte Kunst) textilrestaurátorának, Blanda Winternek; a kismartoni püspöki levéltár (Diözesanarchiv) igazgatójának, Hans Peter Zelfelnek; a prágai Nemzeti Múzeumból (Národopisné oddělení HM – Národního muzea v Praze) Jiřina Langhammerovának.

Bemutató*

A történet hőse – a tárgy gyűjtőjének feljegyzése szerint is – (vö. 6. KÉP), egy *díszlepedő* töredéke, annak egyik keskeny végéhez hozzávarrt, 90×158 cm-es hímzett *széle* (1. KÉP). A paraszti díszlepedők elsősorban a történelmi Magyarország speciális lakáskultúra-jelenségének számító *tisztaszobabeli vetett ágy* letakarására szolgáltak. Föltehető, hogy a XVIII. században a kelengyék és általában a háztartások *egyetlen* díszített lepedőjét használták *gyermekágyas függönyként* is és *halottas lepedőként* is, s csak a későbbi évszázadokban vált általánosabb gyakorlattá, hogy többféle lepedőt készítettek a különféle funkciókhoz (FÉL 1964, 23, K. CSILLÉRY 1977, 586–587, 1982, 548–550).

A szóban forgó lepedővéget felső szélénél kétfejű sasos, piroshímű pamutszöttes betét csatlakoztatta a tulajdonképpeni lepedőhöz; alsó széléhez pedig széles, fehér lenfonalból vert csipkét varrtak lezárásul. A 37 cm széles hímzett felület *alapanyaga* egyforma (16-os) lán- és vetüléksűrűségű *lenvászon*.

A *hímzőfonal* (idővel kifakult, elszíneződött) *fekete gyapjú*.

Ha alaposan szemügyre vesszük a *díszítmény* jellegzetességeit (a részleteket melőzve), akkor a Dunántúl *XVIII. századi* népi hímzéskecskének elsődleges áttekintése birtokában, azaz több közgyűjtemény, a budapesti Néprajzi Múzeum, Nemzeti Múzeum és Iparművészeti Múzeum, az esztergomi Keresztény Múzeum, a győri, a szanyi, a csornai, kapuvári, soproni, mosonmagyaróvári, kismartoni és brünni múzeum, továbbá a bécsi Museum für angewandte Kunst idevonatkozó anyagának megtekintése után (a bécsi Volkskundemuseum hímzésanyagáról költözései miatt eddig csak irodalom alapján tájékozódhattunk), valamint számos kiadvány ismeretében a következőket állapíthatjuk meg:

A *kompozíció* alapján véve tipikus XVIII. századi dunántúli népi lepedőszéldísz: *középsávjában kazettás rendben*, vízszintesen egymás mellett háromszor ismétlődő főmintával és (a paraszti gyakorlatban ritka módon) mind a négy oldalán *szegélyhímmel*.

A hímzés különlegességét a sajátos összetettségű főmintája adja.

A *főminta* egy *vázából kinövő, szögleteszefűs-keresztcsomós-gránátalmás-pávás-pelikános virágtő*. A Dunántúlon gyakori „emeletes” mustrák legösszetettebb, csak az egykori Magyarország északnyugati határvidékéről ismert „háromemeletes” változata. Felismerhető, hogy háromféle – mintalapokon és mintakönyvekben terjesztett, olasz és német reneszánsz előképekre visszavezethető – növényi motívum-együttesből zsúfolták össze szorosán, egészítették ki madarakkal és tervezték át még nem kiforrott szerkezeté.

* Annak a kérdésnek a tisztázása, hogy a Pomogyon gyűjtött hímzés kevés változatban ismert főmustájának variánsai hogyan viszonyulnak egymáshoz, valamint előképeikhez időben és földrajzilag, még további kutatást igényel. Dolgozatunkban csak érintőlegesen foglalkozunk történetének első szakaszával, vagyis azzal, hogy a hímzést a maga falusi-népi rendeltetésében, a XVIII. századi művelődéstörténeti-hímzéstörténeti környezetében vizsgáljuk, készítését és eredeti funkcióját taglaljuk. Jelen tanulmányunk a tárgy történetének második szakaszát ismerteti, az ANNA PEIRIN feliratú lepedőszélt a XIX. és XX. század folyamán vele megessett múzeumi események során követi, és az időközben elveszett adatolását törekszik visszaállítani.

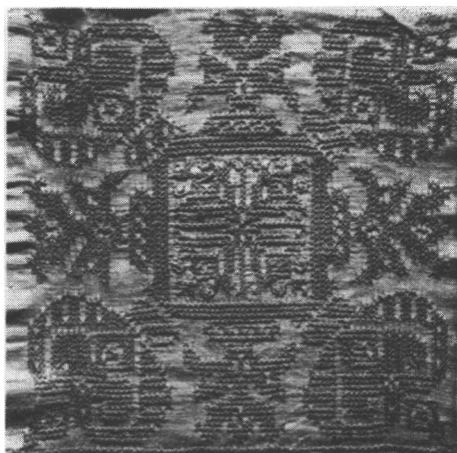

3. KÉP. A hímzés főmintájának egyik alkotóeleme önállóan: ötágú szögletes szegfű lepedővég részletén (Horvátszidány, volt Sopron megye. Néprajzi Múzeum, leltári száma 59045).

Fotó: Winter Erzsé

4. KÉP. A hímzés főmintájának másik alkotóeleme önállóan: hétágú szögletes szegfű keresztcsomóval lepedővég részletén, volt Pozsony megye (?), ma Szlovákia (?). Néprajzi Múzeum, leltári száma 139469). Fotó: Winter Erzsé

5. KÉP. A hímzés főmintájának harmadik alkotóeleme önállóan: középpontosan tükrös gránátalmás mustra lepedővég részletén (Horvátszidány, volt Sopron megye. Néprajzi Múzeum, leltári száma 59043).

Fotó: Szabó Jenő

A szerkezet lehangsúlyosabb alkotóeleme egy *függőleges szimmetriatengelyű, olasz korszó* típusú vázából kinövő erősen geometrizált, *ötágú szögletes szegfű*, alsó ágain lazán lecsüngő más növényi elemekkel. (Ennek a motívumegyüttesnek a Dunántúlon gyakori változata szemlélhető a 3. KÉPEN.) A középső szegfű helyére néha kétfejű sas került.

Az olasz korszós mintának kevésbé gyakori variánsa egy kisebb mértékben geometrizált, (többágú, leggyakrabban) *hétágú szegfű*, ahol a felső virágfejek szárán elhelyezkedik egy-egy *keresztcsomó* (vö. HANSMANN–KRIS–RETTENBECK 1977, 276, 448. ábra) és a virágtartó fölött a középső szegfű szárán pedig egy – másfajta, centrális szerkezetből átvett – rozetta ül (4. KÉP, vagy a 20. KÉPEN balra lent, fordítva elhelyezve a vitrinben). A vizsgált példány másik előzménye ez a hétágú virágtő lehetett, de a hímző a két felső és a két alsó sarokban a *szegfűt* nyitott farkú, lépkedő *pávával helyettesítette*, így csak három virágfej maradt a hétből. A két felső szegfű keresztcsomóستul lecsúszott a „harmadik emelet”-ről az „első”-re, és ezek képezik az oldalsó virágfejeket.

Az összetett mintába belekompilált harmadik mustra *középpontosan tükrös* szerkezetű: négy kis kazettára osztott négyzet sarkaira négy erőteljes *gránátalma*, és a felezővonalaira egy-egy lapos „kosár”-ban négy *kis virágbokor* illeszkedik. Önállóan szemlélhető ez a ritkább nyugat-dunántúli motívumegyüttes például a 5. KÉPEN. A most tárgyalt hímzésen a gránátalmákból az alsó kettő a helyén maradt, a két felső pedig kitolódott a kompozíció oldalsó szélére és kisebb méretű lett. A virágbokrokból csak az alsó maradt a helyén, a két oldalsó (kissé módosult alakban) feltolódott a motívumkompiláció tetejére és egy-egy páva (az ötödik és hatodik) lépett a négyzet két oldalára, a felsőnek a helyét pedig teljesen elfoglalta a középső száras szegfű. Ennek a centrális motívumegyüttesnek a beékelődése miatt a szegfűs virágtő mindhárom (megmaradt) virágja elszakadt a virágtartótól.

Mindezekén túl még egy *pelikánpárt* is beépítettek a mustrába. Más dunántúli, főként a nyugatabbi megyékben készült hímzéseken is gyakori a főminta középső vagy felső szakaszában a növényi díszek dúsítása kisebb-nagyobb madarakkal, főleg pávával, de általában nem ennyire hangsúlyos figurákkal. A mustrát több kisebb háttérkitöltő motívummal tovább gazdagították.

A középsávot négy oldalról keretező háromféle *szegélyhím* előképekből készített, szabályos minta: fönt szőlős, kétoldalt makkos-rózsás, lent kitárt szárnyú madaras. Az oldalsóba az alapelemeken kívül dunántúli módon madárpárokat is belekomponáltak és az alsót sok improvizált háttérkitöltéssel dúsították.

A lepedőszél *hímzésttechnikája* túlnyomórészt *szálánvarrott és keresztöltés*. A növényi motívumokat *előöltéses kacsokkal* (Holbein-öltés) egészítették ki. Kétféle megoldást alkalmaztak a kivitelezéskor. A szegélyhímekben a megszokottnak megfelelő módon egyenlő számú, 4-4 lánc- és vetülékfonalat fogtak át egy keresztsszemmel. A hangsúlyos részen, a *középsávban* a varró azonban – különleges módon – úgy dolgozott, hogy 3 lánc- és 4 vetülékfonalat fogott át egy keresztsszemmel, tehát minden öltés, minden motívum, így a teljes mustra is *függőlegesen megnyúlt* és feszes lett a munka összhatása.

A tárgy egyediségét az adja, hogy a középsáv bal szélén jól láthatóan, világosan olvashatóan keresztöltéssel bele van varrva egy női *keresztnév* és – németes sorrendben *utána* – egy német *családnév* nőnemű alakja, valamint egy *évszám* (lásd: 2. KÉP):

ANNA PEIRIN 1766

A név a hímzés készítőjének és/vagy tulajdonosának személyére, az évszám pedig a készítés vagy csak a befejezés évére utal. A családnév a több változatban használt, ingadozó kiejtésű és helyesírású Bauer-Pauer-Pajj(e)r-Pei(e)r ('paraszt, gazda') névnek feleltethető meg.

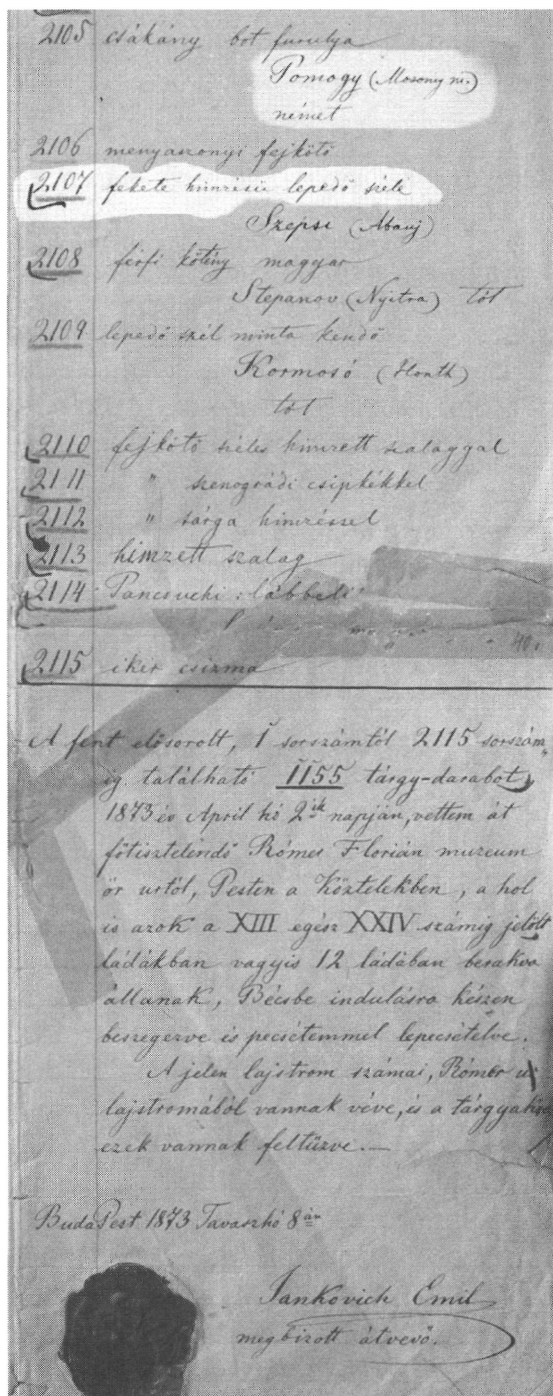
A gyűjtő *németnek* jelölte meg a tárgyat, amelyet *Pomogyon, Moson megyében* szerzett be (vö. 6. KÉP). A község ma Pamhagen néven Ausztriához, Burgenlandhoz tartozik. Pomogy környéke, a Fertő melléki Tószög (Seewinkel) lakosságának zömét a XVII. század elején telepítették át Oberschwaben területéről. Pontosabb megnevezésük: „*Deutsche* (Heidebauern, meist Protestanten aus Schwaben)” (CZOERNIG 1857, II. 195, 304). Az ideköltözött evangélikus menekültek utódai a XVIII. század elején katolikussá lettek. Bél Mátyás Moson megyét ismertető munkájában, amely eredetileg 1749 táján jelent meg (BÉL 1985, 45), azt írta, hogy az ott élő németek „nagy gondot fordítanak arra, hogy gyermekeiknek a... műveltséget megadják... nagy költséggel is tovább taníttatják. Ritka az a módosabb parasztember, aki ne tudna olvasni és körülményeihez szabottan írni. Ugyanilyen törődéssel nevelik a lányokat is...” A hímzés készítője/varratója is ilyen heidebauer (Moson megyei német 'pusztai paraszt') közegeben nőhetett fel, akinek megvolt az igénye és hozzáértése, hogy németes gondossággal-feszességgel hímzett díszlepedőjébe nem mindennapi módon teljes nevet és évszámot is varrjon illetve varrasson, amire abból a korból a környékbeli többi népcsoport (magyarok és horvátok) köréből nem ismerünk példát.

Anna Peirin hímzésének pályája 1872 és 1998 között

A történet két intézményhez kapcsolódik: 1951-ig a tárgy első közgyűjteményi őrzőhelyéhez, az Iparművészeti Múzeumhoz, majd 1951-től máig a Néprajzi Múzeumhoz.

A hímzés információs háttérét gazdagítja, hogy gyűjteménytörténeti kutatásaink révén megismerhettük beszerzésének körülményeit is.

1872-ben Xántus Jánost és Rómer Flórist bízták meg, hogy a magyarországi *háziipart* – beleértve a paraszti önellátást is – reprezentáló tárgyakat gyűjtsenek a következő évre tervezett bécsi nemzetközi *kiállítás céljára*. A gyűjtés során a nyugat-dunántúli megyéket, köztük Moson megyét Rómer Ferenc Flóris (Flórián) „archeológus, nagyváradi apátkanonok” kereste fel. Ő hozta el a tárgyat *1766-os* hímzett lepedőszület *Pomogyról*. Az akkor 106 éves hímzés a későbbi adatokból visszakövetkeztethetően 2114 más néprajzi tárggyal együtt *a fővárosba került* és jegyzékbe vételekor kapta a *2107-es számot*. Tudomásunk szerint ez volt az *első azonosító száma*.

6. KÉP. A hímzés első hiteles „okmánya”
szerint az eredete: „Pomogy (Mosony
m.) német” (Iparművészeti Múzeum,
Irtatór 5/1873. 9).
Repró: Winter Erzs

*

1873 elején a viselet- és egyéb
textil szempontjából kiemelke-
dően nagy „eredeti népipar-
gyűjtemény”-t először Budapes-
ten a Köztelek nevű gazdasági
egyesületi központ székházában
(az Üllői út–Köztelek utca sar-
kán), hat helyiségben mutatták be
a hazai közönségnek (CS/UKÁSI/
1873a, b, – R.–S. 1873). Fel-
tehetően kiállították Anna Peirin
hímzését is, de a leírásokban nem
találkoztunk említésével. Április
elején a fenti nagyobb együttes-
ből kiválogatott 1154 más tárgy-
gyal együtt ezt a lepedőszél is –
sorszámát változtatlanul hagyva
és rátűzve – (sorszáma alapján
feltételezhetően az utolsó, a
XXIV. számú) ládába csomagol-
ták „Bécsbe indulásra készen”.
Az akkor készült és az Iparmű-
vészeti Múzeumban „Lajstroma
A főtisztelendő Rómer Florian
múzeum őr urnak, Pesti Köztele-
lekbeli gyűjteményéből külden-
dő tárgyaknak, a Bécsi Világ-
kiállítás számára” cím alatt őrz-
ött csomagolási jegyzék néhány
sora képezi a tárgy első fennma-
radt „okmányát”: „Pomogy (Mo-
sony m.) német”, „fekete him-
zésű lepedő széle” (6. KÉP).

*

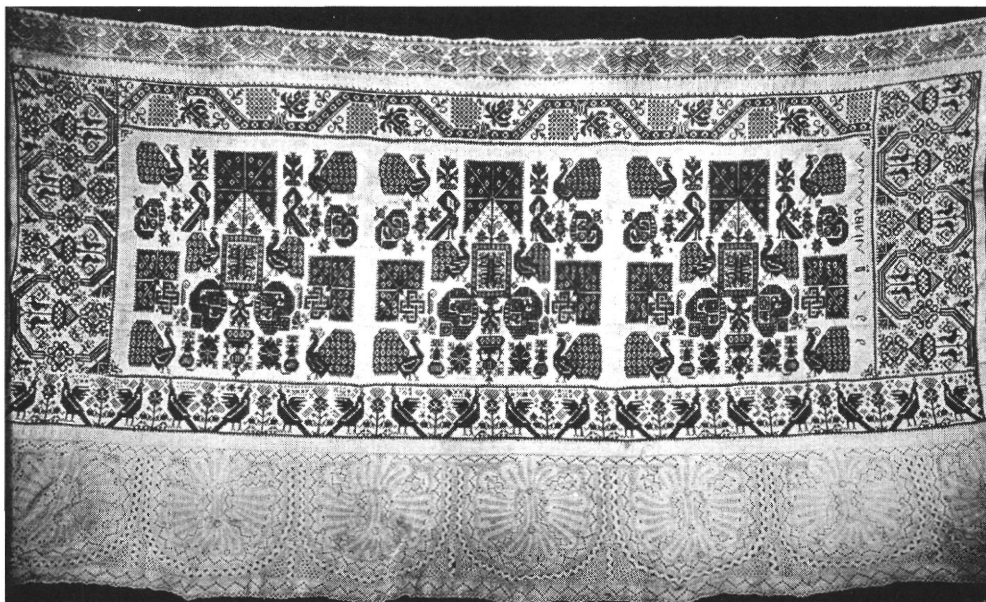
A magyarországi kollekción *Bécsben*, a világiállításán (Wiener Weltausstellung) a Práterben kevés helyet, egyetlen termet kapott (RÖMER 1875, 22). A katalógusból megállapítható, hogy a tárgyalt hímzést nem állították ki (Ungarn 1873, II. 212–214).

*

A lebontott kiállítás anyagát ugyanabban az évben visszazállították *Budapestre*. A „háziipari” tárgyegyüttesnek az lett volna a rendeltetése, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum szervezetén belül 1872-ben megalakult, de még csak külföldi kollekciónkkal rendelkező Néprajzi Tár magyarországi gyűjteményét alapozza meg. De abban a korban a gyáripari tömegtermeléssel szemben a művészi ipar megteremtésének igényével fordult a figyelem a nemzeti stílus letéteményesének tartott „háziipar” felé, és a korra annyira jellemző iparművészeti szempontok, a művészi tervezés céljainak előretörése miatt úgy határoztak, hogy ezt az anyagot mégis az *Iparművészeti Múzeum* kapja meg, „melynek alapját a bécsi világtárlat alkalmával vetették meg” (PULSZKY 1878, 3), ezért oda került a pomogyi lepedőszél is.

*

1878-ban „A magyar háziipar díszítményei” című, Pulszky Károly „műtörténetíró” által írt és Fischbach Frigyes (Friedrich) tervező iparművész, hanai akadémiai tanár által illusztrált, első hazai népi textilművészeti *albumban* (PULSZKY 1878) jelent meg *nyomtatásban* tudomásunk szerint először a 112 éves hímzés fényképe, mintarajza és leírása. A kötet a bécsi kiállításra gyűjtött anyagból, „ezen tárgyak kiválóbbjainak közzététele” céljából született. A kiadvány külső címlapján megadott ponto-

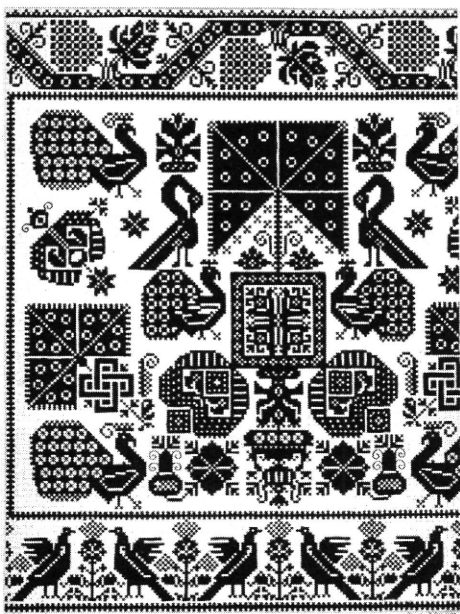
7. KÉP. A hímzés első publikált fényképe, az első magyarországi mintalap-albumban. Illetősége a kíséző szöveg szerint „Pomogy Mosonymegye. Német” (PULSZKY 1878, 28. Tábla/C). Repró: Winter Erzsi

sabb idegen nyelvű címeinek megfelelően („Ornamente der Hausindustrie Ungarns” és „Ornements de l’industrie de la Hongrie”) javarészt *magyarországi* nemzetiségi anyagot tartalmaz. Célja, „hogy a díszítések legszebbjei oly módon legyenek benne közölve, hogy mintákul szolgálhassanak az iparművészeknek. ... A táblák magyarázó jegyzékében közölve van az ábrázolt tárgyak készítmódja, s eredetök Rómer és Xántus urak gyűjtési lajstroma nyomán” (PULSZKY 1878, 4).

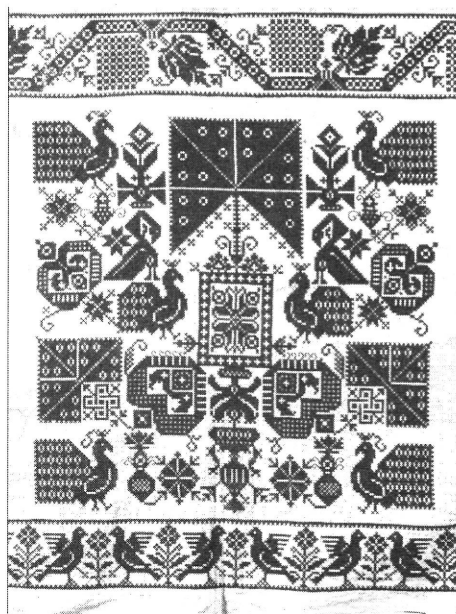
Az albumban megjelent *fénykép* nagy erénye, hogy csonkítatlanul, *egészében* mutatta be a tárgyat, tehát maradéktalanul érvényesült a hímzés teljes kompozíciója (7. KÉP). Ismereteink szerint ez az első és – az általunk 1998-ban készített felvételeg (1. KÉP) – az egyetlen teljes ábrázolása.

Az 1878-as fotó magyarázata (magyarul, németül és franciául) tartalmazza a tárgy első fennmaradt részletesebb, azonosításra alkalmas, szabatos *leírását*, amely teljes egészében idézi a bal szélén behímzett szöveget:

Lepedővég. Pomogy Mosonymegye. Német. Készítette 1766-ban „ANNA PEIRIN” a behímzett fölírás szerint. A felső szegély fehér vászon, melybe vörös pamuttal kétféjű sasok vannak beleszőve. A széles középső rész fekete gyapju keresztöltésekkel van kihimezve. Legalul fehér czernából vert csipke látható. 1/9 nagyság.

8. KÉP. A hímzés első publikált rajza (Fischbachtól), az első magyarországi mintalap-albumban. A kísérvő szöveg szerint: „készítette »ANNA PEIRIN 1766«” (PULSZKY 1878, 13. Tábla). Repró: Winter Erzsi

9. KÉP. A hímzés iparművészi újraalkotásának részlete, amely a Fischbach-rajz nyomán, piros pamutfonállal készült szálánvarrott öltéssel (Keresztény Múzeum, leltári száma 61.492.1). Fotó: Mudrák Attila

Az általunk vizsgált lepedőszél fényképével egy lapon (28. tábla A) került bemutatásra *első ismert párhuzamának*, egy szálánvarrott hímű hasonló darabnak a (sajnos nem kommentált) képe, amelyen a főminta lényegében azonos Anna Peirin mustrájával (dolgozatunkban a 24. KÉP). Harmadikként egy, a stílusában ideillő, de ugyancsak adatolatlan, szögletes szegfűs – kétfejű sasos főmintájú, szálánvarrott hímzés ábrája egészíti ki az albumlapot (28. tábla B), a mintarokonságot érzékeltetve.

A Fischbach készítette *rajz* (8. KÉP) *nem pontos* mása, hanem a gyakorlati célnak megfelelően „mintaszerű”-vé való átalakítása a pomogyi hímzésnek („Vesd össze Tábla 28 C-vel”!). Csak a szembetűnőbbeket említjük a módosításokból. Fischbach a felső szegélyt megfordította: rajzán a szőlőfürtök az indáívek bal oldalán, míg az eredetin az ívek jobb oldalán sorakoznak. A középsáv tekintetében a mintarajz főként abban tér el a hímzéstől, hogy teljes egészében szabályos négyzethálós rendszerben készült, így nem érvényesül a hímzésnek az a jellegzetessége, hogy a főminta kereszt-szemei függőlegesen megnyújtottak. Elmaradtak a makk formájú elemek, amelyek a pelikánok mögött helyezkednek el. A tárgyon minden páva- és szegfűmotívumot csilлагöltések díszítenek, a rajz viszont a szegfűkön keresztaszemeket jelölt. A hímzésen az alsó szegélyben a madárpárok közeiben csak egyféle virágtő szerepelt, sokféleképpen kiegészítve improvizált, apró, keresztaszemes elemekkel. Fischbach csupán két-féleképpen alkalmazta a kiegészítő elemeket, ezáltal kétféle, szabályosan váltakozó virágtövet szerkesztett. A mintalap teljesen mellőzte az oldalsó szegélyeket. – A rajz magyarázata:

Lepedőszél-része készítette „Anna PEIRIN 1766” a behimzett fölírás szerint. Hímzés vászon-alapon, fekete gypaju, keresztöltés. 2/3 nagyság. Vesd össze Tábla 28 C-vel.

*

A kiadvány hatására a rajz nyomán a következő években „a besztercebányai női ipariskola apácai, tanítónői és ügyesebb növendékei” egy 875 cm hosszú, átfogalmazott *másolatot készítettek*, illetve *újraalkották* a hímzést (9. KÉP GERVERS-MOLNÁR 1983, 55). Tizenhétszer ismételték a főmintát, két szegély között. Az oldalsó szegélyhímeket elhagyták, akárcsak Fischbach rajza. Ez a változat még „szögletesebb” lett, mint a rajz, mivel a főminták négy-négy sarokpávája farkát úgy formálták, ahogyan a szögletes sarokszegfűket szokás. A másolók az eredeti darabnak a fényképét is tanulmányozhatták, hiszen a középsávban visszaállították a függőleges megnyújtottságot. Az alsó szegélyhím virágait és madarainak lábát átstilizálták. Ez az iparművészeti alkotás Ipolyi gyűjteményébe jutott és sokszor kiállításra került. Első jelentősebb szereplésére Nagyváradon, 1886-ban az „Ipolyi Arnold váradai püspök ur ő excellentiája régi és újabb műhímzés-gyűjteményének” kiállításában került sor. A „XIII. CSOPORT”-ba, a „Régi magyar mustrák után készült új úri hímzések” közé osztották (kiemelés tőlünk). Nem vették figyelembe, hogy a felhasznált forrás (PULSZKY 1878) szerint ennek az átdolgozásnak az előképe német munka, hanem valószínűleg az album magyar nyelvű címét – „A magyar háziipar díszítményei” – tartották szem előtt. Leírása a kiállítási kalauzban: „271. **Abrosz-bordure**, vörös keresztöltésekkel dúsan mustrázva, mely a 152. sz. régi mintához hasonlít, csakhogy pávák (a halhatatlanság jelképe) és pelikánok (Krisztus urunk jelképe, aki mint a pelikán kicsinyeit,

saját vérével táplál bennünket) is vannak rajta. A felső bordure szőlő-, az alsó galambos mustra. Egyike kiállításunk legszebb darabjainak” (CZOBOR 1886, 59). A hozzá hasonlított 152. számú kiállítási tárgy egy egyszerű *ötágú szögletes szegfűs* hímű, eredeti népi lepedőszél, amely összevethető a 3. KÉPünkön bemutatottal. Tehát meglátták, akárcsak Pulszky, hogy az Anna Peirin-féle mustrának közeli rokona ez a minta. A „hímzett futó”-ként nyilvántartott másolat jelenleg a Keresztény Múzeum tulajdona. 1961-ben egy művészettörténész leltározta be a 61.492.1 számon: „Nyerszínű lenvászon alapon piros szállal keresztöltéssel kivarrva. Közepén egy-egy négyzetbe helyezett folytatólagos minta: pávák, szivalaku diszítés, zászló, csillag és geometrikus minták. Két szélén keskenyebb csik, lent egymással szembenálló madarak között virágszálak.” (A gránátalmákat csupán szív alakú elemként értékelte. A középső szegfűt nézhetette zászlónak.) A leltári kartonon csupán kérdőjelesen utalt a tárgy Ipolyi gyűjtemény-beli eredetére. – A Czobor kiállítási katalógusánál közel száz évvel később megjelent gyűjteményi katalógus („Ipolyi Arnold hímzésgyűjteménye az esztergomi Keresztény Múzeumban”) bevezető tanulmányában a textília megfogalmazottan is *német munka alapján* varrt hímzéseként szerepel, hivatkozással a Pulszky-féle albumra (GERVERS–MOLNÁR 1983, 26). A kiadványban a hímzés-másolat leírása: „Nyerszínű vékony lenvászon alapon piros pamuttal, keresztöltéssel, előrajzolás után varrva. Motívum: kazettás szerkezetű szegfűs minták (a 14., 15., és 16. sz. hímzések) teljesen szétesett változata. Az eredeti virágbokrokknak csak különálló elemei maradtak meg, ugyanakkor madarak és rovarok gazdagítják az összképet. Felső mesterkéje töredezett vonalvezetésű hullámvonalban elhelyezett szőlőmotívum. Alul madarak vannak” (GERVERS–MOLNÁR 1983, 40, 55–56). Párhuzamként ismét csak a legismertebb, ötágú szögletes szegfűs motívumkombinációra hivatkozott a szerző, és a „szétesés”-t okozó, általunk kielemezett másik kettővel (vö. 4. és 5. KÉP) nem foglalkozott.

*

1882 táján került *először* végleges nyilvántartásba Anna Peirin hímzése az Iparművészeti Múzeum első *leltárkönyvében* a (leltári szám értékű) *2664-es folyószámon*. A szűkszavú, hiányos és pontatlan, de azonosításra mégis alkalmas bejegyzés így olvasható, ha rövidítéseit feloldjuk:

Lepedővég, vászon alap, fekete gyapjú, felül szalag, kétfejű sasokkal, alul beszótt csipke, hat páva stb. – Rómer gyűjtés, Pomogy, Mosony megye. (Ára nincs: ajándék lehetett. A becsérték rovatot sem töltötték ki érdemben.) Átleltározva: ...13.395 ... sz.

*

1912 táján *másodszor* jegyezték be *leltárkönyvbe*, amikor egy új szabályzat értelmében adatait átmásolták-átírták egy másik kötetbe, ahol (*tételszám*ként is) a *13.395 szakleltári számot* kapta, amelyet kis pergamencsíkra írtak és felvarrták az Iparművészeti Múzeum szokása szerint a hímzés jobb alsó sarkának a színoldalára. (Máig ott van.)

A ltá- ri spó- lyo lyo ama	Szak- leltári szám	A tárgy megnevezése és leírása (anyag, alak, megmunkálás, díszítés, jegy és bélyeg)	Származás (hely és kor)
4 K-7/1962...	13.395	1866. 4-nea helyre felírás ROMOCSAH Lepedőszél, vászon alap, fekete gyapjú hímzés (keresztöltés). Felül szövött szalag (vörös) kétféle sasokkal alul vert csipke (szalagos íves osztással) a hímzés: díszedényből hímző virágok, 6 páva s két pelikán, alattuk egymással szemben álló madarak, 3 oldalon indás sáv. Fölírás: ANNA PEIRIN 1766.	Magyar, 18. sz.
4 16-1/1958	13.396	Misztakendő, vászon alap, vörös, fekete és fehér színű, fekete és rózsaszínű hímzés. Szabakolás és hímzés min- dett (szabak)	Magyar (Moson m.) 18. sz.

10. KÉP. A hímzés a második leltárkönyvi bejegyzése szerint „Magyar, Moson m.”, bár a Fölírás: ANNA PEIRIN... (Iparművészeti Múzeum, szakleltár, 1912 táján). Repró: Winter Erzsi

A leltárkönyvi bejegyzés fő szakasza (10. KÉP):

13.395. / Lepedőszél, vászon alap, fekete gyapjú hímzés (keresztöltés.). – Felül szövött szalag (vörös) kétféle sasokkal, alul vert csipke (szalagos íves osztással) a hímzés: díszedényből kinövő virágok, 6 páva s két pelikán, alattuk egymással szemben álló madarak, 3 oldalon indás sáv. Fölírás: ANNA PEIRIN 1766. / Magyar (Moson m.) / h. 1.60 sz. 0.85/ N. M. R. (Rómer gy.)

A mellékelt képen nem látható folytatás szerint:

Régi leltári szám 2664 – ajándék – 1 korona 40 f –

A vizsgált textilát pályafutása során először írták le múzeumi nyilvántartás számára pontosan, szabatosan és adták meg méreteit is (méterben), de *Pomogy helyett* a származás rovatába a *Magyar* szó került! Bár először más betűt kezdett írni a másoló az *M* helyett. Megfigyelhető ebben a leltárkönyvben, hogy más *magyarországi* eredetű, német feliratú tárgyakat is magyarnak írtak, annak az iparművészeti gyűjteményekben akkor honos szemléletnek megfelelően, hogy a német, francia, olasz stb. megjelölés az országra vonatkozik és nem a népre, a nemzetiségre. A későbbi nemzedékeket ez félrevezethette. Ettől a hiteles igényű, s mégis információvesztéssel készült bejegyzéstől kezdve a díszlepedőszél hosszú időre *elvesztette nemzetiségét és pontosabb lelehelését.* – A rövidítés *Az eladó vagy ajándékozó neve* rovatában a Nemzeti Múzeum Régiségtárát, azt a *helyet* jelöli, ahol eredetileg tárolták a Rómer és Xántus gyűjtötte néprajzi tárgyakat. – A bejegyzett ár nyilván a *becsérték* volt. Akkoriban ez az összeg egy mezőgazdasági napszámos *egynapi bérének* felelt meg.

1925-ben került publikálásra Anton Václavík szlovák községmonográfiájában (VÁCLAVÍK 1925, TAB. LXVII. 121. kép, dolgozatunkban a 25. KÉP) – minden magyarázat és összehasonlítás nélkül – a vizsgált textília *második, szabadrajzú párbuza-ma*, amely Horvátgurab környékén készült.

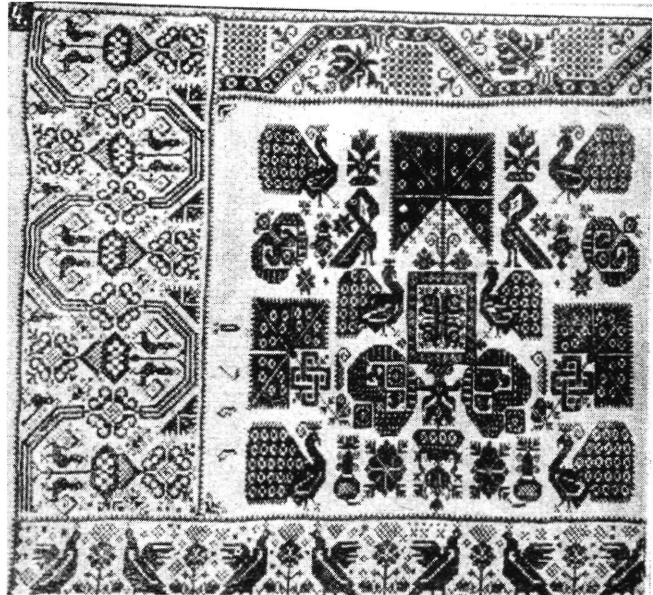
*

1935-ben, 169 éves korában publikálták „Az Új Idők kézimunka könyve. Varrás – Hímzés” című kötetben az ANNA PEIRIN névvel ellátott hímzés – tudásunk szerint második – fotográfiáját: az új idők szokása szerint csak egy főmintára szorító részletét (11. KÉP = FEYÉRNÉ KOVÁCS 1935, XII. tábla 4.). A szerzők szándéka szerint a könyvbe csupa olyan kézimunka fényképe került volna, amelyekben „a magyar szépségideál öltött testet, az ornamentális szépről kialakult magyar felfogás öltött látható alakot”. Található azonban benne például két kínai hímzésről és a származáshely feltüntetése nélkül számos hazai nemzetiségi darabról készült kép is. A tárgyalt lepedővég fotóját így kommentálták a szerzők:

Lepedővég, Erdély. 1766-ból. Zöldesbarna színű fonallal szálánvarrott, igen gazdag munka.

Az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum gyűjteményéből.

Az Iparművészeti Múzeumban a szerkesztő, Feyérné Kovács Erzsébet, a Rákóczi téri kézimunka-iskola tanára válogatta ki a tárgyakat és ő készítette a képaláírásokat (Újváriné Kerékgyártó Adrien szíves szóbeli közlése). Nem tudjuk, hogy milyen megfontolás alapján (talán szásznak véelve?) tette át Feyérné *Erdélybe* az érvényben levő leltárkönyv szerint legalábbis „Moson m.” pontosságig meghatározott készítő-

11. KÉP. A hímzés első közlése műkedvelő magyar kézimunkakönyvben: hamis helymeghatározással (Erdély) és a német név kiretusálásával. Csak az évszám látható (FEYÉRNÉ KOVÁCS 1935, XII. tábla, 4. ábra).
Repró: Winter Erzsi

helyet. A német nevet szemmel láthatóan kiretusálták a magyar kézimunkakönyvben közölt képből, csak az évszámot hagyták rajta. Anna Peirin lepedővégét itt publikálták tudomásunk szerint először téves helymeghatározással és nemzetiségének elhallgatásával.

Számos folyóiratkötet és önálló kiadvány, katalógus áttekintése után úgy látjuk, hogy 1878-as közlése óta nem szenteltek különösebb figyelmet ennek a hímzésnek, és csak 1935-ben „fedezték fel” újra, amikor a két világháború között erősen megnőtt a kézimunkázó igény, és egyszerre igen sok múzeumi tárgyat tettek közkinccsé a kiadványokban. Az 1930–40-es évek legjelentősebb kézimunka-folyóiratai, amelyek (szintén) elsősorban a magyar hagyományok ápolását célozták (MUSKÁTLI, TÜNDÉRÜJJAK), nem publikálták ezt a német ízlésű munkát.

*

Ugyancsak 1935-ben jelent meg Vilém-Wilhelm Pražák kötete a szlovák népi hímzésekről cseh és német nyelven, „Slovenské lidové výšivky” illetve „Slovakische (sic!) Volkskunststickereien” címmel (PRAŽÁK 1935a, b), benne a pályáján kísért hímzés *harmadik ismert párhuzama*, „amely valószínűleg a Bazin és Modor környéki hímzésekörzetből származik.” (PRAŽÁK 1935a, XXI. tábla 62. kép, dolgozatunkban a 25. KÉP). A szóban forgó kiadványban *hivatkoztak először összehasonlításként a pomogyi hímzésre* – a Pulszky–Fischbach-kötetben közölt *képe alapján* – és végezték el *első értékelő elemzését*. (Megjegyezzük, hogy a rövidebb német változatban egy helyen *tévesen 1776-nak* írták hímzésünk *évszámát*: PRAŽÁK 1935b, 40.) Tanulmányunknak nem célja a pomogyi lepedőszél hímzéstörténeti helyét kijelölni, csupán múzeumi pályáját követjük, de néhány megjegyzést fűzünk Pražák eszmefuttatásához. Eltekintünk a szegélyhímekre vonatkozó részletektől, és csak a közös főmintával kapcsolatos megállapításából idézünk, a cseh kiadás 194–195. oldaláról, saját fordításunk felhasználásával, amelyet Király Péter nyelvészprofesszor ellenőrzött.

Pražák a Pulszky–Fischbach-féle publikációból az ANNA PEIRIN feliratú díszlepedőszél és annak párdarabja, valamint a Horvátgurab környéki példány ismeretében próbálta a Prágában őrzött töredéket elhelyezni a szlovák paraszti hímzőkultúrában: „a szlovák keresztszemes hímzések fő motívumainak összesített gyűjteménye őrződött meg egy Nyugat-Szlovákiából fennmaradt gyermekágyas lepedőn,... (amely)... Valójában lényegében hímzés – mintakendő. ...úgy állították össze ezt a különleges hímzést, hogy összegezzék annak a hímzőfajtának a legkedveltebb motívumait... a koronás pávát, a mellét marcangoló pelikánt,... a vázából kinövő virágtövet derékszőgüre stilizált szegfűfejekkel, a... rózsát és a makkot, szokásos geometrikus formájú nyolcágú csillagot, szalagfonadék arabeszket (*azaz a keresztszomót*) és apró kísérő ornamenseket... Eredetéről és koráról egyelőre nem lehet semmit határozottan mondani. Biztos, hogy régi mintáról van szó, akárcsak... az ANNA PEIRIN 1766 feliratú (példány esetében. *Kurzív kiemelés tőlünk*).” Bár Pražák megállapította, hogy a prágai hímzéstöredék és párhuzamai mind ugyanarról a pozsonyi és mosoni vidékről származnak, tehát egy vegyes nemzetiségű, általa „szlovák–német–magyar” lakosságúnak tartott területről, mégis egyértelműen szlovákként kezelte a hímzést, s így figyelmen kívül hagyta a legkorábbi datált pél-

dány német eredetét és a terület horvát lakosságát, amely a tárgyalt főminta történetében kutatásaink szerint valószínűleg nagyobb szerepet töltött be, mint a szlovákság.

Helyesen érzett rá a szerző arra, hogy ezek a lepedő-funkcióval is rendelkező textilek a falusi hímzőasszonyok tevékenységéhez kapcsolódnak. Túlzásnak tartjuk azonban azt a feltételezést, hogy az ezekkel a díszítményekkel „ékesített díszlepedők kétségkívül arra szolgáltak, hogy megmutassák azoknak a megrendelőknek, akik elmentek a hímzőasszonyhoz, hogy a motívumaikból helyben kiválaszthassák, melyiket kívánják varratni a lepedőjükbe”, hiszen az egész főmustra terjedt tovább a változatokban.

Pražák a kétségkívül népi készítésű piros pamutfonalas keresztöltéses Prágában őrzött, valamint a szintén piros pamutfonalas laposöltéses Horvátgurab környéki példánnyal szemben a Pulszky–Fischbach-kötet két fekete keresztöltéses díszlepedőszélét – így az Anna Peirin-félét is – úri eredetűnek tartotta, mert „a hímzést a lepedő teljes szélességében végigfutó betétként kiviteleztek és azonkívül régi típusú díszítő keretsávokkal körül is fogták. ...a díszítmény előrajzolás utáni technikával ránk maradt Horvátgurabról... a laposöltéses munkának keresztzemes előképe volt, leginkább arra utal a motívumok geometrikus, egyenes vonalú, hegyesszögben megtört rajza, ami szokatlan a szabadrajzú technikában és itt csak az előkép idézte elő. ...a díszítményt átültették népi hímzésekbe.” A pomogyi példányt mi nemcsak képen, hanem tárgyi valóságában is tanulmányozhattuk, így kiténtek paraszti megoldásai. A kompozíció keretében ugyanis népies módon mellőzték a sarokmegoldást. A szegélyeket merev vonalak zárják közre, kivéve ott, ahol az alsó és a jobb oldalsó szegély valósággal „összefolyik” egymással, mert a hímző nem számította ki jól, hogy mennyi hely kell a motívumok befejezéséhez. Az alsó sávban pedig minden egyes madár fölött más, régies-népies módon rögtönzött apró keresztzemes elemekkel oldotta meg a háttér kitöltését.

A szóban forgó főminta általunk immár ismert hét (öt szálszámolásos és két szabadrajzú) változata alapján (24.–30. KÉP) úgy véljük, hogy ezek a hímzések mind paraszti kéz alkotásai, azzal a megszorítással, hogy a fekete gyapjúfonalas keresztzemesekben valószínűleg a polgárosultabb németek ízlése érvényesült, amely jobban követte a nyomtatott előképeket, míg a piros pamutos munkákon, főként a szabadrajzúakon, a népi továbbalkotás hagyott több nyomot.

*

1951-ben – miután az Iparművészeti Múzeumban Palotay Gertrúd kiválogatta a Textilgyűjteményből a népi hímzéseket, amelyeket nem kívántak továbbra is ott őrizni – került át a pomogyi lepedővé is a *Néprajzi Múzeumba*, ahova eleve szánták már 1872-ben, s ahova igazán tartozik. Ha visszalapozunk az Iparművészeti Múzeum szakleltárkönyvében a rá vonatkozó tételhez, a 13395-ös számú tárgyhoz, a sor végén a Jegyzet rovatban ezt a bejegyzést találjuk: Néprajzi Múz.-nak átadva 1951. VI. 29.

Irattári kutatásaink szerint Anna Peirin 185 éves díszlepedőszéle adatok és valószínűleg jegyzék nélkül jutott akkor az Iparművészeti Múzeum ajándékként a Textil- és Viseletgyűjtemény állományába, 1623 db más népi hímzéssel együtt. A tétel az 1950-ben bevezetett új típusú nyilvántartás szerint már a megszerzés évére is utaló, háromjegyű leltári számot kapott és az átmeneti korszakot erősen éreztető küllemű,

puha fedelű, címkézetlen spirálfűzetben vezetett törzskönyvben az 51.14.-es közös számon jelentkezett. A származás rovatába ennyit írt a tárgycsoportról a névleges leltározó, a gyűjteményt vezető „(Fél): *Iparm. Múz. anyaga.*” Ezen az egységen belül a szóban forgó hímzés *az 51.14.598-as leltári számot* kapta, amelyet köpperszalagdarabra írtak és rávarrták a Néprajzi Múzeum szokásának megfelelően a hímzés bal első sarkának a fonákára. (Máig ott van.)

Fél Edit ezt a lepedőszelet adatok híján beosztotta a közelebről meg nem határozható, *dunántúlinak* minősíthető hímzések közé. Az egész 51.14.-es tétel leltározásával megbízott egy, a textiliák témájában járatlan gyakornokot, aki elkészítette a pomogyi darabról is a Néprajzi Múzeumban az első leíró kartont, azaz leltárcédulát:

Kendervászonra barna szőrfonallal szálánvarrott technikával dolgozott téglalap alaku darab. A diszitmény három (*sic!*) tagban mértani elemeket, pávákat ábrázol a középső csikban. Az alján páros madarak, fönt hullámvonalon kisebb elemek vannak egy-egy sorban. Alján vert csipkedisz. Fönt tot gyári szalag.

A leírás elnagyoltabb, pontatlanabb, mint a négy évtizeddel korábbi megfogalmazás, vö. 10. KÉP. Hasonló színvonalú a leltári előlap kitöltése is és az annak nyomán született, immár *harmadik leltárkönyvi bejegyzés*:

Lepedővég – Kender-vászon – (Méretek) 158×90 – (Gyűjtés) Dunántul – (Megszerzés időpontja) 1951 VI. – (Megszerzés módja) Ajándék – (Ajándékozó) Iparművészeti Múzeum – (Leltározó) Szoboszlainé

*

1962-ben került az Iparművészeti Múzeumban műtárgyrevíziókor leltárkönyvileg *utólag regisztrálásra* a Néprajzi Múzeumnak való (1951-ben történt) *átadás* ténye (10. KÉP, bal oldalt).

*

1965 decemberében, 199 éves korában Anna Peirin hímzése megkapta első „*igazolványkép*”-ét, azaz nyilvántartási képét. Fél Edit általános útmutatása alapján (Balogh Jánosné) Horváth Terézia, textilgyűjteményi segédmuzeológus jelölte ki konkrétan a lepedővég megőrikítendő jellemző részletét, amikor a fényképész keze alá adogatta-igazította a fényképeznivalókat. Rákerült a tárgyfotóra minden lényeges: egy főminta, a háromféle szegélyhím, a név és az évszám.

*

1966-ban Fél Edit tollából jelent meg a Népművelési Propaganda Iroda mintagyűjtemény sorozatában a „Hímzésminták Baranyából és Bács megyéből” című, később több újranyomást megért kiadvány (FÉL 1966, 1970, 1972, 1974, 1977, 1979), amely javarészt baranyai varrottasokkal foglalkozott. Ez a munka tartalmazza a tárgyalt hímzés pályafutásában az első halvány nyomát annak, hogy *baranyaiként kezdték kezelni*. Felkérése előtt a szerző figyelme már korábban – a letétként átmenetileg a Néprajzi Múzeumban elhelyezett pécsi Mattyasovszky-Zsolnay-féle magángyűjtemény textiljeinek meghatározása kapcsán – fordulhatott a nemzetiségileg sokszínű Baranya megye hímzőkultúrája felé. A vidék múzeumi anyagából összehasonlításul főként azokat

a kendervászonra fekete gyapjúfonallal, néhány példány esetében piros pamutfonallal, szálánvarrott technikával hímzett lepedőszeleket vizsgálhatta meg, amelyeket 1913-ban Horváth Margit tanítónőtől vettek, és további adatok nélkül „Pécs, Baranya m.” leőhellyel jegyezték be a 101098–101115 közötti leltári számokon. Ennek a nem nagy számú, egységes stílusjegyeket felmutató tárgyegyüttesnek (vö. pl. 16. KÉP, alsó ábra) a tanulmányozása ösztönözhetette a kutatót, hogy a Textil- és Viseletgyűjtemény közelebbről meg nem határozott dunántúli lepedővégei közül kiválassza és baranyaiként határozza meg a rokon darabokat. Ekkor írhatta rá Fél Edit például a 139469 leltári számú, Palotay Gertrúd által korábban (kérdőjelesen) Pozsony megyeinek meghatározott textilre (vö. 4. KÉP) akasztott kartonlapra, hogy „Baranya”. Az általunk vizsgált lepedőszél is akkor kerülhetett a látókörébe. Bár a szóban forgó kiadványban konkrétan nem említette ezt a hímzést, de egy virágtöves-pávás (és nem pelikános) szálánvarrott pécsi lepedőszél főmintájának rajzához (XXXI. tábla = 41. oldal) fűzte a nemzetiségre való utalás nélkül az alábbi leírást, amely a Néprajzi Múzeum egyetlen, fekete szálánvarrott hímű pelikános dunántúli darabjára, a *mosonira illik* (FÉL 1966, 7):

Pécs városából származó... halottas lepedő széle; tiszta fekete színezése, pelikános mintázata is erre utal.

Véleményünk szerint a XVIII. századi, még általánosan többfunkciós tárgykultúrában, ahol a népi használatban a fekete nem mindig a gyász színe volt, nem szólhatunk bizonyossággal egy feketehímű darab, sem a pelikán motívum halottas rendeltetéséről, ennél sokkal árnyaltabb megfogalmazás lenne szükséges.

A mintagyűjtemény összeállításával kapcsolatos feltáró munkája során jutott a szerző arra a megállapításra (FÉL 1966, 4), hogy a tárgyalt vidék fonalas munkáin mutatkozó nagy gazdagság kialakulásában jelentős tényező az egymás mellett élő különböző nemzetiségek eltérő kultúrájának találkozása. Elsősorban a magyarokra és sokácokra gondolt, mivel megfogalmazása szerint „a németek jelenléte, amint más vidékeken tett tapasztalatainkból is kitetszik, általában nem gazdagította a textili (*sic!*) munkákat sem az egyik, sem a másik oldalon”. Fél Editnek a fenti megállapításai fontos előkészítő mozzanatot jelentenek az általunk vizsgált hímzés múzeumi pályafutásának további alakulásához. A „pécsi” hímzéseket készítő nemzetiség meghatározásának kérdéskörével kapcsolatban megemlíthetjük, hogy a pécsi múzeumban őrzött, a Mattyasovszky–Zsolnay család által köztudottan javarészt másodkézből „gyűjtött” népművészeti tárgyak közül a baranyai szálánvarrott hímű lepedővégeket „Pécs környéki bosnyák”-ként leltározták a XX. század közepén, feltételezhetően egy kiállítás-ismertető alapján (NÉVTELEN 1905, 164-165), ahol ezeket a halotti lepedőket „a török világ után Pécsre bevándorolt... bosnyákok” kultúrájához sorolták. Egy ilyen stílusú darabot később MÁNDOKI László így publikált (1975. bevezető lap és I/1-es mintalap): „Halotti (?) lepedőszél – Baranya megye. (Valószínűleg pécsi bosnyákok hímezték!)”.

*

Ugyanabban az évben történt meg másrésről a 200 éves hímzés első rehabilitálása, amelynek eredményeképpen újra *mosoniként kezdték kezelni*. A magyar népművészet felfedezésének történetével foglalkozó Kresz Mária volt az, aki az 1873-as világkiállí-

12–13. KÉP. Részletek a hímzés második publikált rajzából, műkedvelői kézimunkakönyvben.

A második téves helymeghatározás:
kelet-magyarországi (LENGYEL 1970,
15. ábra részlete). Repró: Winter Erzs

tás múzeumi „nyomait” kutatva, *Pulszky 1878*-as albuma segítségével néhány más tárgy egyeztetésén túl, az 1766-os lepedővéget is azonosította a kötetben publikált első képeivel (vö. 7. és 8. KÉP). (Balogh Jánosné) Horváth Terézia pedig tollal-tintával rávezette a lepedővég (különben géppel írt) gyűjteményi leltárcédulájára az újra meghatározott helynevet: *Pomogy, Moson m.*, a tárgyra hímzett feliratot (fordított sorrendben): *1766 ANNA PEIRIN*, valamint a tárgy publikálási helyét (de a nemzetiséget nem). Utána ragasztották a kartonra az előző évben készült fényképet. A központi nyilvántartás számára a következő évek során gépelt leltárcédula-másolat már mindezeket az adatokat tartalmazza, néhány javító és néhány rontó módosítással együtt.

*

1969-ben Lengyel Györgyi készülő kézimunkakönyvéhez újra kiválasztották, publikálásra előkészítették, restaurálni vitték a hímzést. Ekkor, 34 évi „pihenés” után ismét ráterelődött a figyelem, újra szerepeltetni kezdték. Mustráját több más tárgyéval együtt Molnár Józsefné rajzolta le. (Molnár József néprajzkutató felesége, aki egyébként lányneven – Csontos Kornélia néven – maga is közölt néprajzi dolgozatokat. Az ő lányuk volt a már idézett Veronika Molnár-Gervers. Molnár József szívesen hímzett. Ekkoriban készíthette el Anna Peirin lepedőszélének másolatát, amelyet 1999-ben Budapesten állítottak ki, más munkáival együtt.)

*

1970-ben közölte Lengyel Györgyi az előző évben publikálásra előkészített darabot „Keresztszemes kézimunkák” c. kiadványában (LENGYEL 1970, 60–65). Ismereteink szerint ez a második szereplése gyakorló hímzőknek készült könyvben, egyúttal a róla készült *második rajz* közreadása is, faliszőnyeg-ötletként, ilyen meghatározással: „XVIII. századi kelet-magyarországi lepedővég-minta” (kiemelés tőlünk). Talán az 1935-ös kiadvány „Erdély” helymegjelölését idomította a szerző az új korszak politikai korlátaihoz, kimondatlanul az egykori *Nagy-Magyarország* keleti részére = Erdélyre utalva. *Másodszor* publikálta tehát ezt a textíliát *téves helymeghatározással*, a ráhímzett név, évszám, vala-

mint a *nemzetiség elhagyásával*. Az 1935-ös kiadványhoz hasonlóan nem vette figyelembe a műtárgy nyilvántartási adatait, sőt még azt sem közölte, hogy melyik múzeum őrzi. Így tett a könyvében közreadott többi múzeumi tárggyal is.

A kísérő szöveg tartalmazza a pályáján kísért hímzés első részletes, nyomtatásban megjelent leírását és *második elemzését*. Bevezető mondatait átvette Palotay Gertrúdtól (PALOTAY 1933, 4), amelyek eredetileg egy átlagos, egyszerű, ötágú „szögletes szegfűs” hímzésre vonatkoztak. A továbbiakban bravúros igyekezettel mindent elkövetett, hogy bizonyítsa a különös főminta szerkesztettségét, bár „Az első pillantásra úgy tűnik, hogy ez a páratlan motívumgazdagság véletlenszerűen került egybe.” Vélt szimbolikus motívumokat és vélt szerkezeti tengelyeket elemezgetett a valóságosak helyett. Csupán a felületes szemlélő benyomását fogalmazta meg: „Az a díszítőkedv és játékoság, amely az egész felület betöltését jellemzi, jó példa arra, hogy nem mindig az a szép, ami szabályos és szimmetrikus.”

Az itt közölt, szintén kissé átstilizált *rajzok* több szempontból előrelépést jelentettek Fischbach Frigyes 1878-as rajzaihoz képest. A kompozíció minden részletét, az oldalsó szegélyeket is prezentálták, és elkészült a részletrajzok szerkezeti összeállításának vázlata. Itt csak azokat a mintaelemeket reprodukáljuk a kiadványból, amelyek egybevetethők Fischbach rajzával (8. KÉP). A felső szegélyen a szőlőfürtök és levelek úgy állnak, mint az eredeti darabon. (És nem fordítva, mint Fischbachnál.) A főminta esetében viszont méginkább félresikerült a rajz: összhatásában nagyon laza lett; a függőleges megnyújtottságot csak helyenként, például az oldalsó szegfűkben érzékeltette, míg a középponti négyszöget és a pávákat éppen vízszintesen nyújtotta meg. Az eredeti csillagöltések helyett minden páva- és szegfűmotívumban keresztszemeket jelölt az ábra. A középponti négyzet aljához épített, valamint a pelikánok fölé át-helyezett kis virágbokor-motívumok a lepedőszélen jobban hasonlítottak egymáshoz, a rajzoló viszont nagyon különbözőre formálta őket, a felsőkből tulipánt tervezett. Az alsó szegélyben kétféle virágtövet komponált az eredeti egyféle helyett, akárcsak Fischbach, de kissé más kiegészítésekkel. (12–13. KÉP)

*

Az 1973-as évben, amikor 207 éves volt a lepedőszél, felgyorsultak az események:

„A népművészet felfedezése – tanulmányok a népművészetről és az iparművészetről” címmel megjelent egy szövegválogatás a hazai népművészet felfedezésének és felkarolásának korai irodalmából, amely a Pulszky-album képei közül példaként csak egyet, éppen Anna Peirin legmutatósbabnak talált hímzésének rajzát (vagyis jelen dolgozatunk 8. KÉPÉT) közölte újra, a *hiteles adataival* (KRESZ–SZABOLCSI 1973, 53):

Lepedővég, Pomogy /Mosony megye/ 1766.

Ez tehát a róla közel száz évvel korábban készült *első* (mint említettük: nem pontos) *rajz második kiadása*.

*

Május 16-án „folyosói kiállításra” került a díszlepedőszél, több más nemzetiségi és magyar hímzéssel együtt. Ez az *első biztos* emléke annak, hogy *kiállításon* szerepelt.

Akkoriban, évekkel a Kossuth térre való költözés előtt, a Néprajzi Múzeum Könyves Kálmán körüti épülete a kiállítási termek megszüntetése folytán a közönség számára már zárva volt. De ahol akadt egy kis hely és üres vitrin a földszinti folyosón, ott a Textil- és Viseletgyűjtemény munkatársai (egy-két évenként cserélgetett) házi kamaratárlatot rendeztek, a maguk és az arra járó mindenrangú vendégek örömeire. A gyűjteményt akkor már vezető (Balogh Jánosné) Horváth Terézia az egyik átrendezéskor fedezte föl, hogy milyen látványos az ANNA PEIRIN feliratú munka, és kitette az egyik vitrinbe, *Pomogy* helymegjelöléssel. Ugyanígy jegyezték be a gyűjteményi mozgási naplóba. A kiállítás 1974 februárjáig állt, de közben kétszer kiemelték belőle ezt a szembeötlő példányt.

*

Október 16-án a Filmgyárba vitték a hímzést, a *televízió* Tükrös c. népművészeti sorozatában való bemutatásra. Ez volt az *első szereplése* a képernyőn. A kiemeléskor a raktárkezelő kitöltötte a helynevet is a gyűjteményi naplóban, így: „*Pomogy (Pécs javítva)*”.

*

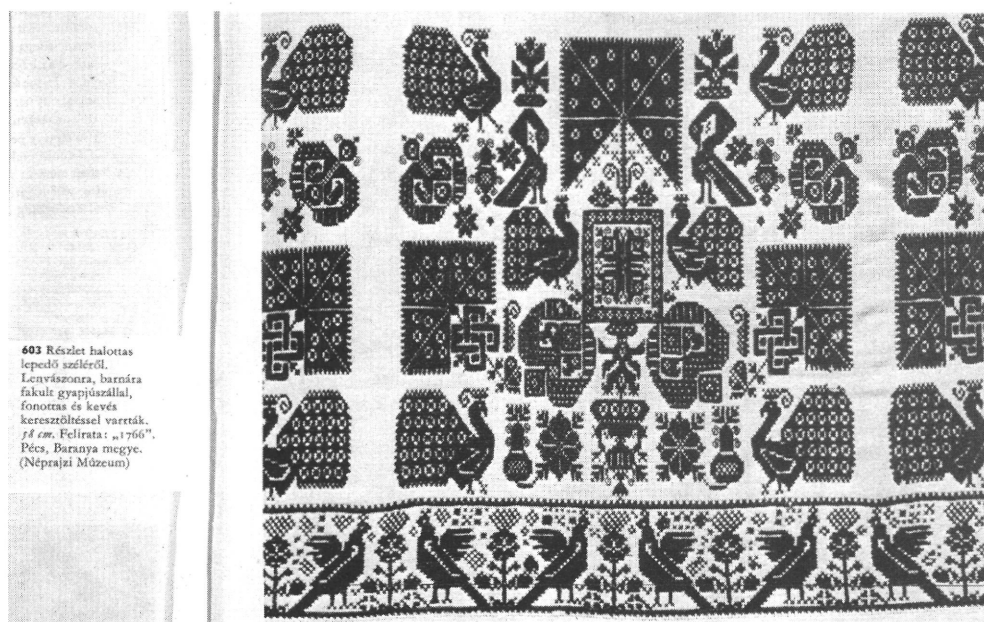
A Textil- és Viseletgyűjtemény mozgási naplója szerint október 25-én vették ki a hímzést ismét a kiállításból. A kiemelés célja: „fotózás”. Az átvevő Kovács Tamás fotóművész. Egy készülő *magyar népművészeti kötet*hez (HOFER–FÉL 1975) kívánta lefényképezni a tárgyat a szerzők utasítására, s e célból a tőlük kapott (helymegjelölésekkel ellátott) tárgylista alapján kérte előkeresését. A tárgy mozgatásának regisztrálásakor a raktárkezelő a jegyzék nyomán így jegyezte be a naplóba a meghatározást: „51.14.598 lepedővég *Pécs*”.

Mi okozta a helymeghatározásban beállt változást: *Pomogy* > *Pomogy/Pécs* > *Pécs*?

*

1975-ben került *először nyilvánosságra* az 51.14.598-as leltári számú tárgyra vonatkozóan a *Pécs* helymegjelölés a Hofer Tamás és Fél Edit által közösen írt „Magyar népművészet” című, később több nyelven, több kiadást megért, reprezentatív képes kiadványban. Két laikus kézimunkakönyv (FEYÉRNÉ KOVÁCS 1935, LENGYEL 1970) után a *származáshely* immár *harmadik megváltoztatásának* okát Fél Edit korábbi hímzéskutatásaiban kereshetjük (vö. FÉL 1966). Stíluskritikai vizsgálataiban az egyetlen datált XVIII. századi mosoni fekete hímzést *vethette össze* a kisebbrészt XVIII., javarészt XIX. századnak minősíthető, *pécsinek nyilvántartott tárgycsoporttal*. Az összevetett darabok között van némi hasonlóság. Azonosságot jelent az egy színű fekete gyapjú, illetve némely példányokon piros pamut hímzőfonal alkalmazása, javarészt szálánvarrott öltéssel. A kompozícióban a legszembeütőbb különbség, hogy a baranyiaiaké világosabb, lazább, mint a zsúfolt, tömör folthatásra törekvő mosoni munkáé. Az alapján közös virágtöves szerkezet a baranyiaiak esetében klaszszikus, egyszerű, világos megfogalmazásban jelentkezik, míg a mosonin bonyolult összetettségben. A baranyiaiak növényi mustrái lendületes, erőteljes szárákból, ívelt vonalokból nőnek ki és szinte szabadrajzú munkákra emlékeztetnek, a tárgyalat hímzésünk viszont annyira szögletes, feszes megoldású, hogy a növényi száráknak alig

marad terük. Mindkét fajta hímzést kiegészítik ugyan kacsok, de a baranyaiakon mind kereszt szemekkel készültek, a mosonin viszont a növényi elemekhez tartozó kacsok Holbein-öltéssel varrottak. Mindkétféle kompozícióban egyaránt hangsúlyosak a páros madarak, „emeletes” elrendezésben is. De a mosoni hímzés „emeletessége” felülmúlja az összes baranyaiét. A mindkét típusban kedvelt pávák elhelyezésmódjában és részleteik kidolgozásában, pl. a csillagsoros farktollazatukban van hasonlóság, de ez inkább a mintakönyvek közös formakincsével függhet össze. Viszont a pécsieknek az alsó két páva nagyobb a felsőknél és csukott farkú, a pomogyin pedig mind egyforma, kitárt farkú. Ez a fajta szögletes-szegfűs motívumegyüttes, amely a Dunántúl nagy részén elterjedt, nem nyújthat fogódzót a kétféle stílus összekapcsolására. A szögletes szegfűs főminta csupán egyik alkotóelemét képezi Anna Peirin mustrájának, a Néprajzi Múzeumban őrzött pécsi tárgyak körében viszont önállóan, eredeti, világos szerkezetben, kevésbé hangsúlyos szegfűkkel és a középszegfűt kétfejű sassal helyettesítő változatban fordul elő (a 101104-es leltári számú és a 99. ideiglenes számú lepedőszélen). A pécsi darabokkal ellentétben az ANNA PEIRIN feliratú példányon improvizált háttérkitöltő elemeket is alkalmazott a hímző, ami a nyugat-dunántúli hímzések jellemzője. Fél Edit a hasonlóságot vélte döntőnek, és az általa korábban csupán dunántúlinak meghatározott 51.14.598-as textíliát a Baranya megyei lepedővégek közé sorolta át. Ebben erősíthette például a Das Kunsthandwerk 1875-ben közölt 72. „műlap”-ja, amely Pécs környékinek jelölt meg egy jellegzetes

603 Részlet halottas lepedő széléről. Lenvászonra, barnára fakult gyapjúszállal, fonott és kevés keresztöltéssel varrták. Jól em. Felírata: „1766”. Pécs, Baranya megye. (Néprajzi Múzeum)

14. KÉP. A hímzés első közlése népszerűsítő tudományos magyar népművészeti kötetben, a harmadik téves helymeghatározással: Pécs, Baranya megye (HOFER-FÉL 1975, 603. kép).

Repró: Winter Erzsí

északnyugat-magyarországi stílusú hímzést, ahol a szegélyhímek azonosak Anna Peirin munkájának oldalsó és alsó szegélyével.

A népművészetkötet összeállításakor szerzőtársával együtt valamiféle bizonytalanságot érezhettek a szóban forgó varrottasnak korban és hímzéstörténetben való elhelyezése terén. Ezt a feszülő problematikát tükrözi a kötet tanulmánya, amely az 1766-os évszámú példányt csak a *XIX. század végén* megnyilvánuló jelenségek tárgyalásakor, a „Körkép az utolsó másfél évszázad népművészetéről” című fejezetben mutatja be, nyilván a hímzés kutató Fél Edit megfogalmazásában (HOFER–FÉL 1975, 49. Múzeumi pályafutása során ez volt a hímzés *harmadik elemzése*):

Különösen érdekesek a hímzések közt azok a darabok, amelyeken fellazul a kompozíció, és szinte tetten érhető az átalakulás. A régi stílusú hímzések kedvelt páros madaras virágtöve mellé állítottunk ilyen példákat, ahol a szétszóródott növényi elemek közt mintegy tétován keresik a madarak a helyüket. Egy pécsi halottas lepedőn azt figyelhetjük meg, hogyan bírkozik a méretbeli fölnagyításból adódó szerkesztési feladattal a varró, aki megsokszorozza, eredeti szerkesztés összefüggéséből kiemelve ismételteti a régebbi változatok elemeit, egyetlen laza virágtő mellé hat pávát, két pelikánt állít.

A „Magyar népművészet” kötetben lett igazán „sztár tárgy” ez a hímzés, Kovács Tamás 1973-as felvételén (14. KÉP = HOFER–FÉL 1975, 603. kép). Ez volt az *első* publikálása tudományos, egyúttal népszerűsítő *néprajzi* szakmunkában. A közölt részletfotón azonban elsikkadt a sajátos kompozíció lényege, mivel csak a középső főminta és a szélsők egy szelete jelent meg, valamint az alattuk levő szegélyhím szakasz. Az illusztráció magyarázata így szólt:

Részlet halottas lepedő széléről. Lenvászonra, barnára fakult gyapjúszállal, fonottas és kevés keresztöltéssel varrták. 58 cm. Felirata: „1766”. Pécs, Baranya megye. (Néprajzi Múzeum)

A képalírásban a már 209 éves műtárgy alapanyagát első esetben határozták meg pontosan. A vizsgált hímzés nemzetiségével kapcsolatban felmerült kételyekre utal, hogy képe aláírásából is elhagyták a tárgyra hímzett német nevet. Pedig pár évvel *korábban* – munkatársi visszaemlékezés szerint – Fél Edit ezt a lepedőszelet *német ízlésűnek* tartotta és párhuzamot vélt fölfedezni a baranyai és a mosoni németek között. Az ANNA PEIRIN névvel jelzett lepedővég attól kezdve, hogy 1975-ben első ízben *pécsiként* szerepeltették egy olyan nagyhatású kiadványban, amelyben a magyar népművészet legjelesebb alkotásait mutatták be, hosszú időre besorolódott a hazai, sőt a külföldi közvélemény számára, a szakmai és a nagyközönség tudatába is a *magyar műtárgyak közé*.

*

1976-ban a „Magyar népi vászonhímzések” című, három idegen nyelven is megjelent könyvében (FÉL 1976a, b, c, d) nyújtotta Fél Edit a következő, immár *negyedik publikált értékelő elemzést* a lepedőszélről, ezúttal az évszámát is elhagyva (FÉL 1976a, 47–48):

A XVIII. századból származó pécsi halottas lepedő szőrhímzéses kazettás mintáját sajátos módon bővítették emeletessé azáltal, hogy az eredetileg egy pár madár fölé még két párat helyeztek, és ezekhez igazították a virágtőből mintegy szétugrasztott gránátalmákat és szegfűket (11. kép). (A mintabővítésnek ez a változata is – hasonlóan az előzőkhöz – messze földön ismert egy időből vagy akár egy évszázaddal későbből is.) Sajátossá teszi még ezt a lepedővéget

az is, hogy három kazettából álló mintáját négy oldalról szabályosan keretezték. Mintha a varró maga is szükségét érezte volna annak, hogy keretet adjon, s ezáltal szorosabban összetartsa széteső, elemeire bomló mintáját.

Itt már megpróbálta a szerző a díszlepedő mustráját egy nagyobb rendszerbe beilleszteni. Röviden és igen találóan tapintott rá az alkotási folyamat lényegére, amelynek során a mintadúsítással „szétugrasztottá” vált a kompozíció.

Azon túl, hogy *ismételten tévesen szerepelt a származáshelye és nemzetisége (Pécs, magyar)*, ebben a kötetben érte Anna Peirin immár 210 éves hímzését az a balszerencse is, hogy *leírását egy másik tárgy fényképével illusztrálták tévedésből*, mivel közreadója két darabot vélt egyetlen tárgynak. A kötet 11. képe egy olyan szálánvarrott díszű lepedővég középsávjának részlete, amelynek a főminta-szerkezete azonos a pomogyiével, de további kismadarak egészítik ki. Mivel az ábrán nem láttatták a hímzés alsó, a nemzetiségi munkákon jellegzetes nyugat-dunántúli nőalak-motívumsorral hímzett szegélyét (vö. dolgozatunk 27. KÉPE), észrevétlen maradt az Anna Peirin-féle mustra *negyedik párhuzamának* feltárása. Így jutott epizódszerephez ebben a történetben ez, a pomogyi példányéhoz hasonló, de szerényebb pályafutású lepedőszél, amelyet 1998-ban rehabilitáltunk. Szintén Rómer gyűjtötte 1872-ben, a bécsi világkiállításra. Kutatásaink szerint először PULSZKY közölte 1878-ban (Tábla 24. D), de csak a mutatósabban megoldott emberalakos szegélyhímének a rajzát, ezzel a kommentárral: „*Horvát-Köpcsény Mosonymegye. Horvát.*” A tárgy 1882 táján került először nyilvántartásba az Iparművészeti Múzeum első leltárkönyvében a (leltári szám értékű) 2593-as folyószámon, „*Horvát – Köpcsény*” bejegyzéssel a származás rovatban. 1915 táján másodszor jegyezték be a leltárkönyvbe, ahol a 18.205-ös szakleltári számot kapta. Nemzetiségét és származáshelyét még inkább elvesztette, mint Anna Peirin hímzése, mivel az átírás következménye „*Magyar, Sopron m.*” lett. Amikor 1951-ben – adatok nélkül – átadták a Néprajzi Múzeumnak, az 51.14.647-es leltári számot és a pomogyi lepedőszélhez hasonlóan a közelebről meg nem határozott „*Dunántúl*” helymegjelölést kapta. Ezt a szerény, de biztos megjelölést alkalmazták elődeink a szemrevaló emberalakos szegélyének közreadásai során: a magyaron kívül három idegen nyelven is megjelent – „*Parasztok, pásztorok, betyárok. Emberábrázolás a magyar népművészetben*” című könyvben (FÉL–HOFER 1966a, b, c, d, kiemelés tőlünk) előzőképpapírként és a 3. képen, majd a szerzőpáros nagy magyar népművészeti kötetében (HOFER–FÉL 1975, 1976, 1977, 1978, 1979a, b, 1981a, b, c, 590. kép és a szöveg négy helyen utal rá, pl. az 1978-as kiadásban a 7, 37, 38, 50. oldalon), összesen tehát 13 esetben az 1878-as közlésen kívül. A most tárgyalt 1976-os, négy nyelven megjelent kiadványban, ahova véletlenül bekerült a pomogyinál kevésbé világos rajzú főmintájának a fotója, a képek jegyzékében olvasható tárgyleírás félig a köpcsényi lepedőszélre, félig a pomogyira illik (FÉL 1976a, 60.):

11. *Halottas lepedővég kazettás mintája.* Pécs, XVIII. sz. közepe
Lenvásznon vörös gyapjúszállal, fonottas öltéssel varrták. M.: 43 cm

A szövegben elemzett pomogyi (német) hímzést ugyanis gyapjúszállal varrták, de feketeivel; a képen bemutatott köpcsényi (horvát) munkát vörössel varrták, de pamutszállal. A létrejött szituációban *mindkét lepedőszél pécsinek és magyarnak* minősült.

Ugyanabban az évben újranyomásban megismétlődött az 1975-ös közlés (HOFER–FÉL 1976), *pécsi magyarként* közölve a tárgyat.

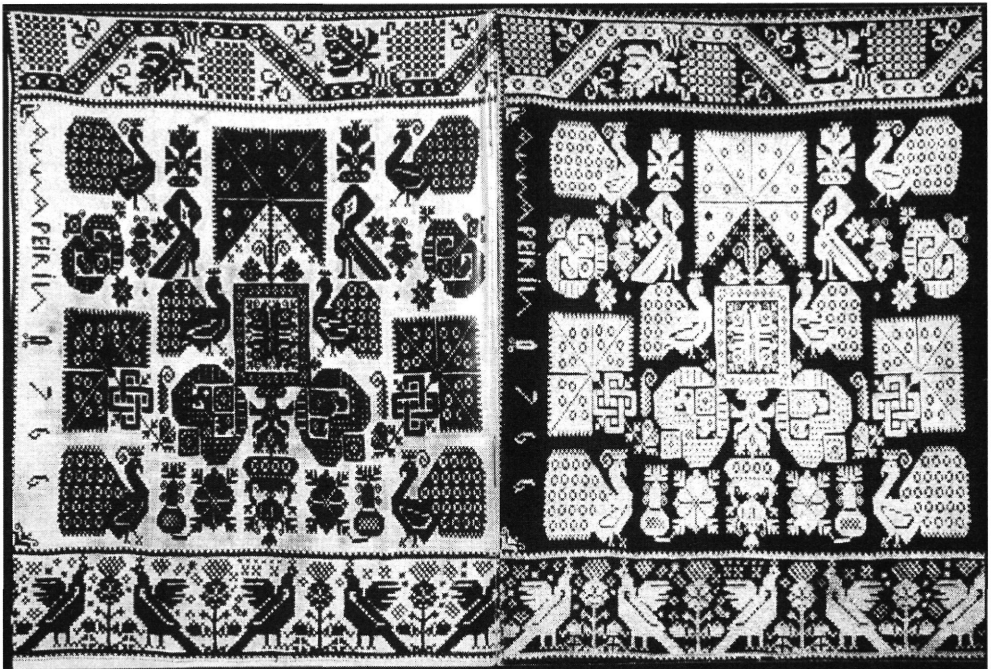
*

1977-ben jelent meg Hofer Tamás és Fél Edit az 1975-ös kötete második kiadásban (HOFER–FÉL 1977), ahol ismét *pécsi magyarként* szerepelt a hímzés.

*

1978 tavaszán került közlésre egy fotó a „Folklore in Ungarn” című (Herausgegeben im Auftrag des Ungarischen Fremdenverkehrsrates vom Fremdenverkehrs-Informationsdienst), színvonalas népművészeti prospektus első-hátsó *borítólapját betöltve* (15. KÉP), amelyet a Néprajzi Múzeum immár Kossuth téri épületében rendezett idegenforgalmi kiállításon terjesztettek. A kiadvány több múzeumból ad válogatást a *mai Magyarország* területén élő különféle nemzetiségek népi alkotásaiból. A pomogyi darab ötletesen megkettőzött felvétele fehéren feketén és feketén fehéren is nyíltan mutatja az egyértelműen német nevet meg az évszámot, a bal szélső főmintával, valamint az alsó és felső szegélyhímmel együtt, de minden külön adatolás és kommentár nélkül.

*

15. KÉP. A hímzés első szereplése borítólapon, egy magyarországi népművészeti prospektuson, adatolás nélkül (1978). Repró: Winter Erzsi

Ugyanebben az évben jelent meg az 1975-ös kiadvány német kiadásban (HOFER-FÉL 1978), amelyben ismételten *pécsi magyarként* szerepeltették a hímzést.

*

1979-ben adták ki az 1975-ös *magyar* népművészeti kötetet angol és orosz nyelven (HOFER-FÉL 1979a, b), mindkettőben az eredeti kiadás *Pécs* meghatározásának változatlanul hagyásával.

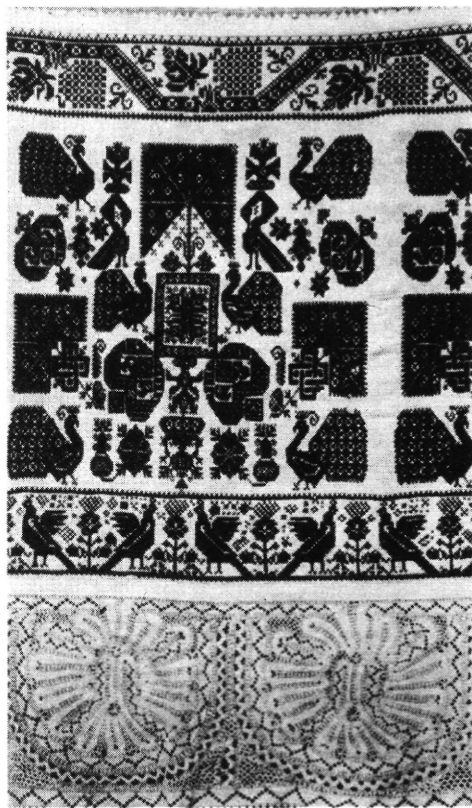
*

1981-ben jelent meg a – célkitűzése szerint nemzetiségi anyaggal címszó szinten nem foglalkozó – *Magyar Néprajzi Lexikon* (kiemelés tőlünk) negyedik kötete, amelyben Fél Edit szócikke (FÉL 1981, 223) újra említi és elemzi a pályáján végigkísért textíliát:

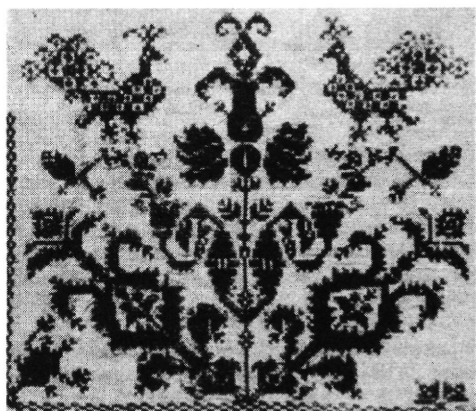
pécsi hímzés: ... Két változata van. Az első vastag, széles kendervászonra készült fekete, ritkábban vörös szőrfonallal *szalánvarrott* technikával... Az igen gondosan kivitelezett munka szakaszosan ismétlődő mintái a székfűs-gránátalmás virágtövek több emeletesre növelt változatai, több pár pávával és pelikánnal. A főmintát négy oldalról szabályosan szőlőfürtös-madaras peremmintá keretezi. Keltezett példányai a 18. sz. második feléből valók.

Az általánosító leírás – az alpanyag pontatlan megnevezésén kívül – tulajdonképpen a vizsgált tárgyak körében egyedüli datált hímzésünkre illik, ugyanakkor a *vörös szőrfonal* említésével a hasonló mustrájú, pirossal, de *pamutfonallal* varrt lepedővégre is utal a szerző, saját korábbi (téves) képleírását felidézve (vö. FÉL 1976, 60). Az egyik illusztráció a mosoni lepedővéget ábrázolja (16. KÉP). A bemutatott részlet job-

16. KÉP. A MAGYAR NÉPRAJZI LEXIKON-ba is bekerült a hímzés, ismét pécsinek nyilvánítva (FÉL 1981, 223). Repró: Winter Erzsé

Lepedővég részlete, szalánvarrott hímzéssel (Pécs, 1766) Bp. Néprajzi Múzeum

Lepedővég részlete, szalánvarrott hímzéssel (Pécs, 18. sz.) Bp. Néprajzi Múzeum

ban érzékelteti a függőleges nyúltságot, mint az eddigi közlések. A kompozíció kerekettségét azonban nem szemlélteti, és nem látszik a német név, sem az évszám, akárcsak az 1975-ös kiadványban (s annak számos újabb kiadásában).

*

Ugyanebben az évben jelentették meg az 1975-ös könyv harmadik magyar, második német és (első) francia kiadását (HOFER–FÉL 1981a, b, c). A hímzés származási helye mindháromban ismét *Pécs, egy évben három különböző nyelvű kiadásban*.

*

1982-ben Ács Anna „Hrvatska mrtvačka vela u okolici Mosonmagyaróvára” című, horvát nyelvű cikkében közreadta a pomogyi hímzés *ötödik párbuzamának* részlet-fotóját (ÁCS 1982, 166. A teljes lepedőszelet mutatja dolgozatunk 28. KÉPE). A kép-alírásban utalt az általa ismert publikációkra, ahol rokon főmintát látott:

Analogije: Hofer-Fél 1977

str. 602., slika 603, Pečuh, županija Baranja 1766

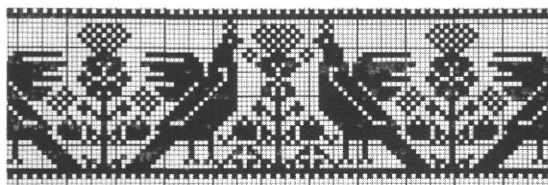
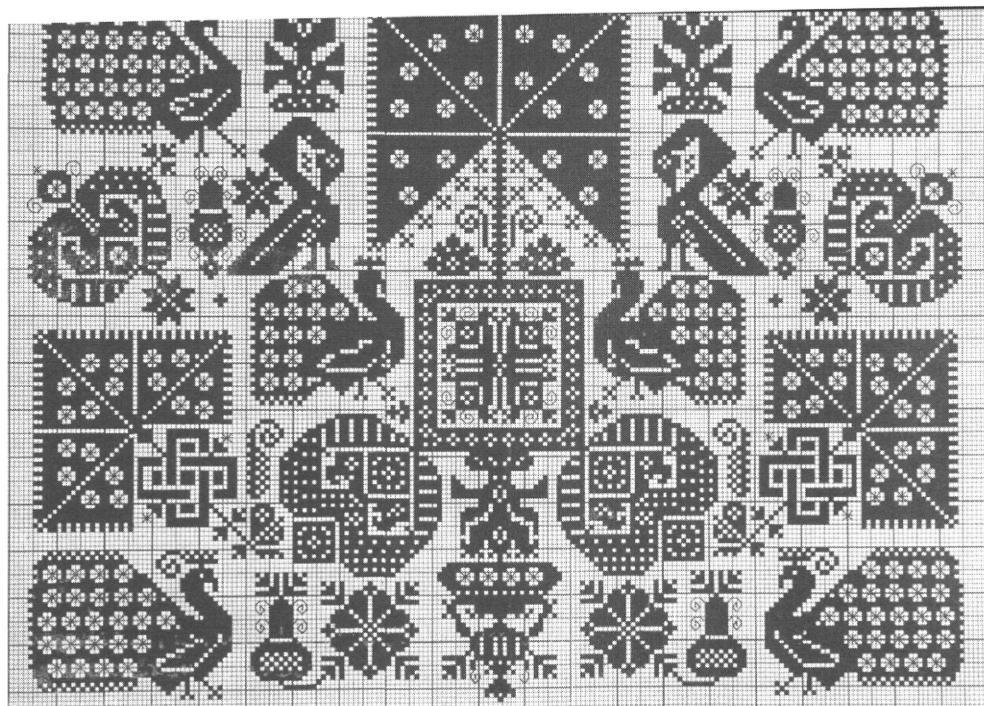
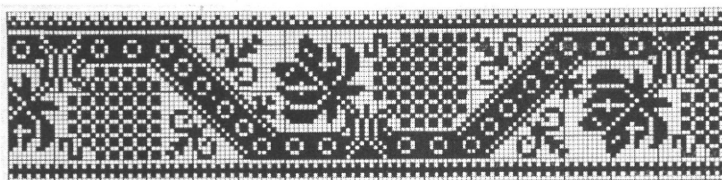
Az Új Idők kézimunka könyve 1935

tablica br. XII, slika br. 4., Erdély, 1766

Többes számban analógiákat írt, mert *két különböző példánynak vélte* az idézeteket, nem vette észre, hogy *egy és ugyanazon tárgyról* van szó: az Anna Peirin-féle lepedőszeletről. Az évszám azonossága nem volt feltűnő számára, hiszen a behímzett nevet mindkét közlés „eltüntette”, és kétféle (téves) helymeghatározással jelent meg a hímzés fényképe az idézett forrásokban.

*

Ugyanabban az évben készült el N. Fülöp Katalin muzeológus-néprajzkutató gyakorlati célú, de szakszerűen összeállított mintalap-albuma „A magyarországi nemzetiségek hímzésmintái” címmel (N. FÜLÖP 1982. Ács Anna nem vehetett tudomást róla a szintén abban az évben megjelent cikke írásakor.) Az albumban *német* munkaként szerepel Anna Peirin különleges lepedőhímének *harmadik rajza*, amelyet a szerző útmutatásai alapján Gárdonyiné Kövessi Edit készített. Akárcsak Molnárné az 1970-es közlésben, a kompozíciónak mind a négy fő elemét külön-külön és együttesében is megadta, és a mintaelhelyezés szerkezeti vázlatát is mellékelte. A korábbi kiadványokhoz képest többletet jelent a kielemezett öltéselemek ábrázolása. Elődei munkájához hasonlóan Gárdonyiné rajzai sem pontos másai a hímzésnek. – Az albumból itt csak azokat a mintaelemeket (17–19. KÉP) reprodukáljuk, amelyek egybevetethetők Fischbach (8. KÉP) és Molnárné (12–13. KÉP) rajzával. A felső sáv szőlőfürtjei ugyanúgy helyezkednek el, mint az eredeti tárgyon és az 1970-es közlésen. A főminta ábrázolása szabályos négyzethálós rendszerben készült, akárcsak Fischbachnál: figyelmen kívül hagyva azt, hogy az eredeti munka keresztszemei a középsávban függőlegesen megnyújtottak. De itt nem hiányoznak a makkok a pelikánok mögül, és következetesen, híven jelölték a csillagöltéseket. A rajzoló érzékeltette a négyzet mellett maradt és a tőle eltávolodott kis virágbokrok eredeti gyformaságát. A madaras sáv) hát-

17–19. KÉP. A hímzésről megjelent harmadik mintarajz részletei egy nemzetiségi mintalapalbumban.
Meghatározása német, Nyugat-Magyarország
(N. FÜLÖP 1982. 1-2). Repró: Winter Erzszi

térkitöltéseinek improvizált jellegére („tetszés szerint”) utalt a kísérő szöveg, ezzel megindokolta a rajzról való részleges elhagyásukat. A grafikus, akárcsak elődei, két-féle virágtövet szerkesztett az eredeti egyféle helyett a madarak közé. A *feliratos részt*, mint esetlegességet, erről a rajzról is elhagyták, de a kísérő szövegben pontosan *idézte a szerző*. Ott olvashatjuk a második részletes publikált leírást, de az *első szabatos technikai ismertetést* a tárgyalat hímzésről. Az is megfogalmazásra került benne, hogy „Egy kereszt szem 3 lánc- és 4 vetülékfonalat fog át” (de az nem, hogy csak a középsávban dolgozott így a varró).

A tárgy eredetihelyének megjelölése ezúttal *Nyugat-Magyarország*. Mivel a közelebbi származási helyeként N. Fülöp Katalin által is ismert Pomogy a *jelenlegi országhatáron túlra*, Ausztriába esik, a kiadó számára áthidaló megoldásként kínálkozhatott ez a helyettesítés, akárcsak 1970-ben a Kelet-Magyarország megjelölés a (vélt) Erdély helyett. Így is nagy jelentőségű a hímzés pályafutásában ez a kiadvány, mert az 1966-beli első rehabilitálása óta bekövetkezett újabb „tévelygések” után *másodszorra itt rehabilitálták származáshely és nemzetiség szempontjából*.

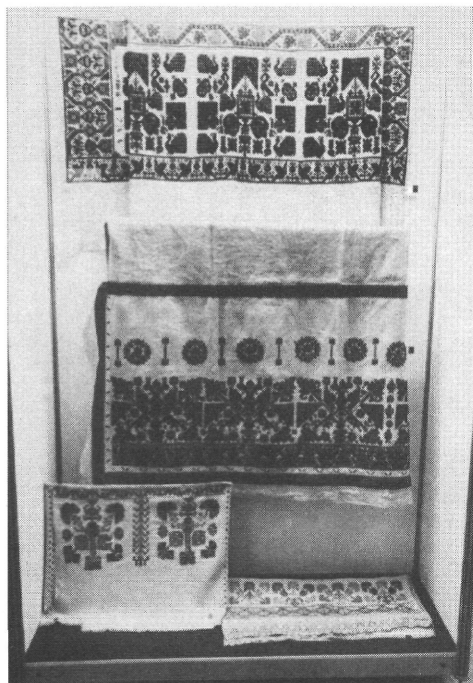
A mintalap-gyűjtemény *borítójára* öt hímzésrészlet képe került, kommentálás nélkül, öt nemzetiségtől. A német stílust képviseli a mosoni lepedővég kinagyított felső szegélyhíme. Ez egyúttal az *első közölt színes felvétel* erről a darabról, noha csak egy részletéről.

*

1983-ban *ismét hamisítatlan adataival* történt utalás a tárgyra GERVERS-MOLNÁR „Ipolyi Arnold hímzés-gyűjteménye az esztergomi Keresztény Múzeumban” című gyűjteményi katalógusában (1983. 26, bár az eredeti példány ismerete nélkül, akárcsak PRAŽÁK könyvében 1935-ben). A nyugat-dunántúli szálánvarrott munkákról szólva került említésre „A 87. számú darab ... amelyet egy 1766-ból ismert pomogyi (Moson m.) német munka alapján ... hímeztek”, jegyzetben idézve forrásként Pulszkyt (1878) és az eredeti darabra varrott nevet.

*

1991-ben *szerepelt először* Anna Peirin lepedőszéle, mintegy 360 társával együtt egy *rangos, nagy hímzés-kiállításban*, amelyet N. Fülöp Katalin rendezett a Népraj-

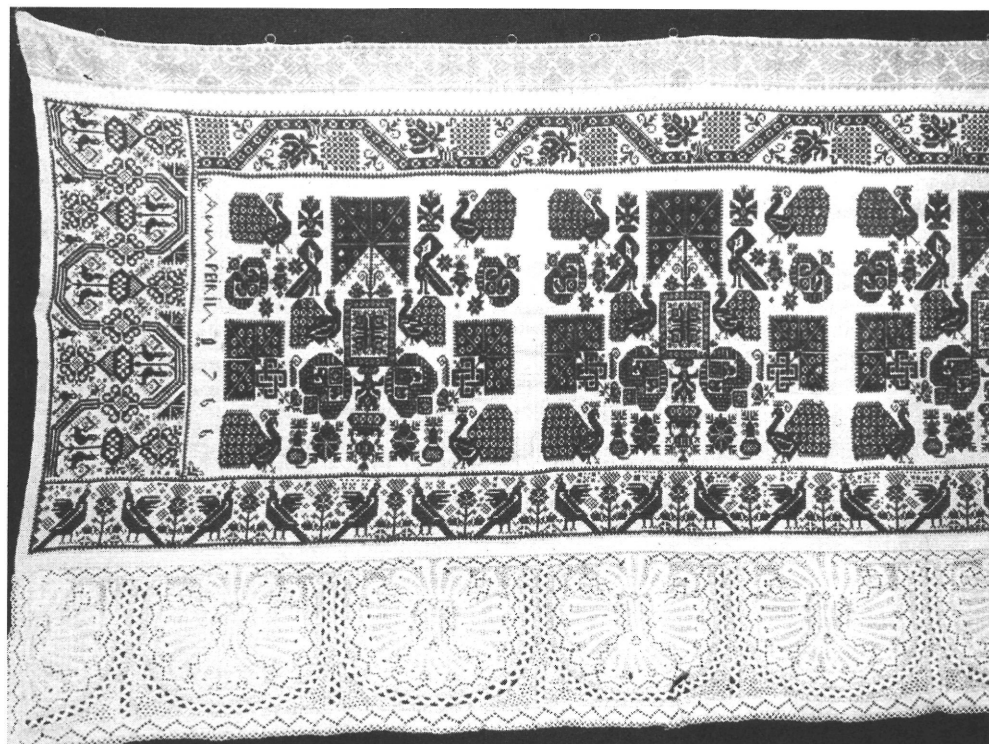
20. KÉP. A hímzés első olyan fényképe, amely kiállítva mutatja. A kiállítási jegyzék szerint a lelőhelye „Pomogy, volt Moson m.” (A 8010/1991 sz. kiállítási dokumentáció fényképalbumából. Néprajzi Múzeum, Nyilvántartási Osztály.)
Repró: Winter Erzsi

zi Múzeumban „A parasztház öltözete» – Hímzéstechnikák a Kárpát-medencéből” címmel. A kiállítás technikatörténeti elemzésekre építve gazdag válogatást nyújtott az egykori Magyarország mindegyik nemzetiségének fonalas munkáiból. A pomogyi hímzés igazi helymeghatározásával az első teremben, a keresztöltés-csoportban kapott helyet, egy olyan vitrinben, ahol a szegfűs mustrákat sorakoztatták föl. Legfelül helyezték el, mint a többiekénél korábbi készítésű (és szemmagasság fölött is jól látható) darabot. A rendező a teljes lepedővéget mutatta, így az egész kompozíció érvényesült (20. KÉP: a hímzésnek kiállítási környezetben készült első fennmaradt fotója). Így tettek a későbbi hímzéskiállítások során is. A tárgy funkciójához azonban nem illett, ahogyan a vitrin berendezője a térhatású megoldás kedvéért lépcsőzetes hajtogatást alkalmazott az oldalsó főminták külső szélénél.

*

1992-ben az előző évi kiállítást „Hímzések a parasztház öltözetéből a Kárpát-medencében” címmel kisebb válogatásban, csupán 88 tárgyból Szombathelyen rendezte újra N. Fülöp Katalin. Az ANNA PEIRIN feliratú darab nem maradt ki akkor sem. Ez volt tudomásunk szerint az első szereplése vidéki kiállításon.

*

21. KÉP. A hímzés első szereplése kiállítási katalógusban: „Pomogy, volt Moson m... Német, »Heidebauer«” (N. FÜLÖP-LACKNER [1992], 19. katalógusszám). Repró: Winter Erzsi

Életének 226. évében *először került a pomogyi német hímzés* (a szombathelyi tárlattal azonos című) *kiállítási katalógusba* (N. FÜLÖP [1992]), amely a maga nemében első és mindmáig egyetlen hazai népi hímzéskatalógusunk. Ebben a tárgyalt darabot is szabályosan, egyedileg leírták, fényképét (21. KÉP) is közölték, természetesen *leltári számmal*, ami az eddigi közlései során hiányzott. A fotó jóval nagyobb részletet látat belőle, mint a többi XX. századi kiadvány, és így majdnem olyan szemléletes, mint az első, teljes fotográfiája volt, 114 évvel korábban (vö. 7. KÉP). A katalógusrészben így írták le a tárgyat (N. FÜLÖP–LACKNER [1992]):

19. LEPEDŐVÉG

Lenvászon, sötétbarna szőrfonállal szálánvarrott öltéssel, holbein-öltéssel készült. Mintája: a kazettában olasz korsó, abban szegfűs virágcsokor, páva. Szélén makkos inda, szőlőfürtös inda, madárpárok. Felirata: „1766 ANNA PEIRIN”. 158×60 cm Pomogy, volt Moson m. „1766” (Pammeggen). Német, „Heidebauer” 51.14.598 ltsz.

19. Zierborte einer Bettdecke

Flachsleinen mit dunkelbraunem Wollgarn bestickt. Stichformen: Zopfstich, Holbeinstich. Motive: Vase mit Nelkenstrauß, Pfau in Kasetten, am Rand Ranken mit Eichel und Trauben, Vogelpaare. „1766 Anna Peirin”. 158×60 cm., Pomogy (Pammaggen), ehem. Kreis Moson, Österreich, „Heidebauer”, datiert 1766. Inv.Nr. 51.14.598

Itt került *első esetben* közelebbről meghatározásra, hogy a német nemzetiségen belül *heidebauer* ('pusztai paraszt') eredetű a hímzés. A leírás hiányossága (kisebb formai hibákon túl) csupán annyi, hogy a pelikánmotívum említés nélkül maradt.

*

1993-ban FÜGEDI Márta „Állatábrázolások a magyar népművészetben” című kötetében ismét publikálásra került a szóban forgó textília képe és értékelése (1993, 25–26):

Fél Edit „pécsi keresztesnek” határozta meg azt a főleg feketével varrott típust, ahol az összetett, nagy virágtövet díszes korsóból kinövő szekfűk, gránátalmák alkotják, közöttük páros madarak, főleg pávák és pelikánok tűnnek föl a 18. századból. Ez a szerkezet és mintakincs német hímzéseken, Moson környékén is ismert volt...

Az elődök tévedéssorozata következtében (ÁCS Anna 1982-es közléséhez hasonlóan, de annak ismerete nélkül) már nem észlelhette a szerző, hogy a hivatkozott forrásainak képei közül melyek ábrázolják ugyanazt a tárgyat és melyek nem. Fügedi Márta ismerte Pulszky albumát, ahol névvel-évszámmal együtt látható a lepedőszél, *Moson megyei* meghatározással; valamint Fél Edit és Hofer Tamás közléseit, ahol név nélkül, *pécsiként* szerepelt *ugyanaz* a tárgy, *ezért csupán hasonlóságot* fedezhetett fel közöttük. Szövegében egy mosoni példáról szólva utalt könyve ábrájára, amelyen (helyesen) a pomogyi tárgyat mutatta, de aláírásában pécsinek minősítette HOFER–FÉL 1975-ös kiadványa nyomán. Másrészt, az észak-dunántúli munkákat említve, saját kötetének olyan illusztrációját hivatkozta meg, amely egy pécsi hímzés képe, és aláírása szerint is (helyesen) pécsi.

*

Ugyanabban az évben augusztus 31-én Hofer Tamás elkérte *fényképezésre* a lepedővéget, az időközben elhunyt Fél Edittel közösen írt 1975-ös könyvének még jobb minőségű fényképekkel való megjelentetéséhez. A tárgykölcsönzés adminisztrációja során váltakoztak az iratokon a *Pécs, Pomogy, Baranya m.* meghatározások.

*

A lefényképezés után gyorsan becsomagolták az ANNA PEIRIN feliratú munkát is, mert Szlovéniába utazott az előző évi hímzéskiállítás. Szeptemberben nyílt az újabb bemutató Murska Sobota (Muraszombat) városában, a Pokrainski Muzejben, ilyen címmel: „Tekstil v kmečki hiši” (*A parasztház textíliái*). Tudomásunk szerint a pomogyi lepedőszélnek ez volt az *első bizonyítható külföldi szereplése kiállításon*. A szállításra előkészített műtárgyak augusztus 30-án megírt jegyzékében (Tárgyjegyzék, Ny. 8337/93 iktatószám) már ki volt jelölve, hogy a 3. terembe kerül, a szálánvarrott öltéssel készült hímzések közé. A rendező muzeológusok a lepedőszélet az akkori nemzetközi kereskedelmi árak megfelelően 250 000 Ft értékűre becsülték, amely összeg a *legmagasabb* volt a kiállításra utazó 88 népi tárgy biztosítási értékelésében. Hasonló vagy nagyobb értéket csak a szintén kiutaztatott történeti értékű darabok (úrihímzések, bakacsinok) csoportjában állapítottak meg, tehát ennyire rangos a Néprajzi Múzeum hímzésgyűjteményében ez a textília! (Akkoriban Magyarországon ez az összeg egy tisztviselő *egyévi bérének* felelt meg. Az 1912 táján megállapított, csupán leltárkönyvi célú becsértékhez viszonyítva *többszázszorosára növekedett* a díszlepedőszél anyagi értékelése.)

A lepedővéget a kiállításon nem vitrinben, hanem egy szabad falfelületen, önállóan helyezték el, így örökítette meg a kiállításnyitáskor készült *videofilm* is.

*

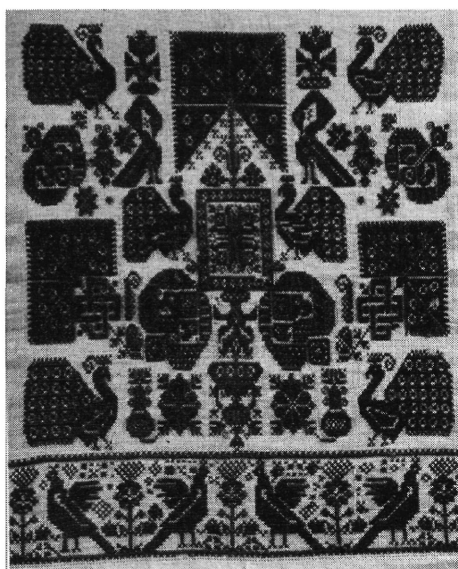
A kiállítás következő szlovéniai állomása: Maribor, Gradski Muzej. A novemberben nyílt bemutató volt a pomogyi lepedőszél *második szereplése külföldi kiállításon*. Ott is egy nagy szabad falfelületet díszített önállóan, lécre függesztve.

*

1994 tavaszán még egyszer bemutatták Szlovéniában az előző évi kiállítást. Színtere: Ljubljana, Slovenski Etnografski Muzej. Ez volt a tárgyalt lepedőszél *harmadik szereplése külföldi kiállításon*, ismét vitrinben elhelyezve.

A szlovéniai kiállításokat lebontó és újrarendező Balogh Jánosné Horváth Terézia tapasztalata szerint hiába volt a gondos, megfontolt válogatás a Textil- és Viseletgyűjtemény teljes profiljából, hiába a reális eredeti cím, ez a kiállítás *a szlovéneknek*, múzeumi dolgozóknak és látogatóknak egyaránt, mindhárom városban egyszerűen csak *a magyar kiállítás* volt. Hiszen az ottani kiállításcímből kimaradt a Kárpát-medence említése s vele a soknemzetiségű területként való értelmezés.

*

22. KÉP. A hímzés részlete színes felvételen, újrakiadott népszerűsítő tudományos magyar népművészeti kötetben, újra Pécs helymeghatározással (HOFER és FÉL 1994, 235. kép).
Repró: Winter Erzsé

Ugyanabban az évben magyar, német és angol nyelven újra megjelent a „Magyar népművészet” című kötet, benne a szóban forgó lepedőszélnek az előző évben készült második *színes részletfotója* (HOFER és FÉL 1994a, b, c, 235. ábra). Szélességében csak a középső főmintát mutatja, az alatta levő szegéllyel. Szemléletesebb a dolgozatunk 14. KÉPén mutatott és szintén Kovács Tamás által készített felvételnél, mert kivágata érezteti a jellegzetes függőleges nyúltságot (22. KÉP). Az 1975-ös kötetten annyit változtattak, hogy kevesebb, de szebb, mutatósabb képpel illusztrálták. A képaláírások és a tanulmány szövege nem változott még olyan helyeken sem, ahol a már nem szereplő ábrákról írtak. Ebben a kiadásban viszont a tanulmány utalt a lepedővég *képére* (a pávák és pelikánok említésekor) a *XVIII. századi* alkotásokról szóló részben is, de az 1766-os évszámú textil *elemzésére* ismét a *XIX. század végi* jelenségek tárgyalásakor került sor. Hiába rehabilitálták már kétszer is a Néprajzi Múzeumban Anna Peirin lepedőhímét, az új kötetben újra *pécsiként, magyarként* szerepeltették a képével együtt. Fügedi Márta újraközlésével együtt *idáig összesen tizennégyszer* fordult elő ez.

A történetnek nincs vége

Anna Peirin hímzésének pályafutása folytatódik. Feltartóztathatatlanul. Hatása szét-sugárzik a múzeumi-szakmai körökön túl, messzire.

Egy *tankönyv számos kiadását* vegyük csak kézbe. Tegzes György „Ének-zene az általános iskola 4. osztálya számára” című (Budapesten megjelent) énekeskönyvének korábbi, harmadik (1983-as) kiadását 1987-re átdolgozták, bővítették, fényképeket is tettek bele néprajzi tárgyokról. Akkor került a tartalomjegyzék végére (113. o.) hangulatos lezárásnak a szóban forgó hímzés főmustrájának képe, mégpedig

a HOFER-FÉL-kötet 1975-ös (vagy annál újabb) kiadásának ábrájából kiemelve, „Lepedő széle – részlet”, „Pécs, *Baranya m.*” meghatározással. Így ment ez tovább változatlanul a legújabb, 1998-as kiadásig, tehát már tizenöt esetben!

Egy másik (szintén budapesti) énekeskönyv kiadóinak is megtetszett ez a hímezés, de ők az alsó szegélyhímből emelték ki (a középső főminta alatti) két szembenéző madárpárt; ugyanabból a népművészeti kötetből, „*Baranya megyei népi motívum*”-ként. (Lukin László – Lukin Lászlóné „Ének-zene az általános iskola 7. osztálya számára” 34. oldal, kezdve az 1984-es első kiadástól, évente ismételve az 1989-es hatodikig és tovább, és hányszor még?)

✱

A mustra legfrissebb publikálására N. Fülöp Katalin figyelt föl: 1998. augusztus 1-jén, a Népszabadság című, legolvasottabb napilapunk HÉTVÉGE rovatában jelent meg egészében és elemeire bontva is a képe, a HOFER-FÉL 1975-ös népművészeti kötetből reprodukálva. Csupán háttérdekorációként szolgált egy novellához, amelyben hat „pávakakas”-ról van szó. A hímezésen is éppen hat páva van egy főmintában.

*

Összegezve a felkutatott szerepeltetéseket:

1878 és 1998 között Anna Peirin hímezéséről tudomásunk szerint 38 esetben jelent meg olyan kép, amelyen a különleges, mutatós *középhím* látszott (ezek közül három a rajz). Az 1989 óta megjelent tankönyvek közléseit föl sem mérve, (legalább) hétésszer publikáltak olyan fényképet, amely csupán *egyik szegélyhímét* mutatta.

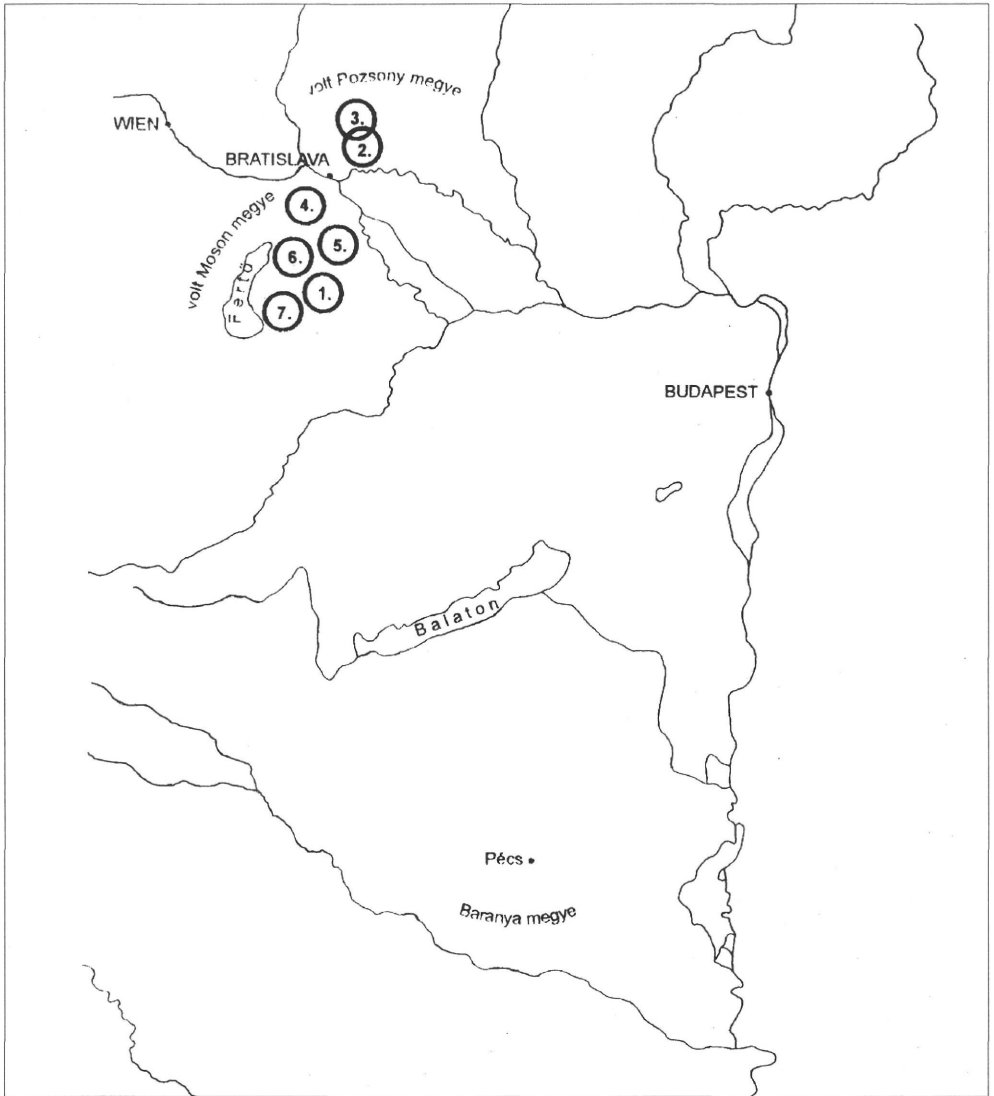
Nem említve az olyan közléseket, ahol csak szöveges utalás történt erre a darabra, a közölt (legalább) 45 képet csak hat esetben kommentálták valódi adataival, (legalább) 37-szer *adatolták helytelenül* és két publikálás során nem fűztek hozzá magyarázatot.

*

Az év folyamán *harmadízben rehabilitáltuk a pomogyi gyűjtésű német hímezést*, amikor földolgoztuk az immár 232 éves lepedővég *történetét*. Részeredményeinket októberben a néprajzos muzeológusok országos összejövetelén *előadtuk* „Egy hímezés 125 éves múzeumi pályafutása” címmel, *diavetítéssel* kísérve. A kutatást tovább folytattuk.

Mivel a múzeumi pályafutása során annyi adatvesztés és -tévesztés érte ezt a textíliát, szükségesnek láttuk az Iparművészeti Múzeum és a Néprajzi Múzeum idevonatkozó iratanyagának föltárásán túl más, XVIII. századi források bevonásával is ellenőrizni és bizonyítani eredetét. A készítő illetve/és tulajdonos személyére vonatkozóan írásos, magával a műtárggyal kapcsolatban pedig tárgyi bizonyítékokat kerestünk.

Kiindulópontunkat jelentették a tárgy gyűjtőjének, Rómer Flórisnak feljegyzett információi, valamint a hímezésen megörökített név és évszám. Ezek birtokában kezdtünk levéltári kutatásokat folytatni, melyek eredményeképpen, ha nem is éppen Pomogy, de a közvetlenül szomszédos, szintén heidebauer lakosságú, a XVIII. században csak német nevén szereplő *Apetlon* (XIX. századi magyar nevén Bánfalu, a XX. század elejétől hivatalosan Mosonbánfalva) *község* anyakönyveiben találtuk meg a vizsgált hímezés feltételezhető *készítőjének/tulajdonosának* adatait:

23. KÉP. A hímzés *főmintájával* díszített lepedőszélek származáshelye:

1. volt Moson megye (?)
2. Chorvátsky Grób (= Horvátgurab) környéke
3. Pezinok-Modra (= Bazin és Modor) környéke (?)
4. Kittsee = Köpcsény
5. Rajka környéke
6. volt Moson megye (?)
7. Pamhagen (= Pomogy); valószínű készítőhelye a szomszédos Apetlon (= Mosonbánfalva)

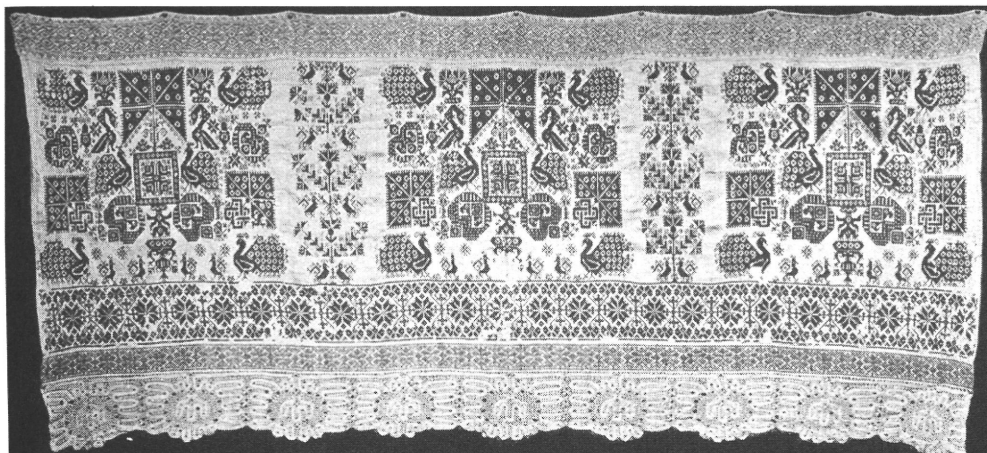
(Grafika: Balogh Katalin)

- 1739. december 20. Megkereszteltetett Anna, akinek apja *Georgius Tschita*, anyja *Martha* volt.
- 1766. január 15. Ezen a napon lett a nőtlen *Stephanus Paijr* felesége a hajadon *Anna Tschidain*, aki akkor 26 éves múlt. (Azon a vidéken abban a korszakban a lányok általában 20 és 30 éves koruk között mentek férjhez.) A szóban forgó díszlepedőre tehát *házasságkötésének éve és Anna Peirin alakban asszonyneve* került. (Kiejtés szerint írva az *ai* helyett *ei-t*.)
- 1789. április 8. (Alig) 50 évesen meghalt *Anna Pauerin*. (Ez az irodalmibb névalakváltozata a népiesebb *Pajrinnak*.)

(Az adatok Apetlon/Appethlon helység római katolikus plébániájának I. és II. anyakönyvéből valók, a „Liber Baptizatorum ab anno 1728–1741...” és a „...LIBER DEFUNCTORUM / LIBER COPULATORUM AB ANNO 1746–1790” című egységekből. A kéziratos kötetek őrzőhelye kutatásunk idején: Diözesanarchiv Eisenstadt.)

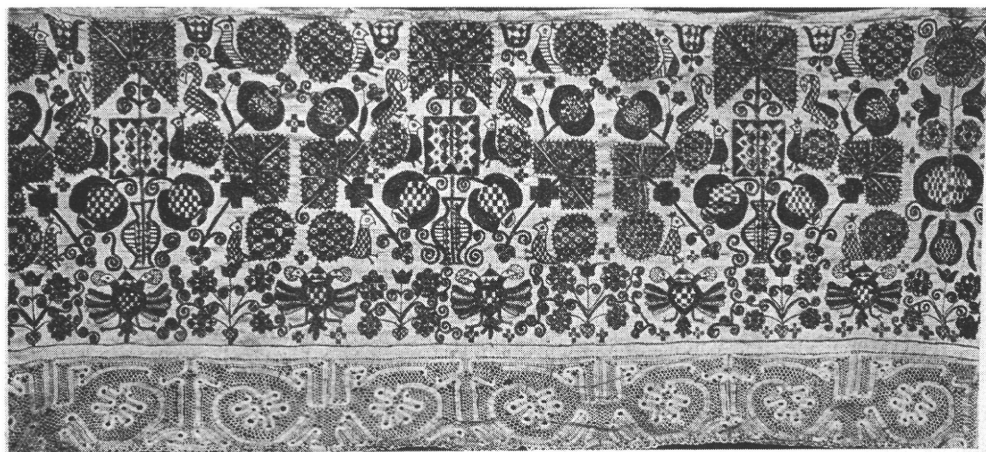
Anna Peirin lánykori neve a nyelvjárási csikóhívogató *csita*, *csida* szónak felel meg (Benkő Lóránd nyelvészprofesszor szíves szóbeli közlése). Régiesebb alakja a Csita. Ez – a többnyire németesen *Tsch*-val, és csak néha magyar *Cs*-vel írt – családnév a mosoni német telepes falvak anyakönyveiben a XVIII. században előforduló nem sok magyar név közül a leggyakoribb. Ha Anna Csidain magyar nevű családban született is, *nemcsak férje után németesedhetett el*, hiszen lánynevét németesen nőneműsítették, kezdőbetűjét/hangját németesen írták le, és asszonynevét már házasságkötése évében teljesen németesen varrta/varratta a lepedőjébe. Az már nem rendkívüli, hogy a textília a készítő halála után 83 évvel a szomszéd faluban került elő. Tehát *a személy tekintetében az anyakönyv igazolja* a Römer által megjelölt származási helyet és nemzetiséget.

Hogy az eredetet a műtárgy szempontjából is hitelesítsük, keresni kezdtünk hozzá hasonló XVIII. századi hímzett díszlepedőket illetve töredékeiket. *A különleges összetettségű főmintája* kínálkozott a legjobb összehasonlítási alapul. Számbavettük a korábban ismert, illetve egymástól többé-kevésbé függetlenül már közölt öt közeli párhuzamát, és a sort egyelőre egy publikálatlan hatodikkal sikerült gyarapítanunk. A pályáján kísért példánnyal együtt összesen hét hímzés főmintájában csak néhány motívum cserélődött az egyes darabokon, vagy további kisebb elemek gazdagították ezt az összetett mintát, amelyet a névvel egyedül ellátott darab nyomán „Anna Peirin mustrája”-nak nevezhetünk. (23. KÉP.) A hazai hímzésirodalomban volt már rá példa, hogy egy névvel jelzett hímzés mintájának más tárgyakon való előfordulását is ugyanazzal a megnevezéssel illették („Varga Mari mustrája”, „Kristo mustra”, vö. T. KNOTIK Márta 1970, 124–125, 130–131, 138–139). PRAŽÁK megtalálta az Anna-Peirin-féle mustra legjellegzetesebb motívumkombinációjának, az ötágú szögletes szegfűnek évszázadokkal korábbi mintakönyvi előzményeit, úgyszintén a pomogyi lepedőszél szegélyhímeinek előképeit, de nem foglalkozott a főmintába beleékelte és általunk kielemezte másik két motívumkombinációval. A három összetevőjű sajátos kompilációhoz nem talált mintakönyvekben előképet, azért is vélhette alkalmi motívumgyűjteménynek. Bár éppen az ő eszmefuttatásába beilleszkedhet ez a főminta úgy is, mint a városi előzmények paraszti továbbalakítása, mint egy kisebb hímzés-körzet kiválasztott, kedvelt mustrája (vö. PRAŽÁK 1935a, 197–198).

24. KÉP. A hímzés főmintájának első párhuzama: fekete gyapjúfonallal (?), javarészt szálánvarrott öltéssel hímzett lepedőszélen. Föltehetően a volt Moson megye területéről való. (PULSZKY 1878, 28. A. tábla: „Magántulajdon”. Őrzőhelye ismeretlen.) Repró: Winter Erzsi

A hímzés főmintájának *első párhuzamát* csak fekete-fehér fényképről ismerjük (24. KÉP). A lepedővég a pomogyihoz hasonló: valószínűleg *fekete gyapjúfonallal*, javarészt *szálánvarrott öltéssel* hímzett, középsávjában *függőlegesen megnyújtott öltésekkel* és motívumokkal. Föltételezhetjük, hogy a történelmi Moson megye területéről való. Külleme német ízlésre vall. Publikálta: PULSZKY 1878. Tábla 28. A., csupán ennyi megjegyzéssel: „Magántulajdon.” Őrzőhelye ismeretlen.

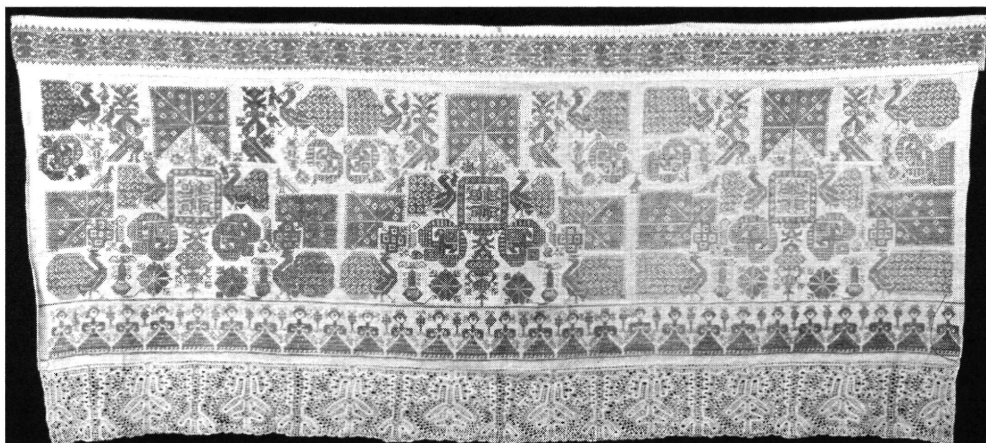
25. KÉP. A hímzés főmintájának második párhuzama: piros (pamut) fonallal, javarészt laposöltéssel hímzett lepedőszélen. Horvátgurab környékén készült, volt Pozsony megye, ma Szlovákia. (VÁCLAVÍK 1925, LLXVII. tábla 121. kép. Őrzőhelye ismeretlen.) Repró: Winter Erzsi

Második párhuzama (25. KÉP) egy teljes lepedőszélen őrződött meg, amelyet fekete-fehér fényképről ismerünk. *Piros (pamut) fonallal*, javarészt *laposöltéssel* hímzett. Horvátgurab környékén készült (volt Pozsony megye, ma Szlovákia). Azon a vidéken számításba jöhet horvát, esetleg szlovák készítő is. Közölte: VÁCLAVÍK 1925, 321, LVII. tábla 121. kép. Őrzőhelye ismeretlen.

Harmadik párhuzama (26. KÉP) egy lepedőszél töredékén őrződött meg, amelyről színes fotót és rövid leírást tanulmányozhattunk. *Piros pamutfonallal*, javarészt *szálánvarrott öltéssel* hímzett, *keresztzemei* átlagos módon *egyenlő oldalúak*. Eredet-helye feltehetőleg Bazin és Modor környéke (volt Pozsony megye, ma Szlovákia). Készítője lehetett horvát, noha szlovák-ként publikálták. Említésre méltó, hogy a nevezett környék a XVIII. században jelentős mértékben németek által lakott volt. Publikálva: PRAŽÁK 1935a, 189, 194, 223, 362, XXI. tábla/62. kép, 1935b, 40. – Őrzőhelye: Nemzeti Múzeum, Néprajzi Osztály, Prága. Leltári száma: 11590.

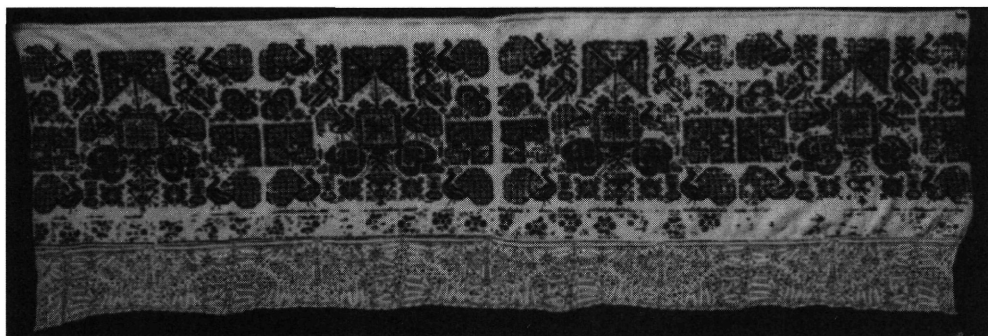

26. KÉP. A hímzés főmintájának harmadik párhuzama. Eredet-helye Nyugat-Szlovákia, feltehetőleg Bazin és Modor környéke, volt Pozsony megye. (Nemzeti Múzeum, Prága. Leltári száma: 11590.)

27. KÉP. A hímzés főmintájának negyedik párhuzama: piros pamutfonallal, javarészt szálánvarrott öltéssel hímzett lepedőszélen. Származáshelye „Horvát-Köpcseny Mosonymegye”, ma Ausztria. (Az Iparművészeti Múzeum 2593-as, majd 18.205-ös, 1951 óta a Néprajzi Múzeum 51.14.647-es leltári számú tárgya.) Fotó: Winter Erzszi

Negyedik párhuzama (27. KÉP) piros pamutfonallal, javarészt szálánvarrott öltéssel hímzett lepedővég mustrája, amelyben a kereszt szemek átlagos módon egyenlő oldalúak. Tárgyi mivoltában tanulmányozhattuk. Eredete „Horvát-Köpcsény Mosonymegye. Horvát.” (PULSZKY 1878. Tábla 24.D – Megjegyzés: Köpcsény lakosságának fele német volt a XVIII. században.) További publikálásai: FÉL–HOFER 1966a, b, c, d, előzők papír és a 3. kép, FÉL 1976a, b, c, d, 11. kép, HOFER–FÉL 1975, 1976, 1977, 1978, 1979a, b, 1981a, b, c, 590. kép. Őrzőhelye: Néprajzi Múzeum, Budapest. Leltári száma 51.14.647.

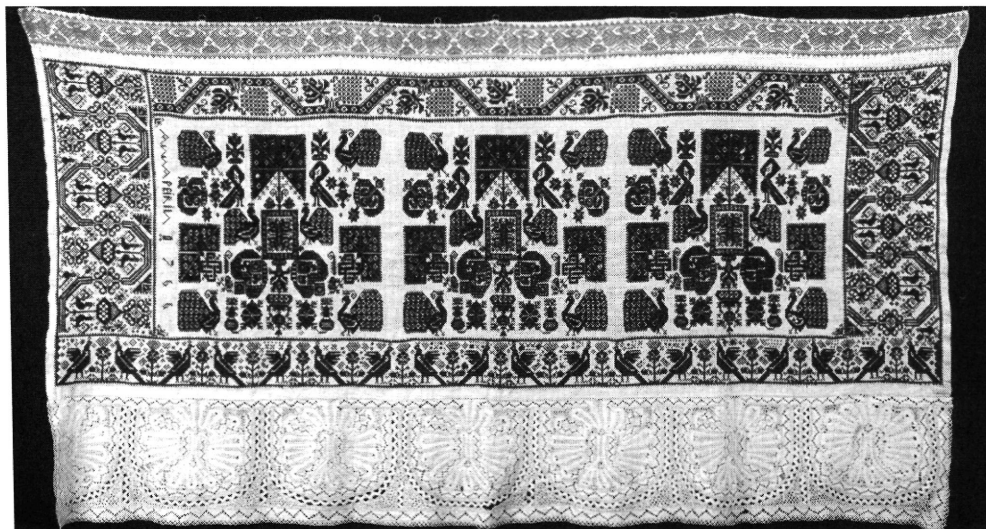
28. KÉP. A hímzés főmintájának ötödik párhuzama: fekete gyapjúfonallal, javarészt szálánvarrott öltéssel hímzett lepedőszélen. Származáshelye Rajka környéke, volt Moson megye. (Hansági Múzeum. Leltári száma 58.88.1.) Fotó: Deim Péter

Ötödik párhuzamát (28. KÉP) tanulmányozhattuk egy lepedővégen, amelyet fekete gyapjúfonallal, javarészt szálánvarrott öltéssel hímeztek, középsávjában vízintesen megnyújtott öltésekkel és motívumokkal. A köznemes Rakovszky családba házasságot kötött Panos Alajos hagyatékaként a mosoni német lakosságú Rajkáról került múzeumba. ÁCS Anna (1982. 166) a vegyes lakosságú mosoni Kimle kultúrájába sorolhatónak vélte, mivel horvát és német jelleget is érzett stílusán. Őrzőhelye: Hansági Múzeum, Mosonmagyaróvár, Helytörténeti gyűjtemény. Leltári száma 58.88.1.

29. KÉP. A hímzés főmintájának hatodik párhuzama: piros pamutfonallal, javarészt laposöltéssel hímzett lepedőszél töredékén. Föltehetően a volt Moson megye területéről való. (Iparművészeti Múzeum, Bécs. Leltári száma: T 1919.)
Fotó: Katona Edit

Hatodik párhuzamát (29. KÉP) egy lepedővég-töredéken tekinthettük meg. *Piros pamutfonallal* hímezték, javarészt *laposöltéssel*. Főmintájában a *középső négyzet helyére rozetta* (vö. 3. KÉP), a *felső szegfü helyére kétfejű sas került*. Az eszéki Felix Lay gyűjtőtől vették 1873-ban. Moson megyében készülhetett, horvát ízlésre vall. Eddig publikálatlan. Őrzőhelye: Museum für angewandte Kunst, Bécs. Leltári száma T 1919.

30. KÉP „A hímzés.” Származáshelye: Pomogy, volt Moson megye, ma Ausztria. Német munka. (1951 óta a Néprajzi Múzeum 51.14.598-as leltári számú tárgya.)

A hetedik maga a címszereplő (30. KÉP). A lepedővég *fekete gyapjúfonallal*, javarészt *szálánvarrott öltéssel* hímezték, középsávjában *függőlegesen megnyújtott öltésekkel* és *motívumokkal*. Beléhímezték: „ANNA PEIRIN 1766”. Származása a gyűjtő, Rómer Flóris följegyzése szerint „Pomogy (Mosony m.) német”. Készítéshelye kutatásaink alapján a szomszéd község: Mosonbánfalva (Apetlon), Moson megye. Bemutatásait részleteztem dolgozatunk. Őrzőhelye: Néprajzi Múzeum, Budapest. Leltári száma 51.14.598.

A vizsgált főmintával díszített lepedőszeleknek viszonylag szűk az *elterjedési körzetük*: a *történelmi Moson és Pozsony megye*. (23. KÉP).

Következő lépésben *Moson megye* népi lakáskultúrájához tartozó többi vászonhímzéseket, illetve azokról készült képeket kutattunk föl a pomogyi hímzés eredet-helyének rehabilitálása érdekében. Több, konkrétan ehhez a megyéhez köthető, erőteljes kompozíciójú és tömör kivitelű XVIII. századi hímzést ismertünk meg, illetve határoztunk meg, és azt láttuk, hogy a különféle anyagú és színű fonallal, előrajzolás után vagy szál szerint varrt példányokon egyaránt határozott *helyi jelleg*, stílus, formavilág tárul föl, amelyet nem annyira a magyarok, hanem *főleg a németek és a horvátok sajátos ízlése árnyal*. A *tárgyi párhuzamok is igazolják a tárgyalt hímzés Rómer által megjelölt származási helyét és nemzetiségét*: az ANNA PEIRIN feliratú hímezt lepedőszél tömör díszítménye megfelel a korabeli Moson megyei stílusnak, feszes kivitele a német ízlésnek.

Összefoglalás

Egy szemrevaló, immár 233 éves népi hímzést követtünk végig 126 éves múzeumi pályáján. Sokszor publikálták, de különböző adatolással illetve kommentálással. Az áttekintésből kiviláglott, hogy hiába rendkívül gazdagon adatolt az „ANNA PEIRIN 1766” feliratú lepedőszél, a múzeumi hányattatása során hely- és nemzetiség-meghatározását több esetben elvesztette, sőt részben vagy egészben feliratát is elhagyták, nem láttatták. Képének 45 közlését a XX. század folyamán 37 esetben kísérte helytelen adatolás. Ezért vált szükségessé eredeti adatait (pomogyi német) hitelesíteni, helyességüket bizonyítani a hasonló ismérvekkel rendelkező múzeumi tárgyak és dokumentációjuk körében végzett, továbbá irodalmi, irattári és levéltári kutatásokkal. A behímezett név és évszám nyomán a Pomoggyal szomszédos Apetlonban élt készítő illetve eredeti tulajdonos személyét is valószínűsítettük. Egyedi kompozíciójából a kompilált főminta szerkezetének párhuzamait nyomon tudtuk követni időbeli és földrajzi közelségben készült darabokon. További kutatást igényel a Pomogyon gyűjtött darab hímzéstörténeti helyének kijelölése és annak megállapítása, hogy főmustrájának paraszti-félnépi változatai hogyan viszonyulnak egymáshoz és mintakönyvi előképekhez térben és időben. Föltelezhető, hogy talán éppen Anna Peirin lepedőszélé révén vált ez a föltehetően egy falusi hímzőasszony által kompilált főmustra a környéken ismertté és kedveltté az egyes nemzetiségek eltérő ízlése szerint többféleképpen átfogalmazott variánsokban, és terjedhetett el ebben a vegyes nemzetiségű, egykori északnyugat-magyarországi, mosoni–pozsonyi térségben. Az ismert változatok között ez a névvel és évszámmal egyedül fémjelzett és különösen gondos szerkesztésű, mosoni stílusú, német ízlésű példány mindenképpen rangos helyet foglal el.

Irodalom

ÁCS Anna

1982 Hrvatska mrtvačka vela u okolici Mosonmagyaróvára. In: A magyarországi délszlávok néprajza (Tanulmányok) 5. 161–168. Budapest.

ÁCS Zoltán

1984 Nemzetiségek a történelmi Magyarországon (Budapest).

BALOGH-HORVÁTH, Terézia

1998 Eine eigenartige Stilgruppe gestickter Bettuchbesatzstreifen aus Nordwestungarn. Folia Ethnographica 32, Supplementum ad Acta Musei Moraviae 7–23. Brno.

BALOGH Jánosné HORVÁTH Terézia – BESZPRÉMY Józsefné

1996 Vászónhímzés és csipke (Stickerei auf Leinen und Spitze). In: Vas megye népművészete (Szerk. Gráfik Imre). 134–156, 375–376. Szombathely.

BÁTKY Zsigmond

1924 Rábaközi hímzések I. Magyar Népművészet I. Budapest.

BÉL Mátvás

1985 Az újkori Magyarország földrajzi – történelmi ismertetése. Moson vármegye (Fordítás) Mosonmagyaróvár.

K. CSILLÉRY Klára

1977 díszlepedő. In: Magyar Néprajzi Lexikon. Első kötet 586–587. Budapest.

1982 vetett ág. In: Magyar Néprajzi Lexikon. Ötödik kötet 548–550. Budapest.

- CS(UKÁSSI) J(ózsef)
 1873a A házi ipargyűjtemény. Fővárosi Lapok, 9. sz. 37.
 1873b Még egyszer a Köztelken. Fővárosi Lapok, 58. sz. 250–251.
- CZOBOR Béla
 1886 Kalauz Ipolyi Arnold váradi püspök ur ő excellentiája régi és újabb műhímzés-gyűjteményének kiállításához. Nagyvárad.
- CZOERNIG, Karl Freiherrn
 1857 Ethnographie der oesterreichischen Monarchie. II. Band. Wien.
- FÉL Edit
 1964 Bevezetés a magyar népi hímzések ismeretébe (Budapest).
 1966 Hímzésminták Baranyából és Bács megyéből. Budapest.
 1970 Hímzésminták Baranyából és Bács megyéből. Újranyomás. Budapest.
 1972 Hímzésminták Baranyából és Bács megyéből. Újranyomás. Budapest.
 1974 Hímzésminták Baranyából és Bács megyéből. Utánnnyomás. Budapest.
 1976a Magyar népi vászohímzések (Budapest).
 1976b Broderies anciennes sur toile (Budapest).
 1976c Leinenstickerei der ungarischen Bauern (Budapest).
 1976d Peasant embroidery on linen and hemp in Hungary (Budapest).
 1977 Hímzésminták Baranyából és Bács megyéből. Utánnnyomás. Budapest.
 1979 Hímzésminták Baranyából és Bács megyéből. Utánnnyomás. Budapest.
 1981 Pécsi hímzés. Magyar Néprajzi Lexikon IV. 223. Budapest.
- FÉL Edit – BESZPRÉMY Józsefné
 é. n. Nyugat-dunántúli szabadrajzú hímzések (Budapest).
- FÉL Edit – HOFER Tamás
 1966a Parasztok, pásztorok, betyárok. Emberábrázolás a magyar népművészetben (Budapest).
 1966b Husaren, Hirten, Heilige. Menschendarstellungen in der ungarischen Volkskunst (Budapest).
 1966c Hussards, pâtres, paysans. La représentation de l'homme dans l'art populaire hongrois (Budapest).
 1966d Saints, soldiers, shepherds. The human figure in Hungarian folk art (Budapest).
- FEYÉRNÉ KOVÁCS Erzsébet (szerk.)
 1935 Az Új Idők kézimunka könyve. Varrás – Hímzés. Budapest.
- FISCHBACH: lásd PULSZKY
- FÜGEDI Márta
 1993 Állatábrázolások a magyar népművészetben. Miskolc.
- N. FÜLÖP Katalin
 1982 A magyarországi nemzetiségek hímzésmintái. Budapest
 /1992/ Hímzések a parasztház öltözetéből a Kárpát-medencében (Válogatás a Néprajzi Múzeum gyűjteményéből) – Stickereien aus der Bekleidung des Bauernhauses im Karpatenbecken (Auswahl aus der Sammlung des Ethnographischen Museums in Budapest). In: Hímzések a parasztház öltözetéből a Kárpát-medencében – Stickereien aus der Bekleidung des Bauernhauses im Karpatenbecken. (Kiállítás-katalógus) (12)–(31.) Szombathely.
- N. FÜLÖP Katalin és LACKNER Mónika
 /1992/ A kiállítás tárgyai. – Katalog. In: Hímzések a parasztház öltözetéből a Kárpát-medencében – Stickereien aus der Bekleidung des Bauernhauses im Karpatenbecken. (Kiállítás-katalógus) (32)–(48.) Szombathely.
- GERVERS-MOLNÁR Veronika
 1983 Ipolyi Arnold hímzés-gyűjteménye az esztergomi Keresztény Múzeumban. Budapest.

- HABERLANDT, Michael
 1911 Österreichische Volkskunst. Aus den Sammlungen des Museums für Österreichische Volkskunde in Wien. Illustrierter Textband. Wien.
 1912 Textile Volkskunst aus Österreich. Wien.
- HANSMANN, Liselotte – KRISSE-RETTENBECK, Lenz
 1977 Amulett und Talisman. München.
- HOFER Tamás – FÉL Edit
 1975 Magyar népművészet. Budapest.
 1976 Magyar népművészet. Újranyomás. Budapest.
 1977 Magyar népművészet 2. kiadás. Budapest.
 1978 Ungarische Volkskunst. Budapest.
 1979a Hungarian Folk Art. Budapest.
 1979b Narodnoe iszkusstvo Vengrov. Budapest.
 1981a Magyar népművészet 3. kiadás. Budapest.
 1981b Ungarische Volkskunst. 2. Auflage. Budapest.
 1981c L'art populaire en Hongrie. Budapest.
- HOFER Tamás és FÉL Edit
 1994a Magyar népművészet. Budapest.
 1994b Ungarische Volkskunst (Budapest).
 1994c Hungarian Folk Art. Budapest.
- JÁMBORNÉ ZSÁMÁR Margit
 1977 Rábaközi hímzések. Csorna–Győr.
- JÁMBOR Kálmánné
 1978 Rábaközi hímzések. Budapest.
- KORABINSKY, Johann Matthias
 1786 Geographisch-historisches und Produktion Lexikon von Ungarn. Pressburg.
- T. KNOTIK Márta
 1970 Szabadrajzú szőrös párnavégek a Dél-Alföldön. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve/I. 119–157.
- KRESZ Mária – SZABOLCSI Hedvig
 1973 A népművészet felfedezése – tanulmányok a népművészetről és az iparművészetről 1875–1899. Szolnok.
- KRIESCH-KÖRÖSFÖI, Aladár
 1911 Hungarian Peasant Art. In: Peasant Art in Austria and Hungary. (Szerk.: Holme, Charles) 31–46. London, Paris, New York.
- LENGYEL Györgyi
 1970 Keresztzemes kézimunkák. Budapest.
- LUDVÍKOVÁ, Miroslava
 1986 Moravská lidová výšivka. Brno.
- MÁNDOKI László – TAVASZI Tiborné
 1975 Baranyai keresztzemes hímzések I. Pécs.
- NÉVTELEN
 1905 Csipke- és hímzés-kiállítás a Nemzeti Múzeumban. Ethnographia 164–167
- PALOTAY Gertrud
 1933 Keresztzemes lepedőszél-hímzés. Tündérujjak III. 4.
- PRAŽÁK, Vilém-Wilhelm
 1935a Slovenské lidové výšivky. Bratislava.
 1935b Slovakische (*sic!*) Volkskunststickereien. Plauen I. V.
- PULSZKY Károly
 1878 A magyar háziipar díszítményei. Budapest.
- RIEDL, Adalbert – KLIER, Karl M.
 1954 Kreuzstichmuster aus dem Burgenland (Eisenstadt).

– R. – S.

1873 A magyar gazdasági egyesület és a Köztelek. Vasárnapi Ujság, 153–154.

RODICZKY Jenő

1896 Moson megye. In: Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország IV. 439–464. Budapest.

RÓMER, Florian Franz

1875 Die nationale Haus-industrie auf der Wiener Weltausstellung 1873. Budapest.

1873 Die nationale Haus-industrie auf der Wiener Weltausstellung 1873. Szemelvény fordítása: A nemzeti háziipar az 1873. bécsi világkiállításon. In: A népművészet felfedezése – Tanulmányok a népművészetről és iparművészetről 1875–1899 (Kresz Mária – Szabolcsi Hedvig). 19–22. Budapest.

STEHLÍKOVÁ, Magdaléna

1966 Ludové zdobené plachty (Martin).

Ungarn

1873 Ungarn an der Wiener Weltausstellung 1873. Special-Catalog der ausgestellten Gegenstände der Urproduction, Gewerbe, Wissenschaft und Kunst. Budapest.

VÁCLAVÍK, Ant.(onin)

1925 Podunajská dedina v Československu. Bratislava.

VAJKAI Aurél

1959 Keresztszemes párnahajak és lepedőszélek a Bakony vidékéről (Budapest).

TERÉZIA BALOGH-HORVÁTH – EDIT KATONA

Schicksal einer Stickerei in Museen (1872–1998)

Es handelt sich um einen hübschen, bauerlichen, gestickten Bettuchbesatzstreifen, der schon mehrmals publiziert wurde, jedoch mit unterschiedlichen Angaben bzw. Kommentaren. Weil diese Stickerei außerordentlich viele solcher „Erlebnisse“ hatte, was im „Leben“ der Exponaten in Museen eigentlich typisch ist, lohnt es sich, ihre Geschichte anzuschreiben, in Dokumenten nachzuforschen und zu beweisen, dass die *originalen Daten* dieses Objektes richtig sind.

Der Streifen (*Abb. 1.*) besteht aus Leinwand und ist mit schwarzer Wolle, hauptsächlich in Zopfstick und Kreuzstick verziert, ausserdem versehen mit dem deutschen Namen ANNA PEIRIN und der Jahreszahl 1766 (*Abb. 2.*). Die drei gleichen Hauptmuster auf ihn sind enorm kompliziert und kommen bei Stickereien selten vor. Wir haben analysiert, dass diese Hauptmuster aus dreierlei, weit verbreiteten, auch von Musterbüchern bekannten Motivkombinationen (*Abb. 3–5.*) kompiliert waren.

Über die Herkunft dieses Stückes hat sein Sammler im Jahr 1872 notiert: stammt aus Dorf „Pomogy, Komitat Moson“ (= Pamhagen, damals Westungarn, nordwestliche Ecke Transdanubiens; seit 1920 zum Burgenland, Österreich gehörend, s. *Abb. 23:7.*). Nationalität: „deutsch“.

Man hatte den Absicht, diese Textilie an der Wiener Weltausstellung zu zeigen, dort gab es aber für sie keinen Platz. Sie war erst im XX. Jh. ausgestellt, in Budapest und Szombathely (in Ungarn), dann in Murska Sobota, Maribor und Ljubljana (in Slowenien).

Diese Stickerei war zunächst im Besitz des Budapester Museums für Kunstgewerbe (Inv. Nr. 2664, bald darauf – gegen 1912 – wurde sie ins Fachinventar mit der neuen Nummer 13.395 und mit falscher Provenienz, ohne Ortschaftsname eingetragen: „Ungarisch, Komitat Moson“). Im Jahre 1951 hat man von dort 1624 volkstümliche Stickereien (darunter auch diese mit dem Namen Anna Peirin) – ohne Angaben – nur mit ihrer alten Inventarnummer versehen, die uns als die größte Hilfe unserer Forschungen im Jahr 1998 diente – an das Ethnographische Museum zu Budapest übergeben. Hier hat der Bettuchbesatzstreifen die Nummer 51.14.598 und die Bestimmung „Dunántúl“ (= Transdanubien, d. h. eigentlich die ganze westliche Hälfte Ungarns) erhalten.

Bei einem derartigen Angabenverlust ist nicht zu verwundern, dass dann diese Stickerei mit unterschiedlichen – echten und falschen – Orts- und Nationalitätsbestimmungen publiziert wurde. Unter anderem als Foto: *Abb. 7., 11., 14–16., 21–22.*, ausgestellt in Vitrine: *Abb. 20.*, und als Zeichnung: *Abb. 8., 12–13., 17–19.* Nach Vorbild *Abb. 8.* wurde ihre bekannte Neuschöpfung von einer Kunstgewerbeschule hergestellt: *Abb. 9.*

Im Jahr 1935 ist ein Foto von ihr mit der Unterschrift „Erdély“ = Transsylvanien (d. h. das östliche Drittel des ehemaligen Ungarns. Zur Zeit liegt das ganze Gebiet Erdély in Rumänien.) erschienen. Das Buch wollte den ungarischen Stil illustrieren, sicherlich wurde eben darum am Foto der gestickte deutsche Name entfernt (*Abb. 11.*).

Im Jahre 1970 kommt (in einem Handarbeitsbuch, aus dem *Abb. 12–13.* stammen) die Gebietsbenennung „Ostungarn“ vor, wobei man wieder auch an Erdély, als ehemaliges Ostungarn denken könnte.

Auf dem Prospektumschlag von 1978 (*Abb. 15.*) bedeutete diese Stickerei ein Symbol der ganzen Volkskunst des gesamten (heutigen) Ungarn.

Die bisher genannten Ortsbestimmungen sind isolierte Erscheinungen geblieben. Richtungsweisend wirken aber die *Ungarische Volkskunst*-Publikationen von Edit Fél, Leiterin der Textiliensammlung des Ethnographischen Museums (teilweise gemeinsam mit Tamás Hofer), da ihre prachtvollen Bücher von 1975 bis 1994 *zwölfmal*, darunter auch in fremden Sprachen, erschienen sind. Eben darum werden ihre Bilder und Daten oft von Fachkollegen und auch noch in den (ungarischen) Schulbüchern zitiert. In ihren Werken gilt immer als Herstellungsort der Stickerei *die Stadt Pécs* (= Fünfkirchen liegt im Komitat *Baranya*, in der *südöstlichen* Ecke Transdanubiens, in Luftlinie – über Bergen und Plattensee – ca. 200 km vom Dorf Pomogy entfernt, s. *Abb. 23.*), weder bei der Abbildung, noch im Text den hineingestickten deutschen Namen erwähnend (s. *Abb. 14., 22.*). Zufälligerweise ist in ihrem Stickereibuch 1976 (in vier Sprachen) der Text über die deutsche Pomogyer Textilie mit dem Bild von einer kroatischen Stickerei aus Kittsee (s. *Abb. 27.*) illustriert; hier galten also beide als ungarisch aus Pécs... Edit Fél versuchte eigentlich diese ins Auge fallende Stickerei mit originalen Fünfkirchner Bettuchbesatzstreifen zu vergleichen und ordnete sie (auch im Depot des Museums) zu den Bettuchbesatzstreifen aus Komitat *Baranya* ein. Im *Ungarischen Volkskunde-Lexikon* (1981) zeigte sie auf einmal die Darstellung der Pomogyer Stickerei mit dem Bild von einer echten Fünfkirchner, weil ihrer Meinung nach auch diese Textilie von dort stamme (unter dem Titel: „Fünfkirchner Stickerei.“ *Abb. 16.*). Aus Mangel an Kenntnissen über ähnliche Stickereien aus dem Komitat *Moson* hat sie gemeint, dass der Bettuchbesatzstreifen mit Anschrift ANNA PEIRIN im Album PULSZKY-FISCHBACH 1878 mit der Provenienzangabe „Pomogy“ falsch bestimmt sei. Zwar war die Stickerei schon mit Hilfe dieses Albums (*Abb. 7–8.*) von anderen Volkskundlern im Jahr 1966 wieder ihren echten, originalen Angaben zugeordnet d. h. *rehabilitiert* worden. Infolgedessen konnte das Objekt wieder als deutsche Stickerei aus West-Ungarn (im 1982: *Abb. 17–19.*), bzw. aus Pomogy (z. B. im 1991 und 1992: *Abb. 20., 21.*) erscheinen.

Zum Beweis suchten und haben wir in Matrikeln die Person der Herstellerin bzw. Bestellerin der geforschten Stickerei gefunden: in Apetlon, im Nachbarsdorf von Pomogy = Pamhagen hatte eben im Jahre 1766 Anna Pajirin/Pauerin (geb. Anna Tschidain) ihre Eheschliessung.

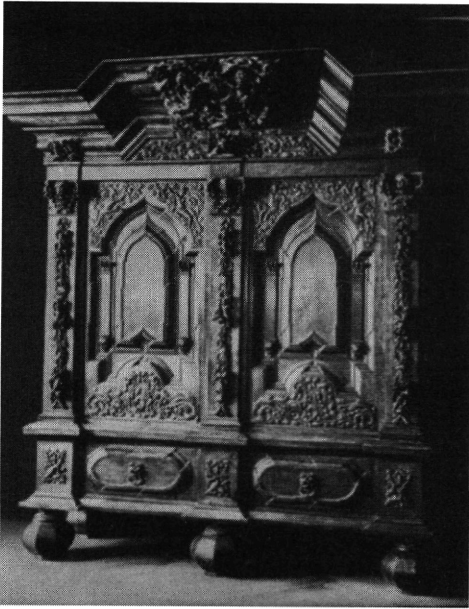
Wir suchten auch Paralell-Stücke mit gleichem Hauptmuster in Museen und Publikationen. Bisher haben wir sechs Exemplare gefunden: noch zwei mit schwarzer Wolle in Zopfstich gearbeitet (*Abb. 24., 28.*) und noch vier mit rotem Baumwollgarn gestickt, darunter zwei in Zopfstich (*Abb. 26., 27.*) und zwei als frei gezeichnete Arbeit mit Flachstich (*Abb. 25., 29.*). Die Verbreitung von allen sieben Stickereien zeigt *Abb. 23.*: ein Gebiet, höchstens 75 km lang in der *nördlichen* Richtung ab Pomogy, wo im XVIII. Jh. viele Deutsche wohnten.

K. CSILLÉRY KLÁRA

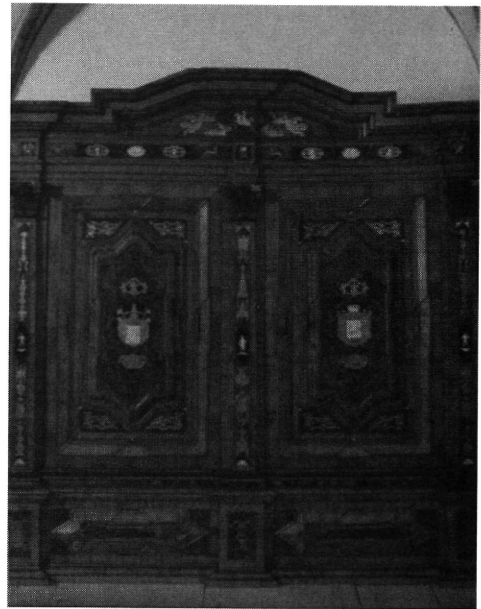
A trapézormú szekrények

Egy díszítőelem terjedésének tanulságai

A következők néhány olyan gondolat közreadása érdekében fogalmazódtak meg, amelyek egy meghatározott bútortípus tanulmányozása során merültek fel.¹ Ez a tárgy típus egy sajátos, trapéz alakú orommal koronázott ruhásszekrény, amelynek köznépi lakásokból fennmaradt példányai ismertek voltak szélesebb területről, így a Magyarországon (8-17. KÉP) és a szomszédos Ausztria (7. KÉP) egymáshoz közeli, északi vidékeiről egyaránt. A tárgy típus eredete felderített: Leopold Schmidt volt az, aki rámutatott alsó-ausztriai, Waldviertel vidéki, korábban Kamp-völgyinek is nevezett, „igen egyszerű

1. KÉP. Ruhásszekrény, nagypolgári lakásból. Danzig (Gdańsk), 18. sz. eleje. Sz.: 285 cm. Magányűjtemény. KLATT 1961, 76. után

2. KÉP. Ruhásszekrény, I. Károly, Braunschweig-Lüneburg hercege névjelével. Georg Mohnwinkel műve, Wolfenbüttel, 1734. Sz.: 232 cm. Braunschweig, Braunschweigesches Landesmuseum. HAGEN 1992, 6. kép után

1. A jelen tanulmány bővített változata a Klaus Beitzl 70. születésnapjára készült emlékkönyvben megjelent dolgozatnak (K. CSILLÉRY 1999).

3. KÉP. Rubásszekrény, úri-polgári lakás számára.
Johann Gottfried Bindriebl mesterremeke,
Nyugat-Magyarország (?), 1781. Sz.: 180 cm.
Budapest, Iparművészeti Múzeum

asztalosmunkájú” szekrények kapcsán, hogy azok trapéz formájú oromzata végső soron egy olyan oromkiképzésre vezethető vissza, amelyet még a 17–18. században, északnémet területen, keményfa tárolóbútorokon alakítottak ki (1. KÉP), és ennek az orommegoldásnak a hatására vált azután hatalmas területen elterjedté (4. KÉP) az egyszerű vagy lépcsőzetes trapézorom (SCHMIDT 1964, 828–831; 1966, 330; 1967, 143). Igaz, Leopold Schmidt még úgy vélte, hogy ezen divathullámnak az alsó-ausztriai példányok voltak a legdélibb képviselői, és ennek megfelelően állította azt, hogy a Néprajzi Múzeum általam publikált ilyen oromzatú, 1847-ből datált szekrénye a Győr megyei Beziből (K. CSILLÉRY 1963, 3. kép) bizonyára valamely házasság révén, „a dunai úton” juthatott el onnan hazánkba (SCHMIDT 1964, 831). Ezen sajátos tárgytypus magyarországi meglétének néhány hazai emlék felsorolásával történt igazolása (K. CSILLÉRY 1965, 60. kép, 224) után azonban Klaus Beitzl már ezt az utóbbi megállapítást köz-

vetítette az osztrák olvasóknak (BEITZL 1976, 41. tábla szövege).

Már a Leopold Schmidt és Klaus Beitzl által említett osztrák, illetve más származású, festett virágzású szekrények is igen késeiiek (7. KÉP), szinte kizárólag 19. századiak, a Magyarországról ismert köznépi példányoknak pedig mindegyike a múlt századból való. Felmerül tehát a kérdés, hogy vajon abban állna-e a szóban forgó kultúrelem diffúziójának tanulsága, hogy a 17. század végének egy polgári innovációja a távolabb élő és konzervatív ízlésű parasztcsaládoknál csak jó száz év múltán tudott visszhangra találni, nemkülönben az, hogy az elfogadott újításhoz ők még évtizedekig ragaszkodtak?

Úgy látom, történeti folyamatában szemlélve a jelzett oromkialakítás tovaterjedését és a parasztság mellett a társadalom további rétegeinek is figyelmet szentelve, másféle, illetve másként megfogalmazódó tanulságok is kínálkoznak – akár csak újabb, válaszra váró kérdések.

A jelenségek biztosabb megítéléséhez mindenképpen szükség van az idevágó emlékek időrendjének a pontosítására. Ebben aligha lehet akadály az a tény, hogy a tárgytypus kialakulásának időpontja csupán hozzávetőlegesen határozható meg. A kutatás mai állása szerint egyébként maga a korai trapézormú szekrényre (1. KÉP)² alkalmazni

2. Ezt a tárgyat Müller-Christensen némileg korábbra, 1700 körülre datálja (MÜLLER-CHRISTENSEN 1981, 116. kép).

szokott *danzigi szekrény* elnevezés is csak közkeletű típusmegjelölésnek mondható, akárcsak a jellemző oromkialakításra a *danzigi orom*, melyek annyit jeleznek csupán, hogy az ilyen oromzatú szekrény Danzig (Gdańsk, Lengyelo.) városában lehetett a maga korában leginkább kedvelt, ahol maradtak fenn a város címerével díszített trapézormú példányok is és ahol másféle bútorokon is szívesen alkalmazták a trapéz alakú ormot. Ám mindez korántsem jelenti azt, hogy Danzigban minden egyes ezen korbeli ruhásszekrényt *danzigi orom* koronázott volna (KREISEL 1968, 225–227).

Datált példánya a korai trapézormú szekrényeknek nem ismert. A robusztus *hamburgi, lübecki* és *danzigi* típusnévvel jelölt kétajtós, többnyire diófavá borított, dús növényi és figurális faragású ruhásszekrény, a *Schapp* általános jellemzője az évjelzés hiánya. Ezek a szekrények lényegében csupán abban térnek el egymástól, hogy az erőteljes és sokszorosan tagolt koszorúpárkányuk milyen kialakítású: a *hamburgi* egyenes, a *lübecki* ívelt, a *danzigi* trapézidomot keretező (KREISEL 1968, 226).³ A reprezentatív megjelenésű szekrényeket a gazdag patríciusréteg számára alakította ki az északnémet Hansa-városok fénykorában a helyi asztalosság. Ekkor volt az addigiakban dívó menyasszonyi ruhásládák felváltásának ideje, amit tanúsít a némileg délebbre fekvő Braunschweig asztaloscéhének 1685. évi határozata, mely szerint láda helyett kétajtós szekrényt kell mesterremek gyanánt bemutatni (KREISEL 1968, 225).

Az északnémet szekrények közül eddig egyedül egyen, egy hamburgi, fönn egyenesen záródó példányon találtak évjelzést: 1682 (KREISEL 1968, 490. kép, 223). Datálása alapján ez a tárgy korainak ítéelhető, tudva, hogy nem sokkal előbb, az 1660–70-es években jöttek divatba a barokk polgári bútorművességnek – közte nem kis mértékben a Hansa-városokénak (KREISEL 1968, 214–215) – irányt mutató Hollandiában azok a tekintélyes méretű, széles, kiugró párkánnyal koszorúzott, faragással díszített ruhásszekrények, amelyek ösztönző példát szolgáltatottak a szóban forgó északnémet szekrények létrehozásához (JONGE–VOGELSANG 1922, 148–154. kép; lásd még pl. BATÁRI 1967, 51. kép, 7, 13; VADÁSZI 1987, 141. kép).

Ami a *danzigi szekrényeket* illeti, stíluskritikai alapon a legkorábbiakat 1700 körülre datálják a kutatók, míg az ilyen szekrények itteni divatjának megszűnését a 18. század második felére. Azt, hogy kialakulását követően a trapéz alakú orom hamarosan elterjedhetett a más északi Hansa-városokon belül is, jelzi Lübeck egyik polgármesterének házában egy 1740 körüli, *danzigi orommal* koronázott szobaaajtó (KREISEL 1968, 496. kép, 225).

A díszes kiképzésű korai ruhásszekrények értékesek és becsesek voltak. Mint a család vagyonságáról és tekintélyéről tanúskodó tárgyak, Hollandia aranykorában, a 17. században állhattak a lakás előterében, miként azt Pieter de Hooch sokat idézett, Fehérneműs szekrény című festménye (1663) mutatja (lásd pl. HINZ 1989, 322. kép), de más képek tanúsága szerint a fogadószobában is helyet kaphattak (THORNTON 1985, 35. kép;⁴ 1990, 93. kép). Az északnémet megfelelők ritkán álltak a lakótérben,⁵

3. A magyar szakirodalomban a háromféle párkány rajzát lásd: VADÁSZI 1987, 155. kép.

4. A szerző a képen szereplők mögött álló szekrényt kandallónak véli.

5. A trapézormú szekrény észak-németországi nagy divatjánál némileg később, 1773-ban, a lakótérben mutat egy egyenes főpárkánnyal koronázott ruhásszekrényt – tetején becses edényekkel – Daniel

inkább az vált általánossá, hogy az előtérben elhelyezve, a belépőnek szembeötlően jelezzék a család módosságát (BENKER 1984, 35); ennek nyomán említi őket a német szakirodalom többnyire *Dielenschränk* néven.

Köznépi bútoraink megítélésénél nem feledkezhetünk meg arról a tényről, hogy a gazdag Hansa-városi polgárházak szóban forgó presztízstárgyának reprezentatív oromkiképzését az asztalosok a Hansa-városokon túlra elsődlegesen nem a paraszt-ság számára közvetítették. Igen meggyőzően tanúskodik erről az iparművészeti gyűjteményekben őrzött nem kis számú trapézormú, 18. századi szekrény. Németországban az említett mindhárom Hansa-városi típust meghonosították a délebben fekvő területek helyi műbútorasztalosai is (2. KÉP), le egészen Szászországig (KREISEL 1968, 227; 1970, 56, 101, 154, 873. kép, 74–75), de maradt fenn olyan, megjelenésében a majna-frankfurti típusnak megfelelő, közép- vagy észak-németországi szekrény is, amelyet *danzigi orom* koszorúz (KREISEL 1968, 540. kép, 244). Készítettek trapézormú szekrényt előkelő és gazdag megrendelőknek Ausztriában és Magyarországon is (3. KÉP). Természetesen Lengyelország területén ugyancsak elterjedt az ilyen törtvonalú oromkiképzés a műbútorasztalosok előállította szekrényeken (GOSTWICKA 1965, 71, 91. kép, 34–35).

Mindezekben a példányokon a korstílus változásához való igazodást a bútortest némi kisebbedése mellett az jelenti, hogy a felületet díszítő mintázat kivitelezése leginkább berakással történt, a Hansa-városokbelieken szokásos faragásdísz helyett. Ami ezeknek a szekrényeknek a datálását illeti, a legkorábbiakat 1720 körülre teszik, így például az említett, frankfurti típusú trapézormú szekrényt.

Arra nézve, hogy a divatba jöttét követően mennyi időn át lehetett szokásban egy-egy városban, hogy *danzigi orommal* koronázott ruhásszekrényt rendeljenek a helyi műbútorasztalosoktól, példaként szolgálhatnak az alsó-sziléziai, boroszlói (Wrocław, Lengyelo.) szekrények. Az ebben a városban készült, ilyen oromzatot viselő, legkorábbi példányokat 1730–40 körülre teszik. Majd ezután csak 1780 táján hagyták el itt a trapézormót (KOEPE 1991, 38–45).

Hosszú időn át tartó ragaszkodás ehhez a barokk kori ízlés teremtette szekrényoromhoz másutt is megfigyelhető. Bécsből nem csupán 1760 körülről idézhető trapézormót viselő, faberakásos díszítésében rokokó jellegű példány (ZWEIG 1922, 46. tábla), de 1770–80 körülről is, mely már korai klasszicista stílusban díszített (WINDISCH-GRAETZ 1965, 13. kép, 30–32).

A műbútorasztalosok kezétől származó, trapézormú magyarországi szekrények között is akad példány a 18. század derekáról (BÁRÁNYNÉ OBERSCHALL 1940, 24. tábla; DÉVÉNYI 1960, 1. kép;⁶ ASKERCZ 1997, 5. kép), míg mások a 18. század vége felé készültek. Az Iparművészeti Múzeumban őrzött két kései darab egyikén (3. KÉP) a belsőben, a zárborításon elhelyezett felirat örökölte meg a szekrényt mestermunkájaként készítő asztaloslegény nevét és mesterré fogadásának dátumát:

Chodowieckinek egy a danzigi látogatása idején készített rajza (THORNTON 1985, 195), míg egy másik ugyanekkori itteni rajzán, a szülői házban, előtérbeli – szintén egyenes zárópárkányos – nagy, barokk ruhásszekrények láthatók (MEIER-OBERIST 1956, 176).

6. A szerző a szekrényt a 18. század elejére datálja, ami a párhuzamok ismeretében túl korainak tűnik.

„Johann Gottfried Bindriehm machte diesen Kasten zum Meisterstück und ward zum Meister gesprochen den 21. Febr. im Jahr Christi 1781”. A szekrény magyarországi származását egyértelműen tanúsítja az, hogy az ajtóknak gazdag, rokokó jellegű faberakás-díszében, a négy őselem allegorikus megjelenítésétől körülvéve, középpontban elhelyezve ott a császári koronás kétfejű sasnak hasán a koronás magyar címer – a hazai, 17–18. századi címerábrázolási gyakorlatnak megfelelően.⁷ A készítés helyét illetően a szakirodalom felteszi, hogy az Nyugat-Magyarországon lehetett (ZLINSZKYNÉ STERNEGG 1979, 8. kép, 262; VADÁSZI 1982, 132).⁸

Lényeges tanulságokat kínál az az iránti tudakozódás, hogy kik is tartoztak az eddigiekben említett, műbútorasztalosok készítette ruhásszekrények megrendelőinek és használóinak körébe. Ennek a bármily vázlatos meghatározását még akkor is meg kell kísérelni, ha a tulajdonosok társadalmi helyzetének megjelölése, mivel a tárgyak többsége műkereskedelem útján, adatok nélkül jutott múzeumi tulajdonba, éppoly nehéz, mint a bútordarabok lokalizálása. A tárgytypus eredetének és a legelső időszakbeli birtokosoknak az ismeretében kézenfekvő lenne a feltevés, hogy a trapézormú szekrények a későbbiekben is városi polgárok igényeinek a kielégítésére jöttek volna létre. Meglepő módon ekkor azonban már nem egy olyan dokumentum található, amelynek a bizonyossága szerint ezen olyannyira „polgári karakterű” bútortypus (KREISEL 1968, 224) egyes példányainak a megrendelői, illetve tulajdonosai nemesi, sőt főnemesi származású személyek voltak.

Ennek a felértékelődésnek az igen tanulságos példái közt egészen korai és különösen említésre méltó az az 1734-ben, Georg Mohnwinkel, wolfenbütteli asztalosmester által készített, lépcsőzetes trapézormú ruhásszekrény (2. KÉP), amelynek rendkívül gazdag, elefáncsont, ón és sárgaréz marketéria díszítményei között a főhelyen, az ajtók középpontjában szerepel I. Károly, Braunschweig és Lüneburg hercegének és a feleségének – II. Frigyes, porosz király testvérének – a nagycímere és a névjele (HAGEN 1992, 6–8. kép, 21).

Tudni való továbbá, hogy már a danzigi asztalosipar készítményei, köztük szekrények is, eljutottak számos lengyel arisztokrata kastélyába és kisebb nemesurak kúriájába. Talán ezzel függhet össze, hogy egyes 1700 utáni danzigi szekrények trapéz alakú ormában koronát ábrázoltak (1. KÉP), amely heraldikus motívumként szokásos volt a korabeli, lengyel műbútorasztalosok készítette szekrényeken (KREISEL 1968, 224). Mindazonáltal danzigi készítésű bútoroknak ez idő tájt gazdag lengyel kereskedők és kézművesek ugyancsak vásárlói voltak (GOSTWICKA 1965, 35; BOGUCKA 1980, 103).

A német főúri otthonokba került trapézormú ruhásszekrények egyike, egy Boroszlóban készített, 1750 körüli példány, rokokó stílusú marketéria díszében Fortitudo és Spes alakjával, a sziléziai Elsner von Gronow családé volt és a kalinowitzi kastélyukban állt (KOEPE 1991, 7. kép, 42–43).

7. Ez cáfolja a csak a kétfejű Habsburg-sasra felfigyelő Wolfram Koepe vélekedését, aki szerint a szekrény valószínűleg Ausztriában vagy Csehországban készült (KOEPE 1991, 4. kép, 41).

8. Az Iparművészeti Múzeum példányaira vonatkozó információkat és egyben a tanulmányhoz nyújtott segítséget ez úton is köszönöm Vadászi Erzsébetnek és Batári Ferencnek.

Az említett bécsi, 1760 körüli trapézormú szekrénynek a tulajdonosa Stephan von Auspitz-Artenegg volt (ZWEIG 1922, 46. tábla), míg az 1770–80 körüli, hasonló orommal koronázott példány a Schwarzenberg hercegi palotában áll (WINDISCHGRAETZ 1965, 13. kép).

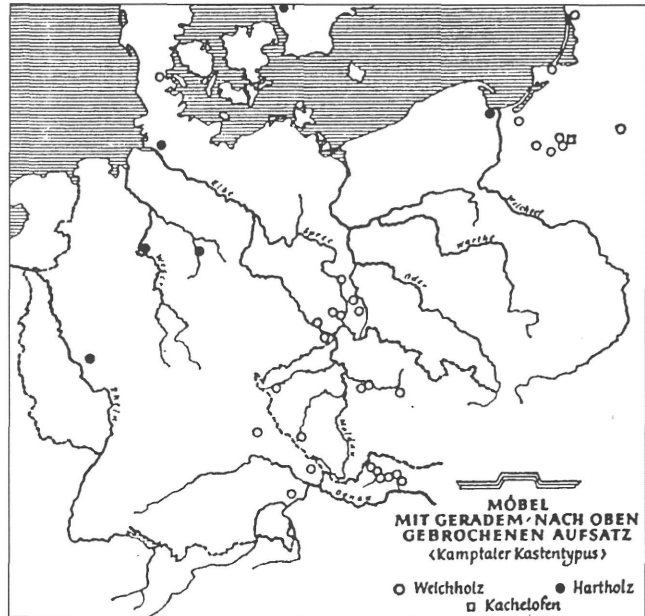
Elgondolkoztató, hogy miközben a német rezidenciák – és nem csupán a nagyobbak, de a kisebbek is – a francia udvar lakásberendezési mintáit és a velük járó viselkedési formákat igyekeztek követni, ugyanitt a ruhásszekrényeket illetően nem tartották fontosnak ezt az igazodást.

Párizsban ugyanis – akárcsak Angliában – a szekrény formai kialakítását az határozta meg, hogy előkelő otthonokban a lakótérben nem kaphatott helyet, ott egyedül a kevésbé tehető polgárok és a parasztok állították be szobájukba (vö. SZABOLCSI 1972, 89). Pontosan világít rá erre az ellentétre Jacob André Roubo az asztalosmesterségről 1772-ben megjelentetett kötetében: „Az olyan szekrények, amelyeket ábrázoltam, közrendű embereknek szolgálnak, fehérnemű, ruha és más holmi tartására; ezért azokat igen takarosra csinálják, tekintetbe véve, hogy a szobáiknak ezek az egyik legfőbb ékességei; ezzel szemben a vagyonosaknál a szekrények kevésbé igényelnek díszítményt, mivel csak a gardróbokban és a tálalóhelyiségekben használatosak, ahol inkább szilárdságra mintsem pompázatoságra van szükségük, főleg az utóbbiaknak, amelyeknek nagyon szilárdaknak kell lenniük, gyalult lapokkal, mivel ezekben a szekrényekben zárják el az ezüstkészletet és az asztalneműt” (ROUBO 1772, 748; vö. GLÜCK 1990, 47–48, 92–93).

Habár a német bútorokról írt nagy összefoglalásában Heinrich Kreisel még úgy vélekedett, hogy a 18. századi német előkelő lakásokból számúzték a ruhásszekrényt (KREISEL 1970, 50), a fenti példák ezt kétségbevonhatatlanul cáfolják. Az okot nyilván abban kell keresni, amire sok kutató, így más összefüggésben Kreisel is hivatkozik, hogy Németországból hiányzott az egész országra nézve irányt mutató kulturális központ, nem volt királyi udvar és a politikai széttagoaltság következtében jelentős befolyásra tudtak szert tenni az ipari, kereskedelmi szempontból fontos városok (KREISEL 1970, 7).⁹ A ruhásszekrényeket a kisebb-nagyobb rezidenciák francia előképek nyomán kialakított fogadótermeibe, szalonjaiba ugyan nyilván nem állították be, ámde az arisztokrata lakásokból ismert ilyen emlékek műves kialakítása, rangos díszítménye arról egyértelműen vall, hogy a palotáknak csakis olyan helyiségeibe kerülhettek, ahol a vendégeknek módjuk adódott szemügyre venni őket. Azt, hogy ez mely helyisége lehetett a lakásnak, nem a jelen tanulmány feladata kideríteni. Lehett esetleg a hálószoba. A németeknél ez idő tájt, előkelő otthonokban és polgároknál egyaránt magától értetődő volt még, hogy ismerősöket fogadjanak a hálószobában (MEIER-OBERIST 1956, 179, 185–186; BENKER 1984, 36).

9. A most tárgyalt időszak korai éveire jellemzőnek látszik a különösen takarékos Frigyes Vilmos porosz király – II. Frigyes apja – által előkelő urak számára rendezni szokott esti dohányzó összejövétel, a Tabakskollegium helyiségének végtelenül szerény berendezése: miként egy az 1730-as években festett kép mutatja: támla nélküli, becsapolt lábú lócák és párnázatlan, ugyancsak köznapi jellegű karosszékek (HEIN 1912, 5).

4. KÉP. A trapézalakú
szekrényorom elterjedése
Leopold Schmidt
kutatásai szerint.
SCHMIDT 1964. 829. után

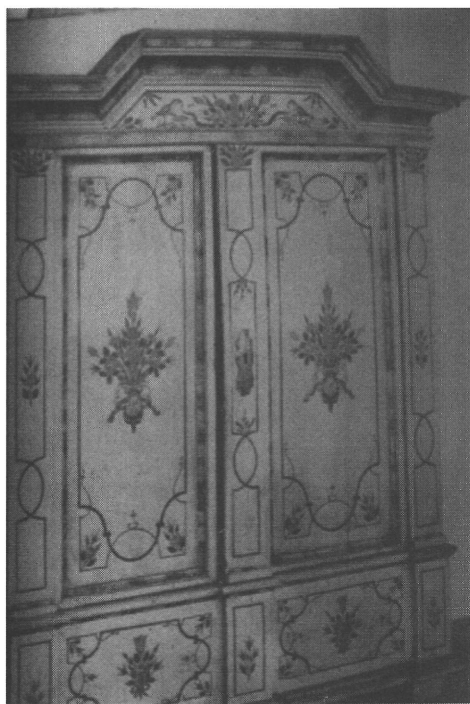
Ismerve a német területek felől érkező kulturális befolyás jelentőségét, természetesen kell éreznünk, hogy Magyarországról ugyancsak fennmaradtak egykor arisztokrata otthonokban állt trapézormú ruhásszekrények. Az idézett, 18. század közepi trapézormú szekrényről, amely az ország északkeleti részéről, a zétényi (volt Zemplén m., ma: Zátin, Szlovákia) Klobusiczky-kastélyból került a Nemzeti Múzeumba, feltehető, hogy annak a báró Klobusiczky Antalnak az idejében készítették, aki 1747–56 közt Zemplén vármegye főispáni tisztét töltötte be és 1756-ban grófi címet kapott (BÁRÁNYNÉ OBERSCHALL 1940, 24. kép, 17; DÉVÉNYI 1960, 1. kép, 7–8).¹⁰ Az Iparművészeti Múzeum egy 18. század végi faberakásos, a négy évszak ábrázolásával díszített trapézormú ruhásszekrénye ugyancsak jelentős dél-dunántúli földbirtokos családtól való, az iharosberényi (Somogy m.) báró Inkey-Rohonczy kastélyból.

Előfordultak trapézormú ruhásszekrények hazai polgárok otthonában is. Egy oszt-rák vagy magyar készítésű, szalag- és indamintás intarziával díszített példány a 18. század közepéről, melyet egészen alacsony trapézorom koronáz, a soproni Unger Ferdinánd borkereskedőtől került a Storno-gyűjteménybe (ASKERCZ 1997, 5. kép, 104).

Mindezek után a figyelmet a német- és más országokbeli szerényebb helyzetű, falusi lakosságtól, túlnyomórészt parasztszaládoktól származó, *danzigi orommal* ellá-

10. A szerző kételkedik a tárgy magyarországi eredetében és inkább külföldről behozott darabnak tekinti (DÉVÉNYI 1960, 7), ezt a feltevést azonban a hitelesen hazai, Bindriehm-féle szekrény (3. KÉP) is cáfolni látszik, amellet, hogy miként Szabolcsi Hedvig rámutat, „a szekrény már méreteinél fogva is a tömegesen legkevésbé importálható bútort” (SZABOLCSI 1972, 89).

tott egyszerűbb, többségükben puhafából előállított és színes festéssel borított ruhásszekrények felé fordítva, meg kellett állapítani, hogy ezeken a tárolóbútorokon ez a jelentőségfokozó elem az elterjedésnek már csak későbbi, második fázisában jelent meg. A datálások alapján következtetve, a trapéz alakú orom divatba jöttére a 18. század második felében beköszönő agrárkonjunktúra adott lehetőséget; és bár a ruhásszekrény kelengyebútorként helyenként néhány évtizeddel korábban megjelent már a módosabb parasztcsaládoknál, másutt úgy látszik, hogy a trapézorom terjedése nagyjából egybeesett a ruhásszekrény általánosabbá válásával (vö. DENEKE 1969, 111; BEITL 1976, 18–19). Noha a trapéz alakú szekrényorom ezen szélesebb körű elfogadásának (vö. 4. KÉP) a kezdete mintegy fél évszázadot késett a diffúziónak az előzőekben jellemzett első hullámához képest, hangsúlyozni kell, hogy ekkoriban, miként azt az előzőekben leírtak érzékeltetni kívánták, a *danzigi orom* elterjedési területén még akadtak a polgárok között és részben az urak körében is, akik megfelelőnek találták a saját otthonuk számára az olyan reprezentatív kialakítású ruhásszekrénynek a beszerzését, amelyhez az ilyen, akkor már igencsak régies orom járult. Hozzátehető: Európának ezen a táján a mindig konzervatív céhes előírások is megkövetelhettek még az ennek megfelelő mesterremek készítését (3. KÉP).

5. KÉP. Ruhásszekrény, parasztházból. Képiny Male, Észak-Lengyelország, 1793. Sz.: 144 cm. Oliwa, Muzeum Narodowe w Gdańsku, Oddział Etnograficzny. BLACHOWSKI 1976, 121. tábla után

A köznépi menyasszonyi ruhásszekrényeken igen általános volt a datálás, és ez nagyban segít megítélni a trapézorom terjedésének a lefolyását. Kelet-Poroszországban, Danzig környékén egyszeresen vagy kétszeresen lépcsőzött ormu példányok évszáma, így 1775, 1789, 1793 (5. KÉP), 1794, jól jelzi, hogy ez a szekrénydíszítő elem a névadónak, a nagy kereskedővárosnak közelsége ellenére is csupán meglehetősen késéssel tudott érvényre jutni a környékbeli falvakban. A divat érvényének időbeli kiterjedésére a legkésőbbi, így például 1840, 1843 évszámot viselő példányoknak az alapján következtethetünk. Hozzá kell tenni, hogy ami a díszítést illeti, a most vizsgált oromkiképzés köznépi átvételének idején a példaképek már nem a barokk faragványok, hanem a rokokó intarziák, és az ezek nyomán kialakított mintázatot eleinte esetleg ugyancsak faberakással, majd pedig színes festéssel kivitelezik (DETHLEFSEN 1911, 6, 8. kép, 11/9, 16/30, 24/26, 36. tábla, 13–14; CLASEN 66–67. kép, 12, 29; KLONOWSKI 1961, 15, 19. kép;

BLACHOWSKI 1976, 97–99, 103, 116, 121, 154. tábla; REINFUSS 1977, 163. kép, XXXV/4. tábla, 199–202).

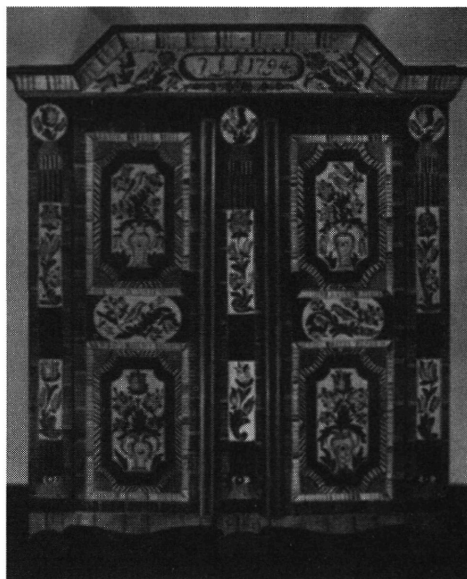
Svédországba is áterjedt, köznépi egy- és kétajtós ruhásszekrényeken a 18. század közepe tájától kimutathatóan, a trapézormúval koronázás divatja. A korai évszámok közt 1789 és 1797 tűnik föl, igaz, előfordul a kétrészes, tálalószekrényyszerű példányok közt 1775-ből datált trapézormos is. A korábbi ruhásszekrények közt akad faragott díszítésű is, de hamar általánossá vált a színes festés, az 1789-ből való példányt is ez borítja (ERIXON 1938, 307, 314, 331, 353, 355, 395. kép, 75).

A trapézorom divatbajötte a délebbi német területek köznépi ruhásszekrényein lényegében az északi elterjedéssel egy időben történt, ezeket mind festett díszítés jellemzi. Az évszámok megjelenését illetően Sziléziából, Boroszló környékéről egy 1796-ból datált példány említhető (HAHM 1939, 126. kép). Egy Szászország

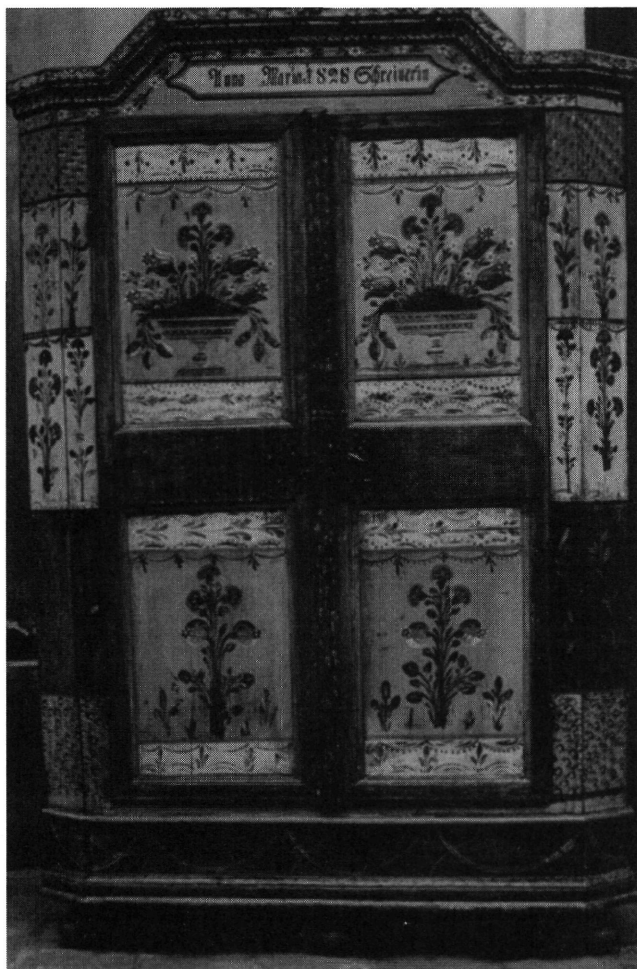
ból, valószínűleg Pirnából származó ruhásszekrény 1794 évszámot visel (6. KÉP), míg egyaránt 1789-et egy Alsó-Bajorországból, Schildthurnból (GEBHARD 1937, 85. kép) és egy Rotthalmünster környékéről való példány (SEIDL 1979, 133. kép). Másrészt viszont idézhető számos jóval későbbi, 19. századi emlék is a szekrények trapézormújának délnémet elterjedési területéről, így például Alsó-Bajorországból 1845-ből (BINDER–SEIDL–STECHEER 1981, 44–45).

Csehországból ugyancsak ismert 18. század végi köznépi, festett díszű trapézormú ruhásszekrény. Ilyen maradt fenn 1799-ből a Cseh-erdőbeli Milenice faluban (BLAU 1917, 100. kép). A 19. század közepéig azután az ország több vidékén is készült trapéz alakú orommal ellátott, virágozott példány (JOHNOVÁ–STAŇKOVÁ–BARAN 1989, 2, 19, 41. kép).

Ausztriában az előbbiekhöz vázoltakhoz többé-kevésbé hasonló a trapéz alakú szekrényorom köznépi terjedésének időbeli lefolyása. A felső-ausztriai, linzi, floriani és ennsi ilyen ruhásszekrényeket, amelyek festett díszükkel a más vidékieknél tudatosabban igazodtak a műbútorasztalosság kínálta példákhoz, stíluskritikai alapon a 18. század második felére teszi a kutatás, közülük a legkorábbit 1765 körülre. Az Innviertelből viszont 1794-ből van példa olyan ruhásszekrényre is, amely leegyszerűsített formáját és festett díszét tekintve az idézett német- és csehországi példányokhoz hasonló. Ezt további, a populáris ízlésnek megfelelő darabok követik itt a 19. század első felében, a közzétett példányok alapján ítélve, legalább az 1830-as évekig (LIPP 1986, 129–130, 137, 143, 153, 155, 268, 270, 273–274, 478–481, 489. kép);

6. KÉP. Ruhásszekrény, parasztházból. Pirna (?), Németország, 1794. Sz.: 154 cm. Dresden, Museum für Volkskunst. JUST 1982, 8. kép után

7. KÉP. Ruhásszekrény, parasztházból. Zwettl környéke, Ausztria, 1828. Sz.: 125 cm. Bécs, Österreichisches Museum für Volkskunde. BEITL 1976, 41. tábla után

DENEKE 1969, 280. kép). Alsó-Ausztriában, a Waldviertelben szintén mélyen benyúlt a 19. század első felébe a trapézormú szekrények divatja (7. KÉP), akad köztük 1848 évjelzésű is (SCHMIDT 1964, 8. kép; 1966, 59. kép; 1967, 103. kép; CZAPKA 1992, 9. kép, 25; 1993a, 102. kép, 49, 53; 1993b, 2. kép, 452–453), illetve Bécstől délre, Neunkirchen vidékén 1835-ből (GRÜNN 1962, 11. kép).

Magyarországról a két legrégebbiről ismert olyan falusi ruhásszekrény, amelyet ez a sajátos orom ékesít, 1818-ból datált (8–9. KÉP). A Veszényből való példány (8. KÉP) talán a közeli Csornán készülhetett, ahol már 1799-ben működött asztalosmester és 1810-ben létesült az asztaloscéh (VEREBÉLYI 1990, 1. kép; DOMONKOS 1993, 258). Nem lehet kizárni azt sem, hogy esetleg távolabbról, Győről való, amelynek környékén a későbbi évtizedekből több trapézormú szekrény vált ismertté (20. KÉP).

8. KÉP. *Rubásszekrény, „ómárium”
parasztsaládtól. Veszékény, Sopron
m., 1818. Sz.: 138 cm. Csorna,
Csornai Múzeum*

E korai és a későbbi példányok díszítésmódja közt azonban túl nagy az eltérés ahhoz, hogy a készítőhely nagyobb valószínűséggel meghatározható legyen.

A másik, 1818-ból datált és a 9. képen bemutatott szekrényt műkereskedőnél volt alkalmam megismerni, erről csupán annyi tudható, hogy nyugat-dunántúli helységben került elő. Azt mindenesetre a festett díszének a veszékényi példányétól határozottan különböző jellege egyértelműen tanúsítja, hogy valamely más készítőhely bocsátotta ki. A két tárgy megjelenésében úgyszólván csak az a közös, hogy az ormot képező trapéz a külföldről ismert példányokhoz képest kisebb alapon, de magasabbra emelkedik, mely sajátosság azután úgy látszik, végig jellemzője marad a magyar daraboknak. A két 1818-beli példány eltéréseinek ismeretében joggal tehető fel az, hogy a trapézormú szekrénytípus elterjedése nálunk 1818-nál némileg korábban kez-

dődhetett, mégha nyilván bizonyos késéssel is az előbbieken említett más országokbeliekhez képest.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a trapézormú szekrények nem a legkorábbi Magyarországon az asztalosok által a kisebb rangúak lehetőségeihez igazodóan előállított ruhásszekrényeknek a sorában. A ruhatartó szekrények térnyerését mutatja az a tény, hogy a 18. század folyamán egyre több megyében látták szükségesnek, hogy beiktassák az érte kérhető árat a hivatalból limitálандók közé. Már az Eger város által 1716-ban kiadott árszabás asztalosmunkákra vonatkozó részében említeneк „ruha tartó Armariumot két ajtóra olajos Festékre”, nemkülönben ennél is olcsóbb kivitelben, „közönséges Diófa festékre” (H. CSUKÁS 1996, 85).¹¹ Ezeket és a más 18. századi limitációkban említett, olcsóbb kivitelű, „Közönséges” és „legh Közensegesebb” (Fejér m. 1743, H. CSUKÁS 1996, 97) ruhásszekrényeket azonban aligha a szélesebb, paraszti vevőkör igényelte, miként erre következtetni lehet a több esetben is előforduló utalásból a diófa-festékre. Ez ugyanis azt jelzi, hogy a megfelelő színre mázolásal keményfának a látszatát kívánták adni a készítők az olcsóbb szekrényeknek.

A fennmaradt emlékanyag alapján ítélve, a nyugat-magyarországi parasztság körében a 18. század második felében a kelengyebútorok közé és ezzel a lakásfelszerelésbe beiktatott ruhásszekrény mind színesen virágzott volt; így mutatja ezt egy a Sopron megyei Márcfalváról (ma: Marz, Ausztria) származó, 1780 körüli példány, mely feltevés szerint a közeli Rétfaluban (Wiesen) készült (SCHMIDT 1967, 105. kép; BEITL 1976, 24. kép; MAYER 1993, 126. kép) és egy Kismarton (Eisenstadt) környékéről való, 1800 körüli (MAYER 1993, 127. kép) darab, hozzátevé, hogy trapézormú ezek egyikét sem koronázza.

A két legkorábbi, egyaránt 1818-ból datált trapézormú ruhásszekrénynek a későbbi ilyen szekrények mintázásától egyediségében élesen eltérő díszítése meggyőzően bizonyítja, hogy mindkét példány megrendelésre készült. A veszkényi szekrényen (8. KÉP) a gondosan megrajzolt virágzás és a szalagintarziát utánzó festett keretezések mellett erről legfőként az orommezőbeli ábrázolás, a fekvő kis Jézus képe tanúskodik. A keresztben alvó kis Jézus képét, mely a 18. század második felétől a 19. század közepéig készült délnémet köznépi bútorokon volt kedvelt, a veszkényi mester valószínűleg felső-ausztriai példa nyomán fogalmazta át (K. CSILLÉRY 1998, 53–72). A másik 1818-beli szekrényen (9. KÉP) sajátos a virágcsokrot tartó klasszicista vázák stilizálása, erőteljes kontúrozásuk és az árnyalásnak helyettesítése a körvonal világos és sötét félre való felosztásával. A későbbi darabok mintáihoz képest többletet jelent ezen szekrény orommezőjében az egymással szembe forduló megfestett madárpár, melyek egyike virágszálat nyújt a csőrében a társának.

Az ismertté váló emlékek száma a kutatói figyelem rájuk irányultával nyilván gyarapodni fog. De már az eddigiiek is elegendők ahhoz, hogy érezni lehessen a trapézormú szekrények egykori falusi keresletének fokozott emelkedését. Már az 1820-as

11. A limitációk H. CSUKÁS 1996 révén megismerhető nagy gyűjteményének adatai mindenképpen cáfolják a korábban publikált és ruhásszekrényekre ármegjelölést nem tartalmazó 18. századi limitációkra alapított azon véleményemet, miszerint ebben a században az ilyen szekrény még nem lehetett volna szélesebb néptömegekhez eljutó árucikk (K. CSILLÉRY 1997, 361).

9. KÉP. Rubásszekrény, parasztsaládtól.
Északnyugat-Dunántúl, 1818.
Magántulajdon.

évekből négy példányuk is publikálásra került: 1827-ből a Vas megyei Csánigból (BÍRÓ 1996, 154. kép), 1828-ból a Győr megyei Gyirmótról (PÁLOS 1911, 11/9. kép, 170) és a Moson megyei Horvátkimléről, 1829-ből pedig egy további – nem regisztrált nevű – Moson megyei községből (F. TÓTH 1998, 247); egy eddig még nem publikált, 1823-ból datált példányt pedig a Csornai Múzeum őriz.¹²

Miként nem tekinthető véletlennek az objektumok számának szaporodása, nem lehet az a minták változása sem. Ezek arról árulkodnak, hogy az igénylők gyarapodtával a köznépet kiszolgáló asztalosműhelyek megkezdték szekrények nagyobb arányú előállítását. Erre következtethetünk abból, hogy az e vidéki trapézormú szek-

12. Szalontay Judit szíves közlése.

rények ekkortól már csupán virágdíszet kaptak, nincs többé alakos ábrázolás, de még madár is alig. Ugyancsak jellemzőnek látszik, hogy míg a két 1818-beli szekrénynek nem csupán a homloklapja és a rézsúsen leszegett elülső függőleges élei virágoztak, de az oldalfalai is, a későbbiekben az oldalakra általában legfeljebb az üres keretvonalat festették fel, esetleg művesebben megrajzolva, így az 1828-beli horvátkimlei szekrényen, amelynek az alkotója a 18. századi intarziák szokásos vonalvezetését másolta (F. TÓTH 1998, 247).

Az egyszerűsítés az eladási ár csökkentése és ezzel a vásárlók körének bővítése érdekében válhatott szükségessé. Ez nem jelenthette azt, hogy rendeléseket már ne fogadtak volna szívesen a mesterek. Ez magyarázhatja, hogy a csornai nagygazda leány kelengyéjébe tartozott veszkényi, 1845-beli trapézormú szekrénynek (K. CSILLÉRY 1998, 234) és a szárföldi 1847-belinek (15. KÉP), melyet úgyszintén olyan veszkényi menyasszony vitt férje házához, aki gazdag parasztcsalád leánya volt, egyaránt színesen virágozott az oldalfala.

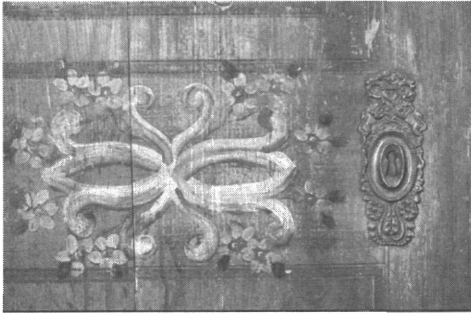
A parasztházakban, az 1830-as évtizedből fennmaradt trapézormú ruhásszekrények számából ítélve, tovább szaporodtak ezek a nemrégiben divatbajött kelengyebútorok. A tetőzés az 1840-es években következett be, lényegében tehát ugyanakkor, amikor a datált példányok tanúsága szerint a népi jellegű bútorok iránti igény elérkezett a magyarországi csúcspontjához (vö. K. CSILLÉRY 1985, 1–4. kép, 187–192). A trapézormú, virágos festésű ruhásszekrények száma azonban még az 1850-es években sem csökkent jelentősebben. Mígnem bekövetkezett a vásárlási kedv kihunyta, amit jól jelez, hogy az 1860-as évekből már csupán egyetlen ilyen példány ismert (19. KÉP),¹³ egy 1862-ből datált szekrény Horvátkimléről (F. TÓTH 1998, 250). Majd jött az igazodás a kortársi polgári bútorokhoz: a barnára mázolt, biedermeierbe oltott neorokokó stílusú szekrények, majd másfélék.

Az évszamos példányokat vizsgálva az is kitűnik, hogy a trapézormú szekrények elterjedése az 1830-as években már szélesebb területre terjedt ki és 1836-ból Somogy megyéből ugyancsak maradt fenn ilyen oromzatú szekrény (11. KÉP). Az elterjedési terület szintén nagyjából a 19. század derekára érte el a legnagyobb kiterjedését (20. KÉP).

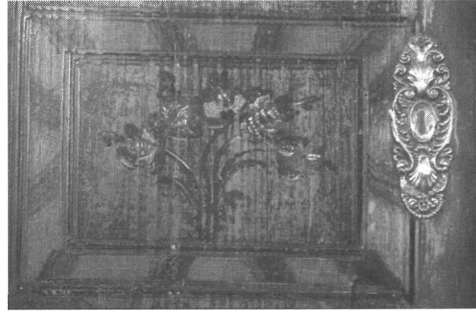
A Néprajzi Múzeum bútorgyűjteményének trapézormú szekrényei mind a típus általánosulásának ebből a későbbi szakaszából, az 1830–50-es évekből származnak (10–17. KÉP), mind másodlagos funkcióból, többük a használat során kapott sérülést követően átalakítva.

Az emlékanyag tanúsága szerint a század derekán több asztalosműhely is ráállt a trapézormú szekrények tömegesebb termelésére. Tudva, hogy az évszám hiánya a vásári áru jellemzője, figyelemre méltó, hogy az eddig ismert, évszámot nélkülöző példányok a virágozási stílusuk alapján mind a század közepe tájára datálhatók, így például egy a Fejér megyei Pusztavámon megőrződött, az 1840-es évekre tehető szekrény (LUKÁCS 1977, 10. kép), illetve egy Nagyörösön előkerült, de nyilván Győr megyei származású, 1850 körül készülhett példány (I. SÁNDOR 1985, 5. kép).

13. A statisztikai görbe és az elterjedési térkép összeállításához nyújtott készsleges segítségért ez úton is köszönetet mondok Bíró Friderikának, H. Csukás Györgyinek, Knézy Juditnak, S. Lackovits Emőkének és Szalontay Juditnak.

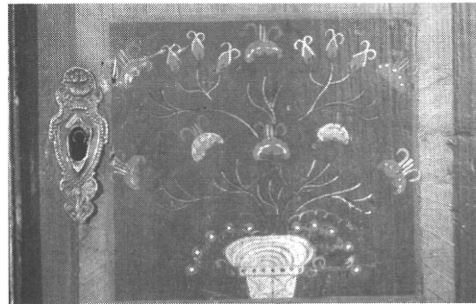
10/A KÉP. A farádi szekrény jobb oldali középmezője

14/A KÉP. A somogyigali szekrény bal oldali középmezője

16/A KÉP. A szárföldi szekrény jobb oldali felső főmezője

16/B KÉP. A szárföldi szekrény jobb középmezője

Nem lehetetlen, hogy a datált példányoknak némelyike szintén vásári értékesítésre készült és csak ott, utólag pingálták fel rá az évszámot. Ezt elősegíthette az a körülmény, hogy nálunk ennél a tárgytypusnál csak annyi volt az elvárás, hogy az évszám az orommezőbe vagy annak közelébe kerüljön, de nem vált szokássá kiemelt elhelyezést biztosítani neki, szemben a Dél-Németországban (6. KÉP) vagy Felső-Ausztriában (7. KÉP) elterjedt gyakorlattal. Utólagosnak látszik például a Farádról származó szekrény datálása (10. KÉP), amelyet a más darabokon láthatótól eltérő módon, az orommező két csücskébe írtak fel, az 1832 első két számjegyének mindegyike után egy-egy pontot téve, az érezhetően ezeknél sietősebben odafirkált két utolsót viszont kisebb számjegyekkel, szorosan egymás mellé.

10. KÉP. Rubásszekrény, parasztsaládtól. Farád, Sopron m., 1832. Sz.: 131 cm. Budapest, Néprajzi Múzeum

11. KÉP. Rubásszekrény, parasztsaládtól, Bize, korábban Szomajom (Kaposfő), Somogy m., 1836. Sz.: 133 cm. Budapest, Néprajzi Múzeum

12. KÉP. Rubásszekrény, „ómáriom”, parasztsaládtól. Lázi, Veszprém m., 1841. Sz.: 123 cm. Budapest, Néprajzi Múzeum

13. KÉP. Rubásszekrény, parasztsaládtól. Északnyugat-Dunántúl, 1845. Sz.: 121 cm. Budapest, Néprajzi Múzeum

14. KÉP. Ruhásszekrény, pásztorcsaládtól.
Somogyigal, Somogy m., 1846. Sz.: 130 cm.
Budapest, Néprajzi Múzeum

15. KÉP. Ruhásszekrény, parasztsaládtól. Bezi,
Győr m., 1847. Sz.: 129 cm.
Budapest, Néprajzi Múzeum

16. KÉP. Ruhásszekrény, parasztsaládtól,
„ómárjom”, „ómárium”, Szárföld, korábban
Veszvény, Sopron m., 1847. Sz.: 128 cm.
Budapest, Néprajzi Múzeum

17. KÉP. Ruhásszekrény, parasztsaládtól.
Bakonytamási, Veszprém m., 1852. Sz.: 92 cm.
Budapest, Néprajzi Múzeum

Azt, hogy nem egyazon műhelyből kerültek ki az ismertté vált dunántúli köznépi példányok, díszítésük meggyőzően tanúsítja. Más-más műhelygyakorlatra vall például a szekrényajtók eltérő felülettájolása. A horvátkimlei, 1828-ban készült szekrény ajtajának három mezője közül a középső ovális keretbe foglalt, a fölötte és alatta elhelyezkedő mező keretezésének vele szomszédos szakasza pedig ennek megfelelően ívelt (F. TÓTH 1998, 3. kép); ilyen megoldás a délebbi területek trapézormú szekrényeiről nem mutatható ki. Más darabokra, mint például az egyik Moson megyei, már a 19. század második feléből való szekrény (F. TÓTH 1998, 252) vagy a veszkényi 1845-beli (K. CSILLÉRY 1998, 235) és az ezzel azonos kézre valló virágozású szárföldi, 1847-beli (16. KÉP) szekrényre az a jellemző, hogy az egymás fölötti mezőket közös keret fogja egységbe. A keretezésnek ugyanezt a módját alkalmazták Kapuváron is – amint az a Rábaközi Múzeum kapuvári szobájának trapézormú szekrényén látható –, de másféle virágokkal és más színezéssel. A pusztavámi trapézormú szekrényen viszont minden egyes egység külön keretet kapott (LUKÁCS 1977, 10. kép); ez a példány tehát ismét más műhelyből való.

A Vas megyei Csánigtól (BÍRÓ 1996. 154. kép) a Veszprém megye északkeleti-keleti részén fekvő községekig, mint Lázi (12. KÉP) vagy Nagyesztergár (DOMANOVSKY 1981, II. 68/45) terjedő széles sávban – amelytől úgy látszik, csak az ismert ilyen szekrények egyikének (10. KÉP) esik távolabbra, északabbra a lelőhelye: Farád (20. KÉP) – már csupán a szekrényajtók két főmotívumát fogja körbe keretvonal, az ezek közé festett virágkompozíciót pedig nem. Hogy mely helységek műhelyei szakosodhattak az ilyen szekrények előállítására, annak valószínűsítésére nem elegendő a Néprajzi Múzeum anyagának és a kis számban közzétett más daraboknak a tanulmányozása, ehhez a vidéki múzeumok és más gyűjtemények eddig publikálatlan, teljes idevágó állományának a tüzetes vizsgálatára is szükség lenne.

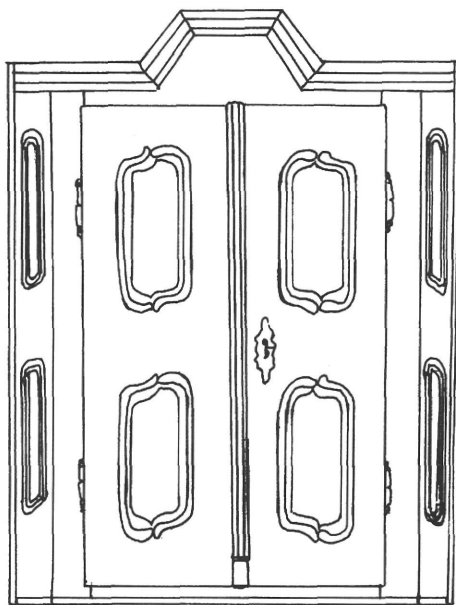
Ezen terület egyes műhelyei közti eltérés leginkább a virágok, de még inkább a virágvázák kialakításában mutatkozik meg. Ez utóbbiak közül némileg hasonló a Láziból (12. KÉP), a Beziből (15. KÉP) és a Bakonytamásiból (17. KÉP) való szekrényen látható, nem lehetetlen, hogy ez az alig tíz éven belül készült három darab ugyanabból a műhelyből került ki. A csánigi, 1827-beli és a nagyesztergári, 1842-ből datált szekrényen a vázák egyaránt klasszicista jellegű, szögletes füleket viselnek, csak más-más színezésűek (BÍRÓ 1996, 154. kép, DOMANOVSKY 1981, II. 68). Az előbbieken említettekéhez (12., 15., 17. KÉP) hasonló vázák láthatók a farádi szekrényen, azzal a különbséggel, hogy az edény árnyékolt, mégpedig úgy, hogy a szimmetria érdekében a mester a vázák egymással ellentétes oldalára helyezte az árnyékot a két ajtón (10. KÉP). Árnyékoltak a Néprajzi Múzeum ismeretlen helyről származó, trapézormú szekrényének vázái is, de mind az edény egyazon felén (13. KÉP). Akad ezen az elterjedési területen olyan trapézormú szekrény is, amelynek főmezőibe virágcsokros kompozíció került, nevezetesen ilyen egy Herendről származó, 1855-beli példány.¹⁴ Mindemellett a középmezők díszítését úgyszólván minden egyes, általam közelebbről ismert ilyen szekrényen többé-kevésbé másként alakították ki, meglehetősen látzata érdekében.

14. H. Csukás Györgyi szíves közlése.

Ami a Somogy megyéből fennmaradt trapézormú szekrényeket illeti, ezek mind-egyikének díszítése erősen eltérő. Azt kell vélnünk, hogy az itteni példányok mind egyedi megrendelésre, több műhelyben készülhettek; meglehet, nem is alakult itt ki az ilyen tárolóbútorokkal való vásárlás. A most tárgyalt északabbi csoportéra leginkább a Kaposfőről Bizére került, 1836-ban készült szekrény (11. KÉP) virágozása hasonlít, de itt viszont az orommezőben hétágú, bárói korona helyezkedik el, nyilvánvalóan a megrendelő kívánságára; a sajátos óhaj oka sajnos nem volt megtudható. A somogyigali, 1847-beli szekrény (14. KÉP) már határozottan más, mint az északabbiak. Dúsan virágzott, mégpedig nem vázás, hanem szalaggal átkötött csokrokkal, míg a rézsűsen leszegett függőleges éleken kereszteződő körök alkotta sorok választják el a virágcsokros mezőket. Azok a trapézormú szekrények, amelyeket Ecsenyből őriz a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum, szintén egymástól különböző virágos díszet viselnek.¹⁵

A Duna–Tisza közéről – eltekintve a már említett, díszítése révén tipikusan Győr megyeinek mondható, 1850 körüli, Nagykőrösön előkerült példánytól – csupán egyetlen és talán ott is készült trapézormú szekrényről tudtam tudomást szerezni.¹⁶ Ez a szekrény 1843-ból datált és Nemesnádudvarról került a bajai Türr István Múzeumba. Az ajtókon levő négy mezőt vázába tett virágcsokrok díszítik. Figyelmet érdemel, hogy az évszám elhelyezése eltér az eddigiekben ismertetett dunántúli példányokétól: a két-két főmező közti szakaszon, tehát megosztva a két ajtónak közepén látható. A Dunántúlról nem ismert motívumok az évszám melletti puttófejek. A szekrény valószínűleg megrendelésre készült.

Az eddigiekben tárgyalt dunántúli és Duna–Tisza közti köznépi ruhásszekrények a virágozásuk minden eltérése ellenére is egyeznek abban a tekintetben, hogy színesen festett díszítésűek. Egyedüli viszont a magyarországi trapézormos szekrények között és faragott díszítése alapján önálló típust képvisel egy valószínűleg a 18. század végén készült példány Karcagról (18. KÉP; vö. BELLON 1982, 13), amely helyi redemptus ősektől származó, a városi ház mellett tilalmasi tanyát is birtokoló gazdacsaládtól került a Győrffy István Nagykun Múzeum gyűjteményébe.¹⁷ Aligha lehetett

18. KÉP Ruhásszekrény városi redemptus gazda házából. Karcag. Valószínűleg 18. sz. vége. Sz.: 125 cm. Karcag, Győrffy István Múzeum. BELLON 1982. 13. után

15. Knézy Judit szíves közlése.

16. A tárgyra vonatkozó, szóban átadott adatokért Sojka Emesének tartozom köszönettel.

17. A tárgyra vonatkozó adatokért Bellon Tibornak tartozom köszönettel.

társtalan, hiszen ez idő tájt az alföldi megyék árszabásaiban is ott szerepel a „közönséges” *ruha tarto almárium* ára (H. CSUKÁS 1996, 94, 104, 110, 113, 115).

A karcagi szekrény díszítését a mezők faragott, rokokó ízlésű keretezései adják; ez idő tájt kedveltté váltak az ilyenféle vonalvezetésű, faragott, üresen hagyott vagy virágózással kitöltött keretjelölések az alföldi módos parasztpolgárok bútorain. A karcagi bútoranyagban ilyen látható például egy 1799-ből datált pad támláján (BELLON 1987, 510. kép). Több más társa mellett ily módon keretezett mezők díszítenek egy 1793-beli ceglédi és egy 1799-ből való dunapataji ládát. Azt, hogy ez a divat átterjedt, fokozatosan elhalva, a 19. századra is, tanúsítja például az abonyi református egyház 1821-ből datált ládája (NAGY VARGA 1993, 1, 3–5. kép, 220–221).

Összefoglalva a tanulmányban előadottakat, szükségesnek érzem annak hangsúlyozását, hogy a köznépi trapézormú ruhásszekrények csupán távoli leszármazottai a gazdag danzigi polgárok hasonló körvonalú oromzatot viselő szekrényeinek. Ez azonban nem jelenti egyben azt is, hogy a *danzigi szekrényforma* műbútorokénti utóélete, rangemelkedése, befogadása az arisztokraták rezidenciáiba semmi szerepet se játszott volna a popularizációban. Sőt valószínű, hogy a presztízsnövekedés döntően hozzájárulhatott ahhoz, hogy a köznép számára dolgozók is törekedjenek alkalmazni és vásárlóiknál divatba hozni a tárgytypust. A befogadók életkörülményeinek, lehetőségeinek ismeretében természetesen kell vélnünk, hogy bizonyos kivételektől eltekintve, mint amilyenek a Linz környéki műhelyek készítményei, a köznépi ilyen szekrények többnyire lényegében csupán a trapézormú, megkisebbedve is barokkos jellegű korpuszukkal követték az eredeti mintát (1. KÉP), akárcsak az annak nyomán létrejött műbútorasztalos-alkotásokat (2–3. KÉP), nem számítva azt, hogy a szerényebb kialakítású darabok is, akárcsak a módos polgári, nemkülönben a főúri lakásokban állt megfelelőik, reprezentációs szerepet töltöttek be. Ami azonban a falusiak trapézormú szekrényeinek a díszítményét illeti, az kétségkívül nem a polgári-úri példányok dekorációs rendszerének közvetlen elnépiesedésével jött létre és annak legfeljebb némely elemét hordozza.

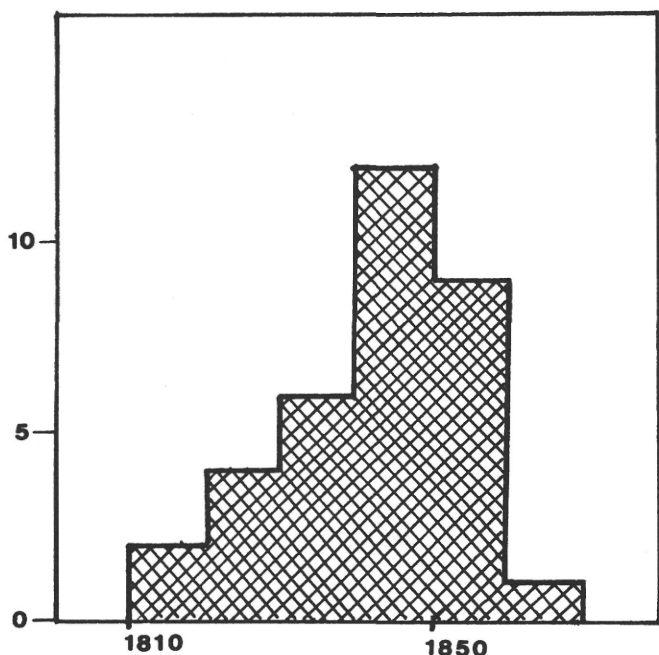
Az anyag ismeretében úgy látszik, a köznépi igények kielégítését szolgáló több olyan innovációs központ is akadt, ahol a helyi tradíciókat figyelembe véve, megalkották a tipikus, vásárlóikörük ízlésének megfelelő, virágos, színesen festett dísz. Mindenesetre a Danzig város közvetlen befolyássterületén létrejött, tartózkodó virágózási stílustól (5. KÉP) teljesen független a délebbi, Bajorországtól Magyarorszáig húzódó elterjedési terület darabjainak harsányabb és népiesebb stilizáltságú mintázata (6–17. KÉP), amely habár lokális stílusában kisebb készítőközpontként sokban különbözik, nem nélkülözi a közös vonásokat. Hol testesült meg az innováció, ma még nagyobb biztonsággal nem mondható meg. A kérdés megválaszolásához a tömegárut előállító, számba jöhető asztalosközpontoknak és termékeiknek régiókon túlnyúló, alapos összehasonlító vizsgálatára lenne szükség. A szász, bajor, sziléziai, cseh és osztrák trapézormú köznépi szekrények legkorábbi ismert példányainak az évszámai – 1794, 1789, 1796, 1799, 1794 – egymáshoz annyira közel esők, hogy nem alkalmasak az ilyen szekrények divatját elindító központnak a meghatározásához. Mégis nagy valószínűséggel állítható az, hogy ez a központ Szászországban lehetett, amelyet Günter Wiegelmann egyrészt jelenkori néprajzi, főként mezőgazda-

sági adatok, másrészt az agrártörténet tényei alapján az újkori paraszti tárgyi kultúra nagy innovációs és kisugárzó centrumaként határozott meg (WIEGELMANN 1964, 25–31; 1970, 126–129; 1977, 123; 1995, 171–173). Szerinte ez a régió szinte előterét képezte a keleti tengeri tartományoknak, ahol gyorsan vették át és áramoltatták tovább az északról érkező ösztönzéseket, mégha megítélése szerint a lakásra nézve nem is jött északról döntő impulzus (WIEGELMANN 1970, 128–129). Hivatkozni kell mindazonáltal arra a német bútorirodalomban jól ismert tényre, miszerint Johann Christian Senckeisen, lipcsei asztalosmester 1707-ben megjelent *Leipziger Architektur- Kunst- und Säulen-Buch* című művében a *Hamburger Schapp* készítését ajánlja mesterremeknek (KREISEL 1968, 227; DENEKE 1969, 116–117).

További kérdés, hogy pontosabban honnan is eredeztethetők a magyarországi trapézormú köznépi szekrények, elsődlegesen a dunántúli festett díszűekre gondolva. Az már az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy nem lehet szó nálunk – akárcsak a déli elterjedési terület más országaiban sem – olyan átvételről, amely közvetlenül akár a főnemesség, akár pedig a vagyonos polgárság lakásában állt bútorok követését kísérelte volna meg. A meghonosítás csakis az asztaloslegények kötelező vándorlása során szerzett ismeretek felhasználásával történhetett, ahogy erre – habár csupán futólagos és hiányos anyagáttekintés alapján – már korábban is utaltam (K. CSILLÉRY 1991, 516; 1997, 363). Egyelőre az ösztönzést adó központok kérdését nyitva kell hagyni, ezt alapos ipartörténeti kutatás nélkül nem lehet valószínűsíteni. Tudatos másolást jelző megegyezés egyébként nem található; a trapéz alakú ormok másutt más jellegűek, mint nálunk, de mások a részletek is: a virágok és a vázák alig-alig hasonlósákosak, a nálunk igen jellemző, virágos középmező, másutt ha van is, többnyire egészen eltérő megfogalmazású (vö. 6–7. KÉP).

Az idevágó külföldi emlékművek térképének a másféle alkatú szekrényt alkalmazó területek közti szigetszerű elhelyezkedést jelző foltjai (4. KÉP) eleve kizárnak egy olyan elgondolást, miszerint a terjedés esetleg folyamatosan, faluról falura nyomult volna előre. Az elszórta történt meggyökeresedés ténye is azt valószínűsíti, hogy a formai megoldás, nemkülönben a díszítmények az új ismeretekkel hazatérő asztaloslegények révén honosodtak meg. Másrészt az is kétségtelen, hogy az első évszámok példányok megjelenésének, majd elapadásuknak közel egyidejűsége elképzelhetetlen a gyártó és a divatok változására szükségképpen érzékeny műhelyek közötti, bármily laza kapcsolatok nélkül. Egyébként Magyarországon belül is a mesterlegények közvetítésének tulajdonítható az a jelenség, hogy a dunántúli nagy tömbtől tekintélyes távolságra is található egyes trapézormú szekrények, amelyeknek díszítményei azonban bizonyos jegyeikben vagy teljes egészükben határozottan különböznek a többségtől.

A trapézormú szekrény ornamentikájának a nemzetközi anyagban megmutatózó hasonlóságait egyes tradicionális elemeknek – egymástól azonban érezhetően függetlenül történő – beiktatása mellett, mint amilyen a páros madár (5., 6., 9. KÉP), magyarázhatják az asztaloslegényektől megkívánt vándorlások során – és nem csupán külföldön, de itthon is – ellesett ismeretek, de ugyanígy azok az azonos jellegű stíuselemek, levél- és virágminták is, amelyek az ilyen szekrények divatbajötte idején az iparos tanulók számára már kötelező rajziskolai oktatásban alkalmazott mintalapokon szerepeltek, és amelyek nagyban elősegítették a hagyományos minták mo-

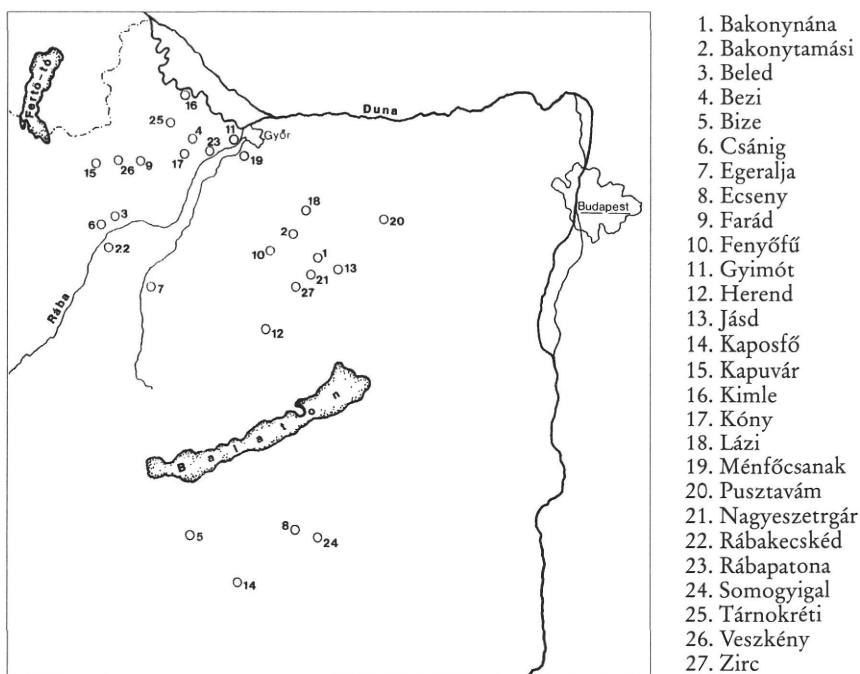
19. KÉP. Datált köznépi trapézormú szekrények a Dunántúlról.

dernebbekkel való felcserélését (vö. SZABOLCSI 1972, 149, 165, 197–199, 204. kép, XII. t., 117–118). Az asztalosmunkákról kölcsönzött díszítmények kapcsán mindenestre figyelmeztetni kell arra, hogy ezek nem feltétlenül származnak trapézormú szekrényről. A 18. században oly kedvelt szalagornamentika a hazai gyakorlatban lakásbéli bútorokról és templomi berendezésekről egyaránt öröklődhetett (vö. SZABOLCSI 1954, 33–35). Mint valószínűleg országhatáron kívülről hozott ösztönzés, szemléletes példa a veszényi 1818-beli szekrény orommezőjében látható, fekvő kis Jézus (8. KÉP), hasonló ábrázolást ugyanis Bajorország és Felső-Ausztria éppen azon a vidékein volt szokás a ruhásszekrényekre festeni, ahol a trapézorom nem terjedt el (K. CSILLÉRY 1998, 8. kép, 69–70).

Noha az eddig elmondottak egyértelműen cáfolják, nem lehet említés nélkül hagyni azt az egyes korábbi Veszprém megyei néprajzi anyaggyűtések helyszíne ismeretében kialakított általánosítást, miszerint az „élénken festett szekrények”, köztük az említett nagyesztergári, „főképp német községekre jellemzők” (HERKELY 1941, 13), „elsősorban német telepítésű falvakban voltak divatosak” (VAJKAI 1970, 43). A trapézormú szekrény kétségtávol német területen alakult ki, sőt meglehetősen divatját a magyarországi köznéphez eljuttató asztaloslegények többsége is német származású volt. De a legkorábbi ismert évszámot viselő és lokalizálható példány, 1818-ból, Veszényből, magyar faluból való (8. KÉP), az említett, 1823-ban készült a magyar Csornáról, az 1827- és 1828-beli szintén magyar községből, Csánigból és Gyimótról (BÍRÓ 1996, 154. kép;

PÁLOS 1911, 11/9. kép), a Horvátkimléről 1828-ból említett (F. TÓTH 1998, 247) pedig horvát faluból. Farád, az 1832-beli szekrény (10. KÉP) lelőhelye magyar, míg viszont az 1836-ból való, eredetileg Szomajomban használt szekrény (11. KÉP) esetében magáról az azt birtokló családról is tudjuk, hogy német volt. Majd az ennél későbbi datálású szekrények révén idézhetők további német falvak – így Bakonynána, Ecseny, Jásd, Herend –, miként azt a térképpontok mutatják (20. KÉP). Mindez korántsem jelenti azt, hogy a továbbiakban nem kerülhet majd elő korai datálású, egykor német menyasszony kelengyéjébe tartozott példány, egyedül arra figyelmeztet, hogy a trapézormú szekrény divatcikk volt, és mint ilyen, az átvétele nem köthető nemzetiséghez.

A trapézormú szekrény meghonosodása jóléti újítás. Egy-egy faluban az első megrendelések nyilván a legmódosabb családoktól érkeztek, sőt alighanem a vásáron való beszerzést is csak a valamennyire tehetősek engedhették meg. Miként a Vesz-kényről Szárföldre került szekrény tulajdonosa emlékezett: „ládáik vótak a legtöbbnek”. A Győr megyei hatóságok még 1818-ban sem tartották fölöslegesnek beiktatni az asztalosok számára összeállított limitációba a „föstött nagy ruha Láda” és a „Kissebb”, sőt „Ennél is kisebb” árát (H. CSUKÁS 1996, 143). Ugyanebben az évben Veszprém megyében is említenek az árszabásban „Két Lábnyi – kb. 63 cm – Fenyőfa Ládát Pléhestől” és egy *réfest*, azaz mintegy 77 cm nagyságút (H. CSUKÁS 1996, 151). Hozzátehető, hogy a győri Xantus János Múzeum Csornáról 1862-ből datált ládát is őriz, egy komáromi készítményt, a 4. stílusban díszítve. Érdekes len-

1. Bakonynána
2. Bakonytamási
3. Beled
4. Bezi
5. Bize
6. Csánig
7. Egeralja
8. Ecseny
9. Farád
10. Fenyőfű
11. Gyimót
12. Herend
13. Jásd
14. Kaposfő
15. Kapuvár
16. Kimle
17. Kóny
18. Lázi
19. Ménfőcsanak
20. Pusztavám
21. Nagyesztergár
22. Rábakecskéd
23. Rábapatona
24. Somogyigal
25. Tárnokréti
26. Vesz-kény
27. Zirc

20. KÉP Trapézormú szekrények elterjedése a Dunántúlon

ne egy-egy területen, legalább a múzeumokban őrzött darabok alapján megkísérelni megállapítani az azonos időbeli szekrények és ládák arányát.

Befejezésül még egy nem elhanyagolható tanulság: a trapézorom divatja a parasztházakban állt szekrényeken, Magyarországon is, akárcsak külföldön lényegében ugyanúgy csupán mintegy ötven éven, mondhatni két emberöltőn át tudott divatban maradni, miként a danzigi és boroszlói polgároknál vagy akár a főuraknál. A bizonyos dolgokban – különösen, ha a szükség úgy hozta – igencsak konzervatív köznépbeliek, falusiak, a divatjelenségek esetében, legalábbis a 19. században, meglehetősen hamar el tudtak fordulni a korábban kedveltektől.

FÜGGELÉK

A Néprajzi Múzeumban őrzött trapézormú ruhásszekrények

A múzeum trapézormú szekrényei fenyőfából készültek és eredetileg mind azonos felépítésűek: négy négyszögletes lábón állnak, a szekrényttest elülső függőleges éle rézsűsen leszegett. Belül két részre osztottak, baloldalt rúddal vagy kampós fogakkal ellátott léccel felszerelve, jobboldalt két nagyobb és fenn egy kisebb polccal.

A továbbiakban csak a szekrényeknek alakítások következtében létrejött, illetve az alaptípustól való eltéréseit jellemezem.

A megadott méretek sorrendje: magasság, szélesség, mélység.

1. Farád, Sopron m., 1832. Ltsz. 79757 (10. és 10/a. kép).
Alapszíne barna, a mezőké vörös. A váza fehér, a virágok fehérek és sárgák, a levelek barnászöldek. – Belseje tisztán polcosra alakított.
Méretek: 191 cm, 131 cm, 46 cm.
Vétel Grünbaum Gyula kereskedőtől 1909-ben.
Közöletlen.
2. Bezi, Győr m., 1847. Ltsz. 89514 (15. kép).
Alapszíne barna, a mezőké téglavörös. A váza világoskék, a virágok világoskék, fehér és sárga színűek, a levelek zöldek. – Belseje polcosra alakított.
Méretek: 189 cm, 129 cm, 47 cm.
Vétel Grünbaum Gyulától 1911-ben.
Közölve: K. CSILLÉRY 1963, 3. kép; DOMANOVSKY 1964, 23. kép.
3. Bakonytamási, Veszprém m., 1852. Ltsz. 96504 (17. kép).
Egy eredetileg trapézormú szekrény megcsonkított darabjaiból hasáb formára alakított, fenn egyenes párkánnyal szegve. Lábai befelé íveltek. Alapszíne barna, a mezőké vörös. A váza fehér, a virágok színe fehér és halványvörös, a levelek barnászöld. – Belseje hiányzik.
Méretek: 160 cm, 92 cm, 44 cm.
Vétel Grünbaum Gyulától 1912-ben.
Közöletlen.

4. *Ómáriom*. Lázi, Veszprém m., 1841. Ltsz. 96505 (12. kép).
Alapszíne barna, a mezőké vörös. A váza fehér, a virágok fehérek és sárgák, a levelek barnászöldek. – Belseje polcosra alakított. Az orom kiegészített; a toldás barnára festett.
Az ajtók belső felén ceruzával feljegyzések, a jobb ajtón: *Horvált örzebet ómáriomyga 1867 evben Horvált örse*. A bal ajtón: *1901 február 16 ikán nagy fölöldrengés volt Irtam én Tótt Lajos*.
Méretek: 188 cm, 123 cm, 43 cm.
Vétel Grünbaum Gyulától 1912-ben.
Közöletlen.
5. Somogyigal, Somogy m., 1846. Ltsz. 64.93.1 (14. és 14/a. kép).
Pogácsalábakon áll. Alapszíne sötétebb, a főmezőké világosabb vörös, a középmezőké barna. A virágok fehér és kék színűek, a levelek zöldek, a szalag fehér. – Belseje hiányzik.
Méretek: 175 cm, 130 cm, 49 cm.
Az eredeti tulajdonos, Jónás Teréz apja, Jónás János uradalmi pásztor volt, a bizonytalan emlékezet szerint juhász, aki leányát Kovács István *hangászhoz* adta férjhez.
K. Csilléry Klára gyűjtése Budapesten, a Pestre származott unokától, 1964-ben.
Közölve: K. CSILLÉRY 1965, 60. kép, 224; 1981, 625; 1991, 263. kép.
6. *Ómárjom, ómárium*. Szárföld, eredetileg Veszvény, Sopron m., 1847. Ltsz. 64.94.101 (16. és 16/a–b. kép).
Fönn egyenes párkánnyal leszegve. Alapszíne sötétebb, a főmezőké világosabb vörös, a középmezőké sötétzöld. A vázák sárgák, a virágok kék, sárga, piros színűek, a levelek zöldek.
Méretek: 176 cm, 127 cm, 46 cm.
Rác Órsébet, veszvényi nagygazda leányé volt, akinek 1852-ben született leánya, Sági Apollónia kelengyjével együtt vitte férje házához, Szárföldre. Ünneplő ruhát tartottak benne az első szobában egészen a második világháború utánig, míg akkor meg nem halt a tulajdonosa. Ezután kikerült a *melegkonyhába, köznap-váltóruha* tárolására.
Horváth Terézia és Sarosácz György V. éves egyetemi hallgatók helyszíni gyűjtése 1964-ben.
Közöletlen.
7. Bize, eredetileg Szomajom (ma: Kaposfő), Somogy m., 1836. Ltsz. 65.152.1 (11. kép).
Pogácsalábakon áll. Alapszíne vörösbarna, a mezőké világosvörös. Az orommezőben sötétzöld párnán sárga hétágú korona. Az ajtókra festett vázák fehérek, a virágok sárgák, fehérek és világoskékek, a levelek zöldek.
Méretek: 192 cm, 133 cm, 46 cm.

A Jungling családból származó leány kapta, öröklés révén került Bizére.
K. Csilléry Klára gyűjtése Kaposváron az eredeti tulajdonos ükunokájától, 1965-ben.

Közölve: K. CSILLÉRY 1972, XIII. t.

8. Északnyugat-Dunántúl (leltárkönyvben tévesen: Balatonfelvidék), 1845. Ltsz. 80.111.2 (13. kép).

Alapszíne vörösbarna, a mezőké vörös. A vázák kékeszürkéek, a virágok fehérek és sárgák, a levelek zöldek.

Méretük: 182 cm, 121 cm, 40cm.

Vétel Vörösvári Ferenctől 1980-ban.

Közölve: K. CSILLÉRY 1999, 4. kép.

Irodalom

ASKERCZ Éva

1997 *Sopron anno. Polgári bútorok a 18. és 19. századi Sopronban.* Vác.

BÁRÁNYNÉ OBERSCHALL Magda

1940 *Magyar bútorok.* Budapest.

BATÁRI Ferenc

1967 *Európai bútorok a XV–XVII. században.* Kiállításkatalógus. Budapest.

BEITL, Klaus

1976 *Landmöbel. Zeugnisse alter Handwerkskunst.* Salzburg.

BELLON Tibor

1982 *Nagykunsági festett bútorok.* Kiállításvezető. Karcag–Szolnok.

1987 *Bútorművéség.* BELLON Tibor – SZABÓ László (szerk.): Szolnok megye népművészete. 365–373. Budapest.

BENKER, Gertrud

1984 *Bürgerliches Wohnen. Städtische Wohnkultur in Mitteleuropa von der Gotik bis zum Jugendstil.* München.

BINDER, Egon – SEIDL, Rudi – STECHER, Erich

1981 *Führer durch das Bauernmöbelmuseum Grafenau.* Grafenau.

BÍRÓ Friderika

1996 *Az otthon népművészete (lakáskultúra, bútorzat).* GRÁFIK Imre (szerk.): Vas megye népművészete. 76–98. Szombathely.

BLACHOWSKI, Aleksander (red.)

1976 *Dawne meble ludowe pótocnej Polski.* Toruń.

BLAU, Josef

1917 *Böhmerwälder Hausindustrie und Volkskunst I.* Prag.

BOGUCKA, Maria

1980 *Das alte Danzig.* Leipzig.

CLASEN, Karl Heinz

s.a. *Ostpreußen.* Deutsche Volkskunst X. München.

K. CSILLÉRY Klára

1963 *Bäuerliche Möbel in Österreich und Ungarn. Eindrücke von einer Studienreise in Österreich.* Österreichische Zeitschrift für Volkskunde XVII/66. 112–116.

1965 *A Bútor és Világítóeszköz Gyűjtemény.* Ifj. KODOLÁNYI János (szerk.): A Néprajzi Múzeum 1963–1964. évi tárggyűjtése. Néprajzi Értesítő XLVII. 214–224.

- 1981 *Szekrény*. ORTUTAY Gyula (főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon IV. 624–625. Budapest.
- 1985 *Statisztikai vizsgálatok a magyar népi bútorok történetéhez*. Ház és Ember 3/183–200.
- 1991 *Bútorművesség*. DOMONKOS Ottó (főszerk.): Magyar Néprajz III. 482–523.
- 1997 *Lakáskultúra*. BALASSA Iván (főszerk.): Magyar Néprajz IV. 327–415. Budapest
- 1998 *A Csornai Múzeum fekvő kis Jézusos szekrénye*. SZALONTAY Judit (szerk.): Tárty és jelentése. Rábaközi tanulmányok. 41–78, 235–237. Csorna.
- 1999 *Schränke mit trapezförmigen Giebeln. Gedanken zu einem Beispiel von Kulturwanderung*. GRIESHOFFER, Franz – SCHINDLER, Margot (Hrsg.): Netzwerk Volkskunde: Ideen und Wege; Festgabe für Klaus Beitz zum siebzigsten Geburtstag. 399–411. Wien.
- H. CSUKÁS Györgyi (szerk.)
- 1996 *Az Mester Emberek Műveinek Árazása. Építőiparosok, famunkák, építőanyagok, asztalok és esztergályosok árszabásai (1626–1820)* Budapest.
- CZAPKA, Nora
- 1992 *Volkskundliche Möbelforschung im Waldviertel*. Das Waldviertel 41. 14–25.
- 1993a *Waldviertler Heimat-Bilder. Studien zur Sachkultur vor 50 Jahren*. Katalog. Wien.
- 1993b *Bemalte Kästen aus dem Waldviertel*. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde XLVII/96., 447–456.
- DENEKE, Bernward
- 1969 *Bauernmöbel. Ein Handbuch für Sammler und Liebhaber*. München.
- DETHLEFSEN, Richard
- 1911 *Bauernhäuser und Holzkirchen in Ostpreußen*. Berlin.
- DÉVÉNYI Józsefné
- 1960 *A Történeti Múzeum XVIII. századi bútorai* (Budapest).
- DOMANOVSZKY György
- 1964 *Népi bútorok*. Budapest.
- 1981 *A magyar nép díszítőművészete*. I–II. Budapest.
- DOMONKOS Ottó
- 1993 *A Kisalföld népi építészetének mesterei (céhes) a 19. század végéig*. CSERI Miklós – PERGER Gyula (szerk.): A Kisalföld népi építésze. 255–270. Szentendre–Győr.
- ERIXON, Sigurd
- 1938 *Folklig möbelkultur i svenska bygder*. Stockholm.
- GEBHARD, Torsten
- 1937 *Die volkstümliche Möbeldmalerei in Altbayern mit besonderer Berücksichtigung des Tölzer Kistlerhandwerks*. München.
- GLÜCK, Denise
- 1990 *Meuble et société: sources des styles régionaux*. Le meuble régional en France. Catalogue. 46–105. Paris.
- GOSTWICKA, Janina
- 1965 *Dawne meble polskie*. Warszawa.
- GRÜNN, Helene
- 1962 *Das Museum Neunkirchen*. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde XVI/65. 147–154.
- HAGEN, Rolf
- 1992 *„Naturalia curiosa und ein schönes Münz-Cabinet“*. Kunst und Antiquitäten 4/16–21.
- HAHM, Konrad
- 1939 *Deutsche Bauernmöbel*. Jena.
- HEIN, Max
- 1912 *Friedrich der Große. I. Der Kronprinz*. Leipzig.
- HERKELY Károly
- 1941 *A Veszprémvármegyei Múzeum néprajzi gyűjteménye*. Veszprém.
- HINZ, Sigrid
- 1989 *Innenraum und Möbel. Von der Antike bis zur Gegenwart*.³ Berlin.

- JOHNOVÁ, Helena – STAŇKOVÁ, Jitka – BARAN, Ludvík
1989 *Lidový malovaný nábytek*. Praha.
- JONGE, de C. H. – VOGELSSANG, W.
1922 *Holländische Möbel und Raumkunst von 1650–1780*. Stuttgart.
- JUST, Johannes.
1982 *Sächsische Volkskunst aus der Sammlung des Museums für Volkskunst Dresden*. Leipzig.
- KLATT, Erich
1961 *Die Konstruktion alter Möbel*. Stuttgart.
- KLONOWSKI, Franciszek
1961 *Ludowe meblarstwo. Warmii, Mazur i Powiśla*. Olsztyn.
- KOEPPE, Wolfram
1991 *Vergessene Meisterwerke deutscher Möbelkunst. Die Meisterstücke der Breslauer Schreinerzunft im 18. Jahrhundert*. Kunst und Antiquitäten 4/38–45.
- KREISEL, Heinrich
1968 *Die Kunst des deutschen Möbels. I. Von den Anfängen bis zum Hochbarock*. München.
1970 *Die Kunst des deutschen Möbels. II. Spätbarock und Rokoko*. München.
- LIPP, Franz C.
1986 *Oberösterreichische Bauernmöbel*. Wien.
- LUKÁCS László
1977 *Népi bútorok Fejér megyében*. Katalógus. Székesfehérvár.
- MAYER, Vera
1993 *Burgenland. Bau- und Wohnkultur im Wandel*. Wien.
- MEIER-OBERIST, Edmund
1956 *Kulturgeschichte des Wohnens im abendländischen Raum*. Hamburg.
- MÜLLER-CHRISTENSEN, Sigrid
1981 *Alte Möbel: vom Mittelalter bis zum Jugendstil*.⁹ München.
- NAGY VARGA Vera
1993 *Váróci Erzsébet ládája. Egy tárgy külső megjelenésének és társadalmi pozíciójának változásai*. Néprajzi Értesítő LXXV. 214–228.
- PÁLÓS Ede
1911 *A Rábaköz és Győr vidékének népművészete*. Néprajzi Értesítő XII. 150–173.
- REINFUSS, Roman
1977 *Meblarstwo ludowe w Polsce*. Wrocław–Warszawa–Kraków.
- ROUBO, Jacob André
1772 *L'art du menuisier. III. L'art du menuisier en meubles*. Paris.
- I. SÁNDOR Ildikó
1985 *Festett népi bútorok*. Kiállításvezető. Szentendre.
- SCHMIDT, Leopold
1964 *Farbige Volksmöbel in Niederösterreich*. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich 36/II. 803–831.
1966 *Volkskunde von Niederösterreich*. I. Horn.
1967 *Bauernmöbel aus Süddeutschland, Österreich und der Schweiz*. Wien–Hannover.
- SEIDL, Siegfried
1979 *Niederbayrische Bauernmöbel*. München.
- SZABOLCSI Hedvig
1954 *Régi magyar bútorok*. Budapest.
1972 *Magyarországi bútorművészet a 18–19. század fordulóján. (Európai kapcsolatok és stíluskérdések)*. Budapest.

- THORNTON, Peter
 1985 *Innenarchitektur in drei Jahrhunderten. Die Wohnungseinrichtung nach zeitgenössischen Zeugnissen von 1620–1920.* Herford.
 1990 *Seventeenth Century Interior Decoration in England France & Holland.*⁴ New Haven–London.
- F. TÓTH Zsuzsa
 1998 *Moson megyei szekrények.* Arrabona 36/1–2. 241–254.
- VADÁSZI Erzsébet
 1982 *Meubles datés.* Ars Decorativa 7. 99–144.
 1987 *A bútor története.* Budapest.
- VAJKAI Aurél
 1970 *Szabadtéri néprajzi múzeum Veszprém megyében. Veszprém.* Veszprém.
- VEREBÉLYI Kincső
 1990 *Volkstümliche Zeichenkunst in Ungarn vom XVII. bis zum XX. Jahrhundert.* KUNT, Ernő (red.): Bild-Kunde – Volks-Kunde. 293–302. Miskolc.
- WIEGELMANN, Günter
 1964 *Reliktzonen und moderne Gebiete in der bäuerlichen Sachkultur der Neuzeit.* SANDER, Gerhard (Hrsg.): Kulturraumprobleme aus Ostmitteleuropa und Asien. Festschrift H. Schlenger. 23–36. Kiel.
 1970 *Innovationszentren in der ländlichen Sachkultur Mitteleuropas.* HARMING, Dieter und andere (Hrsg.): Volkskultur und Geschichte. Festgabe für Josef Dünninger zum 65. Geburtstag. 120–136. Berlin.
 1977 *Die Sachkultur Mitteleuropas.* WIEGELMANN, Günter – ZENDER, Matthias – HEILFURTH, Gerhard: Volkskunde. Eine Einführung. 97–131. Berlin.
 1995 *Theoretische Konzepte der Europäischen Ethnologie. Diskussionen um Regeln und Modelle.*² Münster.
- WINDISCH-GRAETZ, Franz
 1965 *Klassizismus und Empire. Möbel-Brevier.* Braunschweig.
- ZLINSZKYNÉ STERNEGG Mária
 1979 *Magyar bútorok.* MIKLÓS Pál (szerk.): Az Iparművészeti Múzeum gyűjteményei. 257–280. Budapest.
- ZWEIG, Marianne
 1922 *Wiener Bürgermöbel aus Theresianischer und Josephinischer Zeit (1740–1790).*² Wien.

K. CSILLÉRY, KLÁRA

Schränke mit trapezförmigen Giebeln Aufschlüsse aus der Verbreitung eines ornamentalen Elements

Im Falle der mit trapezförmigen Giebeln versehenen Schränke ist bekannt, dass die Urform dieses Typus in Danzig für die reichen Bürger der Handelsstadt um 1700 entwickelt wurde (*Abb. 1*) und sich von dort ausbreitete. (*Abb. 4*) Die Autorin untersucht diese Verbreitung in ihrer geschichtlichen Entwicklung und unter Berücksichtigung der einzelnen Gesellschaftsschichten. Da in Deutschland durch die politische Zerstückelung und aus Mangel eines Königshofes der Lokalstil der grossen Industrie- und Handelsstädte bedeutenden Einfluss erzielen konnte, gelang es diesem typischen bürgerlichen Schranktyp auch ein akzeptiertes repräsentatives Möbelstück in den Residenzen des Hochadels zu werden. (*Abb. 2*) Als Folge dieser Beispiele wurde es auch in Ungarn heimisch. (*Abb. 3*)

Die Prestigegewinn wirkte offensichtlich entscheidend bei der Verbreitung des trapezförmigen Giebels. Bei der Landbevölkerung erschien laut Schrankdatierungen der trapezförmige Giebel in der zweiten Phase der Verbreitung, während des zweiten Hälfte des 18. Jhs., zur Zeit der beginnenden

Agrarkonjunktur. Die für die Landbevölkerung arbeitenden Tischler folgten jedoch nur der Korpusform der zum Vorbild dienenden adelig-bürgerlichen Möbel, wogegen sie die Weite verminderten und Weichholz verwendeten sowie die typische Zierornamente gänzlich wegliessen. Diese Popularisierung erfolgte unabhängig voneinander in mehreren Innovationszentren im Norden (*Abb. 5*) und im Süden (*Abb. 6-18*). Das südliche Zentrum lag vermutlich in Sachsen (*Abb. 6*) welches als Vermittler zahlreicher Impulse aus dem Norden fungierte. So könnte der Schranktyp durch die obligatorische Wanderung der Tischlergesellen auch nach Österreich (*Abb. 7*) und nach Ungarn gelangt sein. (*Abb. 8-18*.) Die Übernahme der Vorbilder geschah jedoch nicht durch Kopieren, sondern durch die Verschmelzung der Ornamentik mit von anderswo stammenden Elementen, wobei neben den schon traditionell gewordenen auch die im obligatorischen Zeichenunterricht der Tischlergesellen verwendeten eingesetzt werden konnten.

Der Schrank mit trapezförmigen Giebel war eine Wohlstandsnovation. Er wurde bei den Bauern ebenso als repräsentatives Möbelstück eingesetzt, so auch in Ungarn. An den hiesigen frühen (*Abb. 8-9*) und an einigen späteren Stücken (*Abb. 11, 14, 16, 18*) kann man ablesen, dass sie auf Bestellung gebaut worden sind, wogegen bei einigen anderen die Vereinfachungen schon signalisieren, dass sie zu den Massenwaren der Märkte gehörten. (*Abb. 10, 12-13, 15, 17*) Die anhand der datierten Exemplare Ungarns gezeichnete Kurve zeigt, dass die Nachfrage nach Schränken mit trapezförmigen Giebeln genau um die Zeit, in der 1840er Jahren, ihren Höhepunkt erreichte (*Abb. 19*), als dort auch im allgemeinen Herstellung von bemalten Landmöbeln an ihren Gipfel gelangte. Ebenso um dieser Zeit erreichten in Westungarn die Schränke mit trapezförmigen Giebeln die grösste Verbreitung. (*Abb. 20*)

Als Anhang der Studie erscheint auch ein Katalog der Schränke mit trapezförmigen Giebeln des Ethnographischen Museums in Budapest. (*Abb. 10-17*)

A nagybányai fazekasok technológiai ismeretei és edényformái

Nagybánya mintegy választóvonalnak számít a Felső-Tisza-vidék fazekasságában. KÓS Károly földrajzi rendszerezése szerint három kisebb zónára különíthető el a környék agyagművessége. Nagybányától északra Misztótfalu, Szinérváralja, Avas-felsőfalu és természetesen Vámfalu található. KÓS szerint ezek a központok Tiszafüred és Mezőcsát hatását éppúgy magukon hordozzák, mint a hucul vidékéket, a Kárpátokon túli Kossov és Kutya kerámiáját (vö. LASCUSK 1974, 23–32). A másik nagyobb terület Nagybányától délre Nagysomkút, Kápolnokmonostor, Domokos és főleg Magyarláros vidéke, amelyeknél némileg Zilah és Dész hatása érvényesül. És végül a harmadik terület, maga Nagybánya és a vele erősen összefüggő testvérváros, Felsőbánya és környéke (KÓS 1970, 4).

Ha azonban szélesebb zónában gondolkodunk, akkor a Felső-Tisza-vidék volt talán az egész Kárpát-medence legvegyesebb lakosságú területe: magyarok, románok, németek, ruszinok, szlovákok és zsidók éltek itt együtt békében évszázadok óta. Legalább ilyen változatos volt a zóna vallási képe is: reformátusok, római katolikusok, görög katolikusok, görög keletiek, izraeliták és evangélikusok egyaránt előfordultak ezen a területen.

A Kárpát-medence északkeleti zónájának két nagy jelentőségű fazekasközpontja volt az elmúlt századokban, amelyek a városok szélesebb környékének fazekasságát alapvetően meghatározták: Ungvár és Nagybánya.

A nagybányai fazekassággal kapcsolatos legtöbb tévedésnek ugyanaz a forrása, és pedig a helyismeret hiánya. Mivel a helyi bányák gyakorlatilag az összes nyersanyagot biztosították a fazekasok számára, mégpedig rendkívül könnyen elérhetően, ez alapjaiban határozta meg a nagybányai fazekasságot. S bár a mázak alapanyagainak (ólomgelét, fénoxidok) beszerezhetőségét nem szabad elhanyagolni, mégis a legfontosabb szempontnak az agyag minőségének kérdését kell tekinteni. KRESZ Mária gyakorlatilag már 1960-ban felhívta a figyelmet korszakos tanulmányában az agyag minősége és a belőle készíthető edénytípusok szorosabb összefüggéseire (KRESZ Mária 1960): amelyik fazekasközpont tűzálló vagy legalábbis **lángálló** földdel rendelkezik (az előbbi még 1550 °C-on sem olvad meg, az utóbbi 1000 °C körüli égetési hőfokot is kibír még (vö. GEBAUER 1985, PETRIK 1913, 40–58, WARTHA 1892), az valószínű, hogy elsősorban főző- és sütőedényeket fog készíteni, hiszen a fazékföld adta lehetőségeket vétek lett volna nem kihasználni. Legrégibbi fazekasközpontjaink éppen ezeken a helyeken alakultak ki, és hosszú évszázadokon keresztül meg is őrizték vezető helyüket a hazai agyagművességben mindaddig, amíg a cse-

répedények mint általános főző- és sütőalkalmasságok ki nem szorultak a gyáripar és a fémedények hatására a hagyományos háztartásokból.

A Felső-Tisza-vidék agyagjainak tűzállósági fokát tekintve 1960-ban KRESZ Mária még úgy vélekedett: „Ungvár után Nagybánya vidéke következik, de már csak a harmadik fokozatba osztható az agyag.” (KRESZ 1960, 303) KRESZ Mária tévedése érthető: bár az általa használt munkákban konkrétan nem esik szó Nagybányáról, hanem csak a Misztótfalutól északra található Misztbányáról (és ezt ő is helyesen tünteti fel az általa közölt térképen – KALECSINSZKY 1896, 6, idézi KRESZ 1960, 304, 1. ábra) és az agyagminta is minden kétséget kizáróan innen származik, a Matyasovszky–Petrik-féle katalógus a telep tulajdonosaként Nagybányát nevezi meg. Joggal vélték tehát, hogy ezt az agyagot használták a nagybányai fazekasok is. Ezt a feltételezést támogatta a következő megjegyzés is: „a körülfekvő megyében nagy mennyiségben használtatik régóta”. (MATYASOVSZKY–PETRIK 1885, 42)

KRESZ Mária 1985-ben korrigálta a nagybányai agyagra vonatkozó korábbi állítását a nemzetközi földtani kongresszuson elhangzott angol nyelvű előadásában: megismételve WARTHA Vince egykori vizsgálatát a Kárpát-medence jelentősebb fazekasközpontjainak agyagjaival (a mai szilikátkémia korszerű analitikai módszereivel), már egészen másnyilvánkép rajzolódott ki a Felső-Tisza-vidék ezen területének földtani viszonyaira vonatkozóan. A megismételt vizsgálatok alapján Nagybánya és Felsőbánya környékén 1., 2. és 4. osztályú agyag található, s mert az első két fokozat kitűnő tűzálló földnek számít (KRESZ 1985, 486), joggal feltételezhető, hogy az itteni fazekasok főző- és sütőedényeket is készítettek ebben a térségben.

1985-ben, rögtön az első nagybányai terepmunkám alkalmával szembesültem is a felvetett problémával. Alapozó gyűjtéseimből azonnal kiderült: a nagybányai fazekasok legfontosabb terméke évszázadokon keresztül éppen a **főzőfazék** volt, és a mázas fazék – ha a korábbinál lényegesen kevésbé hangsúlyosan – még az 1970-es években is jelen volt a helybeli fazekasok készítményei között. És bizony a szakirodalomban korábban is említett, Nagybányán készített kályhacsempékhez is szükséges volt a tűzálló agyag (vö. KÓS 1972, 162). A jellegzetes, kívül is mázas, kétfülű fazekak mellett a fazekasok kezei közül kikerültek lábasok és serpenyők is, egyszóval a hagyományos háztartások főző- és sütőedényeinek színe-java, mégpedig igencsak kiváló minőségben. Ezt természetesen a kiváló fazékföld megléte tette lehetővé, amelynek hiányában a nagybányai fazekasság sem érhetett volna el ilyen kétségtelenül magas színvonalat.

A jobb tűzálló agyagok általában olyan vidékeken fordultak elő, ahol földpátos kőzetek vannak, tehát gránit- és különösen trachit-vidékeken (KALECSINSZKY 1896, 7). Így volt ez természetesen Nagybánya környékén is, miként dr. SZOKOL Pál írta: „Az agyag e pontusi üledék hegyvidéki tájain (Felsőbánya, Fernezely, Nagybánya, Láposbánya – Misztótbánya, Kapnikbánya, Horgospataka) részint tisztább alumíniumföldet, részben e mellett idegen részeket tartalmaz: tisztasági fok szerint lehet tűzálló – fazekas – és téglagyag, felhasználható tehát igen nagy mennyiségben tűzálló téglák, cserépkályhák, fedélcserép, edények és egyéb finomabb cserepes tárgyak tömeges előállításához.” A nagybányai agyag valóban kitűnő minőségű lángálló föld volt, de az itteni fazekasok más, kevésbé jó agyagokat is használtak: „Az agyag-

ban dusabb márga, hasonlóképen mint az előbb említett agyag, mindenféle agyag-edény, cserép és téglá készítésére alkalmas.” (Nagybánya és vidéke 1903. november 25. 3.l, Nagybánya vidékének föld-alkata tekintettel az iparra és a bányászatra) A két agyag között a megjelenésben, külalakjában, de tulajdonságaiban is volt különbség: a lángálló agyag, a fazékföld kifejezetten sárgás volt, égetés után téglavörös színt kapott. Nagyon könnyen lehetett belőle korongozni, formatartónak is bizonyult, de szárításnál-égetésnél könnyen repedt, szemben a nem tűzálló palás agyaggal, mely nyersen szürkébb színű volt, égetés után pedig sárgásabb, mint a fazékföld, száradáskor ugyanakkor egyáltalán nem repedt, ezért a fazekasok nagyon kedvelték, különösen tálnak. A kétféle agyagot – éppen jó tulajdonságaikat ötvözőndő – gyakorta keverve is használták.

Bagossy Sándor, azóta Debrecenbe áttelepült fazekas (szül. 1942) visszaemlékezése szerint a nagyszülei idejében – az I. világháború körüli években – még a régi vasútállomás mellől, a Nagybányáról Koltó felé kivezető út mentén bányászták az agyagot, mégpedig a város különleges földtani helyzetét kihasználva, a felszínről. Csak a legfelső 15-20 centiméteres földréteget kellett eltávolítani, alatta ott volt a fazekasagyag, amelyet általában maga a fazekas ásott ki. Amelyik fazekas maga nem rendelkezett szekérral, fuvarost kellett fogadjon, s fizetett a fuvarért. Az agyag mindenestre nem igényelt különösebb tisztítást, iszapolás nélkül is használható volt. A nagybányaiak néha Misztbányáról, sőt Vámfaluból is hozattak földet, különösen a századforduló utáni időkben, amikor a város terjeszkedése és a vasútvonal kiépítése a pályaudvart övező területet is érintette, hagyományosan azonban nem volt szükség másféle agyagra, a város környéki agyaglelőhelyek az összes fazekasnak biztosították a munkához szükséges *fazékföldet*, mégpedig közel fél évezreden keresztül.

A fazekasság másik fontos alapanyagát, a **kaolint** vagy *fehérföldet* tekintve is különleges helyzetet élvezett Nagybánya, hiszen a város környéke tele volt kaolin-lelőhelyekkel. Ebben legalább annyira gazdagnak számított a környék, mint agyagban, ráadásul ezt az igen jó minőségű nyersanyagot valójában nem is bányászták a fazekasok, hanem mondhatni a patak völgyek oldalából a vízmosásokból, a felszínről szedték össze a szinte teljesen szennyeződésmentes kaolinrögöket. Csupán a földet kellett levakarni róluk – ehhez egy kés vagy kanál nyele is elegendőnek bizonyult –, és őrlés után használatba is lehetett venni. Egy fazekas egy-egy alkalommal az egész évi kaolinszükségletét beszerezhetette. Nagybánya környékén egyébként a következő helyeken volt kaolinlelőhely: „ravaszpatak, firiza, királyvölgy, nagybányai hármastölgyes, mély patak völgyei, borpataki serfőző patak, laposbányai dán- és kováspatak” (Nagybánya és vidéke 1898. december 4. 3.l, A köedény és agyag-ipar), valamint a macskamezei (Rázsoore), távolabb pedig a misztbányai (Nistru) bentonitbánya. A fazekasok korábban a ravaszpatakit használták a legszívesebben, a századforduló után pedig a misztbányait, de ez utóbbit a magyarláposival keverték általában, mert így kevésbé dobta le az edény, és fehérebb színt tudtak vele elérni.

A földfestékekhez szükséges nyersanyagok másik legfontosabbja a **fekete-sötétbarna** színhez szükséges *borostyán*, ez a mangán-oxidot tartalmazó ásványos anyag volt. Hasonlóan a kaolinhoz, a borostyánt is a legegyszerűbb volt lelőhelyein a vízmosásokból kikaparni. Ez nem ritkán a kaolin-lelőhelyeken – gyakorta együtt a má-

sik anyaggal – volt megtalálható, így a fazekas egyszeri fáradsággal mindkét, számára fontos engob-alapanyagot beszerezhetette. Hogy Nagybánya és környéke milyen gazdag lehetett mangánvegyületekben, jól példázza az a tény is, hogy távolabbi vidékek is dolgoztak innen származó földekkel. Miként ez Szerentsi Mihály sárospataki fazekasmester 1809-ben megkezdett naplójában is áll:

„Az Uj Keresztény fekete mázról. A Nagy Bányai borostyánt egy fazekba égezd, meg annak utánna Végy öt mérték Borostyánt és egy mérték Geletet, őrd meg. Asztán mikor irni akarsz véle, az meg őrt Fekete mázból mérj két kanállal, a kék mázból egy kanállal, keverd öszve és Úgy irj vele...

...A Fekete mázról. Végy 20 mérték Gelétet és 15 mérték N. Bányit vagy Borostyánt, őrd meg jól.” (WARTHA 1892, 218, idézi DUMA 1986, 98) A közlése szerint a nagybányai „borostyán” olyan ismert lehetett Sárospatakon, hogy egyszerűen „Nagy Bányai”-nak nevezték, de például a marosvásárhelyiekről is tudjuk, hogy nagybányai feketeföldet használtak (BALOGH 1972, 324).

A borostyánt őrlőkövön összeőrölték, majd *egy rész borostyánt két rész focsval* (a *focs* vagy *focsik* tulajdonképpen a korongolás „mellékterméke” volt, híg agyagpép) keverték össze, s hogy feketébb legyen, némelykor kevés kobalt-oxidot is tettek hozzá. Hogy a színtelen máz a fekete öntőföldből ne oldja ki a mangán-oxidot, és így a földfesték meg ne folyjon, gyakorta egy kevés színtelen mázat is keverték bele, ez ugyanis már az első égetéskor *megfogta* a fekete földet.

A **vörös szín**hez magát az agyagot használták, mivel az égetés után nagyon szép vörös színt adott, ezt más anyaggal nem is tudtak volna elérni. Éppen ezért más vidékek fazekasai, mint mondták, például a debreceniek is Nagybányáról hozták az agyagot vörös festéknek.

A további földfestékeket, amelyeket a nagybányaiak használtak, már nem maguk bányászták, hanem többnyire a helybeli bányákból szerezték be, esetenként kereskedőkön keresztül. A kobalt-oxid a **kék földfesték**hez volt szükséges, általában igen kis mennyiséget kellett a fehér engobba tenni, és ez a kevés oxid is mélykék színt eredményezett. Az esetleges **sárga színt** az antimon-oxiddal érték el, amelyet a helyi színesfémkohászatból szereztek be, ez azonban nem számított általánosan használt festéknek, inkább csak kisebb-nagyobb motívumrészek megfestésére szolgált, és elegendő volt igen kis mennyiségben tartani egy-egy műhelyben.

Ahogy maga az agyag és a földfestékek esetében, úgy a máz alapanyagait tekintve is gazdagon el volt látva minden nagybányai fazekas. Egy biztos: szinte nem is ismerünk olyan nagybányai fazekasmunkát, amelynél ne használtak volna valamilyen mázat, így helyénvalónak érzem KÓS Károly megállapítását: „a Nagybánya környéki fazekasközpontok (...) egyik közös jellegzetessége a csillogó ólomház és mázfestékek bőséges használata, ami az ólomgelét könnyű beszerezhetőségének tulajdonítható” (KÓS 1970, 4). A város ólomházainak valóban nagy jelentősége volt: ezek látták el a 18. század óta a mázas edényeket készítő fazekasokat „nemcsak Erdélyben, hanem még a szomszédos román fejedelemségekben is”. (KRESZ 1991, 63)

A nagybányai alapmáz az **átlátszó máz** vagy *fehér máz* volt, mely ólomgelétből és folyami homokból, az ún. *fővenyből* állt. A *gelétet* közvetlenül az alsófernezelyi kohóktól szerezték be, a fővenyt pedig maguk bányászták, részben a Zazar folyó part-

jainál, részben a környékbéli hegyoldalokban, ahol egészen kiváló lelőhelyek álltak a fazekasok rendelkezésére. A nagybányai hetilap külön kiemeli ezt a tényt a diluviál és a jelenkori képződmények címszó alatt:

„Nem gyakori a finomszemű tiszta fehér homok, milyen például a felsőbányai Somoshegy keleti aljában, Rozsálynak kisbányai keleti oldalán kisebb szórványokban található. Kitűnő anyag többféle ipari célra, s igen keresett a fazék és cserépedény gyártásához, mert géltel keverten igen szép és tartós mázat ad.” (Nagybánya és vidéke 1903. november 25., Nagybánya vidékének földalkata tekintettel az iparra és a bányászatra)

A főveny szempontjából természetesen nem mindenütt volt olyan kitűnő a helyzet, mint Nagybányán és környékén, a vámfalusiak például a Túr patakból ásták a homokot. „*Ez homokféle vót, roszt vót őrlőnyi, de finomabb vót tölle a máz!*” – ahogy az egyik vámfalusi fazekas, Frei József mondta.

Átlátszó máz került általában az edények külsejére, belülré pedig jórészt az ún. *focsos mázat* használták. Ennél a szintelen mázba, mely alapmáznak számított minden másféle színű máz esetében, hígabb agyagot keverték. A szintelen máz alatt is szép színe volt az agyagnak, és a focsos máznak éppen az agyag adta meg speciális, vöröses színét. Ez az égetés során nem ritkán fémes fényt is kapott, szinte a pécsi Zsolnay-gyár eoziros mázaihoz hasonlóan, és ez különösen kelendővé tette a falusi asszonyok között a bányai káposztásfazekakat, amelyek nemcsak jobbak, de szebbek is voltak, mint a környékbéli más edények.

Az ún. sárga mázat, melynek színe az edény falán vörösesbarna volt, a fehér engobon azonban élénksárga, Nagybányán szinte alig használták, hiszen a **focsos máz** vöröses színe eleve adott volt, ráadásul nem kellett hozzá a vas-oxidot őrlőni, így készítése is lényegesen egyszerűbbnek bizonyult. (Mindenesetre a fazekasok egyik helybeli gúnyneve is ehhez kapcsolódott: a gyöngye fazekast *focsikosnak* nevezték, vagy *csuprosnak*, *sárgyilkosnak*, arra utalva, hogy csak agyaghulladékot képes előállítani, vagy legfeljebb kisméretű edényeket.) A szintén sárga színt adó, antimont tartalmazó mélysárga mázat viszont csak a díszítmények megszínezésére használták, mint például a szilké esetében, ezzel együtt egy-egy műhelyben ebből a mázból sohasem tartottak jelentősebb mennyiséget.

Hasonló volt a helyzet a réz-oxid-tartalmú **zöld mázzal** is, amelyet leginkább nagy méretű, díszes edényeknél alkalmaztak (főleg a nagy kancsóknál, úrasztali edényeknél stb.), illetve a sárga szín mellett foltszerű díszítésként. A réz-oxidot is közvetlenül a kohóknál szerezték be, így ez sem számított különlegességnek a nagybányai fazekasmunkák esetében.

A mangán-oxidot tartalmazó barna máz részben kantáknál került alkalmazásra, részben például egyes speciális korsók (ezek főleg borvíz tartására szolgáltak) szájának mázazására, máskülönben azonban sohasem számított Nagybányán általánosnak.

A mázakat az engob nyersanyagaihoz, a borostyánhoz, kaolinhoz hasonlóan a kézi őrlőkővön, *őrlőn* eresztették át. Jelesebb műhelyekben ehhez a művelethez általában két őrlő is a rendelkezésre állott, hiszen amelyekkel egyszer borostyánt őrltek, azzal többé nem volt tanácsos fehér földfestéket készíteni, mert képtelenség volt rendszeresen kimosni a mangán-oxidot a kő szemcséiből, lyukacsából. Kevésbé felszerelt

műhelyek esetében azonban a fazekasok ugyanazt az őrlőt használták a mázak és festékek őrlésére is, amellyel egyébként a lisztet őrlték, s ez nemegyszer komoly mérgezéseket okozott.

A korábban használt geléttel szemben az apróbb szemcséjű *flitelt mázhoz* (az ún. míniumhoz) általában *csökkentőt* tettek, hogy kevésbé folyjon meg az edényen – ez egyszersmind a máz olvadáspontját is módosította, megemelte. A *csökkentő* lényegében földpát volt, a nistrui bánya mögötti hegyoldalból hozták. „100 deka flitelhez 6 dk csökkentő”-t adtak, miként ez Bagossyék mázreceptjében is áll. Az első égetésnél megrepedt edények sok helyen valószínűleg a selejtgödörbe kerültek, Nagybányán azonban még ezt is megmentették, és műhelyből vagy a vásár végén tucatszám (igaz, igen olcsón) ezt is el tudták adni. A repedések javítására szolgált az ún. *fódó máz*, amely a nehezebben olvadó réz-oxid mellett zománcból (azaz gelétből) és elég jelentős mennyiségű fővenyből állt. Ezt vastagon, sávszerűen vitték fel az edény repedt felületére, és utána mázazták, így a repedést gyakorlatilag befogta a „fódó máz”, az edényt pedig ezek után használni is lehetett.

Általában vékonyan mázoltak, hogy a máz felülete égetés után, a hűlés közben ne repedezzen meg, azaz ne hárészosodjon. A mázra égetésnél a kényesebb fehér, illetve fekete színű edényeket középre rakták, hogy a tűz kevésbé érje őket, mivel a fehér földfesték, ha a kormot nem sikerült a végén leégetni róla, megszurkült, megégett, a fekete szín esetében pedig, ha a földfestékbe nem raktak a *zsengélés*, első égetés előtt egy kis szintelen mázat, a zománc megette a fekete földet és a minta megcsurgott az edények oldalán. A nagybányai agyagok és mázak nagyon jól bírják a magasabb hőmérsékleteket, így az égetés hőfoka rendszeren 960 és 1100 °C között mozgott, s ha a fazekasok felvitték a hőfokot 1100 °C körüli hőmérsékletre, úgy sokkal szebb lett a máz és csengőbb az edény.

Előfordultak természetesen égetési hibák is. Ha nem volt elég tűz, akkor nem eredt meg a máz, ilyenkor azonban újabb égetéssel helyre lehetett hozni a hibás edényt. Egy biztos: szinte nem is ismerünk olyan nagybányai fazekasmunkát, amelynél ne használtak volna valamilyen mázat, a nyersanyagokban való tobzódás, a remek ellátottság erősen rányomta a bélyegét a nagybányai agyagművészre és nem véletlenül tette a bányai edényt századokon át oly kelendővé messzi piacokon is.

A nyersanyagok ilyen bősége mellett még egy tényezőt szeretnék kihangsúlyozni, ez azonban az egész Kárpát-medence esetében, sőt még ennél tágabb területre is érvényes, és ez a műhelyek szerepe a fazekasság esetében. A fazekas egymagában ugyanis sohasem élt meg, szinte félkezű embernek számított, a szükséges munkamegosztás révén vált csupán igazán életképpé. Noha a fazekasnak mint egyénnek a szerepét természetesen nem szabad alábecsülni, hiszen nemegyszer éppen egyéni leleményei, tehetsége, kiváló képességei is közrejátszottak egy-egy központ jellegzetes stílusának átfarmálásában, mégis szükséges hangsúlyozni, hogy műhely nélkül – és itt nemcsak az egyszerű munkatérre gondolok, ennek fizikai felszereltségére, hanem elsősorban az együtt dolgozók közösségére – sohasem válhatott volna munkájából megélni tudó iparossá. A fazekasság mindenkor műhelymunka volt, az egyes tevékenységek – a mesterség tanulásától kezdve szinte végig – mindig egymásra épültek, s a munkamegosztásban részt vevő egyes személyek a másik munkája nélkül nem

állták volna meg a helyüket. Ez érvényes volt a családi munkamegosztásra éppúgy, mint az életkorbeli sajátosságokra, de a családon kívüli segítő munkájára is – a fazekas, a felesége, gyermekei, de az inas, a legény, sőt a speciális munkákat végzők, mint például az *agyagygyúró* is beletartozott a tulajdonképpeni műhelybe, amely valamenynyük megélhetését biztosította. De nem csak az övéket, hanem gyakorta a szekeres, a fuvaros családját is, akinek segítségével az edényeket értékesítették – egy-egy műhely munkája olykor 5–15 ember megélhetését biztosította.

A műhelymunka színvonaláért mindenkor az azt vezető fazekas felelt. Előfordulhatott, hogy kikerült a műhelyből olyan munka, amelyet a keze sem érintett, hiszen a legény korongozta, az asszony *tarkálta*, a családtagok mázasták és égették, de azazal, hogy a magáénak, a műhelyéből kikerülőnek ismerte el, a felelősséget ő vállalta érte. Hiszen ha az edény nem felelt meg a minőségi követelményeknek, nem a legényt stb. vették elő, hanem mindig a fazekasmestert.

Lényegében tehát a fazekasmesternek volt a feladata a munkák beosztása is, az, hogy mikor milyen edény készüljön, vagy éppen milyen munkafázisra kerüljön sor, egyszóval az ő vállára nehezedett a műhelyvezetés minden ügyes-bajos dolga, sokszor még az értékesítés is. Mindezeket figyelembe véve a munkaszervezés minden gondja a fazekasmestert terhelte az összes felelősséggel együtt, hiszen nem ritkán egész családok sorsa, megélhetése függött tőle, így a racionális műhelyvezetést – éppúgy, mint a mesterség többi részletét – meg kellett tanulni. Sok legényből valószínűleg nemcsak azért nem lett soha mester, mert nem volt elég pénze önálló műhely létrehozására, vagy a szakmai tudása hiányzott, hanem éppen ez a képesség: egész egyszerűen nem lett volna képes racionálisan működtetni egy műhelyt. Pedig ennek minden részlete ugyanúgy megtanulható vagy elleshető volt, mint a mesterség többi fogása, s ha mégsem élt vele egy legény, annak oka éppúgy kereshető a szakmai tudás hiányosságaiban, mint a kényelmességben, a felelősség nem vállalásában. Ez a kérdés azonban sokkal távolabbra vezet.

A munkafolyamatok egyértelműen összefüggtek a műhelyek szervezettségével, hiszen azokon a helyeken, ahol csak a téli hónapokban, mintegy háziiparszerűen dolgoztak, egészen másképpen álltak össze kerek egészé ezek a folyamatok, mint azokon a helyeken, ahol az esztendő egészében a *fazekalásból* éltek a fazekasok. A leírt munkafolyamatok természetesen csak a 19. század végére és a 20. századra érvényesek, a korábbi időszakokról – ha nagy valószínűséggel nem nagyon különbözhetett is a technológia alapvetően, nem rendelkezvén pontos leírásokkal – semmi bizonyosat nem lehet állítani.

A munkafolyamatokat az agyag előkészítésétől fogva követem a korongoláson-díszítésen keresztül egészen az égetésig, figyelve természetesen a műhelymunkára, a nemek és életkorok szerinti munkamegosztásra is, amely véleményem szerint rendkívül sok tanulsággal szolgál a mesterség felépítésére, gyakorlatára vonatkozólag.

Kezdjük az agyagbányászással! Az agyagot – amelyet általában tavasszal bányásztak – gyakorta kint hagyták a mezőn, vagy otthon, a műhely udvarán rakták le, szabad ég alatt, hogy *jól összeérjen*. Ha eredetileg a mezőn hagyták, akkor onnét még az őszi esőzések előtt be kellett hozni, mert később már nem tudtak szekérral felmenni érte a hegyoldalba. Különösen így volt ez a misztfalusi bánya esetében, amely az

ősz végén már teljességgel megközelíthetetlené vált. Az agyag szabad ég alatt tartásával egyébként a feláztatás műveletét is megtakaríthatták. Az agyagot máskülönben fedett helyen, általában veremben tartották, hogy ki ne száradjon.

Az előkészítés első lépéseként fakalapáccsal *kiklopfozták* – mindig csak annyit, amennyit aznap fel akartak belőle dolgozni, majd szelővel szelegették, hogy a még benne maradt csomókat is felaprítsák és a szennyeződésekeltávolítsák –, legfőképpen a meszet, hiszen ez az égetéskor az edény szétrobbanását is eredményezhette. Ezek után kitaposták, nehogy *szeles* maradjon az agyag, azaz a még benne maradt légbuborékokat is eltávolították, miközben tömörítették, és ezáltal a feldolgozásra, a korongozásra is alkalmassá tették. Erre a műveletre gyakorta külön embert is alkalmaztak, az *agyagyúrót*. A nagybányai fazekas családokat egyébként is a nagyfokú munkamegosztás jellemezte, ebben rendkívül racionálisan használták ki az egyes családtagok (és segítők) munkarejét. (Itt nem beszélek természetesen arról a munkaszervezési modellről, amely korábban a családon kívüliek – inasok, legények, mesterek – munkájával is számolt, különösen még a céhszervezet működése idején.)

A **férfi munkája** volt a tényleges edénykészítés, a *korongozás*, az *eresztés* (azaz az edények csikozása, és általában véve az egyszerűbb díszítések), az öntés, a mázolás és az égetés, az **asszony feladata** pedig a megkorongozott, előkészített edények *tarkálása*, megírása. Az apróbb gyermekeket – úgy négyéves kortól – még nem lehetett konkrét, tevéleges munkára befogni, őket általában az edények szabadban történő szárításakor bízták meg kisebb feladatokkal: többek között azzal, hogy ha esni kezd, szóljanak a felnőtteknek, hogy a száradó edényt idejében fedél alá tudják hordani. Hétéves kor körül azonban már elvált a két nembeli gyermek feladata: a fiút ilyenkor az agyag-előkészítés bizonyos fázisaiba – taposás, gyúrás – vonták be az apja, a leány pedig egyszerű mintákat írt az anyja mellett. A 13-14 éves fiúkat – tulajdonképpen ebben a korban állt inasnak, akit fazekasnak szántak a szülei – pedig már fülezéssel, sőt apróbb munkák (például macskatányér) készítésével is megbízhattak.

A korongozás kizárólag férfimunkának számított. A fazekas a meggyúrt agyagot rögökbe szedte, rögölte, és munkája nyomán kétféle edény is születhetett: *csúcsnemű* és *laposnemű*. (A *csúcsnemű* tulajdonképpen a fennálló edényeket, a *laposnemű* a tálat-tányért stb. jelentette.) A nagybányai fazekaskorong csak annyiban különbözött a magyar nyelvterületen általánosan ismert típustól, hogy az ablaknál álló, elmozdíthatatlan, cöveklábú asztalhoz rögzítették egy bilincs segítségével a korong tengelyét. Lényegében csak ezt a forgó részt, azaz a tengellyel összekötött korongfejet és lendítőkereket nevezték Nagybánya környékén korongnak, magát az asztalt nem. A korong perselye egy földbe mélyesztett gerendában volt. Ezt gyakorta olyan fából vágták ki, amely korábban hosszabb ideig az istállóba volt beépítve, az állatok vizeletétől, az ammóniától ugyanis annyira kemény lett, mint a vas. A tengelyre (ez régebben szintén fából volt) alul és felül fa koronglap került.

A korongasztal mellé gyakran magas padot is építettek, ez gyakorlatilag a készülő edények lerakására szolgált. A fazekas Nagybányán és környékén háromlábú széken ült a koronghoz, ez is helyi jellegzetességnek számított. (Sajnos, nekem már nem volt módom Nagybányán teljesen hagyományos módon berendezett műhelyt és ilyen korongot látni, mivel a ma is dolgozó fazekasokat már korábban is elérte a moderni-

záció, iparosok által készített, nemegyszer teljesen fémből épített korongokat használtak, gyakran motoros meghajtással, de részben a szóbeli adatok, részben a környék sokkalta hagyományosabb és szegényesebb műhelyei révén az egykori nagybányai fazekasműhelyt is rekonstruálni lehetett.)

Hasonló volt a helyzet a fazekas kéziszerszámaival is. A korongozáshoz a fazekas általában öt szerszámot használt: a *fakést*, amellyel az edény formáját adta meg, a *bőrt* az edények szélének lecsipésére, a *pintokot*, amely általában használt kalapból kivágott, kerek filckorong volt, a *tányérok* közepének lesimítására, a *szurkálót* – ezt az egyik oldalán hegyes, másik végén lapos fa szerszámot, amelynek ellapított végével szedték le a korszok száját az agyagrögről, és a *lapickát*, amely a nagyobb edények – különösen tálak – korongról való levételét segítette. Áttételesen a korongozáshoz szükséges kéziszerszámok közé sorolható a *focsos* vagy *focsikos csupor* is, amelynek szegélyén a fazekas az agyagos kezét lehúzta, és amelyikből a korongozáshoz szükséges vizet is nyerte. Ez általában kisebb fazékféle volt, a nagybányaiak ismereteim szerint sohasem használtak a focsnak tálát.

A korongozás után a szikkasztott edényt felfülesték, majd bőrkemény állapotban fekete- vagy fehérfölddel szükség esetén megöntötték. A nagybányai fazekasok általában padra helyezett mélytálat használtak az öntőföldnek, az öntést magát korábban fából kifaragott kanállal végezték. (Ezt váltotta fel a 20. században a fém mérőkanál, amelyet gyakran cigányoktól vásároltak.) A megöntött edényt aztán a menyegyet alatt felfüggesztett deszkákra, a *szárítóra* rakták fel szikkadni.

A már megszáradt edény eresztését, csíkozását a fazekas a korongon végezte, szarvasmarha szarvából készült *szaruval*. A szaru enyhén görbülő állati szarv volt, amelyet a hegyes végén kilyukasztottak és a lyukba lúdtollat tűztek: ezen keresztül eresztették ki a festéket. A nagybányaiak egyébként – más területektől eltérően – általában nem használtak kézi korongot a díszítéshez, még a csíkozáshoz sem. *Sima eresztésnek* nevezték az edény sűrű csíkozását, amely sohasem koncentrikus körökből állt, hanem az edényen körbefutó, végtelen csigavonalból, spirálból. A *tányér* közepén levő *sima* eresztést egyébként belülről kifelé húzta meg a fazekas, a szegélyét pedig kívülről befelé csíkozta. A szilkék és tejescsuprok hasán és száján levő csíkokat pedig a szájára fordított edényen írta meg a fazekas.

A díszítést általában az asszony végezte, bár az volt a jellemző, hogy maga a fazekas is meg tudta csinálni, legalábbis a mintadarabokat többnyire a férfi készítette, és adott esetben, megrendelések, egyéni kérések teljesítésekor a fazekas keze nyomát viselte a tárgy. Egy-egy jelesebb fazekas hírneve mögött azonban gyakorta több másik ember – legény, inas, de leggyakrabban éppen az edényt tarkáló asszony – húzódott meg.

A nagybányaiak *tarkált* edénynek nevezték a két- (esetleg három-) színű, szaruval irt edényeket. Amíg az edény csíkozására a bányaiak mindig *szarut*, *eresztőt* használtak, addig a *tarkálásnál* a szaru mellett feltűnt a századforduló után – debreceni hatásra – az íróka, a *gurguja*, elsősorban azért, mert azon felül, hogy több festék fért bele, könnyebb is volt kezelni.

A *tarkálás*on kívül természetesen másféle díszítéeljáráásokat is ismertek és alkalmaztak Nagybányán: néha a megöntött edény felületéből karmolták ki az ún. *kar-*

molt vagy *karcolt edény* mintáját, máskor ék alakú fával vagy pléhvel alakították ki a díszítményt: ezt *véssett edénynek* nevezték. Ha a díszítés a vizes földfestéknek az edényre fröcskölésével történt, akkor *pulykaszaros edény* vagy *hintett edény* volt a neve. (Itt kell megjegyezni, hogy a nagybányai fazekasoknál is születtek azért újítások: Jancsó Margit a 20. század második felében például *szurkáló* helyett kötőtűvel karcolt, a kör alakú mintákat pedig – ezeket korábban szaruval írták – előbb petróleumlámpa üvegevel, majd gyógyszeres üveg szájával tette az edény oldalára.)

A szaruval vagy *gurgujával* történő tarkálás esetében a díszítményeknek is különböző neveket adtak, mégpedig jellegüktől függően. A nagyon dús, aprólékos, gazdag díszítmény neve *cispkeminta* volt. Gyors mintának azt hívták, amit könnyű volt festeni: „*az ember kézbe vette az írót, észébe jutott valami*” – miként ezt Bagossy Sándor nagybányai fazekas özvegye, Jancsó Margit mondta. Egy-egy mintát változatlan formában azonban csak kevés edényre tettek, és ennek racionális okai is voltak: „Ahogy szárad az áru, a minta dúsabb, aztán egyszerűbb.” A minták kitöltésére, miként Magyarláposon, úgy Nagybányán is használtak *pincust*, később debreceni hatásra a teljesen ecsettel történő festésre is áttértek (KÖS 1970, 5).

A nagybányaiak hagyományos égetőkemencéje nyitott szájú, kerek *katlan* volt, két tüzelőnyílással. Korábban egyértelműen agyagból, vályogtégglából rakták, a 20. században azonban egyre gyakrabban váltotta fel a vályogot az égetett téglá az építőanyag tekintetében. A *katlannak* nem volt sem belépőnyílása, mint egyes dél-erdélyi típusoknál, sem köldöke. A tüzelőnyílásokhoz eredetileg ún. *lábfazekat*, *lángfogót* tettek repedt edényből, amely egyrészt a közvetlen, erős tűztől védte az égetendő edényeket, másrészt ezekből és a katlan közepébe rakott darabokból alakították ki a tűzjáratot. Újításként a nagybányaiak köldököt építettek a katlan aljába, ennek magassága körülbelül 25 centiméter, s az erre és a katlan külső falának enyhén kiugró, körbefutó peremére helyezték, tűzálló téglákból alakították ki magát a rostélyt – ez a gyakorlat azonban teljesen új fejlemény, csak az 1960–1970-es években terjedt el Nagybányán.

A fazekas a katlan aljának közepén állva kezdi meg az edények berakását, mégpedig a *tejescsuprokkal*, azaz a köcsögökkel, – ezeket a talpukra állítva helyezi a katlan fenekére, körben kihagyva a tűz járását. Erre körben a káposztásfazekakat, az ún. *borítófazekakat* rakja, szájjal lefelé, mégpedig úgy, hogy mindegyik legalább három csupron álljon, mert így nem nyomódik meg. Két sor, két rend fazék után egy sor *vasárlású fazekat* (azaz széles fenekű főzőedényt) rak a katlanba, majd a fazekas – kimászva a kemencéből – beépíti azt a helyet is, ahol korábban állt, mégpedig kívülről behajolva. Innentől följebb következik *koszorúba rakva* (azaz oldalára fordítva, körben) a csupor, kisebb fazék, szilke két sorban legalább, mégpedig úgy, hogy minden edény legalább kettőn támaszkodjék az alatta levő sorból. Legfelülre kerülnek a tányérok, szintén koszorúba rakva, de az előbbitől eltérő módon: itt minden *tánygér* félig átfedi az előzőt és a pereme legalább három ponton érintkezik az alatta levővel. Felülre kerülnek általában a lábasok, szűrők, illetve a korsók és kanták, amelyeket viszonylag szűk nyakuk miatt nem lehetett lejjebb berakni, hiszen a rájuk kerülő edényeknek úgy nem lett volna elég stabil támasztéka. A berakás közben keletkező hé-

zagokat általában apró edénnyel töltik ki, s végül az egészet az égetés első fázisa után cseréptöredékekkel fedik le, azaz *lecserепelik*.

Maga az égetés általában 12 órán át tartott, miként a misztótfalusi származású, ott is lakó, de sokáig Nagybányán dolgozó Fekete Árpád elmondta. Az első három órában a két-három légköbméteres „belvilágú” katlan szájnnyílása előtt jó araszra égetik a tüzet, *darabosfából*, ez a *röviddarabos égetés*. Erre részben a katlan huzatjának kialakítása miatt van szükség, részben az edények további szárítása és a katlan átmelegítése miatt is. A röviddarabos égetés egészen addig megy, amíg a legfelül lévő cserepek annyira át nem forrósodnak, hogy már égetik a kezét. A jó fazekas csak rápökött egyet a felső cserepekre, s ha a nyála egy pillanat alatt, sercegve elpárolgott, lehetett is berakni a katlan tetejét cserépdarabokkal, törött, repedt edényekkel. Azért volt szükség az égetés első fázisában a katlan tetejének nyitva hagyására, hogy a fából vagy az agyagból kiszabaduló gőzök (elsősorban a vízgőz) szabadon távozhassanak, de ha már megvolt a huzatja a katlannak, a meleget, a tüzet már bent kell tartani a kemencében.

Amikor a katlan szája előtt rakott tűz füstje már nem felfelé száll, hanem a lánggal együtt a katlan felé fordul, kezdődhet a tényleges égetés, mégpedig a *vontatással*. Ilyenkor – miként Fekete Árpád elmondta – már a katlanba berakott edények között jár a tűz, mivel azok nincsenek túl szorosan egymáshoz szorítva, a katlan tetején azonban már szükséges a láng útját lezárni, mivel különben az összes meleg elszökne. A *becserепelés* egyébként 3-4 rétegben történik.

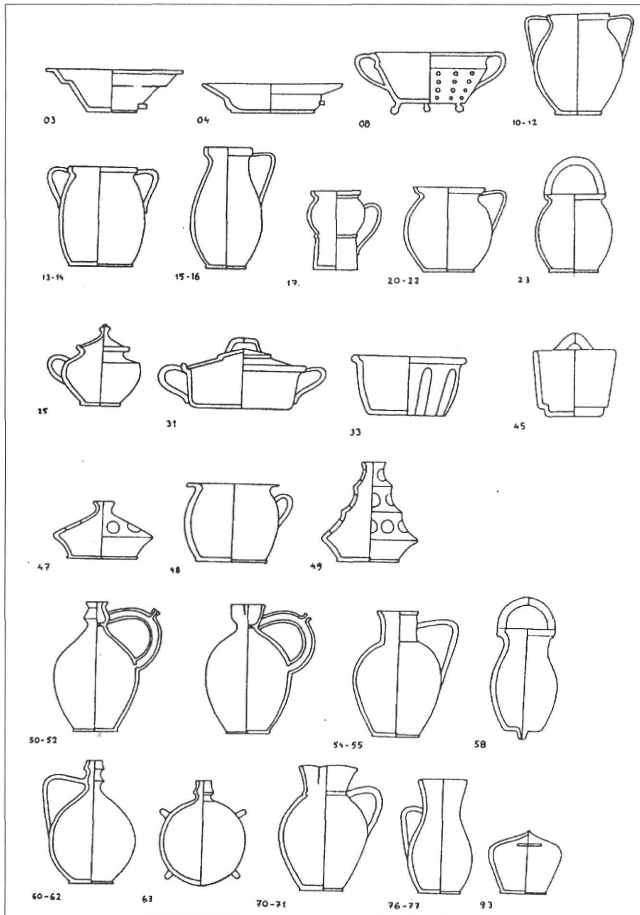
A vontatás gyakorlatilag a már felül is lezárt katlan felhevítése, mégpedig egészen a *vörösizzásig*. Ilyenkor már a katlan szájában kell égnie a tűznek. Ezt a fázist nevezik *hosszúdarabos égetésnek* is, mivel ilyenkor jó méteres, nagyjából karvastagságú fahasábokat használnak. Az égetéshez egyébként mindenképpen száraz fára, mégpedig keményfára volt szükség – a legalkalmasabb a bükk volt, esetleg a tölgy –, a többi fafajta nem ad elég hőt, s kevés a parazsa. Az égetésnek ebben a szakaszában a katlan tüzelőnyílására merőlegesen elhelyezett, rövidebb fadarabokra helyezik kereszt alakban a hosszú hasábokat, hogy a fa elég oxigént kapjon.

Az égetés következő szakaszában, az *ereszgetőnél* szintén hosszú, de már vékonyabb fát kell használni. Ilyenkor a paraszat teljesen betolják a tűzjáratokba, s csak a hamut és más égéstermékeket kell időnként kikotorni a szénvonóval, a *vonyóval*. Az ereszgetésnél a tűz kijjebb vagy beljebb tolásával irányítani lehet a katlan hőfokát és az égés helyét: beljebb tolvaa a fát a tűz a katlan szája felé lesz erősebb, kijjebb húzva az alsó részben. A tüzelést egészen addig kell folytatni, amíg a katlan tetejét borító cserepek is át nem tüzesednek, s ezek között apró lángok nem törnek elő. A katlan hőmérsékletét egyébként a katlanfalon át is lehet mintegy ellenőrizni: ahol nem elég meleg, ott éppen nem kap elég hőt.

Az utolsó órában kerül sor az égetés utolsó fázisára, a *lángalásra*, amelyhez már fenyőfát használnak: olyan fát, amely hirtelen nagy hőt ad az égéskor. Ilyenkor már folyamatosan kell rakni a tüzet. A *lángalással* adják meg a katlannak a végleges hőmérsékletet (a hőntartás révén), másrészt az égetés korábbi szakaszainál esetleg az edényre lerakódott kormot is ilyenkor égetik le. A mázas edény pedig ettől kapja meg a fényét.

Az égetés gyakorlatilag akkor volt készen, amikor a borítócserепek szélén megjelentek a végigfutó kis lángok. Erre mondta idősebb Bagossy Sándor fazekas: „*járnak a bányászok*”, mivel erről a hegyekből esténként kis lámpásaikkal hazafelé tartó bányászok jutottak eszébe.

A mázas égetésnél gyakran próbát vettek a próbavás segítségével, mégpedig a katlan tetejébe berakott mázas edénydarab kiemelésével, máskor azonban elég volt a cserepek között benézni az átforrósodott katlanba, az edény felülete ugyanis, ha a máz egyenletesen kiolvadt, szépen csillogott. A *mázra égetéssel* tehát befejeződött a teljes folyamat, elkészült az edény, s csupán arra kellett vigyázni, hogy miként az égetés teljes folyamata során, úgy a hűléskor se kerüljön hideg levegő a katlan tüzelőnyílásába, attól ugyanis elcsattantak a legalulra helyezett edények, a katlan belseje is összeomlott, és bizony az egész addigi munka tönkremehetett.

1. KÉP. A nagybányai fazekasok legfontosabb edényformái

A nagybányai fazekasok edényformái és piacai

Amikor megkíséreltem a nagybányai fazekasság edénytípusait összefoglalni és részleteiben is bemutatni, úgy véltem, hogy alapos, elemző áttekintésre lesz szükség, s nem csupán arra, hogy meghatározzuk a nagybányai fazekasok stílusának főbb jellegzetességeit. Munkámhoz IGAZ Mária – KRESZ Mária: A népi cserépedények szakterminológiája c. rendszerezése szolgált alapul.

Előre kell bocsátanom, hogy megállapításaim zöme a 19. század második fele és a 20. század közepe közötti időszakra vonatkozik, az általam vizsgált anyag zömében ebből a korszakból származik. Csak érintőlegesen vehettem figyelembe a 16–18. századi nagybányai fazekasmunkákra vonatkozó adatokat,¹ mivel ezek jórészt csak írásos dokumentumként álltak a rendelkezésemre, a 18. századra vonatkozó tárgyi anyag pedig számszerűleg is nagyon kevés. Ugyanakkor segítségemre volt egy nagybányai fazekas selejtgödör töredékanyaga is: ennek tanúságai több olyan edényformát vagy díszítésmódot körvonalaztak, amelyről korábban alig vagy egyáltalán nem volt

1. A nagybányai fazekasok első céhprivilegiuma ugyan csak 1633-as átiratban maradt fenn, ám az a dokumentum is megemlíti, hogy ez a Lakatos János bíraskodása idején (1569–1572) kelt korábbi céhlevél megerősítése. A nagybányai Arhivale Statului Județul Maramureșban őrzött eredeti céhírat (fond 235/232 leltár) tizedik pontja felsorolja az egyes edényfélék árát. Ezt az artikulust mindenképpen fontosnak tartom jegyzetben közölni, mivel a tanulmányban gyakran hivatkozom rá.

„Decimus Articulus. De pretiis Varior(um) Intrumentor(um). Edgy kemencez allya csinálástul, aki nem lábos a Fazakas Mester emberek(ne)k adgyanak Den. 16. ha penig valaki lábra csináltattya, jo lelki ismérettel alkudgyék megh az Mester ember véllé munkájának jutalma Szerint. Mikor penigh a kemenczét ujjon csinállya az Mester ember, a tetejének bé csinálásátul külön valo fizetéssel nem tartoznak az építetető gazdák. Edgy öregh kúrtőnek (kemence) az árra Denár. 24. annál Kissebnek Dnar 18. Edgy öregh Láng fogónak az árra Dn. 12. Kissebnek Dnar 9. Edgy vas ajto bé csinás(na)k jutalma Dnar. 12. Rézfazéknak penigh Dn. 15. Edgy csupos mázos edgy iczés kályhának az árra Dn. 2. kisebbnek Den. 1. Szegeletre való lapos mázos karikát kettőt Den. 1. Edgy mázos táblás es formás kályhának az árra Den 4. Edgy czipos mázos és Szegeletes kályhának az árra Den 3. Edgy paraszt veress kályhának az árra Den 1. Ha penigh az építettető embernek lésznek kész kályhái, minden kályha bé tételtől tartozik adni edgy edgy pénzt. Edgy két vedres öregh paraszt fazéknak az árra Den. 16. Hozzá valo fedőnek árra Den 2. Edgy vedres Fazéknak árra Den 8. Fél vedres(ne)k árra Den 4. de jo vastagok és jo megh égettek legyennek. Edgy vedres mázos fazéknak árra Den. 20. Edgy fedőt réá Den 1. Fel vedresnek árra Den. 10. Négy iczésnek az árra den 4. Három iczésnek, Den 3. Két iczés(ne)k Den. 2. Edgy iczésnek Den 1. Edgy paraszt fekete fazéknak árra, kibem megh fő két font hus Den. 1. Edgy icses csuprot kettőt Den. 1. Edgy öreg öt iczés vizes korsot Den. 3. Három iczés Den 2. Két iczést Den 1. Edgy iczést kettőt Den 1. Edgy öt iczés bugyogos boros korsonak árra ki kívül és belől mázas Den. 6. Négy iczésnek Den 4. Három iczésnek Den. 3. Két iczésnek Dn. 2 Edgy iczésnek Den 1. Gyermekeknek valo mázos csesces korsot Den. 1. Fekete paraszt Öregh fedőt kettőt Den. 2. Aprobbat hármat Den 1. Mázos fedőt kettőt Den. 1. Aprobbakat hármat Den. 1. Edgy öregh mázos tálnak ára Den. 4. Kissebnek Den. 2. Aprobbakat hármat Den 1. Edgy öregh lábos mázos Silknek árra Dn. 3. annál kissebneknek árra Den 2. Aprobbakat kettőt Den. 1. Edgy paraszt fekete vagy veres makórlőnek öregnek árra Den 4. Középnek árra Den. 2. Annál kissebnek Den 1. Mázos öregh, vagy három fertályos pecsenye alávalonak árra Den. 4. Félsingnesnek árra Dn. 2. Annál kissebnek árra Den. 1. Edgy paraszt mázolatlan kancsonak fél vedresnek árra Den. 4. Hat iczésnek árra Den. 3. Annál kissebnek árra Den. 2.”

Ugyanez a szöveg szerepel, kis módosításokkal a budapesti Országos Levéltár anyagában is, több változatban (OL.R 276. Nagybányai fazekas céhszabályzat és OL.C 25 Nagybánya Nr. 1 szám alatt).

tudomásom.² Végezetül: sikerült a nagybányai fazekasság alapvető edényformáit meghatározni, sőt, azt is körvonalazni, hogy az egyes edénytípusok mely területen terjedtek el és milyen mértékben. Ennyi bevezetés után nézzük a nagybányai fazekasok edényformáit!

01 NAGYTÁL – (öreg tál)

Tudomásom szerint a nagybányai fazekasok viszonylag ritkán készítették, bár a korai (16–17. századi) céhlevélben mint mesterremekről esik említés „*egy öreg tál*”-ról. A 19. században azonban mindenképpen kevesebb készült ebből a tálméretből, mivel a környékbeli piacokat elsősorban a beregújfalusi fazekasok látták el a nagybányaiakénál olcsóbb áruval.

Nem számított népszerű formának Nagybánán a nagytál, mert a katlanban sok helyet foglalt, kifizetődőbb volt a helyére több más, kisebb edényt rakni. A vizsgált anyagban csupán néhány darab van, amely nagybányai készítménynek látszik. Az egyik egy körülbelül 40 cm átmérőjű, nagyobb tál, és a keskeny fenekű, ún. *mélytálakkal* mutat formai rokonságot. Kettős sincű tálféle; viszonylag szűk öblében fekete alapon szaruval írt, fehér leveles ág van, tulipánokkal, oldalának belső felén magafalán írott minta, a sincen fekete alapon hullámvonal. A minta helyenként kék foltokkal színezett. (Az ismertett tál a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum tulajdonában van.)

A másik nagytál a nagybányai Museul Județean Maramureș néprajzi kiállításán szerepel, és kétséget kizáróan nagybányai készítmény. Többszörösen tört sincű tálforma, amelynél szintén fekete alapszínre került a fehér festés: a szegélyén hullámvonal, csíkozás, egy szélesebb sávban, egy hullámvonal íveiben apró koncentrikus körök, az öblben pedig virágos ág, a két oldalon lefelé hajló szárú tulipánokkal (vö. CIOCAN 1981).

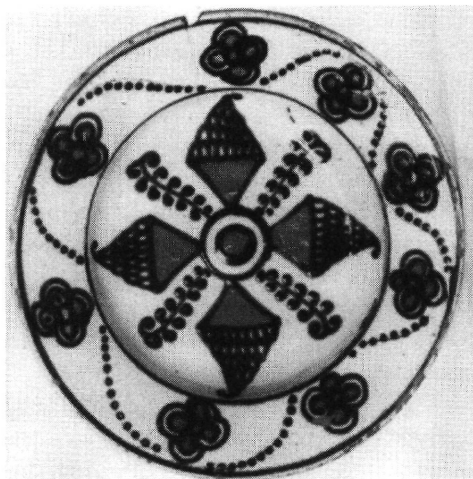
Egy harmadik tálnál is feltételezhető a nagybányai készítés, ez a tarpai helytörténeti gyűjteményben található. Ez is szűk fenekű, többszörösen tört sincű forma, fekete alapszínnel, a szegélyén hullámvonallal, öblében sárgával-zölddel színezett levelcsokorral.

2. Az egykori nagybányai fazekas család, Bagossyék udvarában a jelenlegi lakók 1999 nyarán egy garázs alapozását kezdték meg. Szerencsére mód nyílt a földből előkerülő cseréptöredékek szaksterű feltárására és átvizsgálására, és ennek révén sikerült mással nehezen helyettesíthető adatokhoz jutni. Az egyes rétegek korának hozzávetőleges meghatározása után a feltételezést további adatokkal is mód volt megerősíteni, és ez az alábbi ismeretekhez vezetett. A legfelső, 30 cm körül kezdődő réteg idősebb Bagossy Sándoréktól származott, az 1950–1980-as évek közötti időből. A következő cserépréteg a két világháború közötti időkből való, elsősorban Bagossy Lajos munkásságának kései korszakát körvonalazta. A harmadik rétegben (75–80 cm mélységben) nagy számban fordultak elő ecsetes festésű, új stílusú fazekasmunkák, amelyek csak az 1912-es tanfolyam után keletkezettek. A legalsó réteg 90–95 centiméter mélységből került elő, ezt az 1880-as évekre kelteztem a stílusjegyei alapján. Kiderült, hogy ez a meghatározás nagyon is pontos, mivel Bagossy Sámuel 1878. április 1-jén költözött a portára (a B.2.3. számú tulajdoni lap tanúsága szerint), mégpedig fazekasként, így ez a réteg nem lehetett idősebb 1878-nál.

03–04 TÁL, TÁNYÉR – (tál, oláhtál, román tál; ill. tángyér, evőtángyér, falitángyér)

A nagybányaiak, noha nem voltak soha tálások, a piacok igényeinek engedve mégis készítettek lapedénynt, tálakat és tányérokat is, mégpedig nem is csekély számban. A tál és tányér megkülönböztetése a fazekasoknál nem méret, hanem formai jegyek alapján történt. A tál általában magasabb oldalú forma volt, gyakorta a feneke is szűkebb, a tányér ezzel szemben kiterülőbb és legtöbbször a feneke is széles. Tárgyalásomban én az ajánlott muzeológiai megnevezés mellett következetesen ekként használom a formai jegyek megközelítésére a két szót: tálnak nevezem a mély, tányérnak a laposabb formát. (Bár itt kell megjegyezni, hogy bizonyos esetekben maguk a fazekasok is eltérnek ettől, ugyanis a díszesebb, eleve falra szánt, de méretét tekintve a tányérokhöz sorolható tálasedénynt is nevezhetik – jelzőkkel kiegészítve: kakasos stb. – tálnak.)

A nagybányai tálasedényre általánosan jellemző, hogy külső oldala mázatlan, és néhány kivételtől eltekintve (amelyekre akasztólyuk került) vízszintes akasztófüle van. A mélytálak kivétel nélkül mind kettős sincűek, és a felsőbányai típusal mutatnak rokonságot, részben a két város amúgy is erősen összekötődő fazekassága, részben az azonos piaci igények miatt. Figyelmet érdemel azonban, hogy ez a táltípus az Avasságtól kezdve egészen a Lápos völgyéig megtalálható, s nemegyszer nagyfokú hasonlóságokkal (vö. ZDERCIUC 1969, 9–10. ábra). A fekete alapú, fehér díszítményű tálak mellett valószínűleg megtalálhatók voltak ezek magafalán mázas változatai is. A máramarosi – különösen az Iza-völgyi – falvakban sokan keresték ezeknek az öntőföld nélküli, mázas, szaruval írt tálaknak egy olyan változatát is, amelyet oldalfalán tulipánfejekkel díszítettek és ezeket zöld mázzal vékonyan átszínezték. Ezt a típust a Lápos völgyében is kedvelték, hétköznapon ezekből ettek.

2. KÉP. Görög katolikusoknak készült szőlőfürtös mintájú tál, közepén az egyenlő szárú görög kereszttel (NM 51.31.592)

3. KÉP. Koszorúmintás keresztelői tál reformátusok számára, 1877-ből — ezt már kék kontúrral, vörös kitöltéssel festették (NM 51.31.602)

A fekete alapszínű tálasedények között előfordult természetesen tányérforma is. Ezek zömében falitányérok voltak, fehér díszítményük centrumában mindenkor virágkompozíció állott.

A nagybányai tálasedényeket mégis sokkal jellemzőbben képviselte az a tányértípus, amely – legalábbis kompozíciós rendjében – az Avasságban divatos vámfalusi edényekkel mutat némi rokonságot. Az eltérés csupán annyi, hogy a vámfalusiak fehér alapszínen barna körvonalakkal dolgoztak és vörössel-zölddel színezték a díszítményeket, a nagybányaiak viszont fehér

4. KÉP. Madaras tál 1885-ből, ugyancsak görög katolikusoknak (NM 71.19.1)

5. KÉP. Nőalakos tál, amelyet lakodalmak alkalmával használtak (NM 51.31.595)

alapra kobaltkézzel írták a mintát és vörössel töltötték ki. A díszítmények egyik alapvető eleme a négyszirmú virág, az ún. *bányai virág* volt, amely általában a tálak, tányérok szegélyén fordult elő, gyakorta egy pontozással kísért, karcolt hullámvonal íveiben, de a szegélyminták között szerepelt az ún. *szőlőfürtös* díszítmény is. Ezek a tányérok minden kétséget kizáróan nagybányai készítésűek. Méretük általában 23-31 cm között változott, de a legáltalánosabban 25-27 cm között mozgott. A díszítési technikában a szaruval való festés néha a karcolással együtt jelent meg.

A tányérok, helyi nevükön: *tánygyérok* öblében levő minták is könnyen csoportosíthatók: az egyik legáltalánosabb típusnál az **egyenlő szárú bizánci kereszt** dominál, némely esetben csúcsaiban szőlőmotívummal kombinálva. Ezt főleg görög katolikusok vásárolták ünnepi alkalmakra, elsősorban keresztelőre és temetésre (ill. *pománára*). A másik jellemző a **koszorúminta**, amely minden esetben évszámot fog közre – a legkorábbi esztendő az eddig vizsgált anyagban 1877, a legkésőbbi 1895. Ez utóbbi típust elsősorban a református magyarok rendelték, keresztelőre.

Készültek Nagybányán figurális díszítményű tányérok is, ezek közül a legjellemzőbb az ún. *kakasos tál* volt, amelynek öblében leveles ágon ülő madár, azaz kakas volt látható. Ezt különösen Nagybányán kedvelték; készültek ugyanakkor olyan ma-

daras tálak is, amelyeknél az erősen stilizált, kissé sárkányszerű madár (a lélekmadár) leginkább az Avasságból ismert típusra emlékeztetett. A nagybányai múzeumban található egy olyan, minden kétséget kizáróan a városban készült, kék kontúrú tál, amelynél a madár megfogalmazása tökéletesen azonos az eddig Vámfaluhoz sorolt típusal. Nagyon valószínű, hogy a stilizált madár megfogalmazási azonossága leginkább a görög katolikusok elvárásaival magyarázható.

A nagybányaiak az emberábrázolásban az avasi román (= *vasány*) nép ízléséhez alkalmazkodtak, a tálak öblében erősen stilizált nőalak helyezkedett el, amelyet szinte geometrikus elemekké bontottak szét: csikokból, pöttyökből, pontokból épült fel, körvonalát karcolták. Ezt lakodalmak alkalmával kapta az új asszony. (Ismerünk ugyanakkor botos férfialakot ábrázoló tányért is, amelyet talán az új férjnek adhattak az esküvő alkalmával.) E díszítmény az egész térségben egyedülállónak számít, szemben a legáltalább annyira absztrahált, de elgondolásaiban a vámfalusi anyagból már ismert nőalakos tányérokkal, amelyek közül a kék kontúrúakat még SLÁTINEANU is nagybányaiaknak ismeri el (SLÁTINEANU 1938, XII. tábla C. kép).

Érdekes, hogy ismert legkorábbi nagybányai tányérok esetében (helybeli magánygyűjteményekben, a nagybányai múzeumban és a Néprajzi Múzeumban található tárgyak alapján) még két jellegzetes típus különíthető el: az 1850-es évek körül egy némiképp egyszerűbb, kicsit mélyebb forma, amelynek kék-vörös díszítménye szimplább az időben későbbiekénél, a szegélyen levélkoszorú vagy fenyőág fut körbe, öblében stilizált madár (kakas) látható, magyar címer, esetleg csillagforma, mérete többségében 21–23 cm körül van, egyszóval kisebb a megszokottnál. Elkülöníthető azonban egy másik típus is, amely viszont nem lehetetlen, hogy még a 18. században készült. Ez utóbbiak színezésükben is eltérnek az ismert nagybányai tálaktól, a kék mellett ugyanis nem a vörös a másik szín (bár egy tányéron előfordul), hanem a zöld és a sárga.

A tálak közül kettő stilizált madarat ábrázol, leveles ágon, a harmadik virágfejet, és ha nem Nagybánya közvetlen környezetében találták volna őket, esetleg más készítőhelyre is gondolhatnánk. Ezzel együtt én nagybányai munkáknak tartom őket, mint ahogy azt a két, a budapesti Néprajzi Múzeumban található tálal is, amelyek közül az egyik bóbitás madarat (alighanem „kakas”-t, figyelembe véve a későbbi analógiákat) ábrázol, a madár egy tulipánban végződő, virágos ágon ül, és színezése erősen hasonló a Nagybányáról ismert tálakéval: a mélykék kontúr mellett a kitöltés sárga és zöld. A másik tál öblében egy kagylóra emlékeztető díszítmény található, szintén zöld és sárga színezéssel. Ezeknek a daraboknak szintén víz-

6. KÉP. Egy 18. századi nagybányai „kakasos tál” – ennek díszítménye még kék, zöld és sárga, és hátoldalát is mázazták (NM 63.34.99)

szintes akasztófüle van, és az a különlegessége, hogy a hátoldala is meg van öntve fehér földfestékekkel, amelyre máz is került, és fenékszőget is esztergáltak rá – ezek a kritériumok egyértelműen jelzik ezen tálak esetében a korábbi céhes gyakorlat művességét. Ezek a sajtóságok a későbbi nagybányai tálakra már nem jellemzőek, ám ezek nagybányai készítését egyelőre csupán feltételezni lehet.

Nem lehetetlen, hogy fekete alapszínű tálakat is égettek a nagybányai fazekasok. Egy feltűnően lapos tálféle, amely a debreceni Református Egyházi Múzeumban található, feltételezésem szerint szintén Nagybányán készült. A fekete öntőföldre fehérrel, szaruval írt minta egyértelműen a nagybányai stílust idézi, a szegélyen vonalakból, pöttyökből és félkörökből álló függőleges sávok, szám szerint hat, a tál öblében pedig három nagyobb tulipánból és két bimbóból álló virágos ág. A tálát zöld máz fedi, amitől az egész díszítmény világoszöld színt kapott. Ez a tál, amely korábban a túrkevei református egyház tulajdonában volt (ha valóban nagybányai fazekasmunka), a legkorábbi olyan tárgy, amelynél mangán-oxid-tartalmú fekete földfestéket használtak a nagybányai fazekasok, a tál szegélyének felső részén olvasható évszám szerint 1766-ból való. Ez a kérdés azonban további vizsgálatra szorul. Fekete alapszínű, nagyobb tálakat mindenesetre a 19–20. század fordulóján kétségtelenül égettek Nagybányán.

(A tálakra az 1912-es évtől kezdve, amikor Nagybányán sor került egy fazekas-tanfolyamra – vö. BALOGH–OSZÓCZKI 1970, 7 –, ahol az ecsettel való díszítést tanították meg nekik, a fehér alapszínre ecsettel festett mintákat raktak. A kerek, kék virág, illetve a párhuzamosan hajló, zöld levelek nagyon nagy mesterségbeli tudást mutatnak, ám a két világháború között ezt a festésmódot felváltotta egy kisebb szakmai felkészültséget igénylő, szaporább, elnagyoltabb stílus. Ezeket a változásokat a selejtgödör anyagában is világosan ki lehet mutatni.)

05 KISTÁNYÉR – (tálíka)

Sem múzeumi, sem magánygyűjteményekben nem találtam kistányért, így pusztán szóbeli közlésekre támaszkodhatom: kellett, hogy korábban is legyen, hiszen az inasnak először mindig kistányért vagy virágcserep-alátétet kellett korongoznia. Az általam ismert darabok azonban mind a 20. század második felében készültek, így nem alkalmasak a *tálíká*k jellegzetességeinek összefoglalására – sem a kinézetükkel, sem használatukkal kapcsolatban.

08 SZŰRŐTÁL – (szűrő, *laskaszűrő*, *haluskaszűrő*, illetve *szilvapasszírozó*)

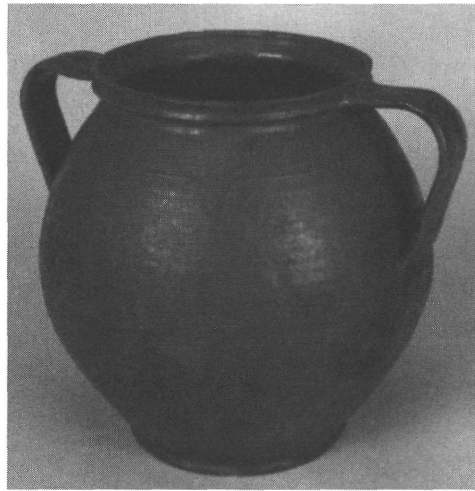
A nagybányai szűrőtál sincnélküli tálforma, kihajtott szegéllyel, sűrűn átyuggatott oldallal és fenékkal, két függőleges füllel, három korongolt kis lábbal. Általában zöld máz fedi, de mert a Partiumban a fazekasok zöme hasonló formákat készített, így elkülönítésük csak a fazekasok hagyományos szekerezési útvonalai alapján lehetséges valamelyest.

A nagybányaiak ugyanakkor más piacokra készítettek fazékforma szűrőedényeket is, amelyek nagyjából szilkeformájúak voltak, mázatlanok, két függőleges szalagfüllel, kihajló szájjal, végig átyuggatott oldalfallal. Különösen Désre és környékére szállították ezeket a lekvár átszűrésére szolgáló *szilvapasszírozókat*. (VÖÖ István fel-

jegyzései szerint készült szűrőkanál is Nagybányán, én azonban nem tudtam a nyomára bukkanni, pedig az 1963-as gyűjtőfüzetben szerepel a megnevezés.)³

10 NAGYFAZÉK – (öreg fazak, öreg fazék, hirtó)

A nagyfazekat mint mesterremeket említi már az első, feltehetően 1569–1572 között elfogadott céhprivilegium is, mégpedig három vedrest, azaz mintegy 45 literest, de hétköznapi edénynek is készült: a fazék a nagybányaiak egyik legismertebb edénytípusa volt évszázadokon keresztül. SEMAYER a városi múzeum tárgyai között említi egy remekbe készült cserépfazekat 1773-ból (SEMAYER 1904, 75). A nagyfazék általában 15–20 literes volt, a nagybányai fazekasok azonban a 20. században (a nagytálhoz hasonlóan) ebből a formából sem csináltak túl sokat, mert ez is sok helyet foglalt a katalanban. Ráadásul a désiek főleg nagy, lakodalmas fazekakkal járták a környékbeli vásárokat, s a nagybányaiak ebben nem kívántak velük konkurrálni. Persze az őszi időszakban készültek azért a környékbeliek számára nagyobb fazekak disznóvágáshoz, káposztának, ezek 20–25 literesek is lehetek, s ezt nevezték román kölcsönszóval *hirtónak*.

7. KÉP. Főzfazék: századokon át a legismertebb edényforma volt Nagybányán (NM 99.28.1)

11 FAZÉK – (fazak, fazék, káposztásfazék, borítófazék)

A nagybányai fazekasok századokon át talán leghangsúlyosabb és legkelendőbb terméke volt. Korábban készült feketére égetett is, erre a recens néprajzi anyagban már utalást sem találtam, de az első céhprivilegiumban 1569 körül még hangsúlyos helyet foglal el. A céhlevél „Edgy paraszt fekete fazék”-ról tesz említést, „kiben megh fő két font hus”, ennek ára a két iccással azonos. Ezek szerint a 16–17. században még égettek mázatlan fekete fazekat Nagybányán, a 19. századi darabok között azonban már valamennyi fazékra máz került.

A nagybányai fazéknak általános jellemzője, hogy hasas fazékforma, kihajló szájjal, amelyet valamennyi fazék méretnél két lapos szalagfüllel láttak el. A fazekak kívül színtelen, belül agyaggal színezett mázúak, szájuk mindig egy kicsit szélesebb, mint a fenekük. Fazéknak a nagybányaiak szemében a 3–10 literes darabok számítottak, az ettől kisebbeket kifizazéknak nevezték. (A selejtgödörből előkerült, 19. század végi töredékek között szép számmal vannak olyan fekete mázas cserépdarabok,

3. Kresz Mária az 1980-as évek közepén jegyzetelhetette ki Vöő István 1963-as nyelvészeti gyűjtését tartalmazó gyűjtőfüzetét, amely később, a nagybányai fazekassággal kapcsolatos terepmunkám során nekem is nagy segítséget adott. Amikor tehát Vöő feljegyzéseire hivatkozom, akkor erről a füzetéről beszélek.

8. KÉP. Az ún. „vasállású fazék”, amelyet a takaréktűzhelyeken használtak (NM 63.34.129)

amelyek nem lehetnek szilkék részei, méretük is sokkal nagyobb azoknál. Nem lehetetlen, hogy korábban a káposztásfazéknak volt egy fekete mázas változata, a gyűjtött adatok alapján azonban lehetséges, hogy ezek festetlen szilkék részei. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a vállon a máz alatt csíkozott, díszített fazék újabb keletű, korábban ilyen nem készült, a váll és has között, tehát nem a szájától fülezett edények pedig nem képeznek önálló csoportot, ezek kizárólag a nyers edény túlszáradásának következményei, mivel nem lehetett már a szájhoz ragasztani a fület.)

12 KISFAZÉK – (*kisfazak, kislefák*)

A kétliteres fazekat nevezték így. Megjegyzendő azonban, hogy a környék többi fazekasának termelésében sehol nem találunk kislefákat két füllel, sőt a nagyobbaknak is csak egy füle van. A nagybányaiak szerint azért kell mindig két fület rakni egy fazékre, mert mint mondják: „*így könnyebb a tűzről levenni*”. Igaz, a többiek ugyanezzel érvelnek az egyfülű fazék mellett: „*minek annak két füle, úgyis csak az egyiket fogjuk meg, úgy könnyű levenni a tűzről*”.

13–14 TOTYAFAZÉK, KIS TOTYAFAZÉK – (*vasállású fazék, töböllye, egyenes fazék*)

Ez a forma csak a 19. század végétől ismert, és a tűzhelyek változásával függ össze. A fazékkal szemben ennek a feneké szélesebb volt, mint a szája, és vagy a vasháromlábbal együtt használták, vagy még inkább a vaslapos takaréktűzhelyeken. Erre utal egyik megnevezése, a *vasállású fazék* is. Az *egyenes fazék* azt a díszítetlen változatot jelenti, amelynek oldalai valóban párhuzamosak, s leginkább széles csőhöz hasonlítanak.

A fazékfélék közé tartozott a *töböllye* is, amely általában 10-15 literes, fazékszerű edény volt, ezt azonban nem főzésre, hanem lekvár tartására használták, így inkább a tárolóedénynek számít. A nagybányaiak fő terméke azonban évszázadokon keresztül mindig a fazék, régebbi nevén a *fazak* volt. A fazekak legfőbb vonzerejének a vörös, fémesen csillogó máz, valamint a kiváló minőség számított.⁴

16–17 KÖCSÖG, KISKÖCSÖG – (*tejescsupor, félliteres csupor*)

A nagybányai köcsög – helyi nevén: *tejescsupor* – leginkább az alföldi formára emlékeztet: lefelé hasasodó forma, karcsú nyakú, rámás szájú típus, amely azonban – az

4. A selejtgödörből származó töredékeknek van egy közös ismertetője: lehet, hogy az agyag már szétporladt a vizes földben, de a mázrétegek hibátlanok maradtak – ez kétségtelenül a jó minőségű máznak és a kiváló égetésnek köszönhető.

alföldivel ellentétben – szalagfüllel rendelkezik. Alapszíne általában fekete, de előfordul sárgás alapon festve, fehér írókás díszítménnyel, amely talán a beregi falvak igényeinek hatására alakult ki. A köcsög egyébként félliteres, literes, kétliteres változatban készült, a legnagyobb a két és fél literes volt. Díszítménye jórészt megegyezett a szilkéével, s minden esetben kívül-belül mázas volt. Tej tartására vagy melegítésére szolgált.

18 BÖGRE – (*csupor, vizescsupor*)

A bögreként használt nagybányai edények zöme a szilkék családjába tartozó kis szilkeforma, ezeket én ott tárgyalom. Tulajdonképpen csak két olyan típus különíthető el, amelyek minden kétséget kizáróan bögrék: az egyik a *vizescsupor*nak nevezett, alul hengeres, felül kigömbölyödő, kihajló szélű bögreféleség, amelynek az oldalához ragasztott füle van, és az eddig ismert darabok alapján a rázott, fekete alapon fehér díszítmény volt rá jellemző. Víz merítésére szolgált. A másik egy inkább fazékforma kis edény, a szilkékkel megegyező díszítménnyel, de azoknál hosszúkásabb formával: ebből inkább tejfelt ettek.

Talán ide volna sorolható az általam Nagybányán már nem talált *csecses csupor* is, amelynek külalakja megegyezhetett a Szilágyságból ismert típussal: fazékformájú volt, oldalán kis csővel. Ezt a korai céhlevél is említi „Gyermeknek való mázos csecses korso” néven. Kisgyermek itatására szolgált.

20–22 NAGYSZILKE, SZILKE, KISSZILKE – (*töbölye, hatemberes szilke, ötemberes szilke, illetve egy-, két-három emberes szilke, pástosfazék; félliteres csupor, libapásztor-szilke, habarófazék*)

Szorosan összetartozó csoportról lévén szó, ezt is szerencsés együtt tárgyalni. Majdnem fél évszázadon át a köztudatban a nagybányai fazekasságot a legismertebb termékük, a híres és könnyen felismerhető *bányai szilke* képviselte csupán. Amikor a nagybányai stílust elemezte, DOMANOVSKY György is a szilkék jellemzőit sorolta fel (DOMANOVSKY 1981, 203–204).

Ezek az alapjellemezők a következőképpen foglalhatók össze: a nagybányai szilke a gömbölyű szilkék közé tartozik, fenékszöggel, kihajló szájjal, amely az esetek többségében kettős karimás, de a szó szoros értelmében sohasem rámás. Alapszíne kevés kivételtől eltekintve fekete: az a színárnyalatbeli különbség, amelyet DOMANOVSKY is említi, nem annyira az égetési különbségek számlájára írható, hanem amiatt jön létre, mert esetenként a fekete földfestékbe egy kevés kobaltkék is tettek; ekkor lett az edény

9. KÉP. A jól ismert nagybányai szilke, tulipános mintával (NM 67.198.4)

10. KÉP. A bányai szilkek másik típusa, amelynél vízszintes szárra rendezték a növényi mintát (NM 68.19.39)

11. KÉP. Geometrikus mintájú szilke hullámvonalakkal, pöttyökkel, sárgával-zölddel színezve (NM 53.60.110)

alapszíne kifejezetten fekete, máskülönben viszont inkább mélybarna vagy négerbarna volt. Az edény belsejét focsos mázzal öntötték ki, amely esetenként vöröses színű, más esetben, az égetésnél füstöt kapva olajzöldes árnyalatú, ez azonban szintén nem jelent a mázat tekintve önálló típust. A szilkek díszítménye mindig fehér volt és szaruval írták, bár egyes esetekben zöld és antimonsárga mázzal is színezték.

A legtöbb szilke száján két vonal között hullámvonal fut, nyakánál pedig 5-7 pontból álló rövid pontsorok találhatóak. A szilke füle leggyakrabban vízszintesen vonalkázott, a has alján sűrű csíkozás látható, amely lényegében az edényen körbefutó hosszú csigavonal. Maga a díszítmény gyakorlatilag vagy **növényi ornamentekre** épül, vagy **geometrikus**. Az előbbi lehet szabadrajzú, stilizált tulipán, illetve egy vízszintes tengelyre rendezett levélkoszorú, gyakorta virágfejekkel vagy geometrikus elemekkel meg-megszakítva. Az előbbi virágminta általában háromszor ismétlődik az edény oldalán. A vízszintes tengelyű díszítmény gyakorlatilag lehet szimmetrikus is, azaz a tengely mindkét oldalán ugyanaz az elem ismétlődik tükröképként, de előfordul, hogy a két motívum váltakozik. Érdekes, ennek az elrendezésnek szinte állandó velejárója a zöld és sárga színezés használata, a részletek ilyen módon való kiemelése, amely a tulipános szilkek egyikén sem fordul elő.

A geometrikus díszítmények legnagyobb része a vízszintes tengelyt átmetsző, nagy ívű hullámvonalból indul ki. A díszítés

egyik helye a hullámvonal és a tengely által közrezárt félköríves terület, amelyet a leggyakrabban az ívet követő, egyre kisebb félkörökkel és pontozással, részben hullámvonalakkal töltenek ki, némely esetben az ív külsejét napsugár-szerűen elhelyezett apró vonalkázás követi. Az ívek közeit a leggyakrabban három-három kör, illetve pötty-piramisok, ritkábban pontozották töltik ki, s ez a díszítmény 90 százalékban szintén együtt jár a zöld-sárga színezéssel, amely itt mindig az ívek által bezárt területekre kor-

látozódik. A nagyszilke lényegében csak méretében tér el a kisebbektől, soha nincsen két füle. Ezek esetében előfordulnak természetesen igen aprólékos, rendkívül munkáigényes, egyedi díszítmények is, a kis szilkéknél viszont – nem utolsósorban a díszíthető felület lecsökkenése miatt – a vonalcsokrokra, pöttyökre, körökre és pontokra korlátozódó minták a jellemzők (vö. CSISZÁR 1977, 128, CSUPOR 1992a, 1997).

Az újabb keletű, holdas öntésű edényeknél a fehérrel megöntött felületre mindig ecsettel festett, zömében vörös-zöld leveles-virágos ág került, s mert ezeknél a daraboknál az ételhordás, az étkezés követelményei már háttérbe szorultak, felerősödnek a tárolás funkciójából adódó jellemzők, a *pántolt fazék* szája a korábbi szilkékénél lényegesen szűkebb.

A szilkék osztályozása a térfogatuk alapján történt. A legkisebb a *libapásztor-szilke* vagy *félliteres csupor* volt, literestől felfelé pedig az alapján nevezték meg, hogy *hány emberes*, azaz hány ember ebédjét lehetett benne a mezőre vinni. Ennek alapján volt *egy-*, *két-*, *három-*, sőt *öt-* és *hatemberes szilke* is; ez utóbbiak tartoztak a nagyszilkékhez. A kisszilket nevezték – funkciója alapján – *habarófazék*nak is, miként az egyliteresnek lehetett *pásztoros szilke*, *pástosfazék* megnevezése is, a román húsvét (Paste) ételszenteltetéseihez kapcsolódva.

A szilkéknél ezzel együtt felmerül egy lényeges kérdés: vajon volt-e ezeknek a díszítményeknek valamiféle előzménye, esetleg más edénytípusokon, vagy magafalán festett változata a 19. század közepén meginduló új divat, a fekete alapszínen fehér díszítésű szilketípus előtt? Igaz, az első céhprivilegium említ ugyan egy edényféleséget „őregh lábós mázos Silk” (más átiratban: szilke) néven, ez azonban valószínűbb, hogy lábás serpenyő vagy lábás, de semmiképpen nem azonosítható az ételhordást és tárolást szolgáló szilkével. A nagybányai szilkék gyakorlatilag a 19. század közepétől terjedtek el nagyobb mértékben mind az Alföldön, mind Nagybánya környékének bányásztelepülésein. A legkorábbi ismert évszámú darab 1862-es; az edénytípus fénykora a 19–20. század fordulójára tehető, s nagyjából az első világháborúig tartott (vö. CSUPOR 1992b, 1997 és 1998).

A híres bányai szilkére mindig jellemző volt a sötét alapszín (sötétbarna vagy fekete) és a fehér, szaruval írt díszítmény, formája révén pedig a gömbölyű szilkék közé tartozott. A szilkének kettős funkciója volt: a kis határu településeken ételhordásra és evésre egyaránt szolgált, így formája is főleg ez utóbbinak megfelelően alakult: szája különösen széles volt, hogy ha több ember ülte körül, mindegyik kényelmesen kanalazhasson belőle (CSUPOR 1992b, 1119).

23 RÖTYKE – (*fenfüles, csoboly*)

Nagybánya környékét a fazékhálóban, kasornyában és szilkében való ételhordás jellemezte, de a várostól délre eső községek – például a Szilágyságban – már a kantáros rőtykéket is igényelték, ezeket a nagybányaiak *fenfülesnek*, *csobolynak* nevezték. Formailag leginkább a szilkékhez hasonlítottak, csak éppen a szájon átívelő, lapos fület kapott. Ezzel együtt a rőtyke – bár készült Nagybányán is – sosem volt a helyi fazekasok jellemző edényfélesége, díszítménye ugyanakkor sokban megegyezett a kisebb szilkékével, erre is szerették ugyanis a bányai virágot festeni.

25 KOMASZILKE – (*komacsésze*)

Nagybányai komacsészt csak keveset ismerünk, noha valószínűleg több is készült itt. Az ismert daraboknak leggyakrabban sötét alapszíne volt, és egyetlen, függőleges szalagfüle. Alacsony, hasas forma volt, megtörő vállal, kiterülő, rámás szájjal, gombos fedővel. Általában koszorú vagy fenyőág került rá díszítményként.

26 ÉTELHORDÓ – (*soroscsésze*)

Az ételhordó 20. századi fejlemény Nagybányán, a gyári, fém ételhordókat utánzó formát a 19. században még nem ismerték a nagybányai fazekasok.

29 MEDVE ALAKÚ DOHÁNYTARTÓ – (*medvepersely, mézes medve*)

Erről az edényféleségről az első információm TERSÁNSZKY egyik írásából származik: „Közben felállott egy székre, hogy kis termetével elérje a szekrény tetejére állított, fekete medvét ábrázoló perselyét, a nagybányai fazekasok filléres remekét.” (TERSÁNSZKY 1957, 91). Ifj. Bagossy Sándor szerint a Felsőbányáról áttelepült fazekasged, Szigeti Lajos hozta magával a formát 1910 előtt, ez azonban nem nagyon valószínű, hiszen korábban is készült.

Ami biztos: olyan edényféleség volt, amely állatalakot utánzott, s a medve feje volt a fedele. Az állat szőrét laza szövésű vásznon vagy szitán átpréselt agyagból készítették. Leginkább barna máz került rá. A nagybányaiak szívesen használták perselynek, pénz gyűjtéséhez, noha eredeti funkciója itt is a dohány tartása lehetett. Talán ezt az átmenetet mutatja az a Néprajzi Múzeumban található példány (leltári száma: 86.13.33), amelynek feje alja is le van fedve, s az ezen található nyílás minden kétséget kizáróan mutatja, hogy perselynek készült, hasa ugyanakkor lehetett dohánytartó is. (Elképzelhetőnek tartok esetleg egy önálló, az oldalán vagy fején nyílással rendelkező medveperselyt is, erre azonban egyelőre nincsen bizonyíték.)

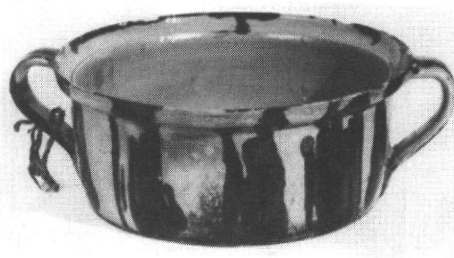
30 LÁBAS SERPENYŐ – (*háromlábú lábos*)

Az első céhprivilegium adata, amely egy „öreg lábós mázos *Silk*”-et említ, még további méretet is felsorol – ez a nagyobb méret árban a két iccés fazékkal van azonos árban. A másik szövegváltozatban „örög lábós mázos *szilke*”-ként fordul elő, arra azonban, hogy ez valóban lábós serpenyő lett volna, kevés a bizonyíték. Egyetlen adat került elő a recens anyagban a háromlábú lábásnak a meglétére vonatkozóan, az viszont eldönthetetlen az információk alapján, hogy itt egy edényforma megmaradásáról vagy felélesztéséről van szó. Id. Bagossy Sándor fazekas özvegye, Jancsó Margit szerint az ilyen háromlábú, nyeles *lábosban* rakott krumplit készítettek, a *blóderbe* tették. A céhiratok alapján valószínűsíthető, hogy a 16–18. század között ismerték ezt az edényt a nagybányai fazekasok is.

31 LÁBAS – (*tejeslábos, lábós*)

A nagybányai fazekasok egyik legkeresettebb, legkedveltebb edénye volt. A múltjáról nem tudunk semmit. Nem valószínű, hogy csupán a 19. század újítása lett volna, de hogy a fémlábásokat utánzó formája abban az időszakban alakulhatott ki, az elég valószínű. Alacsony, egyenes falú edény volt, kihajló, rámás szájjal, két függőleges füllel. Külsőjén

általában mangántartalmú barna vagy zöld mázzal csikozták meg, egyébként pedig kívül-belül szintelen máz fedte. Leggyakrabban karikára hajtott fülű fedő is tartozott hozzá. 8-10 literes is készült belőle, tej forralására és főzésre egyaránt használták.

12. KÉP. Az ún. „tejforraló” lábas
(64.87.153)

32 KEREK TEPESI – (*kerektepsi, pászkasütő*)

A korábbi századokban nyilván általános edényforma volt, pecsenye sütésére, erre utalhat a korai céhszabályzat, egyik kitétele ilyen említ: a „három fertályos pecsenye alávalo” edény nagy valószínűséggel tepsi kell legyen, bár azt nem tudni, tartozott-e hozzá cserépláb is? (VÖÖ nyelvészeti gyűjtéseiben mint pászkasütő szerepel, én a terepmunkám során ezzel a tárggyal nem találkoztam.)

35 FÁNKESÜTŐ – (*tarkedlisütő*)

A tarkedlisütő több kicsi edény összeépítésével keletkezett, általában kisebb akasztófül került rá, korongolt nyelet azonban Nagybányán nem ragasztották a tarkedlisütőkre. Általában fánk sütésére használták.

36 KALÁCSSÜTŐ – (*kalácsforma*)

Ez is újabb keletű edényforma, nem tudok róla, hogy régebben is készült volna Nagybányán. Lehet, hogy az alföldi fazekasok munkáinak hatására terjedt el itt. Erre látszik utalni, hogy formailag a Hódmezővásárhely környéki kalácsütőkkel mutat nagyfokú rokonságot: egyenes, bordázott, alig kihajló falú típus, viszonylag vastag, kiterülő szájjal.

39 FEDŐ – (*gombos fedő, fedő*)

Önálló fedő korábban jelentős mennyiségben készült Nagybányán, a 19. századtól kezdve azonban csak rendkívül ritkán: a gombos fedőt – amelyet mindig egy rögből korongoltak – általában tejescsuporhoz, a nagyobb méretű, füles fedőt pedig tejeslábashoz használták. Ismereteim szerint a fedő mindig mázas volt.

41 MOZSÁR – (*mozsár*)

VÖÖ szerint a mozsár is szerepelt a nagybányai fazekasok formakincsében, ezt igazolja az első céhszabályzat is, amelyben mint *mákörölő* fordul elő remekmunkaként, terrakotta és feketére égetett változatban is. Egyelőre azonban több adatra nem bukantam ezzel az edényféleséggel kapcsolatban.

43 CSIGACSINÁLÓ – (*mázás csigatészta*)

SEMAYER Útmutatója szerint Seres György ajándékként került be a Nagybányai Városi Múzeumba két darab (SEMAYER 1904, 75). Feltételezésem szerint ezek – ha egyáltalán nagybányai fazekasmunkák – debreceni hatásra készülhettek, de a pusztai verbális adaton kívül más információk nincsenek erről a cseréptárgyról.

45 SÓTARTÓ

A nagybányaiak tudomásom szerint csak fali sótartót készítettek: kerek, felfelé kissé szélesedő edény volt ez, hátsó oldalához ragasztott, felálló füllel, feneké általában kissé szűkebb volt oldalfalánál. Szívesen díszítették „bányai virág”-gal, helyi megnevezését azonban nem sikerült kideríteni.

47 ITATÓ – (itató)

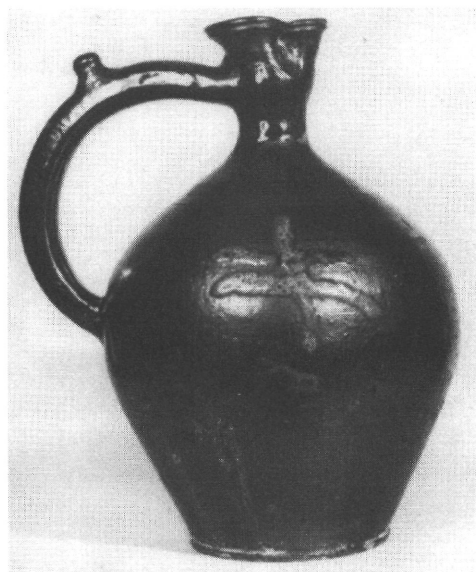
Megegyezett az országosan ismert típussal. Alacsony edényforma volt, éles vállal, összehízott szájjal, vállán nagy lyukakkal, és soha nem került rá máz.

48 ÉJJELI

Gömbölyű szilkeforma, széles fenékkal, vízszintesre kiterülő szájpereccel, oldalához ragasztott füllel. Az általam ismert egyetlen példányt fekete alapon fehér rázott mintával díszítették.

49 VEGYES TÁRGYAK – (hamuhulló, petrezselyemnevelő fazék, klotyogó)

Ide mindenkor a többi helyre be nem osztható tárgyak kerülnek, s így van ez a nagybányai fazekasmunkák esetében is. A következő tárgyakat soroltam ide: *hamuhulló* takaréktűzhelybe (VÖÖ közlése alapján), *petrezselyemnevelő fazék* – ez felfelé szűkülő, többszörösen megtört vonalú, az itatóhoz hasonlatos forma volt, kilyuggatott oldallal, mind ez, mind a másik újabb edényformának számít Nagybányán. A *klotyogó* nevét a benne zörgő golyócskákról kapta, ez azonban nem a bor forrásánál használt speciális tárgy volt azonos, ebben teát forraltak.

13. KÉP. Összenyomott, ún. „csatosszájú korsó” az alföldieknek, szintén korongolt füllel (NM 61.79.5)

50–52 NAGYKORSÓ, KORSÓ, KISKORSÓ – (csatosszájú korsó, kerekszájú korsó, borvizes korsó)

Korsót többféle méretben említ az első céhlevél: az „öreg h öt iczés korso” mellett három-, két- és egyicéset is. (Nem tudni biztosan, hogy a SEMAYER-féle Útmutatóban említett, Kuszko József ajándékozta korsó ide sorolandó [SEMAYER 1904, 74], vagy inkább butykosnak számított.)

Mint az elnevezésekből is kitűnik, Nagybányán kétféle korsótípus is készült, a *csatosszájú korsó* összenyomott szájú forma volt, viszonylag rövid nyakkal, rostéllyal, korongolt, csceses füllel. Ennek kisméretű változatát még a közelmúltban is készítették Nagybányán. Külsőjét mindig mázalták, általában mangán-oxidos, szinte fekete színű mázzal öntötték meg.

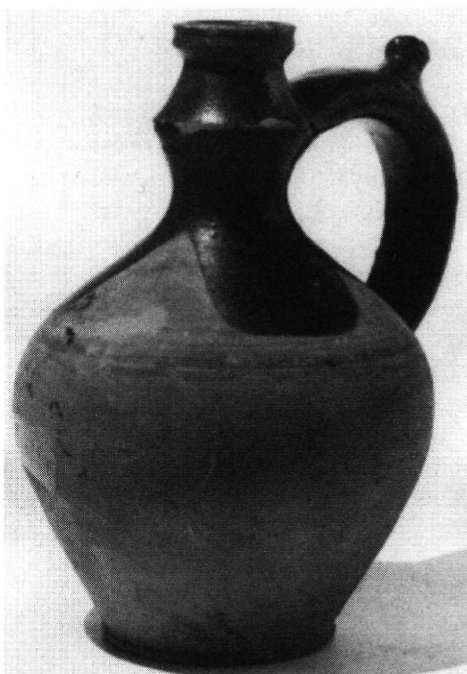
A másik típus a kerek szájú *borvizes korsó*, amelynek csak a szája-füle volt barna mázas. Ez a szintén rostélyos korsó, amellyel a felsőbányai *borkutakra* jártak (innen másik neve, a borvizes korsó) formájában és díszítményében teljesen megegyezett a felsőbányaival, oldalán háromszög alakú rácsminták találhatók, amelyek már a hódoltság idején is ismert díszítményeknek számítottak. Ugyanakkor a magyarláposi korsók is korongolt füffel és hasonló mintázattal készültek, ám azokat zöld mázzal öntötték meg.

54–55 KANTA, KISKANTA – (*vizeskanta, kanta*)

A kanta formai jellegzetességeinél – miként a vizeskorsónál is – Nagybánya és Misztótfalu a választóvonal. Szemben az avasi formával (amely Gömörtől Beregújfaluig mindenütt hasonló), a nagybányai kanta egy másik típushoz tartozik, a magyarláposival és désházival mutat formai azonosságot, és természetesen a felsőbányaival. A nagybányai kanta vállas edényforma, törésvonallal kezdődő, szinte csőszerű, álló nyakkal, kis kiöntővel, ívelt, nagy szalagfüffel. Díszítménye a szilkével függ össze, bár ennél a tulipános mintát sohasem használták. Általában fekete alapszínű, bár ismerünk magafalán festett, sárga mázas darabokat is. A fehér, szaruval írt minta sárga-zöld, sőt sárga-kék átfestésére is van példa, sőt egy Gulácson gyűjtött példány (Bereg Múzeum 66.42.1) rázott díszítményű.

58 ÖNTÖZŐ – (*locsoló*)

Formára nézve megegyezett a köcsögökkel, csak éppen a szájon átívelő füle tért el attól, s a fenekének közepén kis kiöntőt helyeztek el. Feltételezésem szerint általában egyszínű mázas volt, leggyakrabban sötétbarna, és felsőbányai analógiákra hi-

14. KÉP. Kerek szájú borvizes korsó, korongolt füffel (NM 74658)

15. KÉP. Nagybányai kanta, amelynek mintája a szilkéket idézi (NM 65.125.90)

vatkozva úgy vélem, a legtöbb darab feliratos lehetett. Űrtartalma általában két liter volt, és a földpadló locsolására szolgált.

60–62 NAGY BUTYKOSKORSÓ, BUTYKOSKORSÓ, KIS BUTYKOSKORSÓ – (butykos, *borosbutykos*, *pálinkásbutykos*, *olajos korsó*, régebbi nevén *bugyogós korsó*) Nagybányán mindhárom méretben készült, s különösen feltűnő, hogy a közel 60 cm magasságú példányok sem ritkák. Elképzelhető, hogy a Lövőpetri község református egyházának tulajdonában levő korsó is ide sorolható, az egyház iratai azonban nem adnak biztos fogódzót: „egy fehér Bányai korsó” (TAKÁCS 1977, 308). Kívül-belül mázas, hasas korsóféle volt, erősen elálló, széles szalagfüllel, galléros nyakkal, kerek szájjal. A nagy méreteket általában bornak, a közepeseket pálinka és olaj tárolására egyaránt felhasználták, a kisebbek egyértelműen pálinkasedényként szolgáltak, szájukat többnyire *tengericsumával* tömték el. A legtöbbjük egyszínű mázas volt – szintelen, esetleg barna mázas –, de ismerünk fekete alapon fehér, szaruval írt mintájú darabot is. Feltűnő, hogy a bor, pálinka, olaj tárolására szolgáló butykosokat (korábbi nevükön: *bugyogos korsókat*) szinte sohasem díszítették különösebben. Bár előfordult nagyobb méretű változata is, főleg reformátusok úrasztali borosedényeként, amely stílusában a beregiekhez volt hasonló: rátétekkel díszítették, de nemcsak zöld, hanem sárgás, agyaggal színezett, focsos máz is kerülhetett rá. Az erősen díszített, kissé szélesedő nyakú forma azonban a közelmúlt újítása.

68 KULACS – (*kulacs*, *pálinkáskulacs*, *gyerekkulacs*, *pereckulacs*)

Nagybánya környékének speciális helyzete részben a kulacsokon keresztül is lemérhető: ezek többsége pálinka tartására szolgált, és kisebb méretű darab volt; gyakran egészen lapos forma, ugyanakkor a kancsó és a bokály szinte teljesen hiányzott Nagybánya környékéről, elsősorban amiatt, hogy a környék inkább pálinkát fogyasztott, mint bort.

A kulacs az egyik legizgalmasabb és legváltozatosabb nagybányai edényforma. Sajnos, az Útmutató által említett darabok (gyerekkulacs, Debreczeni József ajándéka; cserépkulacs, Spiczuli Károly ajándéka; pálinkáskulacs, Seres György ajándéka – SEMAYER 1904, 74) egyikét sem sikerült eddig azonosítanom, noha a nagybányai múzeumban 1985-ben rendezett időszakos kiállításon sok kulacs szerepelt.

Az általam ismert szinte valamennyi kulacs másféle, így aztán úgy érzem, darabonként szükséges ismertetnem őket. Az egyik példány lapos oldalfalú, éles peremmel, álló szájjal, két keskeny oldalán két-két füllel, lába nincs. Díszítménye fekete alapon fehér; stilizált szívforma, beleírt 1878-as évszámmal.

Két példány némi hasonlóságot mutat: mindkettő – az előzőhöz hasonlóan – lapos oldalfalú, alján négy korongolt lábbal, válla magasságában két vízszintes füllel, álló szája két oldalán átlukasztott tarajjal. Díszítményük fehér alapon kék-vörös koszorúminta, szájuk zöld mázas, évszám nincs rajtuk. Mindenképpen a hétköznapiabb darabok közé tartoztak azonban a továbbiak: az egyik magafalán mázas, szaruval írt díszítménnyel, melyet helyenként zöld mázzal színeztek át; oldalfala domború, keskeny oldalán négy füllel, alján négy lábbal. Álló szája barna mázas. A másik kisebb, de igencsak hasonló forma, zöld mázzal.

A pereckulacsoknál is megtalálhatjuk a szegletes falú formát (egy 1887-es példány, színtelen mázas, négy füllel, négy lábbal), de a hengeres formát is (1869-es évszámmal). Lehetséges, hogy a nagybányaiak kiállításában szerepelt, 9 cm körüli apró, zöld mázfoltokkal színezett, vastos kis pereckulacs (1872) azonos az Útmutatóban említett gyerekkulaccsal, ez azonban eddigi adataimmal nem igazolható. (Tulajdonképpen a MORVAY Judit és MOLNÁR Mária által Kispaládon gyűjtött hordóbutella is lehet nagybányai készítmény – Néprajzi Múzeum, leltári száma: 63.34.133 –, erre azonban semmi bizonyítékom nincsen. Ez egyszerű hordóforma, lábak nélkül, lapított hassal, felálló szájjal.)

70 NAGYKANCSÓ – (*mesterkancsó*)

Ezek nagy része mesterremeknek készült, a Sürger Mihály által a helyi múzeumnak ajándékozott „óriási boroskancsó” is minden bizonnyal ezek közé sorolható (SEMAYER 1904, 75). Ezek a gyakorta 50-60 centiméteres, impozáns edények legáltalánosabban zöld mázasak voltak, ívelten induló nyakkal, összenyomott szájjal, erősen elálló szalagfüllel. Helyi megnevezésük *mesterkancsó* volt, ami arra utal, hogy egykor gyakran remekmunkaként készítették.

71 KANCSÓ – (*boroskancsó, csőrös kancsó*)

A kancsók gyakorlatilag a mesterkancsók formáját követték, azzal a különbséggel, hogy nyakuk hosszabb volt amazokénál. Ide sorolható tulajdonképpen az a zománcozott boros kancsó is, amely szerepel az Útmutatóban, mint Víg János ajándéka (SEMAYER 1904, 74). Megjegyzendő ugyanakkor, hogy Nagybányán rendkívül kevés, kimondottan ivóedényként használt kancsó készült, mivel a környék inkább pálinkát ivott, s nem bort.

VÉGH Olivér említi Nagybányával kapcsolatban az ún. hólyagos csuprot, *hólyagos kancsót* is, mégpedig Gheorghe ARION közlése alapján, amelyeket nagybányai városrendezések során találtak, 15. századi töredékek között (ARION 1865, 28–29, idézi VÉGH 1981, 64), de ezek általában Jára környékén készültek speciális agyagból, nem tartom valószínűnek, hogy e korai hőpalackok Nagybányán is készülhettek.

73 MISKAKANCSÓ

Az 1930-as években kezdték csak csinálni ezt a Nagybányán korábban ismeretlen formát, valószínűleg a közép-tiszai központok hatására, elsősorban Petru Sitar műhelyében, később aztán Bagossyék is átvették. Korábban, a 19. században még ismeretlen volt a nagybányaiak előtt.

76–77 NAGYBOKÁLY, BOKÁLY – (*bokálykancsó*)

A bokály – szemben a nagymértékben a máramarosi román falvak számára dolgozó Felsőbányával – Nagybányán nem volt általános forma, miként nyugatabbra, az Avaságban, sőt délebbre, a Lápos-vidéken sem. Minden bizonnyal a pálinkaivás előretérése miatt, mivel itt erősen háttérbe szorult a borfogyasztás. Ráadásul azok a darabok, amelyek mégis Nagybányához sorolhatók, formájukban gyakran inkább a köcsögökhöz állnak közel, mint a bokályokhoz, elég hosszú, vastag nyakuk miatt. Ezek

a darabok mindenesetre mind fekete alapon fehér színezésűek, a bokály kérdését azonban az eddigi vizsgálatokkal nem lehet megnyugtatóan lezárni.

84 KOSÁRKA – (*cserépkötő-kosár*)

Csupán az Útmutatóból értesülünk egy *cserépkötő-kosárról*, mint Debreczeni József ajándékaról (SEMAYER 1904, 75), formájáról, színéről, díszítéséről nincsenek információk, mint ahogy funkciójára is csak következtetni lehet.

86–89 VÁZA, VIRÁGCSERÉP-BUROK, VIRÁGCSERÉP, CSERÉPALÁTÉT

Ezek az egyszerű formák biztosan készültek Nagybányán, noha nagyobb mennyiségben csak a 20. század első felében állt rá néhány fazekas. A cserépalátét készítése mindenesetre inasok-tanoncok, egyszóval kezdők hagyományos feladata volt.

91 ÉS 93 GYERTYATARTÓ ÉS PERSELY

A régi világítókról nincsen adatunk, mai, ismert formájában mindkettő újabb keletű Nagybányán. Az előbbit – Fekete Árpád információja alapján – csak a két világháború között kezdték csinálni, míg a persely vásári portéka lehetett korábban is. Ez utóbbi egyszerű félgömbforma volt, tetején nyílással, külsején zömében egyszínű mázzal.

94 JÁTÉKEDÉNY

Egyértelműen ide tartozik az a két gyermekjáték kosárka, amelyet Nyírő Zolna 1901-ben ajándékozott a Néprajzi Múzeumnak. Ezeket öt, csigavonalban feltekert agyaghurkából álló lapocskákból építették fel (az egyik lap volt a feneke), tetejükön átívelő, két hurkából sodort füffel. Színtelen máz fedi őket. Játékedénynek készültek többek között apró fazekasmunkák is, a nagy cseréptárgyak apró változatai, mint például a játékkorsó. A 20. század közepén igen sok fazekastermék miniatürizált változatát készítették, ezeket azonban városi lakások díszítésére használták, s lényegében csak méretük miatt sorolhatók a gyerekjátékok közé. Nem tudni ugyanakkor, hogy az Útmutató által említett cserépbéka (SEMAYER 1904, 75) ide tartozott-e, vagy inkább a perselyek közé?

95 SÍP – (*fütyülő*)

Vásári terméknek számított a síp is, amely a nagybányaiak esetében egyszerű csövecske volt, egyik végén sípnyílással, a másikon ellapítva és kilyukasztva, hogy nyakba lehessen akasztani. A filléres, gyermekcsalogató termékek közé számított.

99 KÁLYHACSEMPE

A remek nyersanyagellátás következtében Nagybányán a főző- és sütőedények mellett nagyon korán, már a 16. század folyamán megjelent a kályhásság is. Akkoriban elsősorban Nagybánya és a környező városok lakosságának készítettek lapcsempéket, a korai céhprivilegium tanúsága szerint azonban ismerték a korongolt, tál alakú kályhacsempéket, sőt a bögre alakú kályhaszemeket is.

Mindamellet talán ez a legproblémásabb területe a nagybányai fazekasságnak. Nagyjából egyet kell értsek KÓS véleményével, aki így ír a helyi kályhássággal kapcsolatban: „A helybeli múzeumban számos itt talált mázatlan középkori kályhacsempe látható.

Ezek már mind préselt csempék, és föltehetően az itteni fazekasok munkái. A legkorábbi és legnépiesebbnek tűnő egy mértánias rozettás csempe, míg az ember- és állatalakos csempék már jellegzetesen gótikusak. Egyelőre még nem tudunk e középkor végi és újkor eleji csempék elterjedtségéről, de föltehető, hogy városi polgárok és vidéki nemesek megrendelésére készültek. A csempékészítésnek ma már élő emléke nincsen Nagybányán.” (KÓS 1972, 162) Utolsó sorai azonban újragondolandók az alábbi adatok fényében: az Útmutató három kályhadíszet is említ (SEMAYER 1904, 74–75), valamint a helyi lap is kályhásokról tudósít az 1880-as években (Smit Sándor és Zamuka József nevűekről), 1900-ban PETRIK Lajos kályhásztervezők látogat el (Nagybánya és vidéke, 1900. június 24.), de a közelmúltban Bagossy Sándor is készített még kályhákat.

Egy biztos: a 19–20. században kályhacsempék minden bizonnyal készültek Nagybányán, s a korábbi századokban még a remekléshez is tartozott egy kályha készítése és felrakása. 1645-ben egy városi irat szerint a szatmári udvarbíró, Keczely János felkérte a nagybányai tanácsot többek között arra, hogy az ottani fazekasok készítsenek a szatmári vár számára kemencének való „kályhákat” (SZÁDECZKY 1889, 699). Ezzel együtt az látszik valószínűnek, hogy a kora újkori lapcsempékkel szemben a kályhások zömében korongolt kályhaszemeket készítettek a 19. században Nagybányán, miként Vámfaluban vagy Felsőbányán is, ugyanakkor a 16. századtól kezdve a kályhacsempéknek meglehetősen széles skálájáról tudósít az első céhlevél: a kandallótól a bögre alakú kályhaszemekig, a tál alakú kályhacsempéktől a szögletes, lap alakú, préselt darabokig mindenre van adat, ami nemcsak a tüzelőberendezések változatosságáról tanúskodik, de a fazekasok sokoldalúságáról is. Különösen érdekes, hogy a ritkaságnak számító „czipos és Szegletes kályha” is jelen van a készítmények között.

Úgy vélem, a fentiekben sikerült főbb vonalaiban összefoglalnom a nagybányai fazekasok edényformáira vonatkozó adatokat, és ezek révén körvonalazható, hogy milyen munkák is készültek Nagybányán. De arra is kitérhettem, hogy milyen edénytípusok nem, vagy legalábbis melyekről nincsenek értékelhető adataink. Másfelől viszont összefoglaltam azokat az általános jellemzőket, amelyek a nagybányai fazekasság egészére, s azokat, amelyek csak bizonyos edénytípusokra vonatkoztak, felvázolva ezzel a helyi fazekasság határait, általános képét és azokat a kulturális hatásokat, amelyek a helyi népi kerámiát a 19. század folyamán érthették.

A nagybányai edények piacai és értékesítési módjai – a köznapi információkon túl – olyan összefüggésekre is rámutatnak, amelyek nem tartoznak ugyan szigorúan a nagybányai fazekasság témakörébe, viszont belekapcsolják egy nagyobb táji munkamegosztásba a helyi agyagművességet, valamint – az edények használatával kapcsolatban – a Kárpát-medence északkeleti területeinek etnikai és vallási sokszínűségére, az életmódbeli különbségekre is rávilágítanak. A piacok legalábbis sokkal erősebben befolyásolták a nagybányai fazekasok hagyományos termelését (edényformákban és díszítésben egyaránt), mint korábban hihettük volna.

Az áru értékesítésére többféle mód is kínálkozott: egyrészt országos vásárokon (helyben és a távolabbi vásártartó helyeken), másrészt szekerezés-faluzás révén. Ezen kívül lehetett még a helybeli heti piacnapokon, csütörtökönként is árusítani. És ezekhez társult még egy lehetőség, az árut kereskedőnek átadni, ez azonban nem volt túl népszerű

a fazekasok körében, mivel így a kereskedő volt a haszon javarésze, ráadásul a termékek árát gyakran csak azok eladása után kapták meg a fazekasok. Volt persze némi vonzereje is, hiszen így nem kellett a fazekasnak az áru értékesítésével foglalkoznia, szeke-rest fogadnia stb., ráadásul az év olyan időszakában is túl tudott adni a fazekas az edényein, amikor máskülönben nem lett volna lehetősége rá. A nagybányaiaknak egyébként a 19. században főleg Vásárosnaményban és Debrecenben voltak „állandó kereskedők”: az előbbieket főleg csak konkrét megrendeléseket vettek át, a debrecenieket azonban gyakran azon felül is, mert a nagybányai edény „cikk volt” a számukra.

A nagybányai fazekasok a legritkábban rendelkeztek maguk is szekérral és igavonó állattal, így többnyire szekerekkel voltak kénytelenek megállapodni, *harmadára* – azaz a bevétel egyharmada mindenkor a fuvarost illette. Nagyobb vásárokba leginkább az aratást követően nyár végén, kora ősszel volt érdemes menni, hiszen leginkább akkor rendelkeztek a gazdák felesleges gabonával. Edényt pénzért is árusítottak, de szívesebben cserélték terményre: kétszer töltve, háromszor töltve (sőt a kisebb edényeket többször is). Az edény ára így kétszer-háromszor annyi termény volt, mint ami belefért. Ahogy erről a misztótfalusi Fekete Árpád mondta: „*Akkor jó világ vót, a literes csuprot háromszor töltve búzával vették!*” Az ilyen szekerezés korábban általában – miként a testvérváros Felsőbányán, úgy Nagybányán is – ökrök húzta ekhós szekérral történt, melyet magasra felraktak: szalma közé került az edény, s az egészet ponyvával fedték le. Szinte havonta égettek egy-egy katlant, s ilyenkor mindig félretették a legsikerültebb, fényesebb mázú, csengőbb edényeket az útra. Szatmár megye hegyvidéki részeinek ökológiai viszonyai nem kedveztek túlzottan a gabonatermelésnek, így a fazekasok leginkább búzáért szerették eladni edényeiket – az összeszedett gabonamennyiség gyakorta a család egész évi szükségletét fedezte, még a szekeres kifizetése után is. Fuvarost fogadni mindezzel együtt némiképpen rizikós volt, de nem tehettek mást: amennyiben ugyanis a bevétel nem érte el a tervezettet, a fuvarost akkor is kötött összegben kellett kifizetni. Igaz, a bányai edények kelendőségét tekintve olyan eset csak nagyon ritkán fordult elő, hogy ne tudták volna az edényeik javarészét eladni.

A bányai fazekasok általában egy hétnél hosszabb ideig nem voltak távol, hiszen a munkából való kiesés a családot érzékenyen érintette. A felsőbányaiak ezt úgy oldották meg, hogy általában a családok nőtagjai, a fazekasok feleségei mentek a szekérral, s akár két hónapig is távol lehettek otthonaiktól (VARGA 1865, 112–113; 1870, 129–130). Ismereteim szerint ez Nagybányára nem volt jellemző, itt a férfi maga vitte a vásárra az edényt.

Egy-egy fazekas általában ugyanazt a szekerezt fogadta meg; a termény egyharmada ugyanúgy a fuvarosé volt, mint a pénzbevétele. Ez utóbbi azonban az út folyamán eléggé gyakran lecsökkent, mivel minden megállásnál, minden beszállóhelyen fogyott belőle, s a sikeres vásár után áldomást is ittak. Máskülönben otthonról vittek ételt (és italt), ez azonban általában hamarabb elfogyott, mint tervezték. Megvoltak a századforduló körül a hagyományos beszállóhelyeik is: a nagybányaiak, ha például Vásárosnaményba mentek, útközben Jándon Konczék vagy Szarkáné házában álltak meg, s a szíveslátásért egy-két tejescsuprot hagytak a szállásadónak.⁵ Ha a vásár végén sok edényük maradt, érde-

5. Néhai Csiszár Árpád szíves szóbeli közlése, 1986.

mes volt átszekerezniük Debrecenbe, az ottani állandó kereskedőjük – ismerve a nagybányai edények kelendőségét – mindig átvette tőlük a maradékot. A két világháború között az edények ára (félliterestől a fazékig) két és fél lej volt.

Még a sérült áru sem veszett kárba. Vándorló cigányok szívesen vásároltak a fazekasok műhelyéből: minden maradékot és kis hibás edényt elvittek, ráadásul egyből fizettek is, s ez még akkor is kedvező volt a fazekas számára, ha a cigány tucatjával állapította meg az edények árát, s azt bizony elég alacsonyra szabta. A gyors készpénzhez jutás a fazekasok között még némi rivalizáláshoz is vezetett, Misztótfaluban például féltékenyek voltak a többiek Fekete Danira és fiára, amiért azok *elvétték a cigányt* tőlük.

A nagybányaiak gyakorlatilag három irányba vitték árujukat: északra, az Avas hegység falvaiba, keletre-északkeletre, a Fernezelyi-völgybe és Felsőbányán keresztül Máramaros felé, illetve nyugatra, az Alföld irányába. Ezeken kívül adva voltak a helyi értékesítési lehetőségek, a nagybányai országos vásárok és a csütörtöki heti piacok. A helyi vásárok forgalma ugyan az 1870-es években – a bányászat válságának következtében – némileg visszaesett, miként a Szent István-napi búcsúval kapcsolatban írja a helyi lap: „A belső vásár is meglehetősen népes volt, de már ebben látszott, hogy kevés az encsen-bencsemre fordítható pénz, különben azt hisszük, hogy ez mást is ilyen formán megy a mai időben.” (Nagybánya és vidéke 1877. augusztus 28) Az állatvásár erre az időszakra már a városon kívülre került, a belső vásárt pedig a Főtéren tartották.

A nagybányai fazekasokat századokon keresztül a sokoldalúság, a nagy mesteriségbeli tudás jellemezte elsősorban, s ez még hangsúlyosabbá vált azáltal, hogy a 19. század folyamán a különböző vidékek vevőközönsége is más és más edényféléket vásárolt tőlük: az Avasságba így a fazekak mellett főleg tálakat vittek, kelet felé hétköznapi evőtányért és borvizes korsót, az Alföld felé pedig leginkább szilkét és tejescuprot. A helyi piac korábban a teljes termékstruktúrát igényelte, a 19. század végén azonban inkább csak a fazekakat és a szilkéket, a kantát és a tejeslábast. Mindent összevetve azt mondhatjuk, hogy az egyes vidékek elvárásai általában sokkal erősebben befolyásolták a nagybányaiak termelését és sokkal közvetlenebbül is, mint korábban vélhettük volna.

SEMAYER már 1904-ben felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy a nagybányai fazekasságot nem lehet a környék többi fazekasközpontjától függetlenül, azoktól elkülönítve vizsgálni (SEMAYER 1904, 79), mivel Nagybánya is szervesen illeszkedett bele egy nagyobb táji munkamegosztásba, s az egyes edényfélések megléte vagy hiánya is levezethető a környék többi fazekaságának termeléséből és a vevőközönség mindenkor elvárásaiból. A vizsgálat szempontjából ugyanakkor mégis szükséges volt az egyes edények elkülönítése és alapvető jellemzőinek pontos rögzítése, mivel e nélkül a korábbi kérdések zöme megválaszolhatatlan lett volna. A legfontosabb ugyanakkor mindenképpen a nagybányai fazekasság sajátosságainak pontos meghatározása volt.

Most természetesen a nagybányai fazekasságnak csak a legáltalánosabb és legfontosabb edénytípusait sikerült itt bemutatnom, ám ezzel együtt úgy vélem, fáradozásaim nem voltak hiábavalók. A Kárpát-medence északkeleti területének, a Felső-Tisza-vidéknek talán legjelentősebb fazekasközpontját próbáltam alapjaiban felvázol-

ni az eddigi gyűjtéseim alapján. A cserépedények természetesen a fentieknél sokkal több részletre tudnak rávilágítani, mivel azonban ezzel kapcsolatban a használat rendszerét több oldalról is bemutattam (vö. CSUPOR 1992b, 1997), így ebben a tanulmányban inkább csak a nagybányai edényformákra vonatkozó legfőbb jellemzőket foglaltam össze, kézbe adva ezzel egy olyan táblázatot, amelynek segítségével a jövőben valószínűleg könnyebb lesz felismerni a nagybányai fazekasmunkákat.

Irodalom

- ARION, Gheorghe
1965 Contriuiji la conuasterea ceramici feudale Clujene. In: Studia Universitatis Babeş-Bolyai Series Historia, Fasc. 2. X.
- BALOGH Béla – OSZÓCZKI Kálmán
1970 A nagybányai fazekas céh irataiból. Bányavidéki Fáklya, XIII. évf. 3270. sz. 1970. augusztus 8., 6–7. l.
- BALOGH Ödön
1972 A marosvásárhelyi fazekasmesterség, Ethn. LXXXIII., 313–329.
- CIOCAN, Janeta
1981 Le Musée de discrist de Maramures /La section d'Ethnographie et d'art populaire – Baia Mare/Oradea.
- CSISZÁR Árpád
1977 Nagybányai evőszilke. In: Élet és tudomány, XXXII. évf. 1977. jan. 28., 127–128.
- CSUPOR István
1992a Ételhordó szilke. In: Élet és Tudomány, 1992/35. 1119–1120.
1992b Rituális edényhasználat Szatmárban és Máramarosban. In: Közéltések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára. Szerk.: Mohay Tamás. Debrecen, 123–132. és képek.
1993 Nagybánya céhes iparának struktúrája a 18. században. Népi kultúra – Népi társadalom, XVII. 221–239.
1997 Hétköznapi és ünnepi edényhasználat Szatmárban és Máramarosban. In: ROMSICS Imre – KISBÁN Eszter szerk.: A táplálkozáskultúra változásai a 18–20. században. Viski Károly Múzeum, Kalocsa, 79–88.
1998 A Kárpát-medence fazekasságának története. In: Csupor István – Csuporné Angyal Zsuzsa: Fazekaskönyv. Planétás Kiadó, Budapest, 58–186.
- DOMANOVSKY György
1981 A magyar nép díszítőművészete I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DUMA György
1986 Fazekasságunk mangántartalmú festékei. In: Építőanyag, XXXVIII., 4. szám, 97–103.
- GEBAUER, Walter
1985 Kézműipari kerámia. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- IGAZ Mária – KRÉSZ Mária
1965 A népi cserépedények szakterminológiája. Néprajti Értesítő, XLVII. 87–132.
- KALECSINSZKY Sándor
1896 A magyar korona országainak megvizsgált tűzálló agyagjai. Budapest.
- KÓS Károly
1970 A Nagybánya környéki népi fazekasság. In: Falvak Dolgozó Népe, 1970. május 20. 4–5.
1972 Népi kandallók és kályhacsempék az erdélyi magyarság körében. In: Népélet és néphagyomány. Bucureşti, 134–190.

KRESZ Mária

1960 Fazekas, korsós, tásas. Ethn., LXXI. 267–379.

1985 Pottery in Carpathian Basin in: Neogene Mineral Resources in the Carpathian Basin. Budapest, 479–501.

1991 Magyar fazekasművészet. Corvina–Forum, Budapest.

LASCUSK, Jurij P.

1974 Ukrajnszka Narodna Keramika. In: Ukrajnszka Narodna Misztectvo. Keramika i szklo 5–14, 23–32, 41. és 1–155. kép, Kijev.

MATLEKOVITS Sándor

1898 A magyar háziipar törzskönyve. In: Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredményei 3. Budapest, 300–360.

MATYASOVSKY Jakab – PETRIK Lajos

1885 Az agyag-, üveg-, cement- és ásványfesték-iparnak szolgáló magyarországi nyersanyagok részletes katalógusa. Budapest.

NAGYBÁNYA ÉS VIDÉKE

1876–1904 közötti számai. Nagybánya.

A NAGYBÁNYAI FAZEKASOK CÉHSZABÁLYZATA. Arhivele Statului Judetul Maramures, Baia Mare, fond 235/232 leltár, ill.

OL. R 276. Nagybányai fazekas céhszabályzat,

OL. C 25 Nagybánya Nr. 1 szám alatt.

PETRIK Lajos

1913 Az agyagiparos. Budapest.

SEMAYER Vilibáld

1904 Séta a múzeumban. In: Útmutató a Nagybányai Városi Múzeum gyűjteményeihez. Szerk.: SCHÖNHERR Gyula – SEMAYER Vilibáld. Budapest, 73–75.

SLÁTINEAU, Barbu

1938 Ceramica Românească, București.

SZÁDECZKY Lajos

1889 Nagybánya régi iparáról és céheiről. Századok, XXIII. évf. IX. füzet, 673–700.

TAKÁCS Béla

1977 A népi kerámia emlékei tiszántúli református templomokban. Déri Múzeum Évkönyve, 305–333.

TERSÁNSZKY J. Jenő

1957 A félbolond. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

VARGA Vilmos

1865 A felsőbányai fazekas asszony. Képek a hazai népeletből XLIV. In: Vasárnapi Újság, 1865, 10. szám. 112–113.

(VARGA Vilmos) – szerző megjelölése nélkül

1870 A felsőbányai fazekas asszony. In: Magyarország képekben. Honismertető Album, 129–13 Szerk.: NAGY Miklós.

VÉGH Olivér

1981 Erdélyi hólyagos edények. In: Népismereti Dolgozatok. Kriterion, București, 63–70.

WARTHA Vince

1892 Az agyagipar technológiája. Budapest.

ZDERCIUC, Silvia.

1969 Ceramica populară din țara Lapușului. In: Marmația I. Baia Mare, 73–79, és húsz kép.

CSUPOR ISTVÁN

Technological skills and forms of the pottery of Nagybánya

Nagybánya lays in the northeastern zone of the Carpathian basin, a region axed on the upper valley of the river Tisza. Since the surrounding mountains offered utterly unfavourable conditions for traditional agriculture, the local population was forced to engage in mining and all sorts of trades, such as pottery based on the high-quality local clay, in order to make a decent living. The pottery of Nagybánya has so far been identified with the glazed vessel, the famous szilke of (Nagy)bánya, used for storing and carrying food, and virtually no attention has been paid to the quality of the clay and to its practical implications. In the present study I tried to summarize the experience gained in the course of fifteen years of field work, with a special emphasis on the technological skills of the potters of Nagybánya, on the actual phases of vessel-making and on the main forms of vessels and their trade. Thanks to the accumulation of a great number of relevant data the hitherto generally accepted, oversimplifying picture has considerably been enlarged, and I was able to identify and systematize the most important forms and decorations used by the potters of Nagybánya.

The clay of Nagybánya was definitely flame-resistant, a characteristic that was naturally exploited by the local potters. Its mouldability, consistency and heat-resistance made it an ideal material for preparing pots, which remained the basic products of the local craftsmen for several centuries. Clay was extracted along the road leading to Koltó, to the southwest of the town, by simply removing the upper layer of earth. It was mined in autumn and stored in the potter's courtyard throughout the winter. The winter frosts "matured" the raw material, levelling the differences between the dry and wet parts.

It was during the spring that the potters began to work with the clay, which lost its yellowish tone and turned red when burnt. This easy-to-shape clay could be used for all sorts of vessels. Moreover, the local mines provided not only earth paints, which were dug by the potters themselves from the hillsides, but also the basic material needed to prepare glaze. It is therefore by no means surprising that most of the vessels there are covered by glaze. Nagybánya boasted the greatest lead mines in Europe, and the lead-oxide extracted there was used throughout Transylvania for glazing. In order to improve its quality the lead-oxide was mixed with sand, whereas the coloured glazes were added copper-oxide, manganese-oxide, antimony-oxide or, in the case of yellow, thin clay-pulp.

The potters of Nagybánya chiefly prepared cooking pans. After the appearance of iron-plate cookers the hitherto predominantly potbellied vessels were prepared with a large bottom to make them fit the cooker's plate. All the other important forms were of course also known and made, such as the dish (generally with blue contours on a white base, filled with red, but also prepared with white patterns on a black base), the pot used for boiling milk, the vessels for carrying food, namely the szilke (with black-and-white ornaments) and the kanta, and the different types of jar. Two forms of the latter seem to have been made at Nagybánya: one with a round opening to carry and contain the local mineral water, and another with a narrow mouth for the households of the Great Plain. The main feature of the local jar was that its handle was molded as a tube, a method not known outside the region.

The vessels were mainly sold on the Great Plain, but the Greek Catholic villages along the Tisza (in the region called Avasság) and the regions south and east of Nagybánya were also frequented. The markets themselves had a strong influence on the shape and decoration of the vessels, for the potters of Nagybánya adapted their products to the requirements of their customers to a far greater extent than it has been supposed so far.

Önállóság és kapcsolatrendszer¹

A Tolna megyei Sárköz ház- és lakáskultúrájának néhány jellegzetes vonása²

A Tolna megyei Sárközről elmondható, hogy a magyar nyelvterület egyik legkutatottabb népcsoportja. A néprajz számára történt felfedezése szinte egyidős magával a diszciplínával, jóllehet már azt megelőzően is, a reformkor bontakozó népismeretistatistikai irodalmában figyelmet kapott a vidék néprajzi csoportja. (GARAY 1833, 23–26; BALÁZS KOVÁCS 1981, 44–45) Mi több, már az ezt megelőző időszakban is számon tartották a helybeliek az itt kialakult életmód környezetétől eltérő jellegzetességeit. Erre példaképpen a decsi jegyzőkönyv 1773. okt. 21-én történt tüzesetről szóló, a vármegyei bizottság által lefolytatott helyszíni szemléről készült beszámolóját idézzük. A sok ember halálát, és a község házai többségének pusztulását okozó esemény után a bizottsági jelentés fontosnak tartotta megemlíteni, hogy: „...azoknak az embereknek, akiket tegnap még gazdagnak tartottak és asszonyaiknak – akik állandóan, még hétköznapokon is díszes ruhában sétáltak, mintha ünneplnének – mindenük elmúlt a füstben.” (HAJDÚ 1985, 236–237)

Mindenesetre az etnográfiai alapvetések idején, a századfordulón megtörtént a csoport szorosán együvé tartozó falvainak ismételt számbavétele, ezen túlmenően pedig az azonosnak tartott kulturális jegyek alapján egy-egy távolabbi falukapcsolat felderítése is. Erről számolhatott be Kovách Aladár a Tolnavármegye c. lap hasábjain, Bátky Zsigmonddal közösen tett gyűjtőútja kapcsán: „...Sárköz Váraljával és tán még Mázával együtt teljesen különálló terület.” Megállapították továbbá, hogy a sárközihez e falvak népviselete áll a legközelebb, és népszokásaiban is az ott tapasztalható minták szolgáltak példaként. (SZILÁGYI 1984, 280–284) Érdemes megjegyezni a néhány nap alatt lebonyolított, jelentős nagyságú területet – a Völgység és a Tamási járás falvait – átfogó, tájékozódó jellegű gyűjtőút technikai körülményeit. Mindenekelőtt a települések gyors megközelítésének lehetőségét, amelyet a múlt század utolsó negyedétől fokozatosan kiépülő vasútvonal biztosított a Bátaszék–Bonyhád–Tamási–Szekszárd vasúti csomópontok mentén. (ERDŐSI 1983, 275–360)

1. Az itt közölt szöveg változata a Magyar Néprajzi Társaság 1995. május 22–24-én Kecskeméten tartott „A népi kultúra táji tagoltsága a Kárpát-medencében” c. vándorgyűlésén elhangzott előadásnak. A téma része a T 22348 számon nyilvántartott, OTKA-támogatással folyó „Építkezés és házberendezés a Tolna megyei Sárközben” című kutatásnak (szerves folytatása Györgyi Erzsébet témavezetésével az OTKA T 6664 számon támogatott programnak „A Sárköz régi lakáskultúrájának felmérése” címmel).
2. Egyetértve a népcsoport megjelölésére vonatkozó terminológiai kérdésben (vö. BÁRTH 1998, 211–248) magában a szövegben – az egyszerűség érdekében – mégis a ’Sárköz’ megjelölést használjuk a vizsgált csoport megnevezésére.

A későbbi kutatások tovább árnyalták a Sárköz népi műveltségéről kialakult képet, egyfelől monografikus igénnyel feldolgozva a csoport hagyományos műveltségét (KATONA 1962), másfelől pedig az anyagi kultúra egy-egy területét elemezve, a népviselet (FÉL 1991, 9–44), a kerámia (ISTVÁN 1964) és a bútorművéség (K. CSILLÉRY KLÁRA sárközi bútorra vonatkozó szócikkei a Néprajzi Lexikonban), valamint a népművészet bizonyos ágaiban. (ANDRÁSFALVY 1967) E munkák megteremtették a Sárköz kulturális értelemben vett szűkebb és tágabb határainak megvonásához szükséges alapokat. Házassági-rokoni kötődéseik számbavételével körvonalazták a csoport kapcsolatát a távolabbi református falvakkal, valamint sikerült meghatározni a kultúrájukat kívülről ért hatások bizonyos köreit is. (ANDRÁSFALVY 1980, 50; FÉL 1943, 67–75)

A Sárköznek mint kistájnak és néprajzi csoportnak perspektívát adott térben és időben a Duna mente Tolna és Baranya megyei szakaszának történeti szempontú vizsgálata. (ANDRÁSFALVY 1975)

A Sárköz népi kultúrája nemcsak a szakirányultságú érdeklődőkre hatott, hanem a közeli (vár)megegyezéshely, Szekszárd értelmiségi köreinek hatására, kézműiparának a kereskedelem csatornáin keresztül eljutó termékeivel a szélesebb köztudatra is. (FLÓRIÁN 1990, 194–256) Az érdeklődés folytonosságához, a csoport kultúrájában kétségkívül meglévő, figyelmet felkeltő jellemvonásokon túl, nagymértékben hozzájárulhatott az a körülmény is, hogy a néprajzi csoport műveltségéből az arra érdemesnek talált részletek bekerültek a Malonyay Dezső irányította, magyar népművészetet bemutató vállalkozás dunántúli kötetébe. (MALONYAY IV. 1912)

*

A mintegy évszázadnyi idő alatt a múzeumokban és egyéb gyűjteményekben felhalmozódott, jobbára feldolgozatlan, jelentős tárgyi emlék – itt elsősorban a bútorokra gondolunk –, másrészt annak a ténynek a felismerése, hogy ezekből napjainkig sokat őriznek a helyszínen, a családi otthonokban és a szőlőhegyi tanyákon (GYÖRGYI 1990₁ 21–24; 1990₂ 157–164), inspirált bennünket arra, hogy a Sárköz házberendezési gyakorlatát és a vele szorosan összefüggő építkezés témakörét kutatási programunkba felvegyük.

Terepmunkánk során azok a jelenségek ragadták meg figyelmünket, amelyek az eddigi kutatások körén kívül maradtak. A korábbi vizsgálatok – elsősorban a népi építkezés vonatkozásában – még éppen fellelhető, régies technikákra, eltűnőben levő tárgyi részletekre irányultak elsősorban. (KOVÁCH 1912, 207–239; ANDRÁSFALVY 1964, 147–168) Kevésbé tartották fontosnak az ezen kívül eső jelenségeket, mint a kultúra polgáriának nevezett elemeit, amelyekre csupán az utalások szintjén történt említés. Nem számítva ide a Táj- és Népkutató Intézet munkacsoportjának kutatását, amely a népcsoport egyetlen falujának, Sárpilisnek jelenkori életét kísérte figyelemmel. Ez a munkacsoport vizsgált először széleskörűen – jóllehet előre meghatározott céllal, a szociológiai viszonyokra helyezve a hangsúlyt – egy sárközi települést. Az eredmények publikus összegzése azonban csak néhány témakörben történt meg. (MÁDY 1942)³

3. A Néprajzi Múzeum Adattárának kéziratgyűjteményében található a munkacsoport feljegyzései, amelyek jól bizonyítják a kutatói szándékot, modern látásmóddal a helyi életmód, mentalitás minél teljesebb körű megragadására (EA 7766; EA 7768 leltári számokon).

A Sárközben a polgárosodás folyamata sajátos módon alakult. Nem annyira a korábbi életmód, kultúra szerves folytatásaként történt, hanem inkább külsőségekben tudott csupán megnyilvánulni egyfajta mentalitásból eredően, a hirtelen elért anyagi tehetőséggel élés képességének bizonyításaként. A mára múlttá vált korszakot a maga idején nemcsak elemeiben, de teljességében, életszerűen tapasztalhatta Móricz Zsigmond országos riportkörútja során itt is megfordulva: az „...*Alföldi falvak álmélgodva néznék, micsoda házakból áll ez a község. A magyar parasztság legmagasabb szintű arisztokráciáját nevelte ki a Sárköz. ... A gazdasszony, aki viselőben jön be az udvarról. ... Tudatában van gazdagságának, s annak, hogy arra az egész világ csak csudálattal néz fel. A ház úgy van építve, hogy a szobák előtt, hosszában, olyan folyosó van, mint egy iskola folyosója. Több ajtó nyílik az udvarra, a beüvegezett oszlopok között. Ahogy a szobába betessékel, az ember elámul: négy szoba megrakva drága bútorokkal. Három generáció úri-bútorstílusa. Míg az övék gótikus ebédlőszekrény, a legfiatalabb menyecske, aki elvált s hazahordta a holmiját, már a ragyogó sima jávorfa politúrját szerette meg. ... Nem rokonszenves. Nincs harmónia az életük és a keret közt. Ezekhez a bútorokhoz az illik, hogy egy más, magasabb, szabadabb és kultúráltabb életmód folyjon közöttük. De itt a bútorok, a márványos mosdók csak üres díszül szolgálnak, soba azon senki nem mosdott. Tömérdek vásári porcelán, amit soha senki, semmire nem használ. Az összes szobán érezni, hogy csak mutogatásra való, senki nem él bennük. ...*” (MÓRICZ 1958, 419)

Valójában itt a magyar falu polgárosodásának, modernizációjának egy viszonylag korai, ellentmondásokkal teli, különleges esetét tapasztalhatjuk. E modernizáció tárgyokban kifejeződő jellemzőit azért fontos számbavenni, jellemezni, mert ezáltal számos, további összefüggés hívható elő. Mivel a Sárköz a megye leggazdagabb falucsoportjává fejlődött a múlt század utolsó negyedére, végére, lakosságának módjában állt a megye kisiparának élenjáró vívmányait környezetébe beépíteni. Ugyanakkor nemcsak a megyében elérhető lehetőségekkel, hanem más, közeli, főképpen bajai, a két háború közötti időszakban, majd pedig ezen is túlmenően, egyre inkább budapesti kapcsolatokkal kell számolni esetenként.

Jelentős az a körülmény is, hogy a csoporton belül is kialakultak bizonyos, a tárgyi környezetben megmutatkozó különbségek aszerint, hogy az egyes falvak kifelé milyen irányba gravitáltak, a környező nagyobb települések, mezővárosok, városok melyikéhez vonzódtak inkább. Míg Ócsény, a Sárköz legészakibb községe, Szekszárd erőteljes hatása alatt állt, addig a másik végpont, Alsónyék a szomszédos német nemzetiségű Bátaszék, illetve a Duna bal partján fekvő Baja kisiparának hatása alatt fejlődött inkább. Decs, a csoport legnépesebb, és egyben központi fekvésű községe bizonyos fokú önállóságra tett szert a kézművesipar vonatkozásában. Ugyanis a sárközi magyar falvakon belül egyedül itt működött bejegyzett ipartársulat (Sipter 1983, 267), amelynek céhes múltja is volt. (ÉRI-NAGY-NAGYBÁKAY 1975, 2. 194)

A fennmaradt decsi céh jegyzőkönyve⁴ az 1826–1884 közötti időszakra vonatkozóan tartalmaz adatokat. A több szakmát tömörítő vegyes céh – később vegyes ipar-

4. A céhkönyv a szekszárdi Wosinsky Mór megyei múzeumban található (leltározatlan tétel). Belső borítóján a következő szöveg olvasható: „Emlékezetül. Ezt a jegyzőkönyvet és céhszabályzatot, amely a decsi vegyes céh tulajdona volt, Naményi Ferenc néhai leszármazottainak, az én dédnagyapámnak, a céh egyko-

társulat – jelentőségéről a jegyzőkönyv tartalma alapján tájékozódhatunk. A szervezet adatolt, több mint fél évszázados működése alatt körülbelül 17-féle mesterségben dolgozó tagról van tudomásunk. Nem minden esetben tüntették fel ugyanis a név mellett a szakmát is. Ezek közül a kovácsok 16, a csizmadiák és szabók 8-8, a bognárok 6, az asztalosok pedig 4 mesteremberrel, míg a takácsok, német szűcsök, magyar szabók, német vargák, lakatosok, puskaművesek, molnárok, ácsok, kőművesek és borbélyok 1-1 mesterrel képviseltették magukat. Tehát ebben az időszakban a kézműiparnak azok az ágai fordultak elő nagyobb számban, pontosabban gyakrabban, amelyek a falu alapellátását szolgálták, mint például a kovácsok, akik nemcsak a céhes iparral rendelkező helyeken működtek, de minden faluban nélkülözhetetlen mesterembernek számítottak.

A céh tagjaira, mesterekre, segédekre, inasokra vonatkozó földrajzi utalások vonatkoztathatók a néprajzi csoport belső és külső kapcsolataira is. Vidéki, filiális mesterei voltak a céhnek a szűkebb néprajzi csoporton belül Ócsényből és (Sár)Pilisről. A tágabban értelmezett sárközi csoport tekintetében Érsekcsanádrol (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.) jegyezték be tagot. Tolna vármegye más településeit tekintve még Bátaszékről, Tolnárol, Faddról, (Duna)SztGyörgyről és Hőgyészről, míg a szomszédos Baranya megyéből Németbólyból való iparosok tartoztak a decsi szervezethez.

Számos esetben, ha nem decsi volt az illető mester, a születési helyét is feltüntették. Tolna vármegye szülőttei voltak: (Alsó)Nyék, Ócsény, Bátaszék, Szekszárd, Tolna, Fadd, (Duna)SztGyörgy, Paks, Kölesd, Györköny helységekből származók. Megyén kívüli helységekből voltak tagjai a céhnek: Mohács (Baranya vm.); Vác (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.); (Mező)Berény (Békés vm.); Versec (Temes vm.).

A mesterekhez hasonlóan az idegenből Decsre került segédek és inasok lakóhelyét is jelölték olykor. Így Tolna vármegyéből: Ócsény, Bátaszék, (Duna)Szekcső, Mór-ágy, Szekszárd; Baranya vármegyéből: (Zengő)Várkony; Fejér vármegyéből: Cece, Mór; Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéből: (Érsek)Csanád, Sükösd; Verőce vármegyéből: Velisac voltak a tagok kibocsátó, tényleges működési helyei.

Tehát a Sárköznek saját, itt képzett kézművesei által megvonható kapcsolatai megyéjén belül voltak a legerősebbek. Ezt követően további kapcsolat a Dunántúl távolabbi pontjaival mutatható ki, illetve egy-egy esetben a Duna mentével, a Délvidékkel és a Tiszántúl egy-egy helységével, utóbbiak esetében a tagok születési helyeként.

Témánk szempontjából valójában a céhkönyv asztalosiparra vonatkozó adatai érdekesek még. A terepmunka során talákoztunk a decsi Scherer-család készítményeivel, bútoraival. Az asztalos család két nemzedékére emlékeznek a faluban, Scherer Istvánra és két fiára. Működésük, stílusateremtő képességük a századfordulón és az azt követő egy-két évtizedben készült bútorokon, illetve épületasztalos-munkákon követhető nyomon. Bútoraik közül a megismert formák: sarokpadok, tükrösszekrények, tálalószekrények, teljes hálóegyüttesek a historizáló formaalakítás és díszítés alapján, a helyi ízlés elvárásainak hatása alatt képviselnek egyedülálló stílust.

ri atyamesterének emlékezetére eladtam a szekszárdi Balogh Ádám Múzeumnak, hogy a Tolna megyei népnek és a magyar hazának közkinccse legyen és az én dédnagyapám nevét az apámmal együtt megőrizze. Decs, 1966.07.12. Kozma Pál Decs. A jegyzőkönyv hiányos. Az elején még számozott lapjai a 6. oldallal kezdődnek.

A decsi céh adatai megerősítik a Scherer-család ma is élő leszármazottainak azt az ismeretét, hogy felmenőik esetében több nemzedékre visszavezethető asztalosdi-nasztiáról van szó. A céhkönyvbe elsőként bejegyzett Scherer nevű asztalos bizonyos „Sérer István asztalos mágiszter mint Czéhbeli Mester, remekes mágiszter”, 1851-ben jelentkezett a decsi céhbe. Őt követte „Serer Istvány asztalosmester”, aki decsi születésű volt, és „1877. közibénk állott”. Számításunk szerint ez utóbbi mester lehetett a decsiek által ma is még emlegetett id. Scherer István édesapja.

Így tehát a sárköziek számára készített bútorok vonatkozásában a csoporton kívüli asztalosközpontok Szekszárd, Váralja, Fadd, Baja, bizonyos bútordaraboknál pedig Komárom, illetve Harta mellett (vö. K. CSILLÉRY 1977, 132–133; ANDRÁS-FALVY 1967, 6–7) számolni kell a helyben előállított készítményekkel is. (1. KÉP)

A két háború közötti időszakban Ócsényben, a Sárköz nagyságrendben második helyen álló falujában is dolgoztak helyben lakó, többféle szakmát képviselő iparosok.

1. KÉP. Tükrös-üveges szekrény. 1908-ban férjhez ment leány kelengyebútorának egyik darabja. A decsi Scherer-műhely készítménye. Decs, 1996. Winter Erzsé felvétele

A decsi céhkönyv bejegyzései alátámasztják a 20. században tapasztaltakat, hiszen a néprajzi csoporton belül az őcsényi mesterek és segédek képviseltették magukat, a decsieken kívül, a legnagyobb számban, 9 esetben, ekkor még csupán a kovács szakmában.

*

A következőkben a Sárköz kézművesiparral rendelkező, saját csoporton kívüli kapcsolataiból Bátaszéket emeljük ki.

Ismertek azok a 19. sz. folyamán végbement ökológiai változások, amelyek során átalakult e vidék egész gazdasági szerkezete, s vele együtt korábbi életmódja is. A Tolna megyei Sárköz eredendően ártéri tája az állami vízszabályozási és ármentesítési munkálatok következtében megváltozott. A megrendszabályozott vízi világ, a Duna és mellékfolyóinak racionálisan kialakított medre, a kiszáritott ártér lehetővé tette a szántóföldi kultúra kiterjesztését az erdőségek, gyümölcsösök, kaszálók, legelők, állattartó szállások, mindenekelőtt pedig a vízjárta területek, mocsarak rovására. (DÓKA 1979, 229–245) A vizektől elhódított területtel az itt lakó parasztok gazdagodtak. Sokan jutottak a kedvező körülmények folytán jelentős, száz holdakban mérhető földterületekhez. (Vö. pl. MÓRICZ i. m. 418.) A korábban jellemző ártéri állattartó gazdálkodást felváltotta a gabonatermelés és az istállózó, tejelő marhatenyésztés. Az intenzív mezőgazdaságra való áttérés, majd a gabona konjunktúrájának köszönhető jó terményértékesítéssel elért hirtelen meggazdagodás maga után vonta a tárgyi környezet újfajta összetételét is.

A századfordulóra már csak a települések periferiáin hírmondónak maradt fenn egy-egy pusztulóban levő építmény, amely a régi ártéri világot idézte cölöpvázás sövényfalával. (CSALOGOVITS 1935, 1–10.) A múlt század második felétől kezdődően egyre-másra épültek a sárközi községek főutcáin, „Öreg” utcáin, de faluszerte is a több szobás gazdaházak oszlopsorral alátámasztott tornáccal, vakolatdíszes homlokzattal, kiterjedt gazdasági épületrészekkel. (Vö. ZENTAI–SABJÁN 1984, 175–202.) A századfordulón pedig megjelentek a városi képet idéző, utcafrontos, zárt kapubejáratú, 3–4 díszszobának berendezett helyiségű házak, előterükben üvegezett folyosóval. Ezek az épületek már nem csak helyben fellelt anyagokból, hanem távolabbi vidékekről ideszállított építőanyagokból szakmailag képzett ácsok, kőművesek, építőmesterek által készültek. A magasabb szintű építészeti megoldásokat, eljárásokat, a korszerű építőanyagokat a szomszédos községek német nemzetiségű iparosai, főképpen a tolnai ácsok és a bátaszéki kőművesek terjesztették el. A házak alapjait Mórágynon bányászott terméskőből (vö. DARÓCZY 1909, 1), a falazatot részben vályogtégglából, részben helyben égetett téglákból emelték. A nagygazdaházak kapubejáratát, sokszor udvarait is a téglagyárakból, Bonyhádról, Mázaszászvárról kikerült téglával rakták le. (2. KÉP) A tetőszerkezetek ácsolatát, a nagy tereket átívelő gerendákat Erdélyből hozatott vörösfenyőből készítették a jelentős mennyiségű gabona befogadására alkalmas padlások kialakításához.

A Sárközzel foglalkozó szakirodalomban több esetben is találunk utalást arra, hogy ezeket az épületeket bátaszéki kőművesek emelték. (MALONYAY 1912, 73; CSALOGOVITS 1935, 10; ANDRÁSFALVY 1964, 155; FÉJA 1963, 281) Valóban a legnagyobb hatást ebben az időben ők gyakorolták a vidék építészetére. Annál is

2. KÉP. *Udvart burkoló „BONYHÁDI TAKARÉK” feliratú téglá. Ócsény, 1999. Winter Erzsi felvétele*

inkább tere nyílt működésüknek, mert a népcsoporton belül jegyzett kőművesmester – a decsi céhkönyv szerint – csupán egyetlen személy volt. 1884-ből Vida István, aki faddi születésű, Decsen lakó mester volt.

A bátaszékiek kőművesiparának viszont az újkori német betelepítések (GÖBELT I. 1991, 202–209) időszakáig visszavezethető múltja volt. Bátaszék mezőváros az alapítványként működő osztrák kollégium, a bécsi Tereziánium fenntartását szolgáló egyházi javadalmak központja volt, a másik három, Ausztriában levő birtok mellett. Az uradalom Bátától Decsig terjedt, amelyhez később Ócsényt is hozzácsatolták. (ANDRÁSFALVY 1975, 107) Bátaszék a 18. század második felétől magyar, kisebb számban rác lakossága mellé a németek betelepülésével háromnemzetiségűvé vált, ahol a hangsúlyosabb népelem a németiség lett. (ANDRÁSFALVY 1975, 125; MAYER 1999, 6–15) A mezőváros kézművesiparának magvát ők alkották. Már a betelepülések idején, 1753-ban az ipart űzők között 2 kőműves segédet és 3 asztalost tartottak számon. Az 1828-as országos összeírásban pedig 158, iparban dolgozó személyt vettek fel, közülük 54 főfoglalkozásként üzte szakmáját. Az építőiparban 2–2 kőműves és ácsmester működött 9, illetve 7 segéddel, valamint 7 asztalos. A kőművesek és ácsok 1844-ben alakították meg közös céhszervezetüket, latin nyelvű kiváltáslevelüket Linzben adták ki. (PFEIL 1991, 226)

Bátaszék lakossága a múlt század első negyedétől a századfordulóra mintegy megduplázódott. (DÓKA 1979, 238) A megszorított népesség egy része a kisiparban kereste megélhetésének lehetőségét – a múlt század utolsó negyedében tapasztalható

3. KÉP. Téglaburkolatú nagygazdaház. Bátaszéki kőműves előmunkás építette 1907-ben. Decs, 1999.
Winter Erzsi felvétele

tó országos méreteket öltő építkezési konjunktúra lehetőségét kihasználva –, az építőiparban.

Az 1900-ban felvett statisztikában 332 kőművest és 68 ácsot tüntettek fel, akiknek száma 1910-ig még tovább nőtt. Az építőiparra specializálódott, létszámában jelentősnek tartható foglalkozási réteg – szakképzettségük és működésük hatáskörét tekintve – leginkább a segédek, vagy még az ennél is alacsonyabb képzettségűek szintjét jelentette. A magasabb képzettséggel rendelkező kőművesek, ácsok, még inkább építőmesterek elenyésző számot alkottak ebben a tömegben. (SIPTER 1983, 238–241) A bizonyítvánnyal nem igazolható tudás azonban nem feltétlenül jelentette a bátaszéki építőipari munkások szakismeretének alacsony szintjét, hiszen esetükben a nemzedékről-nemzedékre hagyományozott, nagy gyakorlati ismerettel bíró szakemberekről van szó. (Vö. FEJÁ 1963, 291)

A Sárköz polgári igény szerint megépített házai magukon viselik mindazokat az építészeti megoldásokat, amelyek a céhes múlttal is rendelkező bátaszéki német – főként a kőműves szakmában működő – iparosok közvetítésével ide eljuthattak. A korszerű építészeti ismeretek elsajátításának egyik lehetősége volt a nagy millenniumi építkezéseken való részvétel, ahol a bátaszéki kőművesek is dolgoztak. (MAYER II. 1991, 242) Így a bátaszéki kőművesek által közvetítve a Sárközben is megjelentek – elsősorban a nagygazdák házain – a legkorszerűbb építőanyagok, így a homlokzatburkoló, időtálló, keményre égetett téglák is, amelyek időlegesen háttérbe szorítottak

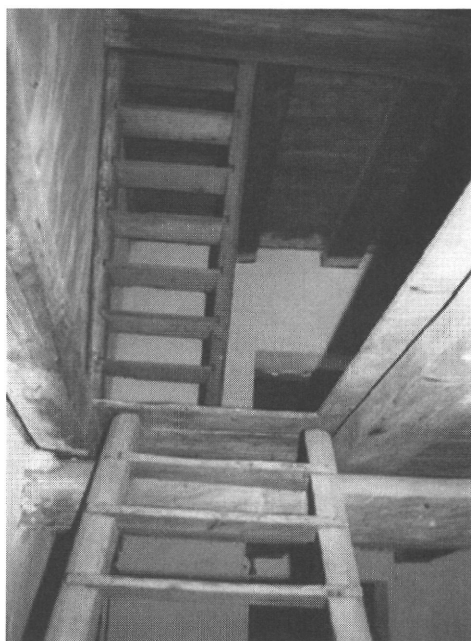
ták a vakolatbevonatot. A *színtéglás* vagy másképpen *szappantéglás* házak divatjának első hulláma századunk tízes éveiben kb. a világháború kitöréséig tartott. (3. KÉP)

Külön figyelmet érdemel a Sárközbe a városi környezetből szinte közvetlenül át-emelt új típusú lakóház helyi viszonyokhoz történő megfeleltetésének kérdésköre. Ilyen az egymásba nyíló 2-3 szoba-helyiség egyhangú rendeltetése az ismétlődő tisztaszobák sorával. A sárköziek életmódja nem igazodott épített környezetükhöz, nem tudták kitölteni a rendelkezésre álló lakóteret, nem alakult ki eltérő funkciók szerinti használatba vételük. Jóllehet a polgári életvitel kialakulatlansága, a meglévő tárgyi javakat használni tudó képesség hiánya jellemezte a Tolna megyei középbirtokosságot is még egy emberöltővel korábban. „A 6-7 szobás *kuriák* termeinek berendezése önmagát ismétlő, funkcionális megosztásnak az ebédlő kivételével nincs nyoma. Az egyes helyiségek egyszerre voltak lakó- és hálótermek, itt volt a mosdóállvány, a lavór, az almárium, az ágy, székek, asztal, kártyaasztal, imazsámoly, kinek-kinek hajlama szerint. Ez az elrendezés – a fogadóterem hiánya – nem lehetett egy nagyszabású, fényűző társasélet színtere, legfeljebb közvetlen, rokoni, baráti érintkezésé.” (GLÓSZ, 1991, 121.)

A gazdasági épületrészek egyik eleme viszont az itt megmutatkozó sajátos igények figyelembevételével készült. A padlás szintje alatt meghúzódó két, egymást követő magasságban kialakított sülyesztett magtár a nagymérvű szemtermelés tárolásának gondját oldotta meg. (4. KÉP).

A házak berendezése a külső, építészeti képpel igyekezett lépést tartani. A polgári módra megépített házakba már nem illettek a virágozással festett bútorok. A ládáknban, sublótokban el sem tudták helyezni a felszaporodott szőtteket, a vászonnemű nemzedékről-nemzedékre öröklődött, egyre növekvő mennyiségű darabjait. Ekkor, a múlt század végén jöttek divatba a két- és háromajtós *tükrös-üveges szekrények*, az *almáriumok*. Számos változatuk ismert. (5. KÉP)

Ebben az időszakban Alsónyéken egy 10-15 holdas, helyi viszonyok között szégyebbnnek számító gazda a vászonnemű mellett sublótot, fölvetett ágyat, tükrös szekrényt és egy díványt adott hozományba leányának. Ugyanitt egy módosabb gazda már az újabb divatúnak számító, teljes hálóegyüttest, flóderozott, matricával és aranyfestékekkel díszített felületű bútordarabokat csináltatott férjhez menni készülő leányának. (6. KÉP) Mindezeket a bútorféleségeket, típusokat Bátaszéken is készítették.

4. KÉP. 1890 körül épült gazdaház kétszintes, „alsó-felső hombárja”, gabonátárolója, felette külön padlásszinttel. Alsónyék, 1994. Szerző felvétel

Alsónyéknek Bátaszék volt az elsőrendű bútorkészítő központja közelségénél és kézművesipari központként működő szerepénél fogva. Itt az asztalosmesterség, mint ahogyan már utaltunk rá, a németek betelepülésétől kezdődően századunk közepéig, folyamatosan kimutatható. Bátaszéknek a Sárközre, különösen Alsónyékre gyakorolt erős hatása a századforduló után csökkent. Bútorművészége megrekedt a kisipar, a kisműhelyek szintjén, és a továbbiakban nem tudott lépést tartani a sárköziek legmódosabb rétegének igényeivel. Ez a réteg egyrészt Baján, a Pollák József Bútorgyárban (vö. Felső-Bácska, 1929. április 25. 3; MIHÁLOVICS 1992, 20) vásárolt a kor polgári igényeinek megfelelő termékeinek széles választékából a gyár készítményeit árusító szaküzletben. (7. KÉP) Másfelől az 1920-as években már elég széles körben elterjedt, mondhatni divattá vált a budapesti nagyvásárok árubemutatóin megjelenő bútorkínálatból, egyáltalán fővárosi kereskedésekből vásárolni. (8. KÉP)

Míg a Sárközben a költséges, divatnak hódoló magatartás volt a mértékadó, addig a szomszédos Bátaszéken a német parasztok más értékek szerint éltek. Itt a parasztok módos rétegéhez tartozó gazda az 1920-as években fia nősülésekor csak régi, innen-onnan megmaradt bútort adott. A menyasszony hozománya is hasonlóképpen állt össze. A fiatal pár, amint tehetett, a szülőktől különváltan gazdálkodott. Egy régi tanyát vettek meg a községhez tartozó Dolina-pusztán. Néhány év múlva felújították és kibővítették a tanya épületét, majd ekkor a szülőktől megörökölt bútorokat is átalakították helybeli asztalossal. Mindvégig ez szolgált a házaspár első szobájának berendezéséül. (9. KÉP)

E két szomszédos, de eltérő magatartásformák szerint élő közösség, a takarékos, életüket ésszerűen megszervező, a gazdálkodás tevékenységét, a hasznosság szem-

pontjait előtérbe helyező bátaszékiek, és az esztétikai igényeikre, a külsőségekre és a divatra sokat adó sárköziek életvitelének az egyik következménye lett a bátaszéki németek erőteljes térfoglalása a nyéki határban. (FÉJA 1963, 248; 252; vö. ANDRÁSFALVY 1973, 105–110)

5. KÉP. Tükrös szekrények – fabe-
rakással díszes, illetve lakkefestésű.
1890-ben épült nagygazdabázis be-
rendezésének egykorú darabjai.
Decs, 1996. Winter Erzsébet felvétele

6. KÉP. 1909-ben férjhez ment leány kelengyebútorának „tornyos nyoszolyája”, felvetett ágya. Szerző felvétele.

7. KÉP. Ebédlő berendezésének kombinált szekrényje. Elsőgazda vásárolta 10 éves korban levő leányának 1930-ban Baján, a Pollák-féle bútorkereskedésben. Szerző felvétele.

8. KÉP. Hálóegyüttes részlete vetett ágygal, éjjeli- és fésülködőszekrénnel. Budapesten szerezték be 1920-ban férjhez ment leány számára. Winter Erzsi felvétele.

9. KÉP. Hálóegyüttes része páros elemű bútorokkal, amelyeket régi darabokból korszerűsített helyi asztalos 1936-ban. Bátaszék, 1994. Szerző felvétele

Irodalom

ANDRÁSFALVY Bertalan

- 1964 Népi építkezés a sárközi szőlőhegyekben. Janus Pannonius Múzeum évkönyve. Pécs. 147–168.
 1967 A Sárköz népművészete. Szekszárd.
 1973 Ellentétes értékrendek összeütközése és a polgárosulás. Tiszatáj, 8. 105–110.
 1975 Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. Tanulmányok Tolna megye történetéből VII. Szekszárd.
 1980 Néprajzi csoport, kistáj, régió. Népi Kultúra – Népi Társadalom, XI – XII. 39–58.

BALÁZS KOVÁCS Sándor

- 1981 A Sárköz kutatás kezdete. Dunatáj, IV. 3. 44–55.

BÁRTH János

- 1998 A Kalocsai Sárköz fogalma. CUMANIA 15. Kecskemét. 1998. 211–248.

CSALOGOVITS József

- 1935 Népi építkezés a Tolna megyei Sárközben. Néprajzi Értesítő, XXVII. 1–10.

K. CSILLÉRY Klára

- 1977 Dunántúli bútorok. Népművészeti Akadémia II. Szerk. Varga Mariann. Budapest. 121–141.
 1981 Néprajzi Lexikon 4. 405. (sárközi bútorra vonatkozó címszó).

DARÓCZY ALADÁR

- 1909 Tolna vármegye gazdasági leírása. Budapest.

DÓKA Klára

- 1979 Folyószabályozás Tolna megyében a XIX. században. Tanulmányok Tolna megye történetéből. IX. Szerk. K. Balog János. Szekszárd, 229–245.

ERDŐSI Ferenc

- 1983 Adatok Tolna megye tömegközlekedési hálózatának kialakulásáról. Tanulmányok Tolna megye történetéből X. Szerk. K. Balog János. Szekszárd, 275–360.

ÉRI István – NAGY Lajos – NAGYBÁKAY Péter

- 1975 A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagainak katasztere 2. Budapest.

FELSŐ-BÁCSKA

Jánoshalmán kiadott újság

FÉJA Géza

- 1963 Sarjadás. Sárközi élmények és utazások. Budapest.

FÉL Edit

- 1943 Délsláv kölcsönhatások a Sárköz népviseletében. Délvidéki Szemle, II. 67–75.
 1944 1991 Női ruházatkodás a Sárközben. Ethn., 102. 1–2. 9–44.

FLÓRIÁN Mária

- 1990 A „sárközi szöttes” története. Ethn., 101. 2. 194–256.

GARAY (János)

- 1833 Sárköz. Tudományos Gyűjtemény. Tizenhetedik esztendei folyamata. X. 23–26.

GLÓSZ József

- 1991 Tolna megye középbirtokos nemességének anyagi viszonyai a 19. század első felében. A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XVI. Szekszárd, 5–150.

GÖBELT, Johannes

- 1991 Die Urheimat der Badesecker Deutschen. Heimatbuch der grossgemeinde Bataaszék / Badeseck in Komitar Tolnau (Ungarn) I. Hrsg. Göbelt, Johannes. Pécs, 202–209.

GYÖRGYI Erzsébet

- 1990₁ Az egykori sárközi lakáskultúra a szőlőhegyi tanyákban. Néprajzi Hírek, 3–4. 21–24.
 1990₂ Die alte Wohnkultur in den Presshausen – Sárköz; Südungarn. Papers II. SIEF 4. Congress Bergen, June 19–23. Bergen. 157–164.

- HAJDÚ Lajos
1985 Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában. Budapest.
- HAJDU Zoltán
1983 Tolna megye központi szerepkörű településeinek vonzáskörzet- rendszere az 1920-as években. Tanulmányok Tolna megye történetéből X. Szerk. K. Balog János. Szekszárd. 362–371.
- ISTVÁN Erzsébet
1964 Sárközi népi cserépedények. Néprajzi Értesítő, XLVI. 91–137.
- KATONA Imre
1962 Sárköz. Budapest.
- KOVÁCH Aladár
1912 Kezdetleges épületek Tolna vármegyében. Néprajzi Értesítő, XIII. 207–239.
- MÁDY Zoltán (összeállította)
1942 Tanulmányok egy sárközi falu társadalmáról. Budapest.
- MALONYAY Dezső
1912 A magyar nép művészete IV. Budapest.
- MAYER Antal
1999 A bátaszéki népművészet a bevándorlástól a 20. századi kitelepítésig. Bátaszék.
- MAYER, Eva
1991 Bátaszéker Maurer in der ganzen Welt. Heimatbuch der grossgemeinde Bátaszék/Badaseck in Komitat Tolnau (Ungarn) II. Hsg. Göbelt, Johannes. Pécs. 241–242.
- MIHÁLOVICS Éva
1992 A bajai asztalosok. Kézirat. A bajai Türr István Múzeum Adattára: 1516. 92.
- MÓRICZ Zsigmond
1958 Almárium. Riportok 1930–1935. Budapest, 418–422.
- PFEIL, Jakab
1991 Gewerbe und Handel in Bátaszék. Heimatbuch der grossgemeinde Bátaszék/Badaseck in Komitat Tolnau (Ungarn) II. Hrg. Göbelt, Johannes. Pécs. 222–241.
- SIPTER Gézáné
1983 A háziipar és kisipar Tolna megyében 1920–1948. Tanulmányok Tolna megye történetéből X. Szerk. K. Balog János. Szekszárd, 223–273.
- SZILÁGYI Miklós
1984 Jankó János és Bátky Zsigmond gyűjtőútja Tolna megyében. Ethn., XCV. 272–288.
- ZENTAI Tünde
1994 Ócsény régi faluszervezete. Ócsény.
- ZENTAI Tünde – SABJÁN Tibor
1984 Az ócsényi ház bontása. Ház és Ember II. Szentendre. 175–201.

GYÖRGYI ERZSÉBET – SZOJKA EMESE

Independence and system of relationship – Some typical outlines of the Sárköz-house and its dwelling culture (county Tolna)

The present study examines the house and its furniture in the villages of the region called Sárköz (Tolna county), with a special attention to the work of joiners and bricklayers. One of the new results is a hitherto unknown document which proves that many of the furniture were made in the region itself, namely at Decs. According to the guild book of Decs the joiners all belonged to a family of German origin and worked continuously for the local population for many generations.

The emergence of modern “bourgeois” houses in the Sárköz was directly linked to the activity of mainly German bricklayers living in the neighbouring village of Báticasék. It was thanks to these craftsmen of a long corporate tradition that houses built with modern technologies, the main indicators of wealth, appeared in the region. Yet the mentality of the local population, giving undue attention to the outward signs of wealth, gradually undermined their economic position. This mentality favoured the Germans of Báticasék, whose more pragmatic attitude, axed on the accumulation of landed property, resulted in their gradual expansion at the expense of the Hungarian population.

Az 1889-es Országos Kisdednevelési Kiállítás és a Néprajzi Múzeum

A Nemzeti Múzeum 1872-ben alakult Néprajzi Osztályának, a későbbi Néprajzi Múzeumnak magyarországi anyaga a XIX-XX. század fordulójáig többnyire nem tervszerűen kidolgozott tudományos koncepció szerinti módszeres tárggyűjtéssel, hanem főként a nagy nemzetközi és országos kiállításokhoz kapcsolódóan gyarapodott. Ezek a lehetőségek azzal az előnnyel jártak, hogy egy-egy témakör tárgyakban történő megjelenítéséhez a múzeum túl tudott lépni a szűkös állami dotációból fakadóan kisszámú, s inkább alkalminak tekinthető vásárlásain. Ez volt a helyzet az 1873-as bécsi nemzetközi, részben az 1885-ös budapesti országos és az 1896-os millenniumi kiállítással kapcsolatban. A fenti sorba illeszkedett az 1889-es budapesti Országos Kisdednevelési Kiállítás is. A gyermeknevelési téma bemutatásának megvoltak az előzményei a nagy általános kiállításokon belül (1873, 1885). Az 1873-as bécsi világiállításán például külön helyet kapott a „kis gyermekek pavillonja”, ahol többek között a csecsemők hordását ábrázoló „néprajzi szoborműveket” szerepeltettek ((K.) 1873. 1042). Az 1889-es szakkiállítás azonban nemzetközi viszonylatban is egyedülállónak számított, mert előtte „a kisdedek összes szellemi és anyagi szükségletére egyetlen kiállítás sem terjeszkedett ki” (A kisdednevelési kiállítás. 1889. 502).

A Kisdednevelési Kiállítás megrendezésének eszméje a Mária-Dorothea Egyesülettől származott, amelyet a pedagógusnők és családjuk gyámolítására, valamint a gyermek- és különösen a nőnevelés ügyének fölkarolására 1885-ben alapítottak Zirzen Janka, Péterfy Sándor, Rómer Flóris és mások. Az egyesület a nevét az ifjú Mária Dorothea/Dorottya főhercegnőnek köszönhette, aki a védnökséget vállalta és anyagi támogatást is nyújtott. Említésre méltó, hogy a főhercegnő szülei a társadalmi életben is érdemeket szerzett József főherceg és a gyermekeit magyar szellemben nevelő Klotild főhercegnő voltak (Évkönyv 1889. 3, HABSBERG LEXIKON 1990. 190-191, 231, 299). Az 1889-es tárlatnak a korabeli tudósítók szavaival élve az volt a célja, hogy „a magyar nagy közönség és különösen az anyák előtt az okszerű kisdedápolás és kisdednevelés módját és eszközeit minél ismertebbé tegye” (GYÖRGY 1889a. 113). Ez a feladat „Különösen mélyen érzett szükség volt nálunk magyaroknál..., mert hiszen szomorú tény, hogy hazánkban a kisdedek nagyobbrésze (*sic!*) ötödik életévének betöltése előtt elhal s másrészt nemcsak anyagi és szellemi jólétünket zsidbasztja, de politikai reményeinket, sőt nemzetlétünket is veszélyezteti az a megdöbbentő tudat, hogy mi magyarokul (*sic!*) kevesen, nagyon kevesen vagyunk” (GELLÉRI 1889. 3). A rendezőség ezért a gyermekhalandóság szempontjából legjobban érintett csecsemő-, kisded- és a tanköteles kort még be nem töltött kisgyermek korosztály gondjaival, életkilátásainak javításával kívánt foglalkozni úgy, hogy a közönséget

„szemléltetve és mulatva oktatással” nyerje meg ügyének. A Mária-Dorothea Egyesület közhasznú céljait támogató gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter az akkori Kerepesi úti volt „Beleznay kertben”, az Országos Technológiai Múzeum helyiségeit díjtalanul engedte át a kiállításnak. A rendezvény jelentőségét mutatja, hogy több jeles személyiség buzgólkodása mellett Klotild főhercegnő vállalta a védnöki szerepet.

Az 1889. augusztus 8. és október 15. között látogatható seregszemle tulajdonképpen átmenetet képezett a kiállítás és a vásár között, hiszen az 1885-ös országos kiállításához hasonlóan a bemutatott tárgyak jórészt különböző gyárak, iparosok és intézetek állították ki s a gyártókat bemutatkozási és eladási, a közönséget pedig vásárlási lehetőséggel csábították. A sajtóban is nagy visszhangot kapott tárlat méreteit jelzi, hogy 142 kiállító több mint 10 000 tárggyal képviseltette magát.

Amint a kiállítás alkalmából kiadott katalógus (GELLÉRI 1889) megörökítette, a Mária Dorothea Egyesület szakbizottságai által értékelt és díjazott kollekciókat öt tematikus egységbe csoportosítva állították ki.

Az *első csoportban* az egészséges „kisdedek ápolására, ruházására és fejlesztésére” szolgáló termékek, így gyermekélelmiszerek, -tápszerek, -ruházatok, -játékszerek és -bútorok kaptak helyet. Ebben az egységben állított ki például a Dreher cég, amely azzal reklámozta termékét, a kifejezetten gyermekek számára palackozott tejet, hogy a főváros és környéke majorságainak nem mindig jó minőségű tejtermékeivel szemben nála, a vaáli uradalomban „A tehénállomány télen nyáron egyaránt csakis természetes, egészséges és tápdús takarmányneműekkel – minden moslék kizárásával – tápláltatik.” A Thonet testvérek hajlított fabútorgyára többek között gyermek hintaszékeket és asztalpadokat, Hüttl Tivadar budapesti porcelángyáros gyermekeknek tervezett edényeket mutatott be. A Maugsch-féle bártfai „első magyar papirmaché-gyermekjátékkészítő” műhely pedig kiállított „Gyermekjátékárúkat papirmachéból és fából u. m.: ...portás, csikós, drótos tót, mikulás stb. – *Huszárok és csikósok* lovon... – *Söröskocsik és szénásszekerek*, hozzávaló lovakkal és kocsisokkal... – *Szamárfogatok és lisztesszekerek*, mozgó szamárfejjel... – *Mosókészletek, parasztbútorok, mángorlók babákkal.*” (Említésre méltó, hogy az utóbbi cég készítette el az 1885-ös és az 1896-os kiállításra a népviseletekhez tartozó életnagyságú bábukat.)

A *második egység* témáját a kisdedek érdekében kifejtett társadalmi tevékenység bemutatása képezte. Itt kaptak teret a különféle gyermekintézmények – bölcsődék, óvodák, lelenc- és árvaházak – tervei és berendezései, valamint az „egészséges kisdedek értelmi neveléséhez” szükséges közösségi játékok, könyvek, és a gyermekek által készített alkotások. Az Országos Kisdedóvó-Egyesület az óvodai szemléltető és képességfejlesztő felszereléseken túl az „árvaház részéről... egy fiucska és leányka ruházatát”-t is szerepeltette.

A *harmadik egységet* a gyermekbetegségeknek szentelték. Itt az országos és a fővárosi statisztikai hivatal sokkoló táblázatai mellett a főképpen orvosi és gyógyszerészeti intézetek, cégek a megelőzést és gyógyítást szolgáló termékeiket vonultatták fel. A rendezők feladatuknak érezték „dacolni a régi hagyományos szokásokkal s bemutatni a régi és mostani közötti különbséget, az egyes vidékeken jelenleg uralkodó helyes vagy helytelen eljárásokat”. Ennek a törekvésnek megfelelően került be-

mutatásra az újszülöttek pólyázásának különféle módjai, a magyar „szülészeti kórodai” gyakorlat mellett tanulságos művelődéstörténeti összehasonlításul, a svájci, angol, porosz eljárás is. A magyar módszert tartották a legkorszerűbbnek és követésre méltónak, a viszonylag kemény, fejet támasztó, de lazán bekötött pólyavánkos, a vászon-, flanel- és a másutt nem használt gumipelenka célszerű kombinálása miatt (HAINISS 1889. 224). De a kiállított, ideálisnak tartott, stabil, nem ringatható és vízhatlan lepedővel felszerelt hazai kórházi kiságyról azonban megjegyezte a katalógus, hogy „jelenleg helyszűke miatt... nincsen alkalmazásban” (GELLÉRI 1889. 73). – Mindezekon kívül foglalkoztak a kisdedekre oly ártalmas különböző tejhamisítási módokkal, felsorakoztatták a gyermekek egészségére veszélyes élelmiszereket, például „mérges cukorkákat”, továbbá a mérgező festékeket és az ezekkel színezett gyermekjátékok egész garmadát. A *negyedik csoportban* könyveket állítottak ki a kisdednevelés témaköréből.

A tárlat megtekintésére az igazi vonzerőt az *ötödik*, „A kisdednevelés ethnographiája itthon és a külföldön” címet viselő egység jelentette (1. KÉP). Ötlete az egyesület egyik al-elnökétől, Hampel Józsefné Pulszky Polyxenától származott, „különösen ő volt az, ki az anthropológiával és ethnographiával foglalkozókat közös tanácskozássra hiva, föllekesítette ama szép gondolatával, hogy Magyarország minden vidékéről gyűjtsék ös-

1. KÉP. Az 1889-es Országos Kisdednevelési Kiállítás néprajzi csoportja (Vasárnapi Újság 1889. 529)

2. KÉP. Ötéves fiú öltözete, Verhovina,
volt Máramaros vármegye, ma Ukrajna
(ltsz. 2736-2738, 2741-2743)

3. KÉP. Szlovák kisleány öltözete, Besztercebánya,
volt Zólyom vármegye, ma Szlovákia
(ltsz. 4944-4946, 4950, 4951, 4954)

4. KÉP. Ötéves sokác leány öltözete,
Beremend, Baranya vármegye
(ltsz. 2699, 2703, 2705)

sze a kisdedek ápolását és öltöztetését feltüntető anyagot, hogy így együttesen láthassuk meg ezt az érdekes tárgyat, mielőtt a vasút és iskola egyes vidékek jellemző egyediségét eltörlelné” (A Kisdednevelési Kiállítás rendezői. 1889. 590). Pulszky Polyxena hagyományörző beállítottsága – széleskörű művelődéstörténeti érdeklődése mellett – azzal magyarázható, hogy családi kapcsolatai révén szorosan kötődött a múzeumi gyűjteményekhez, hiszen apja, Pulszky Ferenc a Nemzeti Múzeum akkori igazgatója, férje pedig a Régiségtár „őre” volt. A szerencsés és sikeres megvalósítás Xántus Jánosnak, a Néprajzi Osztály vezetőjének az érdeme, ugyanis a magyarországi néprajzi anyag kiállítási koncepciójának kidolgozása az ő nevéhez fűződött. „A bizottság arra kérte föl, hogy szász és sváb tárgyakat gyűjtsön; de ő többet tett” (Egyleti ügyek 1889. 118). Vállalta, „hogy a nemzeti muzeum ethnográfiai osztálya számára, mely magyar tárgyakban ugy is feltűnően szegény, tudományos terv szerint beszerzi az egyes vidékeken divatos tárgyakat, s azokat, még mielőtt a muzeum helyiségében helyeztetnének el, a kisdednevelési kiállításban közszemlére teszi” (A kisdednevelési kiállításból. 1889. 530). Xántus a kiállítás számára 19 magyarországi teljes öltözetet szerzett meg (és 18-at állított ki), mellyel a Néprajzi Osztálynak előkelő helyet vívott ki az *ethnographiai csoport* – részben külföldi anyagot is bemutató – 17 kiállítója sorában. Megnyitáskor a tárlat egészéről megállapították, hogy „a mult évben készült tervezetnek csaknem minden pontja megvalósított, sőt igen fontos kiegészítést is nyert az által, hogy főkép *Xántus* János muzeumi ör példája folytán igen számos és érdekes ethnographiai tárgy küldetvén be a kisdedek különféle öltözetéről, stb., a rendező-bizottságnak módjában állott külön ethnographiai csoportot létesíteni s mutatni be” (GELLÉRI 1889. 8-9).

A Xántus nevéhez fűződő néprajzi tárgyak – a törzskönyvi bejegyzés megfogalmazásával élve – „Xántus János utasításai szerint” kerültek a Múzeumba. Xántus, aki már az 1873-as bécsi világkiállítás előkészítésekor sok esetben másokat bízott meg a gyűjtéssel, a Kisdednevelési Kiállítás anyagát következetesen úgy állította össze, hogy a helybeli egyházi és világi értelmiségieknek adott útmutatásokat, velük gyűjtetett: Cserny Márk polgármesterrel (Vinga), Keszler Gusztávval és Ormay Sándorné Rudnyánszky Ételkával (Kisdisznód = Michelsberg), Ormós Zsigmond főispánnal (Vinga), Otrokocsy Lajos esperesplebánossal (Beremend), Pisó Kornél erdésszel és feleségével (Verhovina), dr. Szendrődy Szilárd szolgabíróval (Bonyhád). A teljes épségben máig megőrződött szanyi tárgyegyüttesek gyűjtőjének neve azonban nem került feljegyzésre. A kiállított anyag legjavát a gyermeköltözékek adták. Xántus az általa rendezett kisebb egységhez az öltözeteket földrajzi és nemzetiségi szempont szerint válogatta össze. Az 1873-as bécsi kiállítás során is alkalmazott alapelvei szerint nemzetiségi tekintetben nem a statisztikai hűségre törekedett, hanem arra, hogy érzékeltesse Magyarországnak Európában egyedülálló táji- és nemzetiségi sokszínűségét. Összeállításában ezért kerültek túlsúlyba a nemzetiségi viseletek: a szanyi (Sopron vármegyei) magyar együtteseken kívül bonyhádi (Tolna vármegyei) sváb, kisdisznódi (Szeben vármegyei, 8. KÉP és HÁTSÓ BORÍTÓ) szász, beremendi (Baranya vármegyei, 4. KÉP) sokác, vingai (Temes vármegyei) bolgár és verhovinai „oláh” (Máramaros vármegyei, 2. KÉP) öltözeteket állított ki (GELLÉRI 1889. 82). A verhovinaiként nyilvántartott és a múzeumban hiányosan megőrződött két leányaöltözet közül az egyik rutén lehet (EA NMI 2/889, MAKOVSKÝ – POLÁČEK 1925, SZUCHIEWICZ 1902). Gyűjtőjük,

5. KÉP. Négyéves magyar leány öltözete, Torockó, volt Torda-Aranyos vármegye, ma Románia (ltsz. 2933-2939)

6. KÉP. Ötéves magyar fiú öltözete, Szany, volt Sopron vármegye (ltsz. 2783-2785, 2791. Inge későbbi kiegészítés.)

Pisó Kornél ugyanis az erdészek címjegyzéke szerint akkoriban a besztercebányai főfelügyelőségen dolgozott, így valószínűleg további közvetítés útján talán nagyobb körzetből szerezte be tárgyait. Ez lehet a magyarázata annak, hogy lelőhelyükként nem egy konkrét települést, hanem a tág értelmű Verhovina hegyvidék Máramaros vármegyei részét jelölte meg, ahol a lakosság nagy része rutén volt.

A Xántus-féle gyűjtésekben nem képviselt területek és nemzetiségek anyagát a többi kiállító a seregszemlén szerencsésen egészítette ki. Különösen az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület (E. M. K. E.) segesvári óvodájának kiállítási együttese vonultatott fel gazdag sorozatokat. A magyar anyag is más kiállítók révén vált differenciáltabbá, hiszen a Xántus-féle, nyugat-magyarországi szanyi (6. KÉP) ruházatokon kívül ők mutatták be az erdélyi és a délvidéki, köztük a később nemzeti jelképpé váló kalotaszegi, valamint a torockói (5. KÉP), kolozsvári, a Küküllő-menti és a Bács-Bodrog vármegyei táji változatokat.

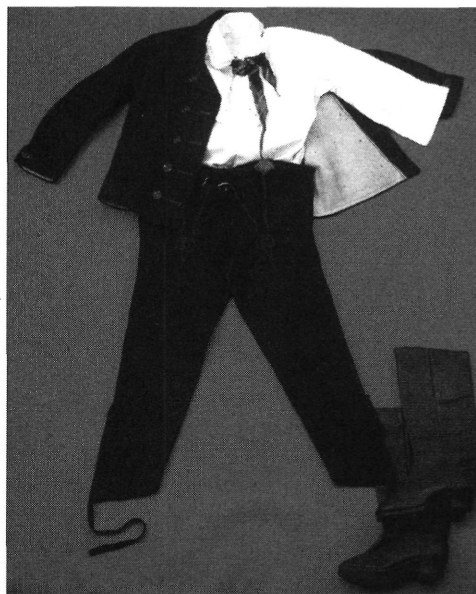
Xántus a kiállítás lebontása után, az országos kép kiegészítése céljából, az általa gyűjtött öltözeteken túl további tizenkettőt juttatott a Múzeumba. A legfőbb hiányosságnak számító „tót” öltözeteket Bende Imre besztercebányai püspök beszerzéseiből pótolta (A kisdednevelési kiállításból 1889. 531; 3. KÉP). Ódor Emília fővárosi állami felsőleányiskolai tanítónő ajándékából hét öltözetet, közöttük torockói és Bács-Bodrog vármegyei magyar, továbbá horvát és „hienc” lánykaruhával gazdagította a gyűjteményt. Különösen jelentős ezek közül a rödőnyi („rödöni”, Vas vármegyei, 7. KÉP) „hienc” ruházat, amely máig egyedül képviseli a Néprajzi Múzeumban ennek a német nyelvű néprajzi csoportnak hagyományos öltözködését.

A kiállítás „etnographiai” egységéről a sajtó így tájékoztatót: „Minden egyes tárgy természetű, azaz nem mondva csináltatott, hanem maguktól a jómódu parasztoktól szereztetett be, úgy, hogy a gyermekek életét itt egész hiven látjuk magunk előtt” (A kisdednevelési kiállításból. 1889. 530). Valójában azonban sok esetben nem használatból kiemelt, hanem közvetlenül a kiállítás előtt készített, de egyébként hiteles darabok kerültek a gyűjteménybe. Példaként említhetjük a verhovinai újszülött még nem mosott, merev és kemény vászonból kiharított testi ruhadarabjait, amilyenekbe a csecsemőket a gyakorlatban sohasem öltöztették. A négyéves szakadati „sváb” kisfiú ingét is frissen varrták, vadonatúj, mosatlan gyolcsból, és behímezték az aktuális 1889-es évszámot. Előfordult, hogy a kisgyermek viselet-együtteseiben az egyébként hagyományhű elemek méretben nem illettek össze, mint például a leltárakban hatévesnek feltüntetett kópházi horvát leányka fejkötője viszonylag kicsi a megadott életkorhoz, a felsőszoknya pedig aránylag nagy a két alsószoknyához képest. A besztercebányai „tót” kislány ruházatában a mellény kisebb méretre való, mint a szoknya. Ingét pedig valószínűleg sebtében varrták össze a bemutató alkalmára, hiszen az ujjja túl rövidre és szűkre sikerült. A kötény viszont kopottas, használt; tehát eredeti darab.

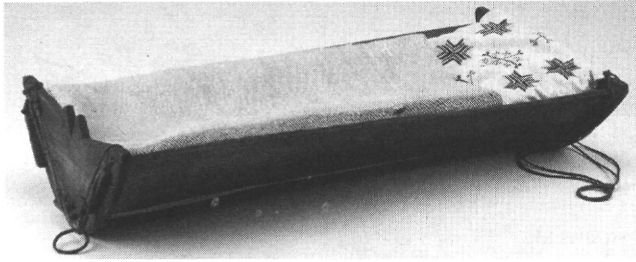
A kiállítók közül csak Xántus valósította meg következetesen azt a törekvést, hogy minden egyes földrajzi-nemzetiségi csoporton belül életkori és fiú-leány változatokban jelenjenek meg a viseletek. Így az egyes településekről egységesen teljes csecsemő-felszereléseket valamint ötéves fiúknak és leányoknak való ruházatokat szerzett be, a kiállítás adta kereknek megfelelően.

7. KÉP. Négyéves német, „hienc” leány öltözete, Rödöny, volt Vas vármegye, ma Ausztria (ltsz. 2886, 2887, 2889, 2890, 2892)

8. KÉP. Ötéves szász fiú öltözete, Kisdisznód, volt Szeben vármegye, ma Románia (ltsz. 2760, 2761, 2763, 2765, 2768)

9. KÉP. Felszerelt függeszthető teknőbölcső, Verhovina, volt Máramaros vármegye, ma Ukrajna (ltsz. 2723)

A csecsemőfekhelyek legegyszerűbb alkalmi megoldásán kívül, amelyet az E. M. K. E. által kiállított, állványra kötött vászonlepedőből álló „Oláh mezei bölcső” képviselt (– si. 1889. 666), Xántus felsorakoztatta a más-más kultúrtörténeti háttérrel rendelkező, teknő formájú-(9. KÉP) és különféle talpas-, valamint függő bölcsők táji változatait. Közülük néhány díszesebb példány kifejezetten a kiállítás céljára készülhetett, így a bonyhádi 1889-es évszámú-monogramos bölcső, valamint a Sopron vármegyei, amelynek feliratán az 1889-es évszámon kívül a készítő mester önmagát is megörökítette: „Dombó Imre Asztalos Szany” (10. KÉP). Xántus bemutatta a bölcsőbéli holmikát és a különféle pólyázási módokat, a legrégebbiektől a legújabbig. A vászrongyokból hasított leplekbe burkolt, kisingbe is bújtatott és vászon pólyakötővel szorosan körültekert verhovinai csecsemő mellett a pólyavánkosba lazábban bekötött, szanyi magyar bábun szemléltette azt az ideálisnak tartott pólyázást, ahol a gyermek karját már szabadon hagyták. Bár a tárlatot felvilágosító céllal rendezték, a kiállítás etnográfiai egységében a csecsemőkészletek szerves részeként mégis megjelentek a nyilván rontáselhárításra szolgáló görögkereszt alakú díszítmények a verhovinai bölcsőn, vánkoston és pólyakötőn, valamint a (piros) csuklópántlika a szanyi pólyáson. A múzeumi gyűjteményben a szanyi csecsemő ruhadarabjai között egy felnőtt női ing is található, amely valószínűleg hiedelmen alapuló szokás miatt került az együttesbe (vö. TEMESVÁRY 1889. 115).

10. KÉP. Felszerelt magyar talpas bölcső, Szany, volt Sopron vármegye (ltsz. 2777)

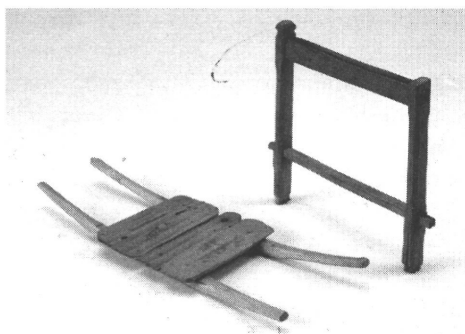
Karontúló és kisgyermek korban országszerte az volt jellemző, hogy a fiúk-lányok egységesen hosszú inget, illetve felsőrésszel egybevarrt szoknyát, „zubonyt” hordtak. Xántus nem állított ki ilyen típusú gyermekruhát, amely formájában, szabásában országosan hasonló volt és táji változatokat csupán díszítésében mutatott, mert valószínűleg nem tartotta olyan látványosnak, mint a következő korosztályra jellemző, a nemeket hangsúlyosabban megkülönböztető öltözeteket, a helyi felnőtt viseletek kicsinyített másait. A szűkszavú katalógus (GELLÉRI 1889) azt sejteti, hogy a többi kiállító is csak néhány figurát öltöztetett „zubony”-ba, inkább a férfi és női viseletet utánzó gyermekruhákat részesítette előnyben.

Az „ethnographiai csoport”-ban csak a legszebb ünnepi öltözetek kerültek bemutatásra, amelyek a táji jelleget legjobban érzékeltették, és az érdeklődést leginkább fölkelthették. Az utókor számára jelentős viselettörténeti forrásként szolgálnak a legfontosabb öltözeztípusok korabeli kiállított változatai: a gatyás (például a szanyi, 5. KÉP) és a nadrágos alsórészű (például a kisdisznödi, 8. KÉP) fiúöltözetek, valamint az ingvallas (például torockói, 6. KÉP) és az ujjasos felsőrészű (például a rődönyi, 7. KÉP), és szoknyarészüket tekintve pedig egy- vagy többretegű, azaz ingruhás (például a beremendi, 4. KÉP) vagy sokszoknyás (például a kapuvári) lánykaöltözetek. A néprajzi hitelesség és az élethű megformálás igényéből fakadóan kellő számú alsószoknyával és – néhány együttes esetében – variálható darabokkal (két-féle szoknya, kötény, mellény, lábbeli) is kiegészültek a ruházatok. A népviseletbe való belenevelődést érzékeltetik a kópházi kislány pruszlikjának aljára varrt, nőies formát adó farpárnácskák.

Xántus terve szerint gyűjteménye „az illető nemzetiség azon lakhelyeiről szereztetett be, mely központnak tekinthető, s hol a házi-ipar fődözi még legnagyobb részben az ethnographiai tárgyakat ... Ezen kis gyűjtemény ... meg fogja mutatni, mely nemzetiségek olvadnak be és minő mérvben, az ugynevezett polgárosodott és civilizált öltözék viselőik tömegébe, s melyek azok, melyek még ragaszkodnak az ő nemzeti és festői ruházataik fentartására (*sic!*). Meg fogja ... azt is mutatni, minő öltözetdarabok állítatnak ki még ma is a tartós szép és festői házi-ipar útján, s melyek azon öltözékcikkek, melyek már silány gyáripár segítségével pótoltnak olcsóságuk miatt” (A hazai kisdedek élete. 1889. 159). A viseletnek ilyen szempontú vizsgálata jól illeszkedett a kor tudományos szemléletébe, melyben a háziiparnak, mint iparművészeti formakincstárnak a tanulmányozása egybeforrt a néprajzi kutatással. A háziipar fogalmát Xántus most is, ugyanúgy, mint az 1873-as világkiállítás előkészítése során, viszonylag tágan értelmezte, hiszen beleértette a parasztság számára dolgozó kisiparokat, valamint a gyári anyagok házi és kisipari feldolgozását, a paraszttvárrónők munkáit is. Ebből az értelmezésből és az akkori paraszti viseletkultúra fejlettségéből adódott, hogy végeredményben nagyrészt gyári anyagú és bolti cífraságokkal díszített ruhadarabokat gyűjthetett.

A tárlaton az eredeti méretű viseleteken kívül megjelentek a kicsinyített „tájviseletbe öltöztetett” babák is, elindítva ezzel a viseletes babák jóval később kibontakozó divatját.

Ennek a kiállításnak köszönheti a Múzeum az első gyermekbútorait, a bölcsőkön kívül néhány helyi jellegű gyermekszéket és járókát; továbbá az első népi játékszereit,

11. KÉP. Magyar gyermekjátékok: trágyahordó saroglya és tiló. Devecser, Veszprém vármegye (ltsz. 2972/1-2)

mint például a devecseri magyar, házi készítésű játék saroglyát és tilót (11. KÉP), valamint a szász használóktól beküldött, de berchtesgadeni háziipari előállítású és vándorkereskedők által terjesztett fafigurákat, sípoló lovacskán ülő huszárokat (vö. FRITZSCH – BACHMANN 1977. Tafel 30, Spielzeug/Spiel und Spielereien 1987. 80). Az olyan, a kiállításon részt vevő hazai nagy játékkészítő műhelyekből, mint a nagyszebeni vagy a bártfai, Xántus ugyanúgy nem vásárolt tárgyat, mint az akkor annyira dicsért és kelendő játékszerket gyártó pjerg-szelaknai tanműhelyből sem.

A kiállításban elkülönített egységekben kaptak helyet a népi szövés és hímzés háziipari továbbéltetését szervező és pártoló két nagy személyiségnek, Bartóky Lászlónénak (Békés vármegye) és Gyarmathy Zsigmondnének/Zsigánénak (Kalotaszeg) részben gyűjtött, részben erre az alkalomra készített munkái.

Gyarmathy Zsigáné kalotaszegi anyagáról a rendezés közben így tudósítottak: „Ebben a szobában a teljes bútorzat varrottas szerekből és kalotaszegi használt butorokból fog állani. Lesznek benne bölcső, magasra vetett kis ágy, gyermekjáték-tárgyak, keresztlábu asztal, kisebb faragott ablakok”, vagyis az ablaknyílásokra kerülő jellegzetes farácsok (Egyleti ügyek 1889. 111). A megvalósult kiállításban a gyermekjátékokat, faragott gyermekbútorokat, cserépedényeket, valamint ágybeli- és lakásdíszítő textileket egyrészt a régi darabokat is felvonultató, tárgycsoportonként rendezett egységben, másrészt a – főhercegnő engedélyével róla elnevezett – „Mária Dorothea varrottas” szobában állították ki. Utóbbiban úri és népies gyermekszoba-berendezések kaptak helyet, a termékekből vásárlási lehetőséget biztosítva a látogatóknak. Ebből a kollekciónál a Néprajzi Múzeumnak sikerült egy díszesen megmunkált bölcst megvásárolnia.

Gyarmathyné megragadta ezt az alkalmat is, hogy a kiállításához kapcsolódó előadássorozat keretében népszerűsítse a kalotaszegi varrottast. A „Kalotaszegi gyermekek” című felolvasását, amelyet a nyári alföldi idénymunkából élő társadalomról készített, „kiváló rajz”-nak értékelték: „Két dolog van e festői rajzban mesterileg vázolja: ... a ragaszkodás ... szülőföldéhez ... azután pedig megható színekkel az az állapot, melyben a kenyérét kereső kalotaszegi anya kénytelen a gyermekét egész nyáron át elhagyni. E szomorú valóság csak akkor fog enyhülni, ha e vidéken a háziipar gyökeret ver” (Egyleti ügyek 1889. 159).

Igazi különlegességnek számítottak a kiállításon az akkori Magyarország határain kívüli népek gyermekéletét reprezentáló öltözetek és egyéb tárgyak.

A Monarchia területéről a horvátországi viseletek mellett egy hat éves boszniai mohamedán kislány öltönye kapott méltatást: „A bugyogó alakú szoknya a lábak közt lelóg s majdnem a földig ér, futásközben (*sic!*) a gyermek ezt felkapja, hogy ne akadályozza” (GELLÉRI 1889. 84).

Az egzotikumot részben Pápay Károly orvos friss, 1888-1889-es szibériai expedíciójának tárgyai és fényképfelvételei jelentették, amelyek a kiállítás után a Néprajzi Tár finnugor gyűjteményét gyarapították. Az általa gyűjtött 479 tétel közül (NMI 11/1889) 13 vogul, osztják, szamojéd és zürjén néprajzi tárgy, öltözk (12. KÉP), játékok és kultikus kellék (például köldökszínórtartó doboz) volt látható a kiállításon. Pápay körültekintő terepmunkájának eredményeképpen az obi-ugorok életkor, illetve alkalom szerint differenciált csecsemőfekhelyeit egymás mellett szemlélhették a látogatók. Az újszülöttek fekvőhelye mellett szerepelt a nagyobb csecsemők kétféle bölcsője (13-14. KÉP): „Nappali bölcső támlával. Ebben van a gyermek nappal ülő helyzetben. Ezt a házban vagy a sátorban felakasztják és az aljához erősített zsinagnél fogva himbálják. Benne hordja a gyermeket az anya, hátán, a szabadban. ... Éjjeli bölcső, melyben a kisdéd alszik. E bölcsők felszerelése a következő: Legalul nyirhéjlap, e felett apróra tördelt korhadtt fából egy réteg, melyet a tisztaság céljából időnként megújítanak. E felett van a puha rénszarvas szőr, ... ezen fekszik a csecsemő. A takaró különböző anyagból lehet, felette zsinagok, melyekkel a gyermeket egészen a bölcsőhöz erősítik. A nappali bölcső támlája és az éjjelinek a vánkosa szintén rénszarvas szőrrel van kitöltve.” (GELLÉRI 1889. 83)

Említésre méltók Hopp Ferenc kereskedő „földgömb körül tett utazásában szerzett” gyűjteményének keletázsiai darabjai, köztük játékok, gyermekcipők és „1 db. khinai gyermek összeszorított lábmintája” (GELLÉRI 1889. 84). A jelentős ázsiai

12. KÉP. Zürjén gyermek rénszarvas prémből készült téli ruhája. Északnyugat-Szibéria (ltsz. 3744)

13. KÉP. Obi ugor csecsemő nappali, ülő bölcsője. Északnyugat-Szibéria (ltsz. 3705)

14. KÉP. Obi ugor csecsemő éjjeli, fekvő bölcsője. Északnyugat-Szibéria (ltsz. 3706)

kollekció itt kiállított és további több száz néprajzi tárgya csak átmenetileg nyert elhelyezést a Néprajzi Tárban (EA NMI 79/1921, 52/923, HORVÁTH 1970. 5).

A kiállítás felépítésekor a rendezők fokozott látványosságra törekedtek, ezért részben a viseletes bábuk felmagasodó csoportozatával ejtették ámulatba a látogatókat, részben pedig életképszerű jeleneteket rendeztek be. Ilyen volt Bartóky Lászlóné enteriőrje, függőbölcsovel és mennyezetes ágygal, „melyben a békéscsabai asszony lesi mikor jönnek, hogy gyermekét keresztelőre vigyék” (–si, 1889. 663, 15. KÉP). A bábukat a XIX. századi nagy kiállítások gyakorlatához igazodva a helyi antropológiai típusnak megfelelően életszerűre formálták meg és festették ki a budai Paedagogium növendékei, szobrász és festő tanáraik felügyelete mellett. A „bábalakok” műtárgyszámba menő értékét mutatja, hogy a bontás után a múzeumnak juttatott rendkívüli állami dotációból az öltözetekhez Xántus megvásárolta a papírmásé babákat is. Sajnos a mostoha raktározási viszonyok miatt már a következő évben „töröltettek” a leltárkönyvből, és éppúgy elpusztultak, mint a millenniumi kiállítás bábuai, amelyek ma már forrásértékűnek számítanak.

A kortársak értékelése szerint „maga ez az ethnografiai gyűjtemény megérdemléné a különös kiállítást s ennek a megtekintése is elegendő, hogy a kiállítás látogatói szellemi élvezetet szerezzenek” (Kisdednevelési kiállítás, 1889. 502). A tárgymutató és a korabeli újságcikkek egyenetlen információi alapján csupán becsülhetjük, hogy összesen 60–70, javarészt bábura öltöztetett népviselet szerepelt a tárlaton, melyeknek csak kis hányada volt idősebb gyermek- vagy felnőtt öltözék. „Közel száz különféle nemzetiségű csecsemő és kisded van itt részint bölcsoékben, részint nemzeti ünnepi öltözetben felállítva, mindegyik egy-egy külön tanulmánytárgy” – olvashatjuk a kiállításról a számszerűség tekintetében kis túlzással fogalmazó egyik korabeli újságcikkben (A kisdednevelési kiállításból, 1889. 530). Csak sajnálható, hogy ebből a nagy kollekcióból a kiegészítő vásárlások és ajándékozások után is – az egyes darabokon kívül – csak 31 magyarországi öltözék került kutatásaink szerint a Textil- és Viseletgyűjteménybe. Az idők folyamán a múzeumi együttes több darabja elpusztult, különösen a csecsemőruhákban tett nagyobb kárt a gyűjteményt ért sok viszontagság. A kisgyermek öltözékekből főleg cipők, harisnyák és kalapok hiányoznak. Bár az elvesztett darabok rekonstruálhatók, mégis 1889 óta alig egy-két öltözet szerepelt néhány kiállításon.

A Kisdednevelési Kiállításon bemutatott és muzeumba került hazai és külföldi viseletek, bútorok és játékszerek közül a magyarországi gyermekruha-sorozat a legjelentősebb, amelyhez foghatóan nagy, egy időszak divatját tükröző, földrajzi és nemzetiségi szempontból országos képet nyújtó gyermeköltözet-készlettel azóta sem gazdagodott a Néprajzi Múzeum Textil- és Viseletgyűjteménye.

15. KÉP. Békéscsabai gyermekágyas jelenet a kiállításban (Magyar Salon 1889. XI. 622)

Függelék

Öltözetek, amelyek az Országos Kisdednevelési kiállításból a Néprajzi Múzeum Textil- és Viseletgyűjteményébe kerültek

Xántus János szervezésében:

- 1-3. csecsemő, fiú, leány: Szany (Sopron vármegye, magyar)
- 4-6. csecsemő, fiú, lány: Bonyhád (Tolna vármegye, német)
- 7-9. csecsemő, fiú, lány: Beremend (Baranya vármegye, horvát)
- 10-13. csecsemő, fiú, két leány: Verhovina (Máramaros vármegye, román/rutén)
- 14-16. csecsemő, fiú, leány: Kisdisznód (Szeben vármegye, szász)
- 17-19. csecsemő, fiú, leány: Vinga (Temes vármegye, bolgár)

Ódor Emília ajándékából:

- 20. leány: Rödöny (Vas vármegye, német)
- 21. leány: Kópháza (Sopron vármegye, horvát)
- 22. leány: Kapuvár (Sopron vármegye, magyar)
- 23-24. fiú, leány: Szakadát (Tolna vármegye, német)
- 25. leány Bezdán (Bács-Bodrog vármegye, magyar)
- 26. leány: Torockó (Torda-Aranyos vármegye, magyar)

Más gyűjtőktől:

- 27-28. csecsemő, fiú, lány: Besztercebánya (Zólyom vármegye, szlovák)
- 29-31. fiú, leány: Detta? (Temes vármegye, bolgár; a múzeumi nyilvántartásokkal ellentétben a származáshely nem Detta, hanem Denta lehet, vö. CZIRBUSZ 1882)

Irodalom

- A hazai kisdedek élete
1889 Kisdednevelés 159-160.
- A kisdednevelési kiállítás
1889 Vasárnapi Ujság 502.
- A kisdednevelési kiállítás. (A megnyitó ünnepély.)
1889 Fővárosi Lapok 1603-1604.
- A kisdednevelési kiállításból
1889 Vasárnapi Ujság 528-531.
- A kisdednevelési kiállítás berekesztése
1889 Vasárnapi Ujság 684.
- A kisdednevelési kiállítás megnyitása
1889 Vasárnapi Ujság 520.
- A kisdednevelési kiállítás rendezői
1889 Vasárnapi Ujság 589-590.
- Az országos kisdednevelési kiállítás
1889 Néptanítók Lapja 601-603, 609-610, 617-618.
- Az országos kisdednevelési kiállítás célja és tervezete
1889 Kisdednevelés 180-183.
- ÁCS Zoltán
1886 Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. (Budapest)
- BÓKAI János
1889 A kisded ápolása az első életévben. Budapest
- BUDAPEST LEXIKON
1993 Második kötet, második kiadás. Budapest
- CHOLNOKY Jenő
(1937?) Magyarország földrajza. (Budapest)
- CZIRBUSZ Géza
1882 A délmagyarországi bolgárok ethnologiai magánrajza. Temesvár
- K. CSILLÉRY Klára
1966 A magyar *bölcső* eredeti formája. Néprajzi Értesítő 5-48.
- Egyleti ügyek
1889 Magyar Bazár mint a nők munkaköre 111, 118, 159.
- Évkönyv
1889 A Mária Dorothea-Egyesület első évkönyve. 1885-1889. Budapest
- FARAGÓ Gyula
1889a Kisdednevelési kiállítás. Képes Családi Lapok 543.
1889b A baba ellenségei. Kisdednevelés 164-165.
1889c Az egészséges baba. Budapest
- FRITZSCH, Karl Ewald – BACHMANN, Manfred
1977 Deutsches Spielzeug. 2. Auflage. Leipzig
- H. GABNAY Ferencz
1900 A bölcső. Természettudományi Közlöny 62-86.
- GELLÉRI Mór
1889 Tárgymutató a Mária Dorothea-Egyesület által Budapesten 1889-ben rendezett Országos Kisdednevelési Kiállításról. Budapest
- GYÖRGY Aladár
1889a Az országos kisdednevelési kiállítás. Néptanítók Lapja 113-115.
1889b A babakirály palotája. Kisdednevelés 177-180.
1889c Kisdednevelési kiállítás. Kisdednevelés 157-158.
- HABSBURG LEXIKON
1990 (Szerk. Brigitte Hamann) Budapest

- HAINISS Géza
1889 Az Országos Kisdednevelési Kiállítás. Egészség, Harmadik könyv 223-231.
- HALÁSZ Sarolta
1889 Megnyitás előtt. (A kisdednevelési kiállításról.) Kisdednevelés 153-157.
- HERKELY Károly
1937 Bölcsőtípusok hazánkban. Néprajzi Értesítő 366-376.
- HORVÁTH Tibor (szerk.)
1970 A Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum emlékkönyve. (Budapest)
(K.)
1873 A népnevelésügy a világtárlaton. I-II. Fővárosi Lapok 1038-1039, 1042-1043.
- KATONA Edit, BALOGH Jánosné HORVÁTH Terézia
1998 Az 1889-es Országos Kisdednevelési Kiállítás és Xántus János. Magyar Múzeumok 4. sz. 18-20.
- KATONA Lajosné THURÁNSZKY Irén
1935 A magyar tanítónők Mária Dorothea Egyesületének félszázados története 1885-1935. Budapest
- KÖVÉR Sándorné
1987 Az értelmi nevelés története óvodáinkban 1828-1975 között. Budapest
- KRESZ Mária
1943 A pályázat Nyárszón. Néprajzi Értesítő 173-176.
- L. K.-né
1889 A kisdednevelési kiállítás. (A régi Beleznay kertben.) I-II. Magyar Bazár mint a nők munkaköre 121, 137-138.
- MAKOVSKÝ, S. (ergej) K. – POLÁČEK, Ant. (onin)
1925 Lidové umění podkarpatské rusi. Praha
(m. g.)
1889a A kisdednevelési kiállítás. (A régi Beleznay kertben.) Fővárosi Lapok 1585-1586.
1889b A kisdednevelési kiállítás. (Egyletek gyűjteményei.) Fővárosi Lapok 1595-1596.
- si
1889 Kisdednevelési kiállítás. Magyar Salon XI. 661-666.
- A PALLAS NAGY LEXIKONA
1896 XII. kötet. Budapest
- Spielzeug/Spiel und Spielereien
1987 Szerk. Kutschera, Volker, Stangler, Gottfried. (Kiállítás-katalógus.) Schallaburg
- SZEGŐ Kálmán
1889 A gyermek ápolása az első három év alatt. Budapest
- SZÉKELY Gábor
1889 Az országos kisdednevelési kiállítás Budapestén. Kisdednevelés 220-223, 239-244.
- SZIGETHY Karolina
1889a Az országos kisdednevelési kiállítás (Első közlemény). Nemzeti nőnevelés 321-326.
1889b Az országos kisdednevelési kiállítás (Befejező közlemény). Nemzeti nőnevelés 377-388.
- SZUCHIEWICZ, Włodzimierz
1902 Huculszczyzna. Kraków
- TEMESVÁRY Rezső
1899 Előítéletek, népszokások és babonák a szülészet körében Magyarországon. Budapest
- TEMESVÁRY Rudolf
1900 Volksbräuche und Aberglauben in der Geburtshilfe und der Pflege des Neugeborenen in Ungarn. Leipzig
- VALONEN, Niilo – RÁCZ István
1978 A finnugor népek népművészete. (Budapest)–Otava

Az illusztrációkat *Winter Erzsi* készítette.

EDIT KATONA – TERÉZIA BALOGH-HORVÁTH

*The National Infant Rearing Exhibition of 1889 in Budapest
and the Museum of Ethnography*

The aim of the exhibition and fair (8. August – 15. October 1889), which was an unique event in the international comparison as well, had been to present and promote the modern methods of care and rearing. The show dealt with the problems of children mainly under six, because that age-group was mostly stricken by infant mortality. Both international and Hungarian ethnographical materials, included mainly costumes on lifelike mannequins were exhibited with special emphasis. The contemporary press mentioned the ethnographical part with great appreciation. The group of the little children's costumes (*picture 1.*) and a scene of a woman in confinement with her baby (*picture 15.*) were particularly spectacular.

The significant part of the ethnographical material was collected by the instructions of the founder and first director of the Museum of Ethnography called János Xántus. Xántus also showed babies' things, and costumes of boys and girls aged five from several regions and nationalities from Hungary of that time, showing the most important formal variants.

After closing of the exhibition, Xántus bought some costumes from the other exhibitors. So he added to the museum's collection 31 complete children's outfits from Hungary; beside Hungarian (*pictures 5-6.*) he got hold of some important representations of different nationalities, namely German (*pictures 7-8.*), Western Slavic (*picture 3.*), Wallach (*picture 2.*), Southern Slavic (*picture 4.*). This collection is still a unique selection systematically organized from a certain given period which includes the whole territory of the Carpathian Basin.

The museum got its first native-land cradles (*pictures 9-10.*) and -toys (*picture 11.*) by the help of the National Infant Rearing Exhibition.

Some Northern-Western Siberian objects of the childhood (*pictures 12-14.*) among other things acquired by the museum from the displayed foreign ethnographic material.

A néprajzos Sztripszky Hiador

Sztripszky Hiador magyar és ruszin néprajzkutató, bibliográfus, nyelvész és irodalomtörténész, műfordító 1875. március 7-én született a Bereg vármegyei *Selesztó* községben.¹ Görög katolikus lelkész apját a vármegyén belül hamarosan áthelyezik: *Ruszkóc* községbe kerülnek.² Sztripszky itt végezte el az elemi iskolát, középiskolai tanulmányait pedig az Ungvári Királyi Katolikus Gimnáziumban folytatta. A gimnázium 1893-ban történt befejezése után a Budapesti (Tudományegyetem) Bölcsészettudományi Karára iratkozott be, amit azonban otthagyt és Kolozsvárott, a Ferenc József Tudományegyetemre iratkozott át: régészeti, néprajzi és nyelvészeti tanulmányokat folytatott.³ Kolozsvárott diplomát, majd tanári képesítést szerzett, 1909-ben pedig – néprajz tárgykörből – bölcsészdoktori fokozatot kapott.⁴

Az 1896/97-es tanév téli szemeszterét a lemergi egyetemen töltötte, ahol – többek között – *Mihajlo Hrusevszkij* és *Olekszandr Kolessza* előadásait hallgatta történelemből, illetve irodalomból. Rajtuk kívül a korabeli galíciai értelmiség számos jeles képviselőjével ismerkedett meg, így pl. *Ivan Frankóval*, *Osztap Rozdolszkijjal*, *Ivan Verchratszkijjal*; velük később is ápolta a kapcsolatot.

A kolozsvári évek (1897–1908) meghatározóak voltak Sztripszky szakmai fejlődésében, látásmódjának formálódásában. Mindez egyaránt köszönhető néhány tudós személyiség közvetlen hatásának, s a város pezsgő tudományos-kulturális közéletének, melyben a honismereti, néprajzi, népnyelvi és helynévgyűjtő mozgalmak igen erőteljesek voltak.⁵ A kolozsvári egyetemen Sztripszky diákévei alatt, 1898-tól adott elő egyetemi magántanárként egyetemes és magyar ethnographiát *Herrmann Antal*

1. Több lexikonunk – tévesen – Munkácsot adja meg Sztripszky születési helyeként. Vö. pl. Magyar életrajzi lexikon II. 804. Budapest, 1969; Magyar néprajzi lexikon V. 118. Budapest, 1982. Ez szerepel Borsa Gedeon négy évtizede megjelent cikkében is. Vö. Borsa Gedeon 1959, 263–266. Sztripszky kézíratos hagyatéka egyértelmű a születési hely megjelölésében. Vö. Udvari István, valamint Udvari István–Viga Gyula 1999. Lásd még: Csatáry György 1997, 20.
2. Nevelő faluja nevéből képzett Ruszkóczi álneven Sztripszky 1900-ban folytatásokban dolgozatot publikált az ungvári Kelet hasábjain, valamint a mi néprajzunkról címmel.
3. Nem tudjuk, hogy mi vitte Budapestről Kolozsvárra.
4. Disszertációjának témája Erdély halászata volt, valószínűleg az önálló füzetben is megjelent összegzés: Sztripszky Hiador 1908.
5. Lásd pl. az Erdély és az Erdélyi Múzeum című lapok anyagát. Az Erdély című honismertető lap – az Erdélyi Kárpát Egyesület orgánumaként – 1892-ben indult, s több melléklete is volt. Az Erdély népei című önálló melléklet 1898-ban vette kezdetét. Az Erdély és az Erdély népei című lapok – több-kevesebb rendszerességgel – határ- és helyneveket is közöltek. Az Erdélyi Múzeum című lap az Erdélyi Múzeum Egyesület orgánuma volt. Vö. Valentiny Antal–Entz Géza 1942.

(1851–1926). Személye révén szorosan kapcsolódott az Erdélyi Kárpát Egyesülethez, melynek néprajzi előadója volt. Herrmann Antal oktatóként,⁶ az E. K. E. Néprajzi Osztálya tisztviselőjeként, s az *Erdély népei* című lap szerkesztőjeként személyesen is, írásaival is hatott a fiatal Sztripszky kutatói szemléletének, érdeklődési körének formálódására. Szerepe lehetett Sztripszky átiratkozásában is a kolozsvári egyetemre, ő ajánlhatta a fiatal lemebert a lembergi tanulmányútra is, mivel – *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* című sorozat néprajzi szerkesztőjeként – rendszeres kapcsolatot tartott a galíciai lengyel és ukrán néprajzosokkal.

A jeles történész professzor, *Márki Sándor* (1853–1925) ösztönzésére Sztripszky két adatközlő írást készít Erdély históriájából: először, 1908-ban a szombatosok történetéhez szól hozzá, majd a magyar vezényszó alakulását világítja meg számos adattal.⁷ Kapcsolatuk vélhetően korábbi keletű, s a pozitivista adatgyűjtés Sztripszky munkamódszerének egyik fontos jegye lesz.

Külön kell szólnunk *Pósta Béla* (1862–1919) régész professzor szakmai és emberi befolyásáról Sztripszky életútján. Különösen halászati tanulmányai tükrözik majd, hogy számára a régészeti leletanyag kontinuitása a recens népi kultúra közönséges vonása, különösen az archaikus technikákban és eszközökben. Nagyon érdekes, hogy Pósta éppen a Néprajzi Értesítőben, Sztripszky újabb halászati tanulmányát a szerkesztőnek ajánlva, fordul levélben a folyóirat köréhez és a néprajzos szakmához, kifejtve véleményét a néprajz és a régészet „viszonyáról”. „Nem ismeretlen előttem az a felfogásom, a melyből folyólag az archaeológiát szívesebben nevezem paleo-ethnographiának és hogy nem tartom lehetségesnek azt, hogy valaki az archaeologia körébe tartozó tárgyak lelkébe behatolhasson anélkül, hogy az ethnographiát vizsgálódásának keretébe bevonja és valamiképpen az újabb archaeologiai felfogás megszüntette azokat a határokat, a melyeket korábban a prae-historicus, a classicus idők s a közép és újabb kor emlékei között a methodicus tárgyalás szempontjából felállítottak, vagyis ma már csak összehasonlító archaeológiát ismernek, a melyben az összes eddig élt és ismert culturák szervesen összefüggő és egymásba fonódó életegyeség jelenségeiként fogatnak fel; úgy megszűntek azok a határok is, a melyekkel az archaeológiát az ethnographiától elválasztották.”⁸

A néprajzi terepmunka gyakorlatába Sztripszkyt *Jankó János* (1868–1902) vezette be, akinek hatása – ha véleményét Sztripszky nem is mindig teszi magáévá – a ha-

6. Herrmann 1898-ban néprajzból habilitált a kolozsvári egyetemen. Egyebek mellett a néprajzi gyűjtés módszereiről, Erdély népeinek néprajzáról tartott előadásokat, de témái között szerepeltek „nemzeti” néprajzi kérdések is. Vö. Herrmann Antal 1897, 149–151.; uő: 1898, 3–4.; uő: 1898, 6–8.; Herrmann Antal jelentőségéről: Kós Károly 1989, 176–188.

7. Sztripszky Hiador 1908, 567–568.; uő: 1909, 129–142., 203–217.

8. Pósta Béla 1903, 153. Pósta tevékenységéhez: Kelemen Lajos 1911, 413–415.; Pósta Béla szemléletének hatása ebben a vonatkozásban igen széles körű volt a magyar múzeumügyben is. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Központja által Kolozsvárott szervezett tanfolyamán (1908) több vidéki muzeológus is jelen volt: pl. Leszih Andor Miskolcra, a ma már csak jobbára szépiroként ismert Móra Ferencsel együtt. A szegedi régész Móra érezhetően ebben a szellemben közöl jeles tanulmányt a Szeged környéki népvándorlás kori és kora magyar temetők leleteiről, ottani „néprajzi” megfigyeléseiről. Vö. Móra Ferenc 1932, 54–68. A kérdés további vizsgálatot érdemelne. Móra és Leszih kapcsolatához: Viga Gyula 1979, 11–14.

lászati közlésekben is felismerhető. Hatással volt Sztripszky néprajzos-muzeológus szemléletének alakulására *Semayer Vilibáld* (1868–1928), s vélhetően a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának több munkatársa is, akik a néprajzi tárgygyűjtésre kiképezték és különféle feladatokkal látták el. Mint Sztripszky levelezése elárulja, mind magánéletének alakulására, mind kutatói szemléletére erőteljes befolyást gyakorolt *Herman Ottó* (1835–1914). A fiatal kutató így fogalmaz Hermanhoz írott levelében (1908): „...régóta táplálódó reménységem, hogy a mester nyomdokiba lépve megírom Az erdélyi halászat Könyvét...”. Másutt is utal arra, hogy kifejezetten Herman anyagát kívánja kiegészíteni erdélyi adatokkal és megfigyelésekkel, s többször említi, hogy az „alig ismert Erdély valóságos tára a felfedezésre váró kincseknek”.⁹

Sztripszky Hiador szülőföldje és az általa rendszeresen kutatott Erdély hagyományos népélete és tárgyi néprajzának világa adja a fiatal kutató érdeklődésének keretét, ami Kolozsvárott folyamatosan töltődik fel a magyar néprajz legjobbjainak eredményeivel. Szellemi horizontja azonban – nyelvtudása révén is – hamar kiterjed a szláv népek irodalmára. Nem csupán az összehasonlító adatokat kezeli biztonsággal, hanem a történelmi és néprajzi folyóiratokban szemlézi is a szláv irodalmat. Érdeklődése a néprajz – és a már említett történettudomány és régészet – körén is túlnő: Kolozsvárott ivódik bele a népnyelv adatainak és vizsgálatának fontossága, a filológiai és bibliográfiai készség, a muzeológiai tevékenység tisztelete. Mindezeket igyekszik átültetni a máramarosi ruszinság, illetve görög katolikusság történetének, vallástörténetének és népéletének kutatásába, munkásságában meghatározó elemként húzódik végig a Kárpát-medence együtt élő népeinek kulturális problematikája. A fiatal kutató tudományos munkában való eredményessége, felkészültsége, gyakorlati munkássága olyan fokon mond ellent annak, hogy Kolozsvárott – Pósta Béla és mások, nem utolsósorban a budapesti néprajzos kollégák ajánlása ellenére – nem jut múzeumi álláshoz, hogy amögött talán éppen Sztripszky származását, vallását, a keleti kereszténység melletti elkötelezettségét, fel-felsejlő baloldaliságát is okként vélhetjük megjeleníteni.

Fokozatosan, de igen fiatalon kapcsolódik a néprajz, illetve a tudomány intézményrendszerébe. Egyik forrásunk szerint 1901-ben, a másik szerint 1904-ben lett tagja az *Erdélyi Múzeum Egyesületnek*, ajánlója az E. M. E. titkára, Szádeczky Lajos professzor volt.¹⁰ 1903-ban lett a *Magyar Néprajzi Társaság* tagja, 1911-ben a Társaság választmányi tagjává választották.¹¹

Sztripszky – kolozsvári professzorai támogatásával – már egyetemi hallgató korában alkalmazást nyert az Erdélyi Kárpát-Egyesületnél, s Jankó János asszisztenseként kapcsolódott be az egyesület néprajzi gyűjteményének kialakításába. 1903–1909 között, bár évről évre folyamodott, nem jutott végleges múzeumi kinevezéshez. Tanári képesítést szerez, 1906–1909 között – magántanári státusban – lektori órákat adott oroszból a kolozsvári egyetemen. Herman Ottónak 1908. december 17-én írott

9. Sztripszky és Herman levelezéséhez: Udvari István–Viga Gyula 1999. 1299–1314. Lásd még: Sztripszky Hiador 1902, 12.; uő: 1903, 163.

10. Szádeczky Lajos 1904, 152–160.; Az Erdélyi Múzeum Egylet. In: Erdélyi Múzeum XVIII. (1901) 294.; Erdélyi Múzeum Egyesület Évkönyve 1912. évre. Szerk.: Erdélyi Pál. Kolozsvár, 1913, 112.

11. Ethnographia, XIV. (1903) 504.; Ethnographia, XVII. (1906) 382.; Ethnographia, XXII. (1911) 398.

levelében a következőképpen számol be méltatlan helyzetéről: „Eddigi 8 évi múzeumi szolgálatom mind kútba esett, mert hiszen kinevezetlen tiszteletdíjas, jobban mondva napidíjas vagyok. Hiába pályáztam azóta polgári iskolába, hiába saját püspököm (Firczák) ungvári tanítóképzőjébe, hiába a Nemzeti Múzeum régiségtárához, éppúgy hiába a néprajzi osztályba, meg az Iparművészeti Múzeum tollnoki állására: semmit se értem el sok bélyegeimmel és utazási költségeimmel. Mikor az ember 33 éves, nős és ilyen lógó állapotban van, kész akárhová is elmenni, csak éppen tiszteséges megélhetéshez jusson. Nagyon is kapóra jött nekem most tehát, hogy a minisztérium 20 új segédtanfelügyelői állást szervezett...”¹² 1909-ben – vélhetően Herman Ottó közbenjárására – segéd-tanfelügyelővé nevezték ki Máramaroszigetre, amiben azonban szerepe lehetett egy oda tervezett vármegyei múzeum elképzelésének is. 1910–1918 között a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának munkatársa volt (lásd a muzeológiai tevékenységéről írott fejezetet). 1916-tól közel két éven át szerkesztette az *Ukrania* című folyóiratot is. 1918 őszén, az őszirózsás forradalom után a Vallás és Közoktatási Minisztérium kisebbségi osztályát vezette, lemondván múzeumi állásáról. A Tanácsköztársaság idején a ruszin népbiztosságon (minisztériumban) működött. A proletárdiktatúra bukása után a Nemzetiségi Minisztériumban alkalmazták, aztán 1921-ben – a forradalmi időkben tanúsított magatartása miatt – először rendelkezési állományba helyezték, majd hamarosan (47 éves korában) nyugdíjazták. Ezzel együtt, a trianoni döntés, a történelmi Magyarország szétesése után Magyarországot választotta lakhelyéül. Hogy megélhetését biztosítsa, a viszonylag szerény nyugdíj mellett hiteles tolmácsolást végzett orosz, ukrán, lengyel és szlovák nyelven. Néprajzi tevékenysége már nem számottevő, de filológusként és bibliográfusként az 1920–30-as években rendkívül eredményes.¹³ A *Tolnai új világlexikon* szerint a sorozat munkatársaként is tevékenykedett.¹⁴ A bécsi döntés, Kárpátalja visszatérése után aktívan bekapcsolódott a *Kárpátaljai Tudományos Társaság* Ruszin Nyelvi és Irodalmi Szakosztályának munkájába, s rendszeresen publikált annak periodikáiban, főleg a *Literaturna Negvilja* és a *Zorja/Hajnal* hasábjain.

1946. március 9-én hunyt el, 72 esztendőskorában.

Kutatásai a tárgyi néprajz területén

Sztripszky munkásságának első szakaszát a tárgyi néprajz területén végzett kutatásai határozták meg. Magyarázható ez tárgygyűjtő tevékenységével is: nem lévén állandó múzeumi állása, leginkább tárgyi gyűjtésekre alkalmazzák megbízásokkal a különböző intézmények. Befolyásolta ebben érdeklődése az archaikus tárgyak és technikák iránt, ahogy 1902-ben megfogalmazta: „Legjellemzőbbek a tárgyi néprajz tekintetében az ősfoglalkozások (halászat, pásztorélet, vadászat) szerszámjai.”¹⁵ Ma-

12. MTA Könyvtára Kézirattára MS 279/222.

13. Vö. Udvari István: 1889. 67–97.

14. XVI. kötet 258. Budapest, 1929.

15. Sztripszky Hiador 1902, 9.

gyarország északkeleti és keleti peremvidékei, ahol gyűjtőmunkát végez, a leglassabban polgárosodtak, így kitűnő lehetőséget biztosítottak a hagyományos népi kultúra – még használatban levő – archaikus tárgyi rétegének gyűjtésére. Mind az erdélyi muzeális gyűjtemények, mind a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya elsősorban ezek beszerzését támogatta, így adván munkát a fiatal kutatónak. Az erdélyi halászat tárgyi anyagának és emlékeinek gyűjtése az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtára számára, annak költségén történt.¹⁶

Számos tényező motiválhatta Sztripszky érdeklődését abban is, hogy figyelme a halászat kutatása felé fordult. Megkülönböztetett érdeklődést mutatott az archaikus eszközök és technikák, a zsákmányoló életmód emlékei iránt. Bizonyára ösztönzőleg hatott rá *Jankó János* is, akivel Sztripszky sokat gyűjtött, s jelen volt akkor is, amikor közös kutató útjuk során, 1902. július 29-én Borszéken Jankó meghalt. Sztripszky bizonyára az ő nyomán tervezte a magyar halászat oroszországi párhuzamainak feltárását is.¹⁷ Jankó választása talán éppen azért esett Sztripszkyre, mert az jártas volt az orosz nyelvben.¹⁸ Munkáiban – összehasonlító anyagként – Sztripszky hivatkozza is az orosz irodalmat.¹⁹

Halászati kutatásaiban jól felismerhető azonban *Herman Ottó* hatása is. Személyes oka is van annak, hogy Sztripszky úgy érzi, Herman nyomdokain jár: Herman Ottó 1864–1871 között Kolozsvárott dolgozott az Erdélyi Múzeumi Egylet Múzeumában.²⁰ Vizsgálatainak homlokterében a természeti feltételekhez alkalmazkodó, a halak viselkedését megfigyelő és ismerő ember áll, kiemelkedő szerep jut természetesen a leleményes székely embernek.²¹ Ebben elsősorban Herman követőjének tarthatjuk.²² Meg is fogalmazza, hogy egy-egy eszköztípus bemutatásánál kifejezetten Herman anyagának bővítését, a halászszerszámok Herman által bemutatott elterjedésének kiterjesztését tartja céljának.²³ Kutatásaiban nagy figyelmet szentel a változásoknak, különösen a táj átalakulásának, illetve a halászati eszközökre és módszerekre gyakorolt hatásuknak. Figyelmét nem kerülik el a változások etnikai-nyelvi és társadalmi vetületei sem, elsősorban mégis a tavak és a Tisza lecsapolása, a térképeken felismerhető táji módosulások és vízrajzi változások azok, amelyekből – a régészeti leletekkel induló történeti sorozatok lezárásaként – a halfogó eszközök és -technikák változását levezeti. Figyel a történeti adatokra is (Székely oklevéltár, Kolosváry–Óvári Corpus, székely falutörvények, Orbán Balázs stb.).

Mind Herman, mind Jankó hatásának vélhetnénk, de Kolozsvár és a magyar néprajz szellemi környezete, s maga Sztripszky érdeklődése is magyarázza nagy figyel-

16. Pósta Béla 1903, 157.

17. Jankó János 1900.

18. A magyar néprajztudomány számára lényegében Jankó fedezte fel az orosz szakirodalmat. A halászat kapcsán kifejezetten hangsúlyozta annak fontosságát, s jelezte, hogy „a nyelvi tekintetben hozzáférhetetlen orosz irodalom nagy kincset rejtget”. Vö. Semayer Vilibáld 1902, 116–122.

19. Pl. Danyilevskij Riszunki koszpizsk... című munkáját.

20. Huszty Sándor 1972, 9–42.

21. Vö. Sztripszky Hiador 1902, 157–178.; Sztripszky Hiador 1903, 317–318.

22. Vö. Szilágyi Miklós 1992, 12.

23. Sztripszky Hiador 1903, 163.

mét a szavak, a nyelvi adatok kutatására, együtt az általuk jelölt tárgyakkal, eszközökkel. Ez – megelőzve *Rudolf Meringer* 1909-ben indult, nagy hatású folyóiratának megjelenését (*Wörter und Sachen*) – benne volt a magyar néprajz „levegőjében” a század elején.²⁴ A kolozsvári filológus körökben a népnyelv a nyelvész tanulmányának legfontosabb tárgya volt. A népélet és a népnyelv együttes tanulmányozása olyan mélyen ivódott Sztripszkybe is, hogy élete végéig foglalkoztatták nyelvészeti problémák.²⁵ Jelentős figyelmet szentelt a népnyelvi alakoknak a ruszin helynevek etimológiai vizsgálatában is.

A halászattal kapcsolatos korai közléseiből is kiviláglik, hogy Sztripszky igen hamar megtalálta saját kutatói metódusát, egyéni karakterét. Bár – mint a fentiek is jelzik – többféle tudományos felfogásra figyel, de maga igen fegyelmezett a következtetések levonásában. Türelmesen elhárítja a bizonytalan következtetéseket, hol az adatokat érezvén elégtelennek ahhoz, hol az átadó-átvevő népek történeti kontaktusát nem látván igazolva. Egészében úgy tűnik, hogy írásaiban nem jelenik meg *Herman Ottó* és *Jankó János* – a kultúra elméleti alapkérdéseit érintő – elvi vitája,²⁶ maga több irányba figyel, s elsősorban tárgyi adatai és tapasztalatai alapján foglal állást a halászati eszközök és technikák kérdéseiben.

Az erdélyi halászattal kapcsolatos kutatásának eredményeit több folytatásban adja közre a – Jankó János, majd Semayer Vilibáld által szerkesztett – Néprajzi Értesítőben, majd önálló füzetben.²⁷ Összegző munkáját mind a neves földrajztudós, *Cholnoky Jenő*, mind a kitűnő művelődéstörténész, Kelemen Lajos ismerteti, az utóbbi lényegesen több kritikusszöveget tesz. Kifogásolja pl. azt, hogy a szerző figyelmé nem jelentőségüknek megfelelően fordul a *perem-*, illetve a *medencetavak* felé, nem közöl újabb adatokat a tóvilág folklórájából, s hogy nem volt elégséges és megnyugtató a terepkutatása sem. Hiányolja az új levéltári kutatásokat is Sztripszky művéből. A munka érdemének elsősorban azt tartja, hogy az az erdélyi halászat fontos kérdéseire felhívta a figyelmet, megkezdte az adatgyűjtést, ezért az hiányai mellett is értékes. Ugyanakkor „tárgyát távolról sem meríti ki s az előtt, ki az Erdélyi Halászat Könyvét megírja, különösen sok helyszíni és levéltári kutatás áll, mert Sztripszky csak a dolog könnyebb felét csinálta meg”.²⁸

1901–1902 telén Kalotaszeg és Maros-Torda vármegye egy része, Udvarhely, Csík és Háromszék területén, különösen Háromszékben jut sok ismeretlen halászati eszközhöz. Az első gyűjtés még alkalmi, első leírása is a tárgyak bemutatására szorítkozik – ahogyan ő fogalmaz. Már itt megfigyeli például, hogy amíg a hagyományos hálóanyagból az uzoni halászok a *táplóhálót* az ún. *farkas* fogórészrel készítették, addig a Budapestről hozatott új anyag már csak a *köblös, öblös* fogórész előállítására alkalmas. Leírja a *marázsa*, a *turbuk* (Háromszéken *turbul*) használatát, s rámutat, hogy ez nem azonos Herman keszthelyi turbuk-típusával. Bemutatja a *lesdű* nevű rekesz-

24. Kósa László 1989, 146.

25. Sztripszky Hiador 1943, 206–228. Erről árulkodnak Melich Jánoshoz 1942-ben írott levelei is. MTA Kézirattár MS 5344/413–414.

26. Összegzően: Kósa László 1989, 123–126.

27. Sztripszky Hiador 1902, 157–178.; 1903, 158–196.; 1903, 221–226., 279–290.; 1908.

28. Cholnoky Jenő 1908, 212.; Kelemen Lajos 1911, 307–310.

tő készséget, a jég alatti halászat kellékét, a *fokász* hálót, kaparó- és emelő szerszámokat. Korrigálja Hermant a *duga* kérdésében: rámutat, hogy az eredetileg nem halászati eljárás, hanem a víz felduzzasztása a tutajozás szolgálatában. Leír 11-féle varsát, s rámutat, hogy a különböző formák sokszor azonos funkciót szolgálnak. Igazolja a makkos szigonyok erdélyi elterjedését, s bemutatja az általa találmánynak tartott ollós szigonyt. Számos finom halászati megfigyelést és kifejezést ad közre.²⁹

Az első közlemény részletesebb ismertetését azért tartottuk fontosnak, mert az már problémalátó és felkészült kutatót sejtet.

Következő halászati tanulmánya a mezőségi tavakkal foglalkozik, s benne Sztripszky – ma divatos szóval – ökológiai érzékenysége nyilvánul meg. A terület régi vízrajzával veti össze a mezőség tavainak állapotát, ismertetve a tájatalakítás módjait. Figyelmeztet arra, hogy a tavak a vízimalmok üzemeltetésének szolgálatában alakultak ki, s nem a halászatért: ez másodlagos funkciójuk volt. Hat csoportban írja le a mezőségi halászat típusait, sok és részletes megfigyelés eredményeként. Tanulmányában már jól megfigyelhető irodalmi tájékozottsága is. Több kérdésben vitatja pl. Jankó elképzeléseit. A *dobvarsa* német eredeztetését a Mezőségen elveti. Utal rá, hogy amíg a Mosztonga halászatában alkalmazása egyértelműen magyarázható a németek 1763–68 közötti Doroszlóra való településével, addig a Mezőségen csak a beszterce-naszódiak közvetítő szerepe jöhetne szóba, de ők az eszközt nem ismerik. Nem oldja meg a problémát, de elveti Jankó véleményét, s jelzi, hogy az erdélyi németesség kezén az eszköz nem ismert, s csak közvetett hatások merülhetnek fel megoldásként.³⁰

Cáfolja Jankó vélekedését a fonott varsák formai megítélésében is: Jankó 4 formai elem alapján etnikumhoz köti az egyes típusokat.³¹ Sztripszky szerint ezek a formai jegyek a vizsgált területen nem állnak meg, s figyelmeztet arra, hogy: „A varsák eredetének kutatása, illetve kapcsolat-keresése köztük és más nemzetek e nemű tárgyai között még a jövő feladata.” Úgy foglal állást, hogy a vándorló magyarság az orosz halászoktól vehette át ezt az eszközt, de jelzi, hogy a breton és normandiai példányok formailag szinte közelebbiek a *begyürt száju* varsákhoz.³²

Az emelő halászat kapcsán utal a román terminológia hatására is: pl. a *csorpágnak* nincs magyar megfelelője a mezőségi nyelvben. A románosodás folyamatára is felfigyel. „Hogy miként változik múlttá a jelen, azt még saját szemünkkel is láthatjuk, illetve napról-napra figyelhetjük a változást. Az oláhosan öltözködő s teljesen környezetébe beolvadt halász keservesen panaszkodik s bocsánatot kér, hogy már nem tudja magát egészen jól magyarul kifejezni – noha magyar volna –, mert itt az oláhság közepette be van ékelve, kénytelen magyarul elfelejteni. Gyerekei már semmit sem tudnak magyarul. Így lesz a magyarból oláh. Az egész Mezőség túlnyomó része ma oláh, ámde családi neveik ilyenek: Csontos Ilea, Forgó Dumitru, Huszár Gavrile, Csikós Juon, Csatlós Jusztinián és – Uram bocsá! – Farcádi Romulus. Vegyük most

29. Sztripszky Hiador 1902, 157–178.

30. Sztripszky Hiador 1903, 174–175.

31. Vö. Jankó János 1900, 200.

32. Sztripszky Hiador 1903, 178.

ehhez, hogy ezek az oláhok a magyar vejszét vészúnak, a meregygyút meregyévnek, a nádvagót csákljának mondják: s előttünk áll a múlt egy darabja.³³

A halászati közlés harmadik részét *Mikes Hiador* néven publikálja. Ebben számos kiegészítést is tesz a korábbi anyaghoz, de megkülönböztetett figyelmet szentel annak, hogy a Halászati Társulat létrejötte miként hatott, hogyan változtatta meg a kisvízi halászok viszonyait.³⁴

Az erdélyi halászat ismerete mellett más tájak halfogási módjai és eszközei is foglalkoztatják. A szabolcsi morotvák, különösen a dombrádi Király-tó halfogó eszközeit írja le, s figyelmeztet, hogy a Tisza-szabályozás miként hatott arra.³⁵ Máramaros ősfoglalkozása kapcsán is kitér a halfogás módjaira és eszközeire, számos primitív elemet mutat be.³⁶ Pl. vessző- vagy ágnyalábokat engednek a vízbe a part mentén, ami alá a megriasztott hal bemenekül, s abban megfogható. Csík fogására zsúpszalmát alkalmaznak. Éjjel fokla fényénél fogják meg kézzel a halat. Bemutat fűzből fonott kerítőhálót, pizstrángfogásra alkalmas fapeckes-csalihalas eljárást, egyszerű szigonyokat. Ugyanakkor felfigyel arra is, hogy *kumber* az emelőháló neve, ami szerinte éppen úgy német hatásra vall, mint Dés vidékének román és magyar halászaival a *kumiber* elnevezés.

1903-ban apró közleményben történeti forrásokban szereplő halászati műszavak értelmezéséhez kéri a Néprajzi Értesítő olvasóinak segítségét.³⁷ A *jazi* – *jaszi*, a *kappagató*, a *garkü* és társai jelzik, hogy 16–18. századi forrásokat is tanulmányozott a halászat történetjének megértéséhez.

Bár Sztripszky halászati kutatásaiban a halfogási technikák és eszközök erdélyi feltárása, valamint az utóbbiak múzeumi begyűjtése a leginkább figyelemre méltó, de nem mellőzhetők azok a megfigyelései és megállapításai sem, amik a táj és ember változó kapcsolatáról, s mindezek kulturális-társadalmi hatásairól szólnak. Ezek az írásai éppen úgy bizonyítják a terepmunkában való jártasságát, mint irodalmi, szaktudományi felkészültségét.

Bár érdeklődése az ősfoglalkozások iránt megmarad, keveset publikál ebben a témakörben. Amint arra a halászat kapcsán már utaltunk, Máramarosból „ősfoglalkozási dolgokat” közölt. Az archaikus elemek leírása kapcsán ismételtlen a változásokra hívja fel a figyelmet, amelyek következtében eltűnnek pl. a vadászat primitív eszközei és eljárásmodjai. Az ősi örökség egy-egy emléke fellelhető viszont Máramarosban, ahol a „művelődés rohamos hatása” talán kevésbé érvényesült még. A Talabor-völgy ruszinjainak gyakorlatából a vadfogás, a csapdák több változatát mutatja be (farkasverem, nyestcsapda és -hurok). Bemutatja az acél nélküli tűzgerjesztés módját, jelezve, hogy annak szerepe az új tűz, az eleven tűz (*Živá vàtra*) gyújtásánál őrizte meg leginkább jelentőségét, főleg a pásztorok kezén.³⁸

33. Sztripszky Hiador 1903, 189–190.

34. Sztripszky (Mikes) Hiador 1903, 221–290.

35. Sztripszky Hiador 1904, 233–240.

36. Sztripszky Hiador 1909, 219–222.

37. Sztripszky Hiador 1903, 317–318.

38. Megjegyezzük, hogy a primitív tűzgyűjtáshoz később egy kis közleményben visszatért íjas hajtású tűzgerjesztési módok leírásával, Tiszabogdány és Kőrösmező, illetve Hunyad megye párhuzamaival. Sztripszky Hiador 1914, 300–301.

A *Bilák Izidorral* közreadott, Dolha vidékét bemutató kismonográfiájukban, követve a századelőn megformálódó lokális monográfiák tematikai rendjét, már jelentősen kibővülnek a tárgyi néprajz témakörei.³⁹ Leírják a településformákat és a népi építkezés technikáját, bemutatják a bútortzatot. Részletes bemutatást nyer a ruházat, a táplálkozás, s a földművelés is. Nem maradnak el azonban a pásztorkodás formái (belső legelők + havasok) és haszonvételei, a zsákmányolás kérdéskörei sem (halászat, vadászat, erdei munka stb.). Ami nem változik, az a részletező megfigyelés és leírás, a nyelvi jelenségek figyelemmel kísérése, s az, hogy az anyagi kultúra javai mellett mindig bemutatásra kerülnek a babonák, hiedelmek és szokások, s felmerülnek a társadalomtörténet szempontjai is. (Hasonlóan részletező a dolgozat folklorisztikai fejezete is.)⁴⁰

Az 1920-as évektől – tudomásunk szerint – kifejezetten néprajzi munkákat Sztripszky már nem írt, ám nyelvészeti közléseiben, szómagyarázataiban nagyban támaszkodik etnográfiai tapasztalataira. Tanulságos példája ennek a Magyar Nyelvben napvilágot látott *Sztronga, esztrengába fog* című írása.⁴¹ Ebben nem csupán a kifejezés elterjedésére, a különböző vlach jogú pásztornépek nyelvi-kulturális érintkezésére mutat rá jó érzékkel, hanem a kárpáti pásztorkodás technikájának regionális összefüggéseire és üzem módjára is. Korrigálja *Takáts Sándor* véleményét, aki a *sztronga* szó másodlagos jelentését, az adózás nemét értette a forrásokból. Sztripszky igazolja, hogy az adót a *próbafejes* alapján rótták ki, a *sztronga* pedig elsődlegesen 'fejőnyílás' jelentésű; az a hely, ahol a pásztorszálláson a juhokat fejésre megfógták.⁴²

Ugyancsak *Takáts* tévedését korrigálja a *bajka-juhról* írott dolgozatában, rámutatva, hogy a *bajka* nem juhajtó, hanem helyesen *lajka*, ami barna arcú leányt, fekete juhhot jelent, ebből a *rajka* barna leány és a *rajko* cigánygyerek.⁴³ Fontosabb azonban ennél írásában, hogy a szlovákiai magashegyi pásztorkodás terminológiája kapcsán felsorolja annak vlach – szerinte – román jövevényszavait, s számos román eredetű helynevet említ Trencsén és Zemplén vármegyék területéről.⁴⁴

A muzeológus

Sztripszky Hiador tevékenységének intézményi keretét – bár hosszú időn át állástalan –, jobbára múzeumok adják, s a tárgyi gyűjtés, a tárgyak közelsége meghatározza néprajzi szemléletét, munkamódszerét is. Érdeklődésének homlokterében az „ősfoglalkozások”, az archaikus eszközök és technikák vizsgálata áll, számára együtt jár azok múzeumba gyűjtésével.

1901-ben nyerte el az *Erdélyi Kárpát Egyesület* gyakornoki állását, kolozsvári múzeumi pályafutása azonban igen rövid ideig tartott: 1903 tavaszán, miután megren-

39. Sztripszky Hiador – Bilák Izidor 1915, 129–148.

40. Sztripszky Hiador – Bilák Izidor 1916, 141–158.

41. Sztripszky Hiador 1924, 80–82.

42. Vö. Földes László 1963, 169.

43. Sztripszky Hiador 1944, 37–40.

44. Vö. Földes László 1963, 164.

dezte a Mátyás király-emlékünnepeket, pénzhiány miatt elbocsátják. A rövid időszak múzeumi termése azonban igen jelentékeny, amint azt *Semayer Vilibáld* megfogalmazta: „Az első kalotaszegi gyűjtésen Jankó János asszisztense megtanulván a gyűjtést, később önállóan folytatta a Székelyföldön, s közel 7000 tárgy, amely az (EKE) múzeum mai állapotát (1902) teszi, az ő fáradozásának és szakértelmének gyümölcse.”⁴⁵ *Kós Károly* szerint Sztripszky szakszerű tárgygyűjtése alapozta meg az Erdélyi Múzeumi Egyesület önálló néprajzi gyűjteményét is, amely aztán 1942-ben magába olvasztotta az EKE – hányatott sorsú – etnográfiai kollekcióját.⁴⁶

Pósta Béla és mások próbálkozásai ellenére, Kolozsvárott Sztripszky nem jutott múzeumi álláshoz. Különböző megbízásokkal foglalkoztatták, de státust nem kapott, így tanári képesítő vizsgát tett, s – 1905-től – évente folyamodott a kultuszminisztériumhoz tanári állásért. Később tanfelügyelői álláshelyre pályázik, aminek elnyeréséhez – mint levelei igazolják – *Herman Ottó* segítségét is kéri.⁴⁷ 1909-ben rövid ideig foglal el segédtanfelügyelői állást Máramarosban. 1910. március 16-tól már a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának munkatársa: kezdetben segédőr, később múzeumőr. Korábban is foglalkoztatták már őt különböző megbízásokkal: rendszeresen gyűjtött Máramarosban is, a terepmunkára a hétvégéket és a nyári szünidőt használta fel.⁴⁸ Tárgyi gyűjtései jól felkészült kutatót sejtetnek, amint azt pl. az 1909 nyarán Máramarosban tett gyűjtőútról *Semayer Vilibald*hoz írott jelentése is igazolja.⁴⁹

„Nagyságos Igazgató Úr!

Július 4-én, vasárnap, gyorsárúként vasútra adattam egy láda küldeményt, mint Máramarosban tett gyűjtögetésem eredményét. Valamennyije fafaragás. A gyertyatartók, csillárok stb. mindannyian régibb idők terméke, mert ma már cifrább, gyári portékákkal díszítik az oroszok templomaikat, fájuk-erdejük sincsen, úgy mint hajdanában volt s a faragásra idejük sincsen a megváltozott életviszonyok miatt.

Legérdekesebbek köztük a szobor-holmik. A görög szertartás ma ilyent nem tűr meg, a templomban csak festménynek adnak helyet. Régi időkben azonban nem juthattak olyan szép festményekhez, mint a mai 5–10 koronás olajképek, így hát faragott faszobrokkal pótolták a görög rítustól megkövetelt ikonosztáz (képállvány, mely a papot a néptől elkülöníti) képeit. Az új idők azonban ezeket is elsöpörték – ki a templom padlására, tornyára. Én innen szedegtettem őket össze nagy kínnal a portól. Van köztük elég ép fenntartású is, de a legtöbbje csonka. Mestereik nagyon természetesen a népből teltek ki, bámulatos plasztikai érzéke lévén a hucul-orosznak. Művészettörténeti és ethnographiai értékükön kívül művelődéstörténeti jelentőségük is van ezeknek az egy darab fából faragott szobroknak. Máramaros u. i. a kultúrátlanságnak klasszikus hazája – így van legalább kikiáltva. Hogy mennyi benne az igaz, ezek a fafaragások mutatják. Annyi tény, hogy a Rómával való egyesülés ellen itt küz-

45. *Semayer Vilibáld* 1902, 143–144.; vö. még: *Semayer Vilibáld–Radnóti Dezső* 1902, 7–8.

46. *Kós Károly* 1989, 183.

47. Vö. *Udvari István – Viga Gyula* 1999.

48. *Néprajzi Múzeum Irattára* 122/1909.

49. *Néprajzi Múzeum Irattára* 90/1909.

dőttek a leghevesebben és legtovább, mert míg a nyugati megyék oroszai 1646-ban unizáltak, Máramaros még 1760 körül is »igazhitű« disunitus volt. Már most miféle kultúráramlatok hullámozhattak itt ezen a görbe földön, hogy a *právoszlávije* ez erős fészkebe a *latin* szertartás szobrainak hatása jutott át Galícia lengyeleitől és oroszaitól a maga barok (sic!) formáival! Ennek érdekes volna a végére járni.

Ami tőlem telik, megteszem. Szabad délutánjaimat, ünnepnapjaimat kirándulásokra használom s amit érdemesnek tartok a múzeum számára, megszerzem. Ezek a dolgok jórészt Rahó és Körösmező községekből valók, ezenkívül gyűjtöttem még Bisztráról, Kislonkáról és Szeklencéről. Az innen gyűlt darabokat néhány nap múlva útnak indítom. Nagyon örvendének, ha a múzeumnak megfelelők lennének, segédtanfelügyelői lenyugdíjilletékezett fizetésem mellé nagyon jól esnék nem mellette keresnem velük... Szász Károly úr jóvoltából 500 kor. írói segílyt kaptam március végén: épen jól jött az átköltözködéshez. Ami belőle megmaradt, azt utazásaimra fordítottam. A tárgyakért az egyháznak egy-egy új képet, zászlót, füstölőt, pénzszedőt ígértem, magánosoknak pedig vallásos könyveket. Készkiadásaim jegyzékét legközelebb küldöm; addig szíveskedjék a tárgyak értékét megállapítani, ehhez aztán hozzászámítani készkiadásaim összegét és én meg leszek elégedve a határozattal. Csak épen élni akarok, megélni. Szerénytelen nem akarok lenni.

Máramarossziget, 1909. VII. 6.

Főtér 9. I.

Nagyságod kész szolgája
Dr. Sztripszky Hiador”

Mellőztük a levélből az ott leírt tárgylistát, aminek tartalmát a levél szövege tartalmazza, s amit – hasonlóan Sztripszky többi gyűjtésének gazdasági elszámolásához – a Néprajzi Múzeum Irattára őriz.⁵⁰

1909 őszén még folytatja a tárgyi gyűjtést Máramarosban és Beregben, ám a nyár folyamán figyelme Háromszék felé fordul, s az alábbi levelet küldte Budapestre.⁵¹

„A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya tekintetes vezetőségének

Budapest

Tisztelettel jelentem, hogy 5 heti szabadságidőmet Háromszék vármegyének Uzon községében töltöm, illetőleg már megkezdtem. A község az Olt-Feketeügy medencéjében, sík földön fekszik, tőle keletre pedig 1-2 negyedórányi távolságra a Délkárpatoknak 4 hegyvidéki jellegű falva van. Amabban földműves székely nép lakik, az utóbbiakban pedig pásztorok oláh és vegyesen székely.

Ezt az alkalmat a néprajz szolgálatára is szeretném fordítani és szívesen foglalkoznám úgy tárgyi gyűjtéssel, mint néprajzi megfigyelésekkel, valamint fényképfelvételekkel, hogyha erre az osztály tekintetes vezetőségének írásbeli útmutatása mellett némi anyagi támogatásban részesülhetnék. Megfigyelésem középpontjául Lisznyó

50. Ezúton köszönjük meg Balassa Iván és Szemkeő Endre szíves segítségét az adattári kutatásnál, eligazodásnál.

51. Néprajzi Múzeum Irattára 105/1909.

hegyi községet választanám, ezenkívül pedig működésem körébe vonnám Bikfalva, Dobolló, Nyér, Mogyorós községeket.

Fénykepező gépem van; ehhez egyelőre 4 doboz 9×12 lemez megküldését kérem.
Uzon, 1909. július 21.

alázatos szolgája
Dr. Sztripszky Hiador”

Ránk marad jelentése is, amelyben a gyűjtőútjáról beszámolt.⁵²

„A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya tekintetes vezetőségének

Budapest

Megbízásomról az osztály számára történő gyűjtés tekintetében van szerencsém a következőkben beszámolni.

Július 24, 25 és 28. napjain bejártam Lisznyó, Bikfalva, Márkos, Dobolló községeket. A legnagyobb mezei munka – aratás, hordás – idejében nagyon nehezen ment a gyűjtés, amihez járult még gazdálkodásának is hasonló érdeke, amely miatt nem tudott annyi ideig rendelkezésemre állni, mint amennyire én szerettem volna. Mindazonáltal sikerült itt, kivált Bikfalván és Márkoson, néhány elsőrendű darabot szereznem, mint pl. a nagy faragott fali sótartó, rézveretű pásztorbot 1807-ből, és a sajtformálók. Ez utóbbiak eladójától jelentős útbaigazítást kaptam pásztorokészítések beszerzésére nézve, aki is Törcsvára igazított, mint az általam keresett fafaragások gazdag lelőhelyére.

Augusztus 4–6 napjait Törcsváron töltöttem s várakozásomban nem is csalódtam. A mezei munka miatt való baj itt megisméltődött, amennyiben fuvarosom augusztus 5-én a behordásra váró hivatalkozással ott hagyott Törcsváron, úgy hogy nagy ügyel-bajjal tudtam 6-ikán másik fuvarost kapni a szerzett tárgyaknak Zernyest állomásra való behozatalára. Egyébként Törcsvár valóságos kincsesbányája az ethnographicumoknak: fafaragása, pásztoréletének tanulmányozása, inghímezése és pokróc-takaró stb. szövése mind csupa elsőrendű dolog. Jövő esztendőre föltétlenül szükségesnek tartom Törcsvárnak alaposabb átbuvarlását, ami legalább is egy heti kemény munkát fog adni, csupán csak a tárgyi gyűjtés tekintetében. A község u. i. hosszú keskeny völgyben mintegy 20 km hosszúságban terül el, s tulajdonképpen 13 telepnek egymással összeérő tömege.

Mínthogy az oláhok közötti kalauzom, Ripeszku nevű tanító-jelölt, velem több napra nem jöhetett, még egy okkal több volt, hogy Törcsvárt másodnap elhagyjam. Visszatértem tehát Háromszék vármegyébe és pedig annak a „szentföld” felé eső (katolikus), tehát elmaradottabb vidékére, Torja környékére, ahol is felgyűjtöttem a következő falvakat: Alsótorja, Felsőtorja, Karatna, Volál – augusztus 10, 11, 12 napjain.

Erre a gyűjtésre egyszer 100, utóbb pedig 200 koronát, összesen pedig 300 koronát kaptam a M. Nemzeti Múzeumtól. Ez összeg felhasználásáról és a szerzett tárgyakról darabonként az ide mellékelt kimutatásban számolok el.

Máramarossziget, 1909. augusztus 31.

alázatos szolgája
Dr. Sztripszky Hiador
kir.s.tanfelügyelő”

52. Néprajzi Múzeum Irattára 151/1909.

A mellékelt lista 79 darab tárgyat sorol fel, a szövegben jelzettek mellett bútorzat, szövő-fonó eszközöket, s a háztartás tárgyai szerepelnek benne.

1910. augusztus 7–21. között már a Néprajzi Múzeum munkatársaként működik Ung megyében: Kisberezsnán, Zábogyon, Csontoson, Patakófaluban, Hajasdon, Hátárszögön, Uzsokon, Fenyvesvölgyön és Drugetházán vásárol néprajzi tárgyakat.⁵³ Gyűjteménygyarapító tevékenységéből ki kell emelnünk a Máramarosban 1910. november 5.–december 22. között tett gyűjtőutakat, melynek során 507 darab tárgyat gyűjtött a rutén-hucul néprajzi örökségből. Tiszabogdány, Rahó, Körösmező, Volóc településeken a háztartás és a gazdálkodás, a vízi élet, a viselet, a fogatolás tárgyi emlékeit szerezte meg. Tanulmányozta ugyanakkor az Ung megyei Radvánc templomának naiv népi képeit is.⁵⁴

1911. február 22–28. között *Györffy István* gyakornok és Sztripszky Hiador segédőr együtt keresik fel Székelyhíd (Bihar m.) és Válaszút–Visa–Borsa (Kolozs m.), valamint a két település országos vásárait. Székelyhida sokadalmán 18 darab tárgyat vásárolnak.⁵⁵ Október 15–27. között *Lemberg* és *Csernovic* múzeumaiban tesz tanulmányutat.⁵⁶

Források hiányában nem dokumentálható Sztripszky további múzeumgyarapító tevékenysége. 1918 végéig a Néprajzi Múzeum munkatársa: december 10-én értesíti a Magyar Nemzeti Múzeum Semayer Vilibáld osztályigazgatót, hogy dr. Sztripszky Hiadort a Jászi Oszkár vezette minisztériumba rendelték szolgálattételre, s az érintett 1918. december 22-én átadta hivatalát a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálynak.⁵⁷

Sztripszky tárgyi gyűjtései egyértelműen igazolják etnográfiai alkottott felfogását, a népelet kutatásának általa vallott prioritásait. Nem túlzás megfogalmazni, hogy a tárgygyűjtésről, annak fontosságáról és rendjéről való gondolkodás, a nagy együttesek és „sorozatok” megszerzése, egyáltalán a tárgyi néprajzi anyag közgyűjteményekbe való mentése – főleg a millenniumtól kezdve – benne volt a levegőben az etnográfia művelői között, s egyetértés volt abban is, hogy a gyűjtés az *e hazában élő népek* „kultúrvagyonát” együtt igyekszik feltárni.⁵⁸ A gyakorlati múzeumi munka mellett Sztripszkyt kezdetektől foglalkoztatta a múzeum elvi problematikája, s igen sajnálatos, hogy ez irányú tevékenysége jószerével feledésbe merült. Felfogásának középpontjában a néprajz múzeumi megjelenítése áll.

A múzeumok s az E. K. E. Múzeuma címmel 1902-ben cikket ír a *Magyar Polgár* című lapba, ami – különnyomatban is terjed – a magyar múzeumügy vitairataként is felfogható, különösen a néprajzi gyűjtemények érdekében.⁵⁹ „Ugyan mire való ez az E. K. E. Múzeuma a maga borvizeivel és parasztok készítette tárgyaival? Hát lehet ilyenekből múzeumot alkotni, érdemes-e pénzt beleölni olyasmi összehozásába, a mit

53. Néprajzi Múzeum Irattára 98/1910.

54. Néprajzi Múzeum Irattára 8/1911.

55. Néprajzi Múzeum Irattára 36/1911.

56. Jelentés a MNM 1911. évi állapotáról, 125–125. Budapest, 1911.

57. Néprajzi Múzeum Irattára 117/1918.

58. Bátky Zsigmond 1906, 7.; Bellosics Bálint 1907; vö. Kósa László 1989, 130–132.

59. Sztripszky Hiador 1902.

minden parasztháznál *ingyen* lehet látni? El voltunk a kérdésekre már előre készülve, hiszen a magyar, de kivált az erdélyi magyar közönségnek – értve a legnagyobb »nagy« közönséget – nincs alkalma ide haza annyi múzeumot látogatni, abból tanulni, hogy e kérdéseket jogosan föl ne vethesse. Mert a közönséget az általános műveltség megszerzésére nevelni kell, ezt a nevelést részben a múzeumok végzik, múzeumokban pedig, fájdalom, nincs oly bőségünk, hogy a fenti kérdéseket egyszerűen ignoráljuk.”

Karakteres felfogása a múzeum feladatáról, abban a különböző társadalmi rétegek örökségéről, a kultúra históriájáról. „Múzeum alatt a »legnagyobb« publikum általában régi ágyúknak, köveknek, festményeknek gyűjteményét szokta érteni, mit sem törődve azzal, hogy a folyton működő emberi szellemnek sok egyéb, régi és új produktuma is vagyon, melyek éppen azt a szellemi működést világítják s mutatják meg a szemlélőnek. És pedig szükségszerűen réginek kell lennie annak a tárgynak, a mit érdemes múzeumba tenni, miként a közszólás szerint is »múzeumba való« a nem modern eszme, a régi szabású ember is. Már pedig ez nem helyes értelmezés. A *múzeum* – tágasabb vagy szűkebb kerete szerint – *gyűjtő és megőrző helye azon tárgyaknak, melyek az egyetemes emberiség vagy egy adott nemzet fejlődését, történetét, lelki életét, hogy úgy mondjuk, belső világát mutatják be, akár régiek, akár újak is legyenek azok.*”⁶⁰

Sztripszky néprajzi gondolkodásában fontos szerep jut a *változásoknak*. Nem állóképként értelmezi a kultúra múzeumba kerülő tárgyi hagyatékát sem, s – Pósta Béla említett hatásának eredményeként is – sajátos kontinuitást tételez fel távoli korok emberének világa és tárgyi öröksége között. „A gondolkodni szerető elmét kell hogy izgassa a kérdés: a mai vasútig, Marconi telegráfjáig, emberi jogok érvényesüléséig mekkora idők és küzdelmek választanak el bennünket? Mi a kezdő pontja a mai műveltség útjának, s melyek a közbeeső, haladást mutató jelzőoszlopok? Választ erre a különböző tudományágak szak szerint, egyetemlegesen pedig az *emberiség művelődéstörténete* ad. A művelődéstörténet lerakodó és földolgozó helyei pedig a múzeumok.

Az ember szükségleti tárgyainak bármelyike is egy-egy darab történet. Történet, de nem a szó eddig megszokott hatalmi irányzatában, mely történelem alatt csakis nemzetek keletkezését és vesztét, véres csatákat és politikai kufárokodásokat szokás érteni: hanem a névtelen egyesnek, az egyesek millióinak történelme, a *fölszín alatt* levő tömegnek élete. A történelem egyik ága sem, t. i. sem a politikai, sem a művelődési nem lehet teljes addig, míg csak a hatalmon levők s a szellemi kiválóságok élete folyásával foglalkozik.

Akár az emberiség, akár egy adott nemzet életének történetét nem képzelhetjük el az alsó nép, a tömeg életének ösmerete nélkül. Mert az a zajtalan munkájú, névtelen tömeg a fejlesztő és fönntartó erő mindket(t)őben.”⁶¹

Nem lehet itt feladatunk Sztripszky múzeum-felfogásának teljes elemzése, de utalnunk kell arra, hogy a magyar múzeumügyben – a 19. század végén – lényegében egyszerre jelentkezett az igény Erdély múzeumügyének megszervezésére, s – újként –

60. Kiemelések tőlünk.

61. Sztripszky Hiador 1902, 3–6.

a népi kultúra tárgyi örökségének gyűjtésére.⁶² Nem véletlen, hogy ez összeér Sztripszky gondolkodásában is. Hozzájárult mindehhez az is, hogy mindvégig marginális területeket kutatott, ahol a modernizáció hiánya, a feszítő társadalmi gondok talán legélesebben fogalmazódtak meg, s bizonyos, hogy találkozott egymással a társadalmi modernizáció és a tradíció tárgyi öröksége megőrzésének problematikája. Erősítette ezt Sztripszky ruszin származása is, melynek révén a legerőteljesebben szembeüthetett a fenti kérdésekkel. Úgy gondoljuk, hogy – túl érezhető iskolázottságán, olvasottságán – egy erős kolozsvári szellemi műhely formálhatta gondolkodását, s abban nem egyes alkotók felfogását kell keresnünk.

Utalnunk kell arra is, hogy a Múzeumok és Könyvtárak Országos Központja a századelőn – ma divatos szóval – továbbképzéseket is szervezett a múzeumőrök számára, pl. éppen Kolozsvárott Pósta Béla irányításával, tehát sejthető, hogy a századelő magyar (és erdélyi) múzeumi felfogása közösen formálódott meg.⁶³

Az etnográfia múzeumi helykijelölésén belül, Sztripszky – amint azt tanulmányai is jelzik – határozottan megfogalmazza vitáiratában az ősfoglalkozásokhoz való vonzódása okát is: „Legjellemzőbbek a tárgyi néprajzi tekintetében az ősfoglalkozások (halászat, pásztorélet, vadászat) szerszámai.”⁶⁴ Kiegészíti ezt a tárgytörténetről alkotott véleményével is: „Keletkezése, fejlődése, hatása, tehát *története* van minden a nép életét jellemző tárgynak, mint adatoknak, melyek aztán együttvéve megalkotják a nép keletkezésének, fejlődésének történetét, vagyis művelődés történetét.”⁶⁵ Mind ebben megint összegződik annak az egész szellemi közegnek a hatása, amely Sztripszkyt etnográfusként útjára indítja. Herman Ottó és Jankó János vélekedése – ebben a kontextusban – nem mond ellent egymásnak, s egészében tárgyközpontú a Sztripszkyt körülvevő szellemi közeg. Márki Sándor történelemszemlélete, akár Herman Ottó evolucionizmusa, akár Pósta Béla régészeti-néprajzi felfogása, mind a tárgyak gyűjtésére sarkallja. De ezekre a feladatokra szólnak konkrét megbízásai is.

Írásában – az Erdélyi Kárpát Egyesület Múzeuma céljainak kijelölésével – lényegében összegzi gondolatait múzeumról, néprajzról. „Az E. K. E. Múzeuma abból a célból alakult, hogy Erdélyt bemutassa a közönségnek és pedig egyik, legnagyobb osztálya, a néprajzi által éppen a köznép életét tüntesse föl tárgyaiban; valamint, hogy alkalmat adjon a tárgyak történetének megírására, következtetések levonására s ez által föltüntetni, hogy Erdély népei miből és honnan, mivé és hova fejlődtek napjainkig, vagyis *bemutatni Erdély népeinek művelődés történetének egy darabját, tárgyi bizonyítékaiban*. Ehhez képest megvonhatjuk a határvonalat is az E. K. E. Múzeuma kettős feladata között: egyik a *közönség szolgálatára való állása*, éppen a közönség érdekében (Esetleg iparosoknak, valamint hímzési munkáknak utánzásra méltó díszítő alakok kínálóznak), másik pedig a *tudomány szolgálata a múzeum anyagának további gyűjtése és tudományos feldolgozása által*.”⁶⁶

62. Korek József 1988, 96.

63. Viga Gyula 1979, 11–14.

64. Sztripszky Hiador 1902, 9.

65. Sztripszky Hiador 1902, 10.

66. Sztripszky Hiador 1902, 10. Kiemelések tőlünk.

Itt kell utalnunk Sztripszky szemléletének egy igen fontos elemére, amit cikke végén így fogalmaz meg: „Igaz ugyan, hogy Erdély népeinek ősi életét, fejlődésének kezdőpontját nincs módunkban közvetlen megismerni, de más népek segítségével, illetve kapcsolatában igen is megismerhetjük. Hogy az emberiség gyermekora, a kőkorszak milyen képet mutathatott, ma honnan tudnók? Igen egyszerű a felelet: a néprajz segítségével. Mai napig él Ausztrália környékén, a Polynesiái szigeteken egy csomó vad ember, a kik összes szükségleti tárgyaikat kőből, csontból, fából állítják elő, a vasat pedig még nem ismerik, vagyis még mai napig is abban a kőkorszakban élnek, a melyben mi éltünk egy néhány esztendő előtt. Szemünk láttára folyik még ma is ott ez a korszak, melynek néhány ezer darabját a budapesti néprajzi múzeum is megszerezte. Messze esik ugyan Polynesia Erdélytől, mindazonáltal ki adhatja meg annak a kétségtelen ténynek megfejtését, hogy az EKE Múzeumában levő Kis-Küküllő menti guzsalyok faragása polynesiái emberek dárdaival tökéletesen azonos? És mi a kapcsolat az EKE Múzeum kapuközében fölállított emberfejes székely kapuláb és az 1400 éves sassanida síremlékek hasonló díszítése között? Mindmegannyi megoldatlan kérdés, melyre feleletet csak a további gyűjtések, illetve feldolgozások fognak majd adni.”⁶⁷

Az, hogy saját szemléletmódját sok és sokféle tudományos elméletből alkotja meg sajátjává, önállóvá formálva, csakúgy jellemzője marad később is Sztripszky gondolkodásának, mint az, hogy nem von le könnyelműen következtetéseket, s adatainak végső értékelését igen gyakran hátrítja későbbre, a további gyűjtésekre, kutatásokra hivatkozva. Ez az igen korai írása is meglehetősen kiforrott kutatói személyiséget és széles érdeklődést sugall, igazolván felkészültségét.

Az együttélő népek hagyományának kutatója

Sztripszky életműve sugallja, hogy fokozatosan érnek meg benne azok a néprajzi kérdések, amelyekben erősödő filológiai felkészültsége, nem utolsósorban nyelvtudása révén mélyül el. Fontos egyezéseket mutat ki a magyarság és a környező népek szájhagyományában, amit ő a térség műveltségének organikus egységéből vezet le. Ezek sorában megkülönböztetett figyelmet érdemel a rutének Kossuth-kultuszáról írott tanulmánya, ami a magyar–rutén érintkezések minta értékű felvetése.

A két nép, különösen a ruszin hagyományában, de a történeti és néprajzi szakirodalomban is ismert a magyarok és a ruszinok történeti kapcsolata, s az, hogy a ruszin *Rákóczi népe, gens fidelissima*: a nagyfejedelem hűséges híve.⁶⁸ Máiig kevésbé van benne a szakmai közvéleményben is, hogy Kossuth Lajos alakját is megőrizte a ruszin népköltészet. Sztripszky 1907-ben önálló tanulmányt szentel a kérdésnek *Kossuth Lajos a rutén népköltészetben* címmel, melyben karakteres véleményt fogalmaz meg a két nép kulturális egymáshatásáról. Az írásnak már a címe is sugallja azt a problémafelvetést, ami szerzőjét valójában egész tudományos pályáján foglalkoztatta, s érezhetően jelen volt magánéletének színterén is: miként, milyen hatásokra formálódott

67. Sztripszky Hiador 1902, 11–12.

68. A kérdés néprajzi vonatkozásairól – további irodalommal: Márkus Mihály 1972, 121–124.

ki a ruszin (népi) kultúra 20. század eleji állapota, hogyan és miben hatottak egymásra a Kárpát-medence északkeleti térségében együttélő népek, s miért olyan karakteres a magyar nyelv és kultúra befolyása a Kárpátok nyugati oldalán élő kis nép műveltségére. „De miért éppen a huczulokhoz jutott legszélesebb kisugárzásban a közvetített magyar szellem? Erre a földrajzi viszonyok felelnek meg: mert az ung-bereg-máramarosi határ Kárpáti innenső oldalán levő völgyeinek nincsenek másutt átellesenei, csakis egyetlen helyen t. i. Kőrösmezőnél, a hol az országút a mi huczuljainktól a galíciái huczulokhoz vezet s e miatt hazánk és Galícia között a legkönnyebben csakis itt, a Felső-Tisza völgyén Kőrösmezőn keresztül lehet közlekedni. (Ugyanezt a hatást, de kisebb méretben, tapasztaljuk a mezőlaborczi és a duklai átjárók átellesenes népénél, hol a magyar elemek átszivárgását hasonló földrajzi körülmények segítették elő a lengyelek közt.) A mozgékony kalmár huczulok átjárogatva hazánkba s mindennap érintkezve az ide való ruténekkal, megismerték és elsajátították a magyar szavakat, a magyar érzést, dalokat, ritmust, rokonszenvet és gondolatokat. Ezeket aztán otthon Galíciában elterjesztették. Ez annak a magyarázata, hogy a szomszédos ruténeknél miért éppen a huczulok földjén olyan népszerű Kossuth Lajos neve is.”⁶⁹

A Kossuth-tanulmányban sem hagy kétséget, hogy a magyar–ruszin érintkezéseknek, illetve a ruszinság által átvett műveltségi elemeknek ez csak az egyik példája. „Köztudomású, hogy a magyarországi rutének ethnosa mennyire át meg át van itatva magyar elemekkel. Nyelvüket helyenkint magyar szótár nélkül a külföldi rutén nem érti meg; tánczuk, viseletük, építkezésük, dallamaik ötven százalékban magyarok, földéhségük és érzelmük pedig egészen magyar. Így hát egészen rendjén való dolog, hogy Kossuthról és Rákócziról olyan gyakorta emlékszik meg dalaiban... A hazai ruténség Bocskai óta állandóan a magyarsággal együtt vett részt minden nemzeti mozgalomban. Ennek egyik oka a politikai viszonyokban keresendő, a melyben a ruténektől lakott vármegyék az önálló magyar Erdélytől függöttek. A másik ok, a mely miatt galíciái s egyáltalán határon túli fajbelieitől művelődés tekintetében elszakadt és élete teljesen magyar irányt vett, a földrajzi helyzetben található. A merre a vizek alá folynak, arra felé vezetődik a népek gazdasági és így művelődési érdeke. A többi ruténség lengyel, tehát mégis csak szláv befolyás alá került, a mely alól a legújabb idők nemzeti öntudatmozgolódásai következtében már fölszabadult;...”⁷⁰

Tanulmányában olyan szövegeket közöl, amelyeket a huculok ismertek elsősorban, mind Galíciában, mind Bukovinában, valamint a Tisza-völgy falvaiban. Sztripszky jelzi ugyan, hogy ismeri a szövegek lejegyzésének és közlésének filológiai előzményeit, ám számára itt nem ez az elsődleges probléma. Különös hangsúlyt kap nála az, hogy a galíciái–bukovinai huculok szókincese tele van magyar elemekkel, s hogy magyar nyelvi alakok már 16–18. századi szövegemlékeikben is felbukkannak. „Van ugyan majdnem az összes osztrák ruténségnek nyelvében is egy és más magyar szó pl. *legény* és *betyár* szavakat majd mindenütt használják, de sehol oly tömeges magyar hatást nem tapasztaltunk, mint éppen a huculoknál.”⁷¹

69. Hiador 1907, 160.

70. Sztripszky Hiador 1907, 157.

71. Sztripszky Hiador 1907, 158.

Szabó Oreszt monográfiájában nem csupán Sztripszky Hiador személye és kutatói tevékenysége kap nagy figyelmet, de részletezően közli a Kossuth-tanulmányt is.⁷²

Sztripszky Kossuth-tanulmányából is jól kirajzolódik néprajzi gondolkodásának két karakteres vonulata. Egyikben a néprajzi gyűjtő tevékenységét a múlt rekonstrukciójában véli megvalósulni. „A múltnak megelevenítése a néphit, népköltészet és a tárgyi ethnographia emlékeinek rendszereződése által nem tartozik a lehetetlenségek közé.”⁷³ A másikban ennek terét, földrajzi és etnikai keretét határozza meg. Számára ez egyértelműen mindenekelőtt a történeti Magyarország, a Kárpát-medence északi-keleti területét jelenti, ahol több nép él(t) együtt, formálva egymás mindennapi életét és egész műveltségét. Amint az irodalmárként, irodalomtörténészként és folklórgyűjtőként is ismert ungvári polgármesterről, *Fincicky Mihályról* (1842–1916) írott nekrológiájában meg is fogalmazza, szerinte a magyar–rutén, magyar–szlovák, szlovák–rutén kapcsolatok megkeresésének van döntő jelentősége.⁷⁴

A nyelvi különbségek ellenére a térség nagy kulturális egységében értelmezi az *igricek*, középkori énekmondók szerepét. A problémát a magyar–szláv kapcsolatok példaként exponálja. Rámutat, hogy az énekmondók elnevezése a nagygorozban *igrok*, viszont a ruténben *ibrec* (igrec), s felveti, hogy az Árpád-kori helynevek Krassó és Ung vármegyékben is sejtetik azok falvainak meglétét. Az igricek modern utódainak véli az énekes koldusokat, s azok – recitálóan előadott – szövegeit is közli. A szövegek elemzése azonban nem részletező nála (pl. nem figyel fel a *Paradicsom kökertjében*... kezdetű szöveg történetére és elterjedésére). Sztripszky felvetéseit azonban az igricek kapcsán az újabb kutatások jórészt igazolták.⁷⁵

Az Erdélyi Múzeum 1909. évi kötetében tanulmányt közölt Máramaros, főleg a Tarac és a Talabor völgye ruszinjainak halottasházi játékaikról. Az egyik játék során az *állatalakoskodók* igazi farsangi bohóságot adnak elő, aminek rutén neve *lopátká* (lapátolás). Ennek első két része általánosan ismert volt a keleti rutének között – Ungtól Máramarosig. Érdekes alakja volt – a *nagyapó*, *nagyanyó*, a *molnár* és *molnárné* mellett – a *malom* figuráját alakító, fején rostát tartó, letakart szereplő. A harmadik játékrész a *kecskés játék*, amit a rutének vásári jelenetként, *zsidó* és *zsidó pásztor* figurákkal jelenítették meg; utóbbi táncoltatta a kecskét. Sztripszky további játékokat is leírt, s jelzi, hogy a rutének csak a halottas házban űzik az alakoskodást, s hogy szerinte valószínűleg a karácsonyi játékok szorultak ki a halottasházba. Mindezt a földrajzi környezettel magyarázza: a távolságok, szórványtelepülési adottságok miatt éjjel nem lehet hazamenni a virrasztóból, ugyanakkor a játék szereplői és kellékei (menyét, tűz, zsidópásztor stb.) ugyancsak a hegyvidéki életmód közreműködői. *Sebestyén Gyula* véleményével szemben, Máramaros több vidékéről is igazolta az alakoskodás meglétét.⁷⁶

72. Szabó Oreszt 1913, 82., 101–109.

73. Sztripszky Hiador 1908, 345.

74. Sztripszky Hiador 1916, 140–142.

75. Ujváry Zoltán 1986, 31. skk. Újabb szláv irodalommal.

76. Sztripszky Hiador 1909, 180–188. A cikk lábjegyzetében utal arra, hogy a játékok szövegének egy része újszólván lefordíthatatlan. Ezeket eredetiben is közreadta. Vö. Sztripszky Hiador 1908, 43–52.

Több helyen is utaltunk arra, hogy Sztripszky szemléletében már igen fiatalon komplex módon jelenik meg az anyagi műveltség elemeinek, a társadalom jellemzőinek és a vallási-folklorisztikai vonatkozásoknak az értelmezése. A földrajzi, táji adottságokat mindenütt a műveltség legfőbb meghatározójának tartja. „A történelmi tényezők is hatalmas eszközök a népek kulturális életében, de a legnagyobb úr mégis csak a földrajz mindörökké. A föld, a levegő, az éghajlat: ezek parancsolnak a tömegbe verődött embereknek, ezek szabják meg sorsukat.”⁷⁷ Megfogalmazásában az *etnográfia* a kutatók tudománya a népről, a *folklor* viszont magának a népnek a tudománya. Az utóbbi persze elsősorban a rutének vonatkozásában foglalkoztatja, bár – kialakulásában, életfeltételeiben és korai vallásában hasonlóan tartva ahhoz – rendre kitekint a románságra is. A keleti kereszténységnek és egyháznak a két nép egész kultúrájában és habitusában meghatározó szerepet tulajdonít. A keleti egyházat, illetve annak követőit többször összeveti a nyugatival és annak híveivel, s egyértelműen a keleti egyház gyengébb szervezetében véli felfedezni annak okát – mivel az egyház szervezeteit nem építette ki –, hogy a kereszténység a pogány időkből a szellemeket is átvette. A *ráolvasásokat* a templomon kívüli kultusz eszközeinek tartja, s rámutat a keleti vallás papjainak szerepére az ördögűzésben, az esővarázslásban. (A keresztény vallás szent alakjai szerepelnek benne, az új vallás terjesztésének eszközei lesznek.) Felhívja a figyelmet a *román pap* illetén szerepére is.⁷⁸ Szerinte a Kelet volt a régi és az új vallás keveredése folytán előállt *babonák* első rendszerezője is. Itt a *bogumilizmus* szerepét húzza alá, ami az ördögműveltséget szállította Nyugat-Európának, s a régi természeti vallásokban csírájában mindenütt élő rossz szellemét egész teljességében kifejlesztette. Rámutat, hogy „Magyarország földrajzi helyzeténél fogva ugyan inkább Nyugat-Európához tartozik, társadalmában azonban igen sok keleti hatást is őrzött meg.” A ráolvasások szerinte magyar–rutén, magyar–román (nálá oláh) szövegbéli analógiák, amelyeket keleti papok által másolt román és rutén könyvek őriztek meg.⁷⁹

A fentieket is tükrözi érdeklődése a korai ruszin (és román) könyvek iránt. Ebben az egyházi és világi irodalom problematikája éppen úgy foglalkoztatja, mint a liturgia története vagy a nyomdák és nyomtatványaik históriája.⁸⁰ A fentebb említett, komplex látásmódját leginkább *Szegedi Gergely énekeskönyve* kapcsán figyelhetjük meg. (Mint Sztripszky utal rá, a munkát eredetileg ő írta meg, de Alexics Györggyel utóbb társulva, a „munka nemcsak kultúrtörténeti részében nyert mélyítést, hanem ehhez az énekek román nyelvészeti ismertetése is csatlakozhatott”.⁸¹) A könyvben, melyet 1911-ben fedezett fel antikváriumai böngészései során, egy a 16. században magyar nyelvről románra fordított református énekeskönyvet, illetve annak körülményeit és keletkezéstörténetét elemzi. Felvázolja azonban azt a környezetet, a ruténség és románság 17. század előtti műveltségének állapotát, ami a munka keletkezésének hátterét jelenti. Ennek során önálló fejezetet szán a görög vallású hazai né-

77. Sztripszky Hiador – Alexics György 1911, 12.

78. A témáról újabban: Komáromy Tünde 1996, 87–98. Bő irodalommal.

79. Sztripszky Hiador 1911, 209–213. Az 1911. október 28-án tartott előadás vázlata.

80. Összegzően: Udvari István: 1998.

81. Sztripszky Hiador – Alexics György 1911, 7.

pek etnikuma és műveltsége egybevetésének. Rámutat, hogy Magyarország keleti felében, az országhatár mentén, Orsovától kezdve Brassón, Besztercén, Munkácson keresztül, egészen a Szepességig egy nagy ívben, szinte megszakítatlan láncolatban „majdnem ugyanazon ethnosú lakosság él: Románok és rutének”. Ezek a 17. század végéig kifejezetten *pásztornépek* voltak, ezt a vonásukat később is sokáig megtartották. Műveltségük nagyon lassan és nagyon keveset változott, a változások inkább a különböző medencék peremén, az alacsonyabb térszíneken zajlottak, ahol valamilyen városi hatások is érvényesültek. A román és a rutén nép a létfenntartás földrajzi környezetében és életmódjában tökéletesen megegyezett. Ez az egyezés kiterjedt a *vallásra* és az *államjogi* helyzetre: abban, hogy a ruténeket és a románokat jövevényeknek tekintették, s hogy ezek a népek politikailag a múltban súlytalanok voltak, szerinte részben a *keleti vallás* volt az előidéző. „A görög vallásból fakadó erkölcsi felfogás, a miszticizmusra hajló természet, a babonák tengere, az egyéniség teljes elnyomása az egyházéletben, a hierarchia autokratikus iránya stb. tökéletesen azonos vonások a két népben.”⁸²

A kultúrabeli különbözőség, s az elmaradottság és igénytelenség okának földrajzi okaira is rámutat: főleg a szórványtelepülésekkel, az elzárt völgyekkel, a városok hiányával magyarázza azt az elszigeteltséget, amit egyaránt jellemzőnek vél a kényszerű földművelésre, a népi építkezésre, viseletre. „A földrajzi körülményektől megszabott életmód az első oka tehát annak, hogy a román és a rutén köznép a XVII. századig hazánkban minden más nép mögött kultúrában olyannyira és pedig egyformán visszamaradt.”⁸³ Bár a városok hiányát is meghatározó jelentőségűnek véli, úgy látja, hogy az egyháznak, mint a régi *idők egyetlen kultúrtényezőjének* volt talán a legdöntőbb szerepe. A nyugati egyházhoz képest, keleten az egyháznak nagyon fogagtékosak voltak az intézményei, s így „nem vihette híveit a kultúrában olyan tempóban előre, mint az a Nyugaton történt”.⁸⁴

A kötet egészének ismertetésére itt nem térhetünk ki, csupán utalunk rá, hogy a kálvinizmusnak a románságra gyakorolt hatásán túl, igen sok vallási és folklorisztikai adatot közöl a görög rítusú népek, főleg a rutének és románok históriájából, vallási néprajzából. A munka, különösen annak a nyugat és kelet műveltségi tényezőit összevető fejezete, érdemes lenne a vallási néprajz kutatóinak részletes elemzésére. Igaz ez Sztripszky más, könyvészeti közléseire is.

Amint bibliográfiájából kitűnik, bár a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályán dolgozik, az 1910-es évektől Sztripszky kevesebb néprajzi dolgozatot publikál, mint tevékenysége első évtizedében. Ugyanakkor a budapesti évek megtermékenyítik könyvészeti tevékenységét. A főváros könyvtárai, antikváriumai ehhez kitűnő lehetőséget teremtenek. Ezt igazolja recenzióinak gyarapodó száma is. Olykor tanulmány értékű ismertetéseket közöl a szláv nyelvű folyóiratokról, s bizonyára személyesen is jelentős befolyása volt arra, hogy a néprajzi kiadványok szerkesztőinek figyelme megnőtt az orosz kiadványok iránt. Ismertetéseinek, kritikáinak jelentős része persze –

82. Sztripszky Hiador – Alexics György 1911, 11–15. passim.

83. Sztripszky Hiador – Alexics György 1911, 18–19.

84. Sztripszky Hiador – Alexics György 1911, 27.

közvetve vagy közvetlenül – érinti a rutén (kisorosz) csoportok néprajzi problematikáját. Külön kiemelésre érdemes ebben az összefüggésben a Tomašivskij által szerkesztett, 1 : 300 000 léptékű, a magyarországi ruténségről készült néprajzi térképet bemutató, tanulmányszerű ismertetése.⁸⁵ A munkában igen sok részt kifogásol: pl. a térkép címét (Uhorska Rusj), s azt, hogy a munka lényegében egyenlőségjelet tesz a néprajzi és a nyelvi terület között. Szerinte legalább dialektusok szerint és antropológiai típusok alapján kell megvizsgálni a rutének területi tagolódását. Amíg a népnyelvben 7 területet különít el, antropológiailag a kelet–nyugat irányba húzódó, „őstelepesek” alföldi irányba hajló zónáját, a galíciai bevándorlottak területét és a kettő közötti átmenetet javasolja elválasztani, amelyek mind nyelvükben, mind tárgyi néprajzukban elütnek mindkét fő csoporttól. Kifogásolja, hogy a térkép nem figyel a rutén falvak zsidóságának kulturális különállására, s vitatja azt, hogy a ruténség lélekszáma változatlan lenne, utalva a szlovákosodás folyamatára. Jóllehet számos kérdésben korrigálja a térkép adatait, s címének a magyarországi rutének földrajzi-statisztikai térképét ajánlja, egészében az addigi legjobb munkának tartja azt. Annyi bizonyos, hogy írásából kiderül naprakész tájékozottsága a számára kulcsfontosságú rutén problematikában.

Az 1910-es években több néprajzi tárgyú írása jelent meg a Vasárnapi Újság, a Görög Katolikus Szemle, a Pesti Hírlap, az Erdélyi Lapok, a Máramaros és más újságok hasábjain. Széles látókörű, több témában otthonosan mozgó, szemléletében kiforrott kutató rajzolódik ki előttünk apróbb írásaiból is.

1912-ben régi magyar könyvészeti adatokat jelentet meg,⁸⁶ 1913-ban válogatást ad közre a magyar görög katolikus püspökség felállítására és a magyar nyelvű görög katolikus liturgia élharcosa, Szabó Jenő dolgozataiból és beszédeiből. A közel 550 oldalas könyv függelékeként Sztripszky saját kutatásait mutatja be. A hazai szakirodalomban elsőként vázolja fel a magyar nyelvű liturgia történetét, közzéteszi a görög liturgia legrégebbi teljes fordítását, s bibliográfiában mutatja be a „napkeleti szent valláson lévő” magyarság egyházi, egyháztörténeti és világi irodalmát. A bibliográfiában szerepelnek a magyarra fordított „óhitű” ima- és ábécéskönyvek, történeti feldolgozások, a 19. század 70-es éveitől keletkezett ún. vitairatok a görög katolikus magyarországi újságjáról stb. A függelékben közölt anyagot Sztripszky később önálló kötetben is közzéteszi.⁸⁷

Kormánykörökhöz közel álló politikai erők támogatásával Sztripszky 1916-ban megindítja az *Ukránia* című lapot, melyben hitet tesz a magyar–ukrán kapcsolatok fontossága mellett. A lap néprajzi szempontú vizsgálata önálló tanulmány tárgya lesz majd, de itt is utalnunk kell Sztripszkynek az ukrán tudományosság megismertetéséért tett fáradozására. Lényegében ő fedezte fel a magyar tudományosság számára az ukrán, főleg a galíciai ukrán irodalmat, melyet lembergi tanulmányai óta módszeresen figyelemmel kísért, ismertetett és felhasznált. Maga is többször publikált lembergi tudományos periodikákban.⁸⁸ Eltérően az orosz irodalmi nyelv felé orien-

85. Sztripszky Hiador 1910, 264–270.

86. Sztripszky Hiador 1912.

87. Szabó Jenő 1912; vö. Sztripszky Hiador 1913.

88. Itt csak a már hivatkozott alsóapsai betlehemes játék feldolgozására utalunk; vö. Sztripszky Hiador 1908, 43–52.

táldó ruszin értelmiségtől, Sztripszky a helyi ruszin népnyelv kimunkálását és irodalmi szintre emelését szorgalmazta. A kárpátalji ruszinokat nem tekintette a formálódó ukrán nemzet részének, önmagát pedig magyar vagy ruszin kutatónak minősítette.

Tudományos tevékenységét – különösen annak első szakaszát – végigkísérte az a szándék, hogy tudását a rutének hagyományának megismerése és megismertetése, azok műveltségének emelése érdekében hasznosítsa.

A rutén kérdésről 1914. április 29-én előadást tartott az *Országos Néptanulmányi Egyesületben*. A szizma és a nyelv problémájához szólt hozzá, s rámutatott, hogy az értelmiségnek (= papság) fel kellene vállalnia a nép szociális és kulturális gondjait, s nem szabad messzebb kerülnie a néptől. Ennek eszköze, hogy – a muszka helyett – a nép nyelvét kell használniuk.⁸⁹ Az ülésről szóló beszámoló megemlékezik róla, hogy azon *Szabó Oreszt* belügyminiszteri titkár elnökölt, s hogy Sztripszky előadása „teljes bizonyosságát szolgáltatta annak, hogy a ruthén nép társadalmi, kulturális és történeti múltjának teljes ismeretével rendelkezik.”⁹⁰

Az E. K. E. központi választmánya 1899-ben az *Erdély népei* című lapban felhívással fordult olvasóihoz egy erdélyi nép- és tájrajzi kiállítás és a Kárpát Múzeum érdekében, továbbá viszonylag részletes tájékoztatást adott „a néprajzi gyűjtés főbb tárgyai dolgában”.⁹¹ A *Herrmann Antal* által kidolgozott, s az E. K. E. által meghirdetett elveket – a kárpátaljai ruszinokra adaptálva – Sztripszky 1900-ban az ungvári *Kelet* című lap hasábjain közzé is tette.⁹² Az ukrán szakirodalom eddig *Volodimir Hnatyuk* szellemi hatásának tartotta Sztripszky szóban forgó írását, s az azon belül meghirdetett néprajzi gyűjtési felhívást.⁹³ Sztripszky részletes útmutatást adott írásában az adatok gyűjtésére és lejegyzésére vonatkozóan, majd egy részletező kérdőívet ismertetett.⁹⁴

1909-ben szabályszerű iskolatörténeti programot vázolt fel, s kérte iskolatörténeti vonatkozású tárgyak, dokumentumok, feljegyzések gyűjtését, esetleg elküldését kolozsvári címére. Felhívást adott közre iskolatörténeti múzeum létrehozására is.⁹⁵

A *Görögkatolikus Szemle* hasábjain 1906-tól kezdve többször vissza-visszatér a munkácsi egyházmegyei múzeum létrehívásának gondolata.⁹⁶

89. Sztripszky Hiador 1914, 278–296.

90. Előadás a rutén kérdésről. *Görögkatolikus Szemle*, XV. (1914) 19. szám 2.

91. Vö. *Erdély népei* II. (1899) 1. szám 1–4.

92. Ruskoczi [Sztr. H.]: Valamit a mi néprajzunkról. *Kelet* 1900. április 19., május 17. Sztripszky egyébként ugyanott korábban – *Vén emberek, öreg papírok* címmel – sorozatban foglalkozott néprajzi témákkal. Vö. *Kelet* 1900. március 1., 8., 22., április 5., 12., 19.

93. Rudlovcsak, Olena 1976, 361–365. Ugyanaz magyar nyelven: Olena Rudlovcsák 1976, 52–60.

94. Megjegyezzük, hogy a Herrmann Antal nyomán született írásra a magyar történeti irodalom is felfigyelt, sőt részletezően ismertette is a gyűjtési tervezetet. Vö. Mayer Mária 1977. 90–91.

95. Sztripszky Hiador 1909, 54. Maga is közöl iskolatörténeti adatokat: pl. a *Lexicon Locorum Máramaros vármegyei adatszolgáltatását*, amit Szaplonczay József szolgabíró terjesztett fel. Vö. Sztripszky Hiador 1909, 77. Meg kell jegyeznünk, hogy a *Lexicon Locorum* ekkor még nem publikált, s alig ismert.

96. Mitró Dezső 1906; Kozma János 1909.

Sztripszky – saját közlése szerint – lefordította ruszinra Szabó Oreszt rutén monográfiáját, ami azonban nem jelent meg.⁹⁷

A Bilák Izidorral közösen írt, két részben közreadott *Dolha és vidékének* néprajzát taglaló „kismonográfia” bevezetője jól tükrözi Sztripszky elkötelezettségét a rutén kérdésben és állásfoglalását a térség összetett vallási-egyházi folyamataiban.⁹⁸ Mint számos más munkájában, itt is annak okait kutatja, hogy mivel magyarázható a ruténség nagyfokú magyarosodása és kiállása Rákóczi szabadságharca mellett. Rámutat, hogy mindez három tényező, Erdély közelsége, Máramaros jogi státusa és a rutén vallástörténet sajátos hatásának köszönhető. Megítélése szerint azonban a rutén nép Rákócziban nem a magyarság politikai megváltóját támogatta, hanem azt a hatalmi tényezőt, amelyben megtámadott ortodox vallásának védelmezőjét látta. „Hiszen tőle nem a magyar nemzetiség védelmét, nem a magyarság fenntartását remélték – ez a dolog a tudatlan s még hozzá nem is magyar nyelvű jobbagyot kevésbé érdekelte –, hanem azt várta, hogy Rákóczi megmenti őt az erőszakkal nyakába varrt római hittől és visszaadja neki előbbi orthodoxiáját... Innen magyarázható meg az is, hogy az erdélyi oláh jobbagyságból is annyi kurucz rekrutálódott Rákóczi katonái mellé; mert hiszen az oláhság egy részét éppen a Rákóczi-kor előtt pár évvel, 1699-ben, hajtotta át a hatalom a római hitbéli unióra s ő azzal éppen olyan elégedetlen volt, mint a rutén. A moldova-bukovina-erdélyi orthodox szomszédság támogatása mellett hivatalosan is 1763-ig maradt fenn tehát Máramarosban az ortodoxia, de a valóságban – az unió köpönyege alatt – jóval továbbra. Sőt napjainkig is fenntartotta magát.”⁹⁹ Írásaiból jól kitapintható tehát, hogy Sztripszkyben a rutén nép egyszerre és egymástól elválaszthatatlanul a marginális vidékek etnográfiaja és folklórja, a nemzeté válás politikai és vallási problematikája, s ő ezekben a kérdésekben elég egyértelműen elkötelezett. Jórészt ezzel magyarázható politikai szerepvállalása is, sorsában kikerülhetetlen a részvétel a térség átrendeződési folyamataiban. Sztripszky a ruszinok jövőjét Magyarországon belül látta csak megnyugtatónak. Az ezeréves országnak, amely – túlzás nélkül állíthatjuk – megvédte a ruszinokat is (szlovákokat is), Sztripszky elkötelezett híve volt.

Ezt az elkötelezettséget sugallja és muzeológusi szemléletére is jól rávilágít a görög katolikus kalendáriumban 1919-ben közölt írása, amiben a *Munkácsi Püspökség Egyházi Múzeumának* megalapítását javasolja. A létrehozandó gyűjteményben a következő osztályok kialakítását vélte fontosnak: 1. könyvtári, 2. történeti, 3. népismereti, 4. természettudományi. A *népismereti osztályon* kívánta összegyűjteni és elhelyezni az emberi élet hétköznapijainak és ünnepeinek tárgyait, azokat legalább tíz kiállítási egységben bemutatva. A tárlat az alábbi tematikus egységeket vonultatta volna fel: 1. pástorkodás, 2. vadászat, 3. halászat, 4. földművelés, 5. építészet, 6. kender- és gyapjúszövés, 7. viseletek és varrottások, 8. a ház berendezési tárgyai, 9. a falusi kézművesség eszközei és termékei. A népelet tárgyainak elképzelt sorrendjében felismerhető Sztripszky vélekedése a hagyományos életmódról, különösen a perem-

97. Szabó Oreszt 1913; vö. Sztripszky Hiador 1913, 296.

98. Sztripszky Hiador – Bilák Izidor 1915, 129–148., 1916, 141–158.

99. Sztripszky–Bilák i. m. 131–132.

vidéki ruszinság anyagi műveltségéről. A pásztorkodás és a zsákmányoló életmód ebben meghatározó szerepet játszik, s nem csupán Sztripszky néprajzi szemléletének, hanem megvalósult tárgygyűjtő tevékenységének is fő letéteményese.¹⁰⁰

Megfogalmazódik az egyházi és állami támogatással megvalósítandó múzeum tervezetében Sztripszky görög katolikus vallásossága is: „...a múzeum görög találmány, s miért ne lehetne nekünk, görög vallásúaknak múzeuma”. Kívánatosnak tartaná, ha a tervezett múzeumban helyet kapna az első világháborúban elesett valamennyi görög katolikus katonáé fényképe. „Ezzel ugyanis megtisztelnénk azokat, akik elesetek értünk, a múzeum pedig nagyon értékes népművelési – antropológiai anyaghoz jutna a fényképek által.” Hasznos dolog lenne – fogalmazza meg eredeti módon –, ha az elesett katonák családja a múzeumnak ajándékozna az elhunyt civil ruháját. Ilyen módon szinte teljes képet lehetne kapni a Szepestől Máramarosig terjedő terület férfi viseletéről, de megörökítenék vele a tulajdonosaik emlékét is.¹⁰¹

Összegzés helyett

Az előzőekben egy eredményes és gazdag néprajzkutatói pálya főbb állomásait és eredményeit vázoltuk fel. Mindez szűk két évtized munkájának termése, hiszen Sztripszky Hiador ötödfél évtizeddel a háta mögött abbahagyja a néprajzi kutatásokat. Ha etnográfiai-folklorisztikai munkáihoz hozzátesszük a könyvészeti és irodalomtörténeti, valamint nyelvészeti és fordítói tevékenységét, akkor egy komoly, igen jelentős életpálya bontakozik ki.

Sztripszky néprajzusként szinte ismeretlen, s ha ennek okait keressük, akkor csak részben jelent magyarázatot az, hogy élete delén abbahagyja a néprajzi tevékenységet. A kérdés csak úgy vethető fel, hogy miért nem emelkedett tovább pályájának íve, hiszen elért eredményei többet sejtettek. Kellő adatok hiányában nem lehet a kérdésre szabatos választ adni, találgatni pedig nem kívánunk. Bizonyos azonban az, hogy Sztripszky érdeklődésében már az 1910-es évek elején bekövetkezett egy erőteljes váltás, ami főleg a *rutén* műveltség korai történetének, a térség vallási és művelődéstörténeti históriájának megismerésére inspirálta. Ebben benne volt – olykor alig burkolt – elkötelezettsége a marginális helyzetben levő népcsoport helyzetének javítására, művelődésének elősegítésére. Ezekben a kérdésekben olykor nagyon markánsan veti fel az egyház szerepét és felelősségét is. A néprajzban szerzett tudását, ismereteit is egyre inkább a szülőföldjén szeretné hasznosítani. Elkötelezettsége és felkészültsége természetes módon sodorja bele a politikába, szerepvállalásba, ami aztán akkor is tragikusan kettétöri életpályáját, ha az továbbra sem lesz tudományosan kevésbé sikeres, eredményes.

Többet sejtetett a néprajz számára is Sztripszky pályájának induló szakasza. Az elméletileg is jól felkészült, az együttélő népek nyelvét ismerő kutató néprajzi szem-

100. Vö. Paru szlov o muzejach. Miszjacoszlov na 1919 obiknovennij hod, imijuscisj dnei 365. Ungvár, 1918, 48–53.

101. Uo.

léletében elválaszthatatlanul kapcsolódott egybe a tárgyak világa a néprajz elméleti problematikájával. Problémalátó képessége, igen hamar megformálódó, sokirányú érdeklődést tanúsító kutatói felfogása igen eredményesen kamatozhatott volna a magyar és az együttélő népek néprajza számára.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban azt sem, hogy Trianon traumája a legkevésbé segítette azokat az életpályákat, amelyek valamely „kisebbség”, illetve az együttélő népek műveltségének vizsgálatára épültek. Sztripszky pedig politikailag is nagyon egyértelműen elkötelezett volt. Mindezek azonban csak részletei, elemei egy kutatói életpálya és egy emberi élettörténet formálódásának.

Ha azonban nem szakítjuk szét az életpálya vizsgálatát a különböző szaktudományok mentén, akkor Sztripszky tevékenysége nagyon is organikus egységet mutat. Indíttatásából, tanulmányaiból, felkészültségéből és elkötelezettségéből egységes vonulatként nő ki egész tudományos pályája. Annak legfőbb rendező elve végig ugyanaz, csupán a kutatói munka súlypontjai kerülnek át egyik tudományterületről a másikra.

Amit Sztripszky Hiador a magyarság és a Keleti-Kárpátok népeinek ősfoglalkozásáról, nyelvük és műveltségük egymásrahatásáról, vallásuk történetéről, a ruténség történetéről és a magyarsággal való kapcsolatának mibenlétéről megalkotott, az a magyar és a közép-európai néprajz alapvető eredményei közé tartozik. Meg kell szüntetni Sztripszky méltatlan elfeledettségét, s be kell őt emelni a 20. század első fele néprajzának történetébe.

Irodalom

BÁTKY Zsigmond

1906 Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Budapest.

BELLOSICS Bálint

1992 Útmutató néprajzi tárgyak gyűjtésére. Budapest.

BORSA Gedeon

1959 Sztripszky Hiador. A Könyvtáros, IX. 4. szám 263–266..

CHOLNOKY Jenő (ISM.)

1908 Sztripszky Hiador: Az erdélyi halászat ismeretéhez. Földrajzi Közlemények, 212.

CSATÁRY György

1997 A levéltáros feljegyzései. Kárpátaljai Szemle, 2. szám 20.

Felhívás az erdélyi nép- és tájrajzi kiállítás és Kárpát Múzeum érdekében. Erdély népei, II. (1899) 1. szám 1–3. Kolozsvár..

FÖLDES László

1963 Az állattartás és pásztorélet magyar néprajzi szakirodalma. Index Ethnographicus VIII.

HERRMANN Antal

1897 Az E. K. E. a néprajzért. Erdély, VI. 11–12. szám, 149–151. Kolozsvár.r.

1898 A néprajzról. Erdély népei, I. 1–3. szám, 3–4. Kolozsvár.r.

1898 Rumén etnológiai feladatok. Erdély népei, I. 1–3. szám, 6–8.8.

HUSZTY Sándor

1972 Herman Ottó a kolozsvári múzeumban (1864–1871). HOMÉvk., XI. 9–42.2.

JANKÓ János

1900 A magyar halászat eredete. Budapest–Leipzig..

Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1911. évi állapotáról. Budapest, 1911. Kelemen Lajos

1911 Pósta Béla. Erdélyi Lapok, IV. 14. szám, 413–415..

- KELEMEN Lajos (ISM.)**
1911 Sztripszky Hiador: Az erdélyi halászat ismeretéhez. (Régi és mai halastavaink.) Erdélyi Múzeum, XXVIII. 307–310..
- KOMÁROMY Tünde**
1996 Rontásformák Aranyosszéken. A gyógyító román pap. Néprajzi Látóhatár, V. 87–98..
- KOREK József**
1988 A muzeológia alapjai. Budapest.
- KOZMA János**
1909 Egyházmegyei múzeum. Görögkatolikus Szemle, X. 24. szám 1–2..
- KÓS Károly**
1989 Henmann Antal jelentősége a századforduló körüli néprajzi mozgalomban. Ethnographia, 100. 176–188..
- KÓSA László**
1989 A magyar néprajz tudománytörténete. Budapest.
- LELEKÁCS Miklós – HARAJDA Jánoss**
1944 Kárpátalja általános bibliográfiája. Ungvár.
- MAYER Mária**
1977 A kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések (1860–1910). Budapest..
- MÁRKUS Mihály**
1972 Interetnikus Rákóczi-hagyományok a kárpátaljai népek karácsonyesti vacsorájának étrendjében. HOMKözl., 10. 121–124..
- MERZA Gyula**
1899 A Kárpát-múzeumi gyűjtés gyakorlati szempontból. Erdély népei, II. 2. szám, 17–21..
- MITRÓ Dezső**
1906 Egyházmegyei múzeum. Görögkatolikus Szemle, VII. 36. szám.
- MÓRA Ferenc**
1932 Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorláskori és korai magyar leletekben. Ethnographia, XLIII. 54–68..
- PÓSTA Béla**
1903 Levél a szerkesztőhöz. Néprajzi Értesítő, IV. 153–157..
- RADNÓTI Dezső**
1902 Az E. K. E. Múzeum történeti előzményei. Erdély, XI. 9–12. szám, 79–90.0.
- RUDLOVCSAK, Olena**
1976 Do isztoriji vivcsennya zakarpato-ukrajinszkoho folkloru i etnografiji v XIX. ta na posatku XX. szt. Annales Musei Culturaea Ukrainiensis Svidník VII. 361–365. Svidník-Prešov..
1986 A kárpátukrán néprajzkutatás története (1914-ig). Folklor és Ethnográfia 26. Debrecen.
- SEMAYER Vilibáld**
1902 Jankó János dr. életrajza. Néprajzi Értesítő, III. 116–122..
1902 Az E. K. E. kolozsvári táj- és néprajzi múzeuma. Néprajzi Értesítő, III. 141–149..
- SEMAYER Vilibáld – RADNÓTI Dezső**
1902 Képes kalauz az E. K. E. Múzeumában. Kolozsvár.
- SZABÓ Jénő**
1913 A görög katolikus magyarság utolsó kálvária-útja. Budapest
- SZABÓ Oreszt**
1913 A magyar oroszokról (Ruthének). Budapest.
- SZÁDECZKY Lajos**
1904 Az Erdélyi Múzeumegylet eredete és rendeltetése. Erdélyi Múzeum, XXI. 152–160..
- SZILÁGYI Miklós**
1992 Halászó vizek, halásztársadalom, halászati technika. Debrecen.
- SZTRIPSKY Hiador**
1900 Vén emberek, öreg papírosok. Kelet, XIII. 9–16. sz. Ungvár..

[SZTR. H.] Ruszkoczi

1900 Valamit a mi néprajzunkról. Kelet, április 19., május 17.

SZTRIPSZKY Hiador

1902 A múzeumok és az E(rdélyi) K(árpát) E(gyesület) múzeuma. Klny. a Magyar Polgár című lapból (254. szám). Kolozsvár.

1902 Adatok Erdély őshalászatához. Néprajzi Értesítő, III. 157–178..

1903 Adatok Erdély őshalászatához II. A mezőségi tavak őshalászata. Néprajzi Értesítő, IV. 158–196..

1903 Adatok Erdély őshalászatához III. A Fekete-Ügy halászata. Néprajzi Értesítő, IV. 221–226., 279–290.0.

1903 A magyar halászat történetéhez. Néprajzi Értesítő, IV. 317–318..

1904 A szabolcsi morotvák halászatából. Néprajzi Értesítő, V. 233–240..

1907 Kossuth Lajos a rutén népköltészetekben. Ethnographia, XVIII. 157–162., 235–248., 299–307.07.

1908 Az erdélyi halászat ismeretéhez. Régi és mai halastavak. Kolozsvár.

1908 Igriczek – énekes koldusok. Ethnographia, XIX. 345–353.3.

1908 Betlehem v. sz. Verchnya Apsa. Zapiszki Naukoho Tovarisztna i Sevcsenka tomus 82.2. k. 43–52..

1908 Adalékok a szombatosok történetéhez. Századok, 42. 567–568..

1909 A magyar vezényszó történetéhez. Századok, 43. 129–142., 203–217.7.

1909 Ösfoglalkozási dolgok Máramarosból. Néprajzi Értesítő, X. 214–222..

1909 Halottasházi játékok Máramarosban. Erdélyi Múzeum, XXVI. (Újfolyam IV.) 180–188..

1909 Hogy fizették hajdan tanítóinkat? Görögkatolikus Szemle, 7. szám 54.

1909 Iskolatörténeti adatok. Görögkatolikus Szemle, 10. szám 77.

1910 Halottasházi játékok Máramarosban. Klny. „Munka”, Máramarossziget, 21. lap.

1910 Szláv folyóiratok szemléje (Etnograficeszkoje Obozrenije, Moszkva 1908). Néprajzi Értesítő, XI. 270–271..

SZTRIPSZKY Hiador (ISM.)

1910 Tomasivskij István: A magyarországi ruténség térképe. Néprajzi Értesítő, XI. 264–270..

SZTRIPSZKY Hiador

1911 Ismeretlen kolozsvári rutén könyv 1746-ból. Erdélyi Múzeum, XXVIII. 170–182..

1911 A hazai rutének legrégebb könyvei. Magyar Könyvszemle, 117–131., 243–262.2.

1911 A ráolvasásról. A Magyar Nemzeti Múzeumban tartott előadás kivonata. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1911. évi állapotáról, 209–213. Budapest..

1911 Adalékok Oroszország etnográfijához (Materialy po etnografiji Rossziji. Szerk.: Volkov, T. K. Szentpétervár 1910). Néprajzi Értesítő, XII. 75–76..

SZTRIPSZKY Hiador (ISM.)

1911 Vovk Fedor: Antropometrikus vizsgálatok Galícia, Bukovina és Magyarország rutén lakossága között. Lemberg, 1908. Néprajzi Értesítő, XII. 77–78..

1911 Szláv folyóiratok szemléje (Etnograficeszkoje obozrenije 1909. Moszkva). Néprajzi Értesítő, XII. 78.

SZTRIPSZKY Hiador

1912 Adalékok Szabó Károly Régi magyar könyvtár című munkájának 1–2 kötetéhez. Pótlások és igazítások 1472–1711. Budapest.t.

SZTRIPSZKY Hiador (ISM.)

1912 Szláv lapszemle (Etnograficeszkoje obozrenije 1910. Moszkva). Néprajzi Értesítő, XIII. 66–67..

SZTRIPSZKY Hiador

1913 Jegyzetek a görög kultúra Árpád-kori nyomairól. Budapest.

1913 Moskophilismus, ukrainismus és a hazai rusznokok. Budapesti Szemle, 153. kötet, 434. szám 278–296..

1914 A tűzgerjesztés hazai két új adaléka. Néprajzi Értesítő, XV. 300–301..

- 1916 Dr. Fincicky Mihály (1842–1916). Ethnographia, XXVII. 140–142.2.
 1924 Sztronga, esztrengába fog. Magyar Nyelv, XX. 80–82..
 1943 Egyházi schematizmusaink és a helynevek. Zorja (Hajnal III.) 1–4. szám, 206–228. Ungvár.r.
 1944 A bajka-juhról meg a cigány-rajkóról. Nép és Nyelv, IV. 37–40..
 1945 Helynevek a háromszéki Bikkfalváról. Magyar Nyelv, XLI. 94.
SZTRIPSZKY Hiador – ALEXICS György
 1911 Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbéli román fordításban. Protestáns hatások a hazai románságra. Budapest.
SZTRIPSZKY Hiador – BILÁK Izidor
 1915 Dolha és vidékének néprajza. Néprajzi Értesítő, XVI. 129–148.; XVII. 141–158.8.
UDVARI ISTVÁN
 1998 Adatok Sztripszky Hiador munkásságáról. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei, 189. Különnyomat a Könyv és Könyvtár XX. kötetéből) Debrecen
UDVARI István – Viga Gyula
 1999 Sztripszky Hiador és négy levele Herman Ottóhoz. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXXVIII. 1299–1314. Miskolc
UJVÁRY Zoltán
 1986 Vásári szórakoztatók, vándor mulattatók és a vásárt megjelenítő népi játékok. Szabadfalvi József – Viga Gyula (szerk.) Árucseré és migráció, 29–38. Miskolc..
VALENTIN Antal – ENTZ Géza (szerk.)
 1942 Az Erdélyi Múzeum név- és szakmutatója. Kolozsvár.
VIGA Gyula
 1979 Ide egyszerűen hazajövök. Móra Ferenc miskolci kapcsolatai – levelei tükrében. Napjaink, 4. szám 11–15.5.

ISTVÁN UDVARI – GYULA VIGA

Der Ethnograph Hiador Sztripszky

Die Studie stellt die ethnographische Tätigkeit eines vergessenen, vielseitigen Wissenschaftlers, des Ethnographen, Bibliographen, Sprachforschers und Literaturhistorikers Hiador Sztripszky (1875–1946) vor. Die Persönlichkeit des ungarischen und ruthenischen Wissenschaftlers verdient als Ethnograph, Folklorist, als Forscher der kulturellen Verbindungen des Ungarntums und der mit diesem gemeinsam lebenden Völker gleichermaßen Beachtung..

Der aus Familie eines griechisch-katholischen Priesters stammende Sztripszky erwirbt in Klausenburg sein Diplom und auch die ersten Jahrzehnte seiner Tätigkeit sind mit der geistigen Werkstatt dieser Stadt verbunden, wodurch die Gestaltung seiner beruflichen Entwicklung und Anschauungsart stark beeinflusst wurde. Von seinen unmittelbaren Meistern können der Ethnographie-forscher Antal Herrmann (1851–1926), der Historiker Sándor Márki (1853–1925), der Archäologie Béla Pósta (1962–1919) erwähnt werden, aber auch den Polyhistor Ottó Herman (1835–1914) betrachtete er als sein Vorbild. Letzterem folgte hauptsächlich in seinen Forschungen bezüglich der Fischerei in Siebenbürgen. Doch sowie bei der Untersuchung der Fischerei, als auch in der Praxis bei der Arbeit in Gelände lernte er viel vom früh verstorbenen Großen der ungarischen Ethnographie, von János Jankó (1868–1902). Er bemühte sich allerdings immer sein Wissen und seine Erfahrungen so anzuwenden, daß davon auch seine Heimat, die Förschung der Máramaroser Ruthenen profitierte..

In Siebenbürgen beschäftigte er sich mit der ausgedehnten Sammlung von Gegenständen sowie für das Museum des Karpatenvereins in Siebenbürgen, als auch für die Sammlung des Siebenbürgener Museumvereins und das Budäpester Ethnographische Museum (damals noch Ethnographische Abteilung des Ungarischen Nationalmuseums). Trotz seiner weitreichenden ethno-

graphischen Tätigkeit, seinem Dokortitel und den zahlreichen Publikationen erhält er keine Stellung im Klausenburger Museum. Er erwirbt eine Lehrerausbildung, ist für kurze Zeit Hilfsschulinspektor im Komitat Máramaros (Nord-östungarn) und ab 1910 aber Mitarbeiter des ethnographischen Museums. Hier setzt er seine gegenständlichen Sammlungen fort, doch in mehreren Schriften beschäftigt er sich auch mit dem prinzipiellen Problem der Gründung und Funktion des Museums.

Im zweiten Jahrzehnt seiner ethnographischen Forschungstätigkeit untersucht er in erster Linie die Probleme der Tradition, der kulturellen Kontakte zusammenlebender Völker. Aus dieser Zeitspanne ist seine Studie über den Kossuth-Kultus der Ruhenen auffallend, in welcher er auch eine Antwort auf die Frage sucht, warum sich die ungarische Sprache und Volkkultur in den früheren Jahrhunderten gerade auf das Ruthenentum am stärksten auswirkte. Diese Problematik taucht in seinen Studien bezüglich der Folklore, der volkstümlichen Religiosität, der Sprache und Siedungsgeschichte regelmäßig wieder auf. In diesem Zusammenhang schenkt er der Wirkung des byzantinischen Christentums auf Mitteleuropa und den Fragen in Verbindung mit der griechisch-katholischen Schriftlichkeit und Kirchengeschichte große Aufmerksamkeit. Der Kirche spricht er als "einzigem Kulturfaktor der alten Zeiten" auch im 20. Jahrhundert eine große Rolle beim kulturellen Aufstieg des Ruthenentums zu.

Er rezensiert regelmäßig in den führenden Zeitschriften der ungarischen Ethnographie, bzw. Geschichtswissenschaft die slawischen Zeitschriften und Bücher, wir können ruhig behaupten, daß er eine wichtige Rolle bei deren Bekanntmachung übernahm. Seine Aufmerksamkeit war auf mehrere Wissenschaftszweige gerichtet.

Neben obiger Verpflichtung war es fast gesetzmäßig, daß er zum Teilnehmer des politischen Lebens wurde. Nach dem Sieg der bürgerlichen demokratischen Revolution von 1918 kam er ins Kultusministerium zur Erledigung der ruthenischen Angelegenheiten und im Frühjahr 1919, zur Zeit der Räteregierung ist er gleichfalls Volkskommissar für ruthenische Angelegenheiten. Infolgedessen wird er 1922 zwangspensioniert und zieht sich von der amtlichen Arbeit zurück. Er bricht allerdings nicht mit der Wissenschaft, obwohl er die Ethnographie im wesentlichen aufgibt, schafft er als Philologe und Bibliograph bis zu seinem Tode. Auch nach Trianon wählt er Ungarn zu seinem Wohnsitz und tut viel für die wissenschaftliche Bekanntmachung des Ruthenentums und für die Herstellung der kulturellen Kontakte zwischen den beiden Völkern.

A Néprajzi Múzeum látogatóiról 1990–1998

A múzeumok, kiállító intézmények tevékenységének egyik minősítő mutatója a látogatók száma, annak alakulása, megoszlása. A múzeumi, muzeológiai munka egy része – a kiállítások és a hozzájuk kapcsolódó kiadványok, a szóbeli (tárlatvezetés, múzeumi foglalkozás) és az audiovizuális információk – kifejezetten a múzeumlátogató közönségnek szól. A Néprajzi Múzeum munkájának tervezése, értékelése szempontjából fontos annak ismerete, hogy kik a látogatói, milyen rétegek, csoportok keresik fel a különböző kiállításokat, milyen a látogatók életkorbeli, foglalkozási, érdeklődési stb. összetétele.

A látogatók megismerésének többféle módja lehetséges.

– Legegyszerűbb a *statisztika*. Ez a múzeum látogatottságáról képet adhat, de az emberről, aki múzeumba jön, kiállítást néz, azonban nem. Mindenesetre érdemes figyelemmel kísérni a statisztikákat, hiszen felhívja a figyelmet – többek között – bizonyos kiállítási témák iránt való érdeklődésre és „szезonális” múzeumba járási szokásokra.

– A *vendégkönyvek* tanulmányozása esetenként már sokkal többet elárul a látogatóról.

– *Kérdőíves vizsgálatok*

– Legegyszerűbb változata, amikor a látogató maga tölti ki a kérdőívet.

– Ennél megbízhatóbb, ha kérdezőbiztos teszi fel az előre meghatározott kérdéseket és írja le a válaszokat. Ennek hátránya, hogy a válaszoló esetleg kevésbé őszinte.

– A látogató és a múzeum kapcsolatáról ún. mélyinterjú formájában tudhatunk meg legtöbbet.

– A felsoroltak kombinációi, kísérleti kiállítások vagy egy-egy kísérleti terem, vitrin, a látogatók háttérből való csendes megfigyelése minden bizonnyal átfogó és a valósághoz közel álló képet nyújthat a múzeumok, pontosabban egy meghatározott múzeum látogatóiról, a kettő kapcsolatáról.

A Néprajzi Múzeum Közönségkapcsolati Osztályának munkatársai az elmúlt időszakban csak véletlenszerűen próbálkoztak egy-egy módszerrel.

Jelen írásban ezekről a tapasztalatokról számolunk be, úgy hogy nem használunk fel korábbi vizsgálatokat, nem hivatkozunk más múzeumok ez irányú tapasztalataira, mert nem kívánjuk befolyásolni a szerzett tapasztalatokat, statisztikai adatokat. Az alábbiakat csupán gondolatébresztőnek szánjuk.

1. KÉP. *Kalotaszegi templomi esküvő (A magyar nép kultúrája)*

A vendégkönyvek tapasztalatairól

Nyitvatartási napokon a kiállításon végigmenve bele-beleolvasunk a vendégkönyvekbe, a kiállítások zárása után pedig átnézzük azokat.

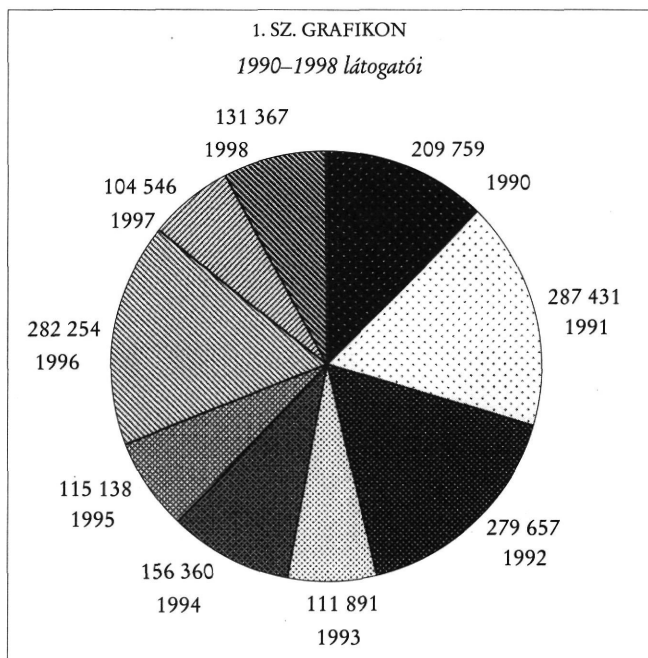
Tapasztalataink szerint a bejegyzések kb. 70%-a csupán aláírás. A maradék 30% jelentős része tetszésnyilvánítás, amely az esetek többségében a kiállítás egészére vonatkozik, csupán 0,5-1% jelzi, hogy a kiállítás mely egysége vagy melyik tárgy tetszett.

A bejegyzések 1-1,5%-a kritika. Ezek sem tartalmi kérdésekre vonatkoznak, hanem inkább az installációt, a feliratokat, a megvilágítást, a teremőrök viselkedését bírálják, vagy a külső rendezvények előkészületeire vonatkoznak.

A statisztikai adatok tanulságairól

A statisztikai adatok tükrében megpróbáljuk az elmúlt 9 év látogatottsági adatait és kiállításait összevetni. 1990 és 95 között csak összevontan éves összesítésben, az utolsó három évet havi bontásban is.¹ Ez alatt a nyolc év alatt a Néprajzi Múzeum kiállításait

1. Az adatok második részében, amikor a látogatottságot havi bontásban ismertetjük, csak a múzeum épületében bemutatott kiállítások látogatóit számoltuk, míg az összesített adatok – az utolsó három évben is – a múzeum valamennyi – vidéken és külföldön rendezett – kiállításának látogatóira vonatkoznak.

1 678 403-an látogatták meg. (Lásd az 1. SZ. GRAFIKONT ÉS 1. SZ. TÁBLÁZATOT.)

Azt tapasztaljuk, hogy az adott évben látogatható kiállítások száma és a látogatók száma nem egyenesen arányos.²

A legtöbb látogatója 1991-ben volt a Néprajzi Múzeumnak (287 431). Ebben az évben *Az őstársadalmaktól a civilizációkig* c. kiállítás mellett magyar néprajzi, német, román, ázsiai és afrikai témájú kiállítások mellett három fotókiállítás volt látogatható és talán a legfontosabb: megnyílt *A magyar nép hagyományos kultúrája* c. új állandó kiállításunk.

1. SZ. TÁBLÁZAT
Látogatók 1990–1998

1990	209 759
1991	287 431
1992	279 657
1993	111 891
1994	156 360
1995	115 138
1996	282 254
1997	104 546
1998	131 367
Összesen	1 678 403

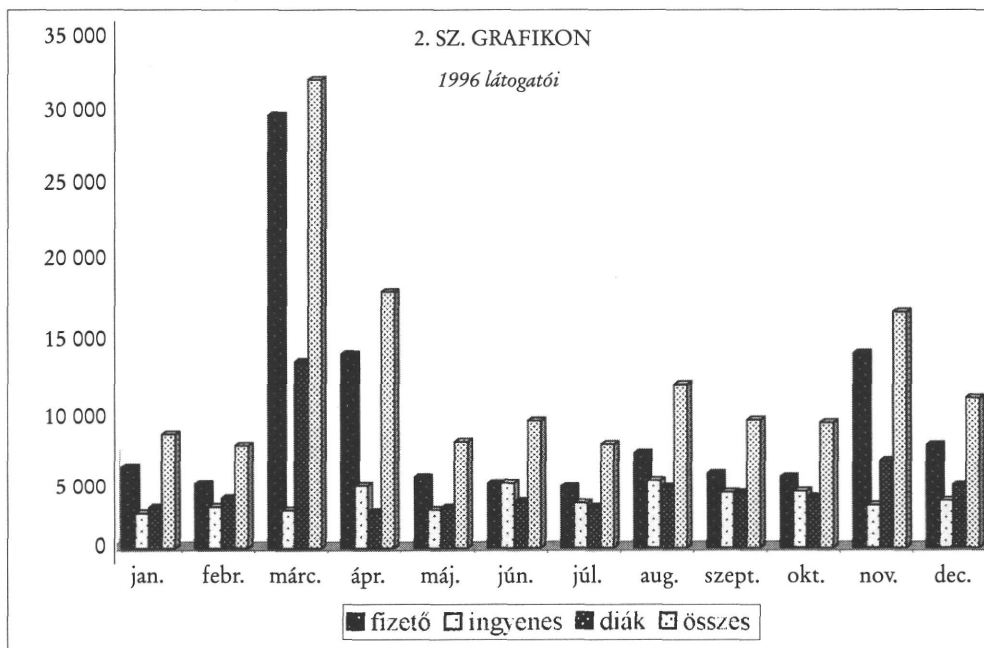
(1–4. KÉP) Emellett egy-egy kiállítást mutattunk be Ausztriában, Németországban és Bulgáriában is.

A következő kiemelkedő 1996 volt, a millennium évé 282 254 látogatóval. Ekkor több jubileumi és emlékkiállítás (saját és vendégkiállítás), valamint a finnugor népek hagyományos kultúráját bemutató *Rokonnépek és őshazák* című (összesen 14 kiállítás) várta a látogatókat. Ugyancsak az évforduló kapcsán több kiállítás bemutatására került sor külföldön is.

Kétszázézer fölött látogatták még kiállításainkat 1992-ben (279 657), amikor több külföldön rendezett kiállításra is sor került és 1990-ben (209 759).

Sorrendben ezt követően a látogatók számának jelentős esése következik: évi összes látogatónk maximum 156 360 (1994), minimum 104 546 (1997) volt. Ez az 1997. évi alacsony látogatói szám nagy kérdés. Hiába volt 1997-ben 30 kiállításunk, mégis ebben az évben kerestek meg bennünket a legkevesebben. Az első negyedévben, múzeumunk fennállásának 125. évfordulójára megújult állandó kiállításunk. A júniusban megnyílt „Birodalmak peremén” – Nomádok és városiak Ázsiában és Észak-Afri-

2. Lásd 1. sz. melléklet: kiállítások 1990–1998.

kában c. kiállítás nemcsak tartalmában és látványában volt színvonalas, de az egzotikumokat kedvelőket is vonzhatta volna. Ehhez a témához kapcsolódott még hat fotókiállítás is. A felsoroltakon kívül a többi kiállítás is méltán tarthatott volna számot érdeklődésre. Kereshetjük a választ, hogy ilyen nagyszámú, köztük több színvonalas kiállítás ellenére miért ez az év volt látogatottság szempontjából a leggyengébb.

A sorrend közepén helyezkedik el az 1994-es év 156 360 látogatóval. Ebben az évben – március–áprilisban, négy héten keresztül – fogadta első ízben a Néprajzi Múzeum a World Press és a Magyar Sajtófotó c. kiállításokat, a világ, illetve magyar sajtófotók zsűri által válogatott rangos bemutatóját. A statisztikai adatok – amint azt a későbbi évek havi bontásaiból is látjuk majd – azt mutatják, hogy ez az időszak az, amikor a látogatók száma jelentősen emelkedik.

1996-ban a következő táblázatból látjuk a látogatók számának alakulását hónapról hónapra: (Lásd a 2.SZ. GRAFIKONT is.)

Azt látjuk, hogy a legtöbb látogató (22,34%) márciusban jött a múzeumba. Ebben a hónapban nemcsak a World Press és a Magyar Sajtófotó kiállítások nyíltak meg, hanem saját kiállításunk, a Rokonnépek és őshazák is. Rendezvények is voltak ebben a hónapban: a tavaszi ünnepkörhöz kapcsolódó népszokás-bemutatók és hímeztőljásvásár. Ugyancsak ebben a hónapban került sor a – majd rendszeressé váló – Ikebana kiállításra is. A Budapesti Tavaszi Fesztivál programjában is szerepeltek ezek a kiállítások. Az áprilisi 12,23%-os látogatottság folytatása a márciusinak. 10% fölött volt még a látogatottság novemberben (11,27). Ebben a hónapban új kiállítás nyílt, a kétévenként a Magyar Művelődési Intézet szervezésében megrendezésre kerülő „Élő népművészet”. Ugyancsak novemberben került sor két olyan kiállításra, illetve be-

1996	Fizető		Ingyenes		Diák		Összes	
Jan.	5 431	5,41%	2 259	5,81%	2 612	5,36%	7 690	5,52%
Febr.	4 242	4,23%	2 675	6,87%	3 260	6,51%	6 917	5,00%
Márc.	28 689	28,59%	2 426	6,23%	12 393	24,81%	31 115	22,34%
Ápr.	12 901	12,85%	4 138	10,63%	2 307	4,61%	17 039	12,23%
Máj.	4 723	4,71%	2 454	6,30%	2 608	5,22%	7 177	5,15%
Jún.	4 272	4,26%	4 312	11,08%	3 020	6,05%	8 584	6,16%
Júl.	4 071	4,05%	2 940	7,55%	2 654	5,31%	7 011	5,03%
Aug.	6 412	6,39%	4 488	11,53%	4 051	8,11%	10 900	7,83%
Szept.	4 972	4,95%	3 659	9,40%	3 648	7,30%	8 631	6,20%
Okt.	4 750	4,73%	3 731	9,58%	3 301	6,61%	8 451	6,07%
Nov.	12 935	12,90%	2 763	7,10%	5 874	11,76%	15 698	11,27%
Dec.	6 956	6,93%	3 085	7,92%	4 170	8,35%	10 041	7,20%
Összes	100 354	100,00%	38 930	100,00%	49 898	100,00%	139 254	100,00%

mutatóra, amelynek a Néprajzi Múzeum üzleti tevékenysége keretében csak helyet adott. Ezek az adventi virágkötészeti kiállítás és bemutató a Magyar Virágkötők és Virágkereskedők Szakmai Egyesülete, illetve az Antik Enteriőr c. kiállítás és vásár a Partner's Studio rendezésében. Decemberben a karácsonyi készülődés, illetve a hozzá kapcsolódó rendezvények valószínűleg több látogatót vonzanak. A nyári hónapokban változó volt a látogatottság, a legkevesebben júliusban (5,03%), a legtöbbben augusztusban (7,83%) jöttek hozzánk. Ez utóbbi valószínűleg az idegenforgalmi szezon csúcsának köszönhető, a másik két adatra nemigen van magyarázat, hiszen mindhárom hónapban nyíltak új kiállítások, júniusban az „Utazások Magyarországon” a földszinti terem sorban.

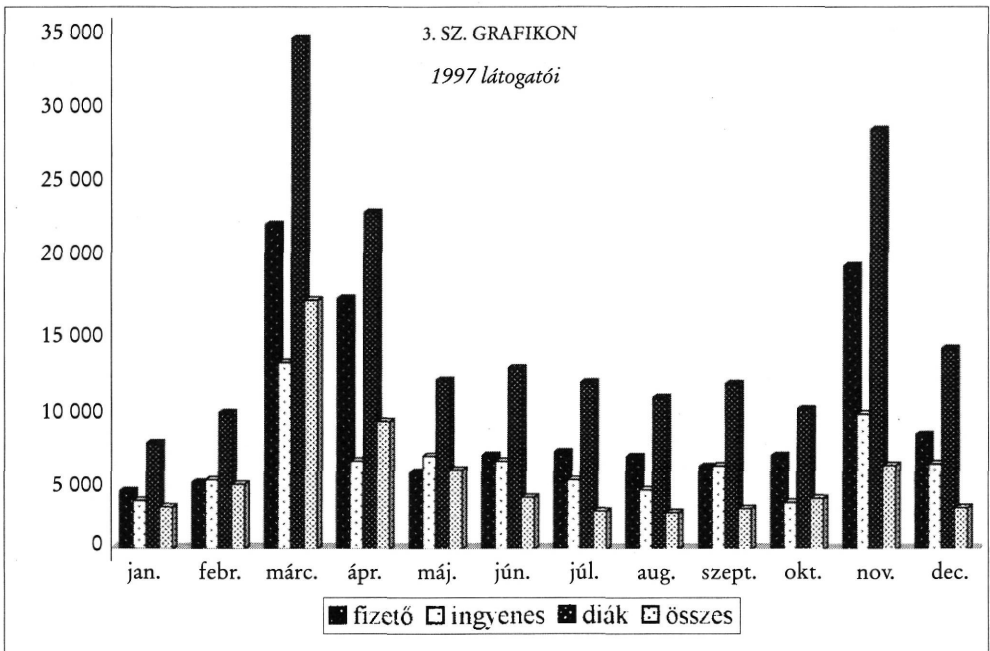
A diák látogatók száma 1996-ban – lásd a 2. SZ. TÁBLÁZATOT – az összes látogatóhoz viszonyítva 35,83% volt és hasonlóképpen alakult, mint az összlátogatóké: márciusban (24,81%), novemberben (11,76%) és decemberben (8,35%) jöttek a legtöbben.

1997-ben a következőképpen oszlott meg a látogatók száma:³

2. SZ. TÁBLÁZAT		
1996		
Fizető	100 354	72,06%
Ingyenes	38 930	27,94%
Diák	49 898	35,83%
Összes	139 254	100,00%

3. Lásd a 3. sz. grafikonat is.

1997	Fizető		Ingyenes		Diák		Összes	
Jan.	2 240	3,51%	1 868	4,56%	1 625	4,60%	4 108	3,93%
Febr.	2 584	4,07%	2 702	6,59%	2 526	7,16%	5 286	5,06%
Márc.	12 648	19,90%	7 263	17,71%	9 666	27,39%	19 911	19,05%
Ápr.	9 719	15,29%	3 411	8,32%	4 969	14,08%	13 130	12,56%
Máj.	2 969	4,67%	3 607	8,80%	3 068	8,69%	6 576	6,29%
Jún.	3 637	5,72%	3 414	8,33%	2 026	5,74%	7 051	6,74%
Júl.	3 777	5,94%	2 713	6,62%	1 485	4,21%	6 490	6,21%
Aug.	3 598	5,66%	2 316	5,65%	1 423	4,03%	5 914	5,66%
Szept.	3 211	5,05%	3 234	7,89%	1 593	4,52%	6 445	6,16%
Okt.	3 637	5,72%	1 827	4,47%	1 992	5,64%	5 464	5,23%
Nov.	11 053	17,40%	5 288	12,90%	3 273	19,27%	16 341	15,63%
Dec.	4 484	7,07%	3 346	8,16%	1 644	4,66%	7 830	7,49%
Összes	63 557	100,00%	40 989	100,00%	35 290	100,00%	104 546	100,00%

1997-ben a múzeum épületében rendezett kiállításokat és rendezvényeket összesen 104 546-an látogatták meg. Hasonlóképpen az előző évihez, a három leglátogatottabb hónap a március, április és november volt. 1997-ben a két sajtófotó-kiállításon kívül még két másik kiállítás is nyílt: „Régi hímes tojások” és „Álomjárók Indiában” – Brunner Erzsébet és Sas Brunner Erzsébet festményeiből. Áprilisban ismét volt Ikebana kiállítás a Japán Nagykövetség rendezésében, valamint ebben a hónapban nyílt a „Kortárs izraeli fotográfia” az Izraeli Nagykövetség szervezésében. A többi hónaphoz viszonyítva a november még jobban kiemelkedik, mint 1996-ban. Az adventi virágkötészeti kiállítás – most már vásárral egybekötve – ismét sok látogatót vonzott, de szerepe volt a látogatók számának alakulásában a „Restaurátor műhelytitkok” c. kiállításnak, amely szintén ebben a hónapban – a Magyar Tudomány Napja alkalmából – nyílt meg. Decemberben is megközelítette a látogatók száma a nyolcezeret (7830), ami nemcsak a téli ünnepekörhöz kapcsolódó rendezvényeknek és vásárnak köszönhető, hanem több új kiállítás is nyílt, köztük a „Kalotaszeg – a népművészet felfedezése” a teljes földszinti teremsort elfoglaló látványos bemutató, valamint egy thaiföldi témájú fotókiállítás is. A nyári hónapokban és szeptemberben – augusztust kivéve – 6% fölött volt látogatóink aránya. Júniusban nyílt – a már korábban említett – nagy kiállításunk, a „Birodalmak peremén” és három – a témához kapcsolódó – fotókiállítás. Augusztusban csak

5,66% volt a látogatók aránya az egész éveshez viszonyítva, ami meglepő, hiszen turisztikai szempontból ez kellene, hogy – más években ez is – a leglátogatottabb nyári hónap legyen.

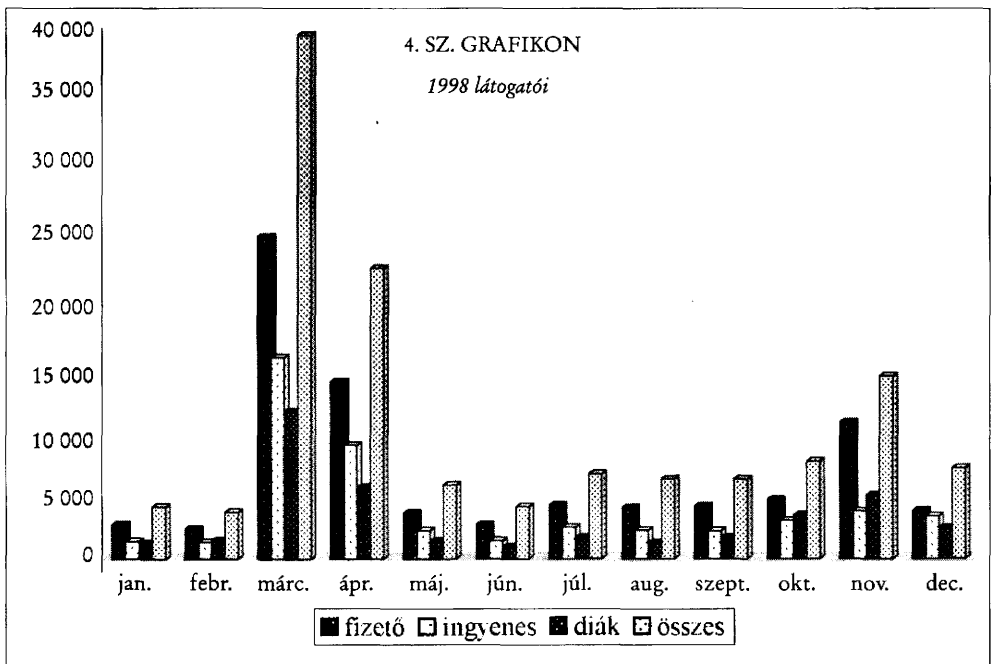
1997-ben a diák látogatók aránya (lásd a 3. SZ. TÁBLÁZATOT) valamivel kisebb – 33,76% – volt, mint az előző évi. Ez talán magyarázható az 1996-os év nagy millicentenáriumi eseményeivel, ebben az évben kevésbé érdeklődtek a múzeum iránt.

3. SZ. TÁBLÁZAT		
1997		
Fizető	63 557	60,79%
Ingyenes	40 989	39,21%
Diák	35 290	33,76%
Összes	104 546	100,00%

1998-ban⁴ a látogatók több, mint fele (60,4%) három hónapban: márciusban (31,74%), áprilisban (17,6%) és novemberben (11,07%) látogatott a Néprajzi Múzeumba. A maradék 39,6% a másik kilenc hónapra oszlott el úgy, hogy az összes látogató több mint 5%-a keresett fel bennünket októberben, decemberben és júliusban, pedig ezekben a hónapokban nem nyíltak új kiállítások. Szeptember közepén a múzeum főigazgatója sajtótájékoztatót tartott 1999. évi kiállítási terveinkről, így valószínűsíthető, hogy azért kerestek meg többben, mint más évek őszi hónapjaiban, mert többet foglalkozott velünk a sajtó. Decemberben a szokásos téli programok növelték látogatóink számát, július hónapra pedig azt mondhatjuk, hogy 1998-ban ez volt idegenforgalmi szempontból a jobb hónap. Legkevesebben februárban (2,8%), januárban és májusban (3,14-3,14%) látogatták meg kiállításainkat.

4. Lásd a 4. sz. grafikont is.

1998	Fizető		Ingyenes		Diák		Összes	
Jan.	2 599	3,29%	1 338	2,89%	1 179	3,26%	3 937	3,14%
Febr.	2 252	2,85%	1 258	2,72%	1 386	3,84%	3 516	2,80%
Márc.	24 501	30,97%	15 292	33,07%	11 151	30,86%	39 797	31,74%
Ápr.	13 440	16,99%	8 604	18,61%	5 393	14,92%	22 062	17,60%
Máj.	3 474	4,39%	2 109	4,56%	1 339	3,72%	5 583	4,45%
Jún.	2 577	3,26%	1 361	2,94%	914	2,53%	3 938	3,14%
Júl.	4 055	5,13%	2 375	5,14%	1 613	4,46%	6 421	5,12%
Aug.	3 876	4,91%	2 151	4,65%	1 206	3,34%	6 027	4,81%
Szept.	3 937	4,98%	2 083	4,50%	1 544	4,27%	6 020	4,80%
Okt.	4 463	5,64%	2 883	6,23%	3 305	9,15%	7 346	5,86%
Nov.	10 305	13,03%	3 579	7,74%	4 794	13,27%	13 884	11,07%
Dec.	3 624	4,58%	3 212	6,96%	2 311	6,40%	6 836	5,45%
Összes	79 103	100,00%	46 245	100,00%	36 135	100,00%	125 367	100,00%

A január és február általában holtszezon a Néprajzi Múzeumban, a nyitva tartás is rövidebb: a téli hónapokban novembertől februárig csak 17 óráig vagyunk nyitva.⁵

A múzeumba látogató tanulók aránya 28,8% volt 1998-ban. (Lásd a 4. SZ. TÁBLÁZATOT.) A nyári hónapokban volt a legkisebb, illetve az év eleji holtszezon rájuk is vonatkozik.

A legtöbb diák – ugyanúgy, ahogy a legtöbb látogató is – márciusban, áprilisban és novemberben látogatott a múzeumba.

1994-ben rendezték a Néprajzi Múzeumban első ízben a *World Press Photo* és *Magyar Sajtófotó* kiállításokat, a világ, illetve magyar sajtófotók zsűri által válogatott bemutatóját. Mint az előzőekből láttuk, a statisztikai adatok azt mutatják, hogy ez az az időszak, amikor a látogatók száma hirtelen megemelkedik. 1998-ban összeállítottunk egy kérdőívet, mert – úgy gondoltuk, hogy – ebben az időszakban, amikor sokkal több látogatója van a múzeumnak, olyanok is eljönnek, akik még nem látogatói, de potenciális látogatói lehetnek múzeumunknak. Tehát módunkban áll azoknak is kérdéseket feltenni a múzeumokkal, kiállításokkal kapcsolatban, akik csupán a sajtófotók kedvéért látogattak el hozzánk.

Az összeállított húsz kérdésből öt olyan szakmai kérdés, ami kimondottan a fotókra, fényképekre vonatkozik – ezek feldolgozására későbbi alkalommal kerül sor –, a többi kérdés általános, illetve általában múzeumba járási szokásokra és a Néprajzi Múzeumra vonatkozik.⁶

Az alábbiakban a kérdések feldolgozásának rövid ismertetése következik.

A 400 kérdőívből, amelyet kiosztottunk, 210-et kaptunk vissza, ezek közül azonban csak 167 (79,5%) volt értékelhető. Természetesen elsőként tettük föl a kérdést, hogy mi volt a *múzeumlátogatás célja*? Legtöbben (56,9%) a fotókiállításokért látogatták meg aznap a múzeumot, többen viszont csak a múzeum kiállításait jelölték meg. (5. SZ. TÁBL.) Ugyancsak kíváncsiak voltunk, hogy látogatóink *melyik kiállításokat nézték meg aznap*. (6. SZ. TÁBL.) Természetesen a fotókiállítások azok, amelyeket 1-2 kivétellel minden válaszoló megnézett, és amelyeket a látogatók kb. harmada minden évben megtekint, de hasonló arányban ennek ellenkezője is elmondható. (7. SZ. TÁBL.)

A kérdések egy része általános múzeumba járási szokásokra vonatkozott.

Milyen gyakran jár Ön múzeumba?

Legtöbben, 67,7% alkalmasszerűen látogatnak múzeumokat. Nagyon ritkán 9,6%-uk, évente 1-2 alkalommal (ami akár alkalmasszerű is lehet) 3,5%. Az ennél sokkal gyakrabban járók közül 7,2% havonta, 8,4% még ennél is gyakrabban látogat kiállításokat. (Lásd a 8. sz. táblázatot.)

Általában mikor szokott múzeumba menni?

A felsorolt válaszok közül többen kettőt is megjelöltek. Az összes lehetséges válasz közül 37,1% hétköznap, 31,1% vasár- és ünnepnap, 29,5% szombaton, és vi-

5. 1997 februárjáig a téli nyitva tartás még rövidebb – 10–16 óráig – volt.

6. A kérdéseket lásd a mellékletben.

4. SZ. TÁBLÁZAT		
1998		
Fizető	79 103	63,10%
Ingyenes	46 245	36,90%
Diák	36 135	28,80%
Összes	125 367	100,00%

5. SZ. TÁBLÁZAT	
<i>Milyen céllal látogatott a Néprajzi Múzeumba?</i>	
Direkt a fotókiállításokért	56,90%
Direkt más kiállításért	6,60%
Is-is	27,50%
Nem válaszolt	9%
Összes	100,00%

szonylag kevesen, csak 11,4% jár ingyenes látogatási napon múzeumba.⁷

Ezekből a válaszokból az olvasható ki, hogy a látogatók jelentős része előnyben részesíti a hétvégi napokat, ugyanakkor sokkal kevesebben jelölték meg az ingyenes látogatási napot, mint az várható volt. (Lásd a 9. SZ. TÁBLÁZATOT.)

6. SZ. TÁBLÁZAT		
<i>Melyik kiállítást nézte meg?</i>		
	Az összes válasz %-ában	A megkérdezettek %-ában
A magyar nép hagyományos kultúrája	10,69	25,10
Kalotaszeg – a népművészet felfedezése	8,90	21,00
Éljen a haza!	9,67	22,80
World Press Photo	38,42	90,40
Magyar Sajtófotó	31,81	74,90
Nem válaszolt	0,51	1,20
Összes	100,00	214,40

7. SZ. TÁBLÁZAT	
<i>Minden évben megnézi a kiállításokat?</i>	
Igen	33,70%
Nem	35,40%
X-szer nézte meg	2,80%
Amikor csak tudja	27,00%
Nem válaszolt	1,10%
Összes	100,00%

Megkérdeztük azt is, hogy látogatása alkalmával kivel érkezett a múzeumba. (Lásd a 10. SZ. TÁBLÁZATOT.) Legtöbben, 61% baráttal vagy barát-nővel érkeztek, 15%-uk csoporttal nézte meg kiállításainkat, 8,4% a látogatók közül egyedül nézte meg kiállításainkat, gyerekekkel 6,6%, házastárssal 5,4%, kollégával 3,6%, végül külföldi vendéggel 2,4% érkezett múzeumunkba. 1,8%-uk nem vála-

szolt a kérdésre. Többen több választ is adtak: így pl. házastárssal és gyerekekkel, ami azt jelenti, hogy családdal, a csoporttal érkezők közül többen baráttal, gyerekekkel vagy házastárssal érkeztek.

Arra a kérdésre, hogy *melyik múzeum a legkedvesebb* a látogatóknak, összesen 103 válasz érkezett, 73-an viszont nem válaszoltak. A 103 válasz a következőképpen ala-

7. A vizsgálat idején még a hét egy napja ingyenes látogatási nap volt.

kult: Néprajzi Múzeum 17, Magyar Nemzeti Galéria 16, Szépművészeti Múzeum 13, Magyar Nemzeti Múzeum 12, Iparművészeti Múzeum és Közlekedési Múzeum 6-6, Múcsarnok és Ludwig Múzeum 4-4, Természettudományi Múzeum és Hadtörténeti Múzeum 3-3, Szabadtéri Néprajzi Múzeum és a sárospataki Rákóczi Múzeum 2-2.⁸

Szám szerint a legtöbben a Néprajzi Múzeumot választották, ez természetes is, hiszen ide látogattak. Ha azonban összeadjuk a képzőművészeti gyűjtőkörű múzeumokat (Magyar Nemzeti Galéria, Szépművészeti Múzeum, Múcsarnok, Ludwig Múzeum és Vasarely Múzeum) – amit összesen 39-en választottak, ami az összes válasz közel negyede (23,35%-a) –, azt a preconcepciót látjuk igazolni, miszerint a legtöbben – még a Néprajzi Múzeum látogatói közül is – a képzőművészeti gyűjteményeket helyezik előre. A Néprajzi után még a Magyar Nemzeti Múzeum és az Iparművészeti Múzeum került előkelő helyre.

Konkrétan a Néprajzi Múzeumra is vonatkoztak kérdések.

Megkérdeztük a látogatót (lásd a 11. SZ. TÁBLÁZATOT), hogy *járt-e már korábban is a Néprajzi Múzeumban*. A válaszolók 77,2%-a nem először jött el múzeumunkba, de csak alig több, mint a fele (56,6%) emlékezett arra, hogy mit látott korábban. Először járt múzeumunkban a megkérdezettek 20,3%-a. Azok közül, akik most jártak először nálunk, 61,8%-uk most is csak a fotókiállí-

8. SZ. TÁBLÁZAT

<i>A múzeumbajárás gyakorisága %-ban</i>	
Gyakrabban, mint havonta	8,40
Havonta	7,20
Alkalomszerűen	67,70
Nagyon ritkán	9,60
Évente 1-2 alkalommal	3,50
Nem válaszolt	3,60
Összes	100,00

9. SZ. TÁBLÁZAT

<i>Kedvelt múzeumba járási napok %-ban</i>	
Hétköznap	29,11
Vasárnap-ünnepnep	24,41
Szombaton	26,76
Ingyenes nap	10,33
Egyéb	2,82
Nem válaszolt	6,57
Összes	100,00

10. SZ. TÁBLÁZAT

<i>Kivel érkezett a múzeumba?</i>	
Egyedül	9,20%
Kollégával	3,40%
Baráttal/barátnővel	58,20%
Gyerekekkel	6,30%
Házastárrsal	5,10%
Csoporttal	13,80%
Külföldi vendéggel	2,10%
Nem válaszolt	1,90%
Összes	100,00%

8. 1-1 választás esett még a következő múzeumokra: Storno Ház, Csontváry Múzeum, Mezőgazdasági Múzeum, Olimpiai Múzeum, Zsolnay Múzeum, Vasarely Múzeum.

11. SZ. TÁBLÁZAT			
Járt-e már korábban is a Néprajzi Múzeumban?		Emlékszik, mit látott akkor?	
Igen	77,20%	Igen	56,60%
Nem	20,30%	Nem	32,60%
Nem válaszolt	2,50%	Nem válaszolt	10,80%
Összes	100,00%	Összes	100,00%

12. SZ. TÁBLÁZAT	
<i>Látogatása alkalmával mennyi időt töltött a múzeumban?</i>	
½ órát vagy kevesebbet	1,20%
1 órát	10,20%
1½ órát	21,00%
2 órát	38,90%
2½ órát	4,90%
3 órát	8,50%
3½ órát	1,80%
4 órát	7,80%
5 órát	0,60%
6 órát	1,80%
Nem válaszolt	3,30%
Összes	100,00%

tásokat tekintette meg, míg 38,2% a múzeum más kiállításait is (A magyar nép hagyományos kultúrája; Kalotaszeg – a népművészet felfedezése; „Éljen a haza!” – 1848/49 emlékezete a néphagyományban, illetve részt vett húsvéti programjainkon is.)

Fontosnak éreztük, hogy megkérdezzük, *mennyi időt töltött a látogató a múzeumban*. A válaszok önmagukban természetesen nem árulják el, hogy a nálunk töltött időt csak kiállításnézés-sel, vagy egy részét beszélgetéssel, esetleg a büfében töltötték. A válaszok mégis tanulságosak. (Lásd a 12. SZ. TÁBLÁZATOT.)

A legtöbben, a válaszolók 38,9%-a két órát töltött a múzeumban, 21%-uk másfél órát, aránylag sokan – 8,5% – három órát, 7,8% négy órát és a megkérdezettek 1,8%-a hat (!) órát. Megnéztük azt is, hogy akik hat órát

töltöttek nálunk, melyik kiállításokat nézték meg. Érdekes, hogy valamennyien a fotókiállításokon kívül csak a Magyar nép hagyományos kultúrája c. kiállításra voltak kíváncsiak.

Arra a kérdésre, hogy *van-e valamilyen korábbi élménye a Néprajzi Múzeumról*, a megkérdezettek 24%-a nem válaszolt, 21%-uknak pedig nem volt korábbi élménye. 54,5%-uk igennel válaszolt a kérdésre, de közülük csak 18,7% nevezte meg, hogy mi volt az. Ezek az élmények nagyon változók, ezért csoportosítottuk őket:

- Nem kiállítással kapcsolatos élményekre (rendezvényekre) 23,5%-uk emlékezett – pl. távol-keleti harcművészeti bemutató (a Baráti Kör rendezvénye volt), koncertek, könyvbemutatók.

– A többi válaszoló kiállításokat jelölt meg élményként. Több mint egyharmaduk vendégkiállításokat, mint a sajtófotók, az ikebana kiállítások, az Antik Enteriőr, adventi virágkötészeti, perui⁹ és papírsárkány-kiállítások.¹⁰ Az utóbbiak régi kiállítások, valószínű, hogy régi, rendszeres múzeumlátogatók választai voltak.

– A válaszok közel kétharmada a múzeum saját kiállításaira vonatkozott, mint A magyar nép hagyományos kultúrája, Az őstársadalmaktól a civilizációkig, mexikói témájú kiállítások.

E válaszok tanulsága, hogy akik választottak a kérdésekre – még ha csak alkalmasszerűen is, de vissza-visszatérő látogatói a múzeumnak.

Kíváncsiak voltunk arra is, hogy a látogatók – akik közül többen most jártak először múzeumunkban – *milyen kiállítást látnának szívesen a jövőben.* (Lásd a 14. SZ. TÁBLÁZATOT.) Erre a kérdésre a megkérdezettek közel fele (46,1%) nem válaszolt, mások viszont többféle kiállítást is megjelöltek. Ezeket a válaszokat is csoportosítottuk:

- A magyar népi kultúrára vonatkozó kiállításokat 37,5%-uk látna szívesen (népviselet, népszokások, hitvilág, népi gyermekjátékok, ékszerek, kerámia, Balaton vidékének néprajza stb.).
- Az Európán kívüli kultúrák 19,2%-ot érdekelnek (Dél-Afrika, Óceánia, Kína, Japán, „távoli népek”).
- Európai országokat bemutató kiállításokra 3,2% kíváncsi (Oroszország, dél-európai országok, külön megnevezve a Balkán stb.).
- Antropológiai és szociográfiai kiállításokat a válaszolók 3,7%-a nézne szívesen.
- Fotókiállításokat 18,2%-uk szeretne látni. Természetes e magas százalék, hiszen a kérdőívet pontosan egy fotókiállításon töltötték ki.
- Végül, nem a Néprajzi Múzeumba való témákat 18,2%-uk jelölt meg. Ezek egy része akár helyet kaphatna nálunk is, mint a képzőművészeti, történelmi vagy a kertészeti kiállítások, míg mások teljesen távol esnek a mi kiállítási témáinktól: „kitömött állatok”, vasútmodell, földönkívüliek stb.

3. SZ. TÁBLÁZAT	
<i>Van-e korábbi élménye a Néprajzi Múzeumról?</i>	
Igen	54,50%
Nem	21,50%
Nem válaszolt	24,00%
Összes	100,00%

14. SZ. TÁBLÁZAT	
<i>Milyen kiállítást látnának szívesen?</i>	
Magyar népi kultúrára vonatkozó	37,50%
Európán kívüli kultúrák	19,20%
Európai országokat bemutató	3,20%
Antropológiai, szociológiai	3,70%
Fotókiállítások	18,20%
Nem a Néprajzi Múzeumba való	18,20%
Összes	100,00%

9. 1976-ban a lipcsei Museum für Völkerkunde kiállítása volt „Az ősi Peru” – igazán régi emlék!

10. 1991-ben két papírsárkány-kiállítást is fogadott a múzeum: Sárkányok és röppentyűk (Japán) és „Repülő arany-sárkány” (Kína).

A Néprajzi Múzeumra vonatkozott az a kérdés is, hogy *van-e valami észrevétele, javaslata*. Erre a kérdésre a megkérdezettek közel háromnegyede (73%) nem válaszolt. A válaszokat itt is csoportokra osztottuk:

- A válaszok 75,5%-a volt kritika. Ezek kivétel nélkül a feliratokra, a világításra és a fotókiállítások technikai kivételére vonatkoztak.
- A tetszésnyilvánítás 11,1% volt – az egyes fényképfelvételekre és A magyar nép hagyományos kultúrája c. kiállításra vonatkoztak.
- Kíváncsiság, javaslat a válaszok 13,3%-a. Szakköröket, kézműves-foglalkozásokat, katalóguskölcsönzést igényelnének.

Végül, de nem utolsósorban a látogatók személyére vonatkozó kérdésekre adott válaszok eredményeiről számolunk be.¹¹ *Kíváncsiak voltunk a megkérdezettek életkorára, iskolai végzettségére, lakóhelyére.*

15. SZ. TÁBLÁZAT	
<i>A válaszadók életkora</i>	
18 év alatt	13,40%
19–25 évesek	64,50%
26–45 évesek	17,40%
46–60 évesek	2,40%
60 év feletti	0,60%
Nem válaszolt	1,70%
Összes	100,00%

Az életkort (lásd a 15. SZ. TÁBLÁZATOT) illetően azt tapasztaltuk, hogy az adott időszakban a válaszadók jelentős hányada a fiatalabb korosztályból került ki: legtöbben, 64,5%-uk 19 és 25 év közöttiek, őket követték a 26–45 évesek (17,4%), majd a 18 év alattiak (13,4%). A középkorúak és idősek jelentősen kevesebben voltak a megkérdezettek között: 2,4% 46 és 60 év között, a 60 év feletti pedig ennyien sem (0,6%). Összehasonlítottuk, hogy a különböző korú látogatók jártak-e már a Néprajzi Múzeumban. A két idősebb korosztály¹² közül

mindenki járt már múzeumunkban. Legkevesebben a 18–25 év közöttiek voltak korábban is látogatóink (74,3%). A 18 év alattiak közül 82,6% járt már korábban is nálunk, és majdnem mindenki (96%) a 26–45 éves korosztályból.

Ugyancsak kíváncsiak voltunk arra is, hogy a különböző korosztályhoz tartozók milyen gyakran járnak általában múzeumokba. Ebben az összehasonlításban semmi meglepővel nem találkoztunk, kb. hasonlóan válaszoltak az egyes korosztályhoz tartozók is, mint amit az összesítésben bemutatunk. (Lásd a 16. SZ. TÁBLÁZATOT.)

Ugyanezt az összehasonlítást megtettük az iskolai végzettség és a múzeumba járás gyakorisága között (17. SZ. TÁBLÁZAT) Mivel azonban a legtöbben az „alkalomszerűen” múzeumbajárást jelölték meg (67,7%), az adatokból semmi lényeges nem állapítható meg. Az iskolai végzettség vizsgálatából viszont annál több. Azt olvashatjuk ki a táblázatból (18. SZ. TÁBLÁZAT), hogy a megkérdezettek majdnem fele (48,4%) felsőfokú végzettségű, több, mint 40 %-a középiskolát végzett.

Megkérdeztük a látogatókat, hogy honnan érkeztek a múzeumba. (19. SZ. TÁBL.) Természetesen a legtöbben – 74,12%-uk – Budapesten lagnak. Azt, azonban kevesen je-

11. Sajnálatos módon – a technika ördögének köszönhetően – a kérdőív végleges változatából kimaradt a válaszadó nemére vonatkozó kérdés, így nem tudjuk, hogy hány nő és férfi válaszolt kérdéseinkre.
12. A 46–60 év közöttiek, illetve a 60 évesnél idősebbek.

16. SZ. TÁBLÁZAT						
Múzeumba járás gyakorisága	Gyakrabban mint havonta	Alkalomszerűen	Havonta	Nagyon ritkán	Évente 1-2 alkalommal	Összesen
A válaszadó életkora						
18 évesig	0,65%	11,04%	1,30%	1,30%	0,65%	14,94%
18–25 között	7,14%	48,05%	4,46%	5,84%	1,30%	66,79%
26–45 között	1,95%	11,04%		1,95%		14,94%
46–60 között		1,95%		0,65%		2,60%
60 felett	0,65%					0,65%
	10,39%	72,08%	5,76%	5,76%	1,95%	99,92%
Ami hiányzik, nem értékelhető						0,80%
Összes						100,00%

17. SZ. TÁBLÁZAT					
Iskolai végzettség	Ált. iskola	Szadm. képző	Középiskola	Felsőfokú végz.	Összesen
Múzeumba járás gyakorisága					
Gyakrabban mint havonta		0,62%	4,32%	4,32%	9,26%
Alkalomszerűen	5,50%	0,62%	26,50%	37,65%	70,27%
Havonta			4,94%	2,47%	7,41%
Nagyon ritkán	1,85%		4,32%	4,94%	11,11%
Évente 1-2 alkalommal			1,85%		1,85%
	7,35%	1,24%	41,93%	49,38%	99,90%
Ami hiányzik, nem értékelhető					0,10%
Összes					100,00%

lőtték meg, hogy melyik kerületben.¹³ 22%-uk vidéki¹⁴ és 1,6%-uk volt külföldi. 1,9%-uk nem válaszolt. A budapesti lakosok 76,56%-a járt már korábban is múzeumunkban, a vidékieknek pont a fele (50%).

13. A felsorolt kerületek közül hiányzik a IV., X., XVI., XVII., XVIII., XX., XXII., és XXIII. kerület.

14. A következő településeket jelölték meg: Miskolc, Ráckeresztúr, Debrecen, Sopron, Dunaharaszti, Várpalota, Monor, Solymár, Maglód, Székesfehérvár, Délegyháza.

18. SZ. TÁBLÁZAT	
<i>Iskolai végzettsége</i>	
Általános iskola	7,70%
Szaktunskáképző	1,16%
Középiscola	41,04%
Főiskola, egyetem	48,40%
Nem választolt	1,70%
Összes	100,00%

19. SZ. TÁBLÁZAT	
<i>A megkérdezettek lakóhelye</i>	
Budapest	76,40%
Vidék	22,00%
Külföldi	1,60%
Összes	100,00%

Az előzőekben leírtak és az ismertett adatok sok gondolatot felvetnek a múzeumról, kiállításokról, vendégkiállításokról, rendezvényekről és természetesen a látogatók érdeklődéséről. Érdemes figyelembe venni a látogatók véleményét, igényeit, észrevételeit. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy ez a felmérés a World Press és a Magyar Sajtófotó kiállítások időszakában történt, sőt a kérdések egy része – amelyet itt nem ismertettünk – kimondottan a fotókra vonatkozott, és ez esetleg befolyásolhatta a látogatót más kérdések megválaszolásában is. A statisztikai adatok vizsgálata pedig felveti a gondolatot, hogy vajon a kimagasló látogatottsági időszakokért mit tehetünk és mit érdemes megtennünk.

Ezek a próbálkozások, amelyekkel igyekeztünk közelebb kerülni e kérdésekhez még nem elég kidolgozottak. Ha munkánkban, kiállításaink, rendezvényeink tervezésében, vendégkiállítások fogadásában a látogatók szokásait, igényeit még jobban figyelembe kívánjuk venni, akkor ezeket a vizsgálatokat tervszerűen és rendszeresen kell végeznünk.

Pappné Mészáros Johanna

PAPPNÉ MÉSZÁROS JOHANNA

On the visitors of the Hungarian Ethnographic Museum

The present study tries to give an overview of the visitors of the Hungarian Ethnographic Museum on the basis of visitors' books, statistics and a special questionnaire. For the period in question the visitors' books give little information on the visitors: they mainly contain simple signatures, with only occasional critical or praising remarks on the Museum's services. Statistical data have been collected from the period 1990-1998 and compared with the number and subject of exhibitions in a given year, with the aim of rating the visitors' interest in the different types of exhibitions. The last three years have been examined on a monthly basis, with a special attention to the shifting proportions of students and adults among the visitors. Our inquiry has provided answers to important questions such as the influence of the tourist season on the number of visitors, or how the relative importance of the different groups of visitors changes throughout the year. We have also been able to examine whether some non-ethnographical exhibitions housed by the Museum (such as press photo exhibitions, Advent floral decoration show, Antique Interior fair) and our own temporary exhibitions (mainly connected to the spring and winter festivities) attracted more visitors than usual.

The questionnaire was used in 1998 during the traditional press photo exhibitions (international and Hungarian), when the number of visitors appears to be exceptionally high and also those people could be interrogated who were not attracted to the Museum by its own professional (ethnographic) exhibitions. Some of our questions concerned the general habits of going to museums (frequency, days and institutions preferred), others referring directly to the Ethnographic Museum (number of previous visits to the Museum, time spent at different exhibitions, desires concerning future displays). Another set of questions inquired about the personal data (age, home, education) of the visitors. Some questions about the photos had a more professional character and will be evaluated later.

In the course of collecting and analysing the data we were able to gather a great number of valuable information which will surely help us to make our work more systematic and efficient. Our analysis also proved that this kind of work should be continued on a more systematic basis.

2. KÉP. Részlet a fazekasságot bemutató vitrinből
(A magyar nép hagyományos kultúrája)

1. SZ. MELLÉKLET

Kiállítások 1990–1998

1990

1. Az őstársadalmaktól a civilizációkig
2. Halászat a Dunán (Herman Ottó gyűjteménye)
3. Ég és Föld között – Sámánok, sámánfelszerezések Szibéria kis népeinek körében
4. II. Nemzetközi Divatfotó Fesztivál és Kiállítás*
5. Mézeskalácsformák a népművészetben
6. Európai népi ékszer a 19–20. században
7. Napforduló – a romániai forradalom képei
8. Fiatal képzőművészek tárlata*
9. A Művészeti tárló jubileumi kiállítás*
10. Duna-menti svábok – Német települések Délkelet-Európában
11. A vidék polgárosodása
12. Válogatás a magyar népi fazekasság díszítő-hagyományyaiból
13. Takarmányozási konferencia kiállítása*
14. A szanok (busmanok) sziklaművészete**
15. Auschwitz – Merénylet az emberiség ellen**
16. Halászat a Dunán***
17. Magyarország címere a néphagyományban***

1991

1. Az őstársadalmaktól a civilizációkig
2. A magyar nép hagyományos kultúrája
3. Német népies kerámia**
4. Algériai textilek
5. Képek Észak-Amerika múltjából*
6. Magyarok a határőrvidéken**
7. A Duna-menti svábok**
8. A parasztház öltözete
9. Jelek, emlékek – Kovács Tamás fotói
10. „Egy könyv születése”*
11. „Egy csepp Amerika” – Vassányi B. fotói*
12. Művészportrék – Németh Andrea fotói*
13. Üvegképek – Vallás a régi román parasztházakban

14. Sárkányok és röppentyűk**
15. Róheim Géza Emlékkiállítás
16. Rokonaink Szibériában
17. Repülő aranysárkány**
18. A magyar nép hagyományos kultúrája
19. Magyarország címere a néphagyományban***
20. Ég és Föld között***
21. A társadalom peremén***

1992

1. Az őstársadalmaktól a civilizációkig
2. A magyar nép hagyományos kultúrája
3. Algériai textilek**
4. Magyarok a határőrvidéken – Domán László (Újvidék) felvételei**
5. Német népies kerámia**
6. Róheim Géza Emlékkiállítás
7. Rokonaink Szibériában
8. Repülő aranysárkány**
9. Élő népművészet**
10. A dalai lámával Tibetben**
11. Lajtha László Emlékkiállítás
12. „Három vallás Jeruzsáleme” – Müller László fotókiállítása**
13. Moldvai csángó magyarok – Csoma Ger-gely fotói és tárgyai**
14. Ruttkay-Miklián Eszter egyetemi hallgató észak-osztjakok életét bemutató fotókiállítása
15. Siklód anno... – Egy székely falu élete**
16. „Kölcsön gyermekeinktől...” – USA környezetvédelmi vándorkiállítás**
17. Lyka Károly és Réti István rajztanár képző módszere**
18. Az Együttlét Alapítvány által beteg gyermekek javára összegyűjtött képzőművészeti alkotásokból kiállítás*
19. Az ősi Mexikó kincsei**
20. A kolumbiai Amazóniai és Putamayo indián művészet**
21. Lappföldi fotók**

22. Mexikó élő népművészete
23. Ősi Chile**
24. Pásztorok faragókéssel
25. A parasztház öltözete***
26. Német népies kerámia**
27. Magyarország címere a néphagyományban***
28. Lajtha László Emlékkiállítás***
29. Faragott mézeskalácsformák***

1993

1. A magyar nép hagyományos kultúrája
2. Az őstársadalmaktól a civilizációkig
3. Pásztorok faragókéssel
4. Bemutató cigány festők munkáiból**
5. Japán – Nagy Z. László fotókiállítása
6. Jankó János Emlékkiállítás
7. „Az ősvallás nyomában” – Diószegi Vilmos Emlékkiállítás
8. A „Mária-ház”
9. Szigetköz**
10. Szalmafonatok**
11. Barokk a magyar népművészetben
12. Az emlékezet forrásai – spanyol fotókiállítás**
13. Mexikó élő népművészete
14. Bill Reid kanadai indián művész kiállítása**
15. Kanadai Woodland indiánok művészete**
16. „A világ létra, melyen az egyik fel, a másik le megy”. Képek a magyarországi cigányság 20. századi történetéből
17. Faragott mézeskalácsformák***
18. Magyarország címere a néphagyományban***
19. A parasztház öltözete***
20. A parasztház öltözete***
21. Barokk a magyar népművészetben***
22. Magyarország címere a néphagyományban****

1994

1. Az őstársadalmaktól a civilizációkig
2. A magyar nép hagyományos kultúrája
3. Ecuador magyar szemmel**
4. Ottawa – 20. századi életformaváltás ecuadori indiánoknál**
5. World-Press Photo 1992*

6. Magyar Sajtófotó 1993*
7. Magyarok Kelet és Nyugat között
8. Mediterrán mozaik – Kanyó F. fotókiállítása**
9. Családi körben
10. Karácsonytól Pünkösdig – Kalendáris szokások a Székelyföldről. Bálint Zs. fotói**
11. Az építés és néprajzkutató Varga László**
12. Dél-ázsiai arcok és szentélyek**
13. Xantus János Kelet-Ázsiában
14. Élő népművészet**
15. A parasztház öltözete***
16. Két magyar nő Szibériában a sámánok között***
17. A hónap inge**
18. Magyar népművészet***
19. Magyar népművészet***

1995

1. A magyar nép hagyományos kultúrája
2. Az őstársadalmaktól a civilizációkig
3. Xantus János Kelet-Ázsiában
4. „Keserű gyökér”. A munkácsi zsidók hagyományos kultúrája
5. Ethno-phono-photo-kinematographia
6. Dél-ázsiai arcok és szentélyek – Stephen Dachi fotókiállítása**
7. Téves csatatéren – Domán L. fotókiállítása
8. Kirgizisztáni arcok és hímzések**
9. Santiago de Compostela-i zárandokút
10. A compostelai katedrális átalakulása**
11. Élő népművészet**
12. Két testvérnép – az udmurtok és marik népművészete**
13. World Press Photo*
14. Magyar Sajtófotó*
15. A Mongol-Altáj kazakjai – Kunkovács László fotókiállítása**
16. Adventi virágkötészeti kiállítás*
17. Mexikói halottaknap kiállítás**
18. Antik enteriőr*
19. Karácsonyi kiállítás
20. Generációk – A Kodak vendégkiállítása**
21. A jó kaszások dicsérete**
22. Nemzetközi cigány képzőművészeti kiállítás**
23. Magyarországi német népviseletek**

24. Szakrális emlékek a Dél-Dunántúlon – Lantos Miklós fotókiállítása**
25. 70 éves a Magyar Rádió*
26. „A Három szív népe” – totonákok
27. Mari népművészet***
28. Az udmurtok hitvilága**
29. A mai kisebbség népművészete**
30. Magyar népművészet***
31. Képek a magyarországi cigányság 20. századi történetéből***
32. Csárdás im Quadrat***

1996

1. A magyar nép hagyományos kultúrája
2. Néprajzi Misszió – 1896
3. Az üvegképek kis Jézus-ábrázolásai
4. Kresz Mária Emlékkiállítás
5. Rokon népek és őshazák
6. Utazások Magyarországon
7. Normantas Paulius: Tamír-félszigeti szamojédek**
8. Baráthosi Balogh Benedek ajnu és Amúrvidéki gyűjteménye
9. 70 éves a Magyar Rádió*
10. Totonákok – „A három szív népe”
11. World Press Photo*
12. Magyar Sajtófotó*
13. Ethno-phono-photo-kinematographia
14. Szakrális emlékek a Dél-Dunántúlon – Lantos Miklós fotókiállítása**
15. Kurdi Zoltán: A nap kapujában**
16. Élő népművészet**
17. Ikebana kiállítás*
18. Antik enteriőr*
19. Magyarországi viselet és hímzéskiállítás***
20. Finnugor rokonaink***
21. Magyarok Kelet és Nyugat között***
22. Magyarok Kelet és Nyugat között***
23. Rokonaink Szibériában***
24. Rokonaink Szibériában***
25. Rokonaink Szibériában***
26. Rokonaink Szibériában***
27. Szöttes kiállítás***

1997

1. A magyar nép hagyományos kultúrája
2. Utazások Magyarországon

3. Élő népművészet**
4. Kresz Mária Emlékkiállítás
5. Mesterveretek Szabó Géza műhelyéből**
6. Sövényfalu – Roboz I. fotókiállítása
7. Régi hímes tojások
8. World Press Photo*
9. Magyar Sajtófotó*
10. Álomjárók Indiában (Brunner)**
11. Ikebana kiállítás*
12. Kortárs izraeli fotográfia**
13. Norvég képek**
14. Normantas Paulius: Hunzák, kalasok, ujjurok**
15. Kunkovics László: Ótörök köemberek
16. Birodalmak peremén
17. Almássy György Fotó-, Emlékkiállítás
18. Csulalongkorn sziámi király Magyarországon – 1897**
19. Nemzetközi gyermekrajz-kiállítás (Dél-afrikai Nagykövetség vendégkiállítása)*
20. Konkoly Thege György: India**
21. „Arany és szépség japán módon” (porcelán)**
22. Mongólia magyar szemmel (Nagy János, Szabó Csaba)
23. Advent '98***
24. Restaurátor műhelytitkok
25. Fábri Péter fotói – Kodak vendégkiállítás**
26. Tátrai Vilmos születésnap kiállítása*
27. Fókuszban India (Indiai Nagykövetség)**
28. Thaiföld – Mítosz és valóság (Sziráki Krisztina, Karnics Tibor)***
29. Kalotaszeg – a népművészet felfedezése
30. Az amerikai iskola tanulóinak felfedezése
31. Családi körben – Fotókiállítás

1998

1. A magyar nép hagyományos kultúrája
2. Ázsia titkai: Musztang és Angkor (Normantas Paulius)**
3. Romák Közép- és Kelet-Európában
4. Éljen a haza! 1848–49 emlékezete
5. Kalotaszeg – a népművészet felfedezése
6. Konkoly Thege György: India**
7. Mongólia magyar szemmel (Nagy János, Szabó Csaba)**
8. Birodalmak peremén

9. Restaurátor műhelytitkok
10. Costa Rica ősi kultúrái
11. Ikebana kiállítás*
12. World Press Photo*
13. Magyar Sajtófotó

- * Más intézmény kiállítása
- ** Vendégkiállítás
- *** Külföldön rendezett kiállítás
- **** Vidéken rendezett kiállítás

3. KÉP. A halászati bemutató részlete
(A magyar nép hagyományos kultúrája)

2. SZ. MELLÉKLET

*Kérdőív**

Kedves Látogató!

Annak érdekében, hogy minél jobb, érdeke-
sebb kiállításokat tudjunk rendezni, ismernünk
kell közönségünk érdeklődését. Ezért kérjük,
legyen segítségünkre néhány kérdésre adott
válaszával. Köszönjük segítségét!

1. Milyen céllal látogattott ma a Néprajzi Mú-
zeumba?

2. Ma melyik kiállítás(oka)t nézte meg?

- A magyar nép hagyományos kultúrája
- Kalotaszeg – a népművészet felfedezése
- Éljen a haza!
- World Press Photo
- Magyar Sajtófotó

3. Ön szerint mi a World Press Photo fő vonze-
reje:

- Tájékoztat a világtörténelem eseményeiről*
- Olyan felvételeket láthatunk, amelyeket
mindenki megért és mindenkinek tetszik*
- Az élet tragikus, borzalmakat megörökítő
pillanatait megmutatja*
- A jelenlegi csúcstechnológiával megalkotott,
profhi fényképezészek bravúros, technikailag
tökéletes képei érdekelnek*
- Egyéb*

4. Minden évben megtekinti a kiállítást?

- Igen
- Nem
- ...-szor nézem meg
- Amikor csak tudom

5. A képek rendkívüli mérete

- Segíti
- Gátolja a megértést
- Közömbös

6. Gondosan elolvassa a képeket kísérő szövege-
ket?

- Igen
- Nem
- Alig

7. Milyen képeket néz szívesebben:

- Rendkívüli, drámai eseményt ábrázoló fel-
vételt (háború, tűzvész, baleset stb.)*
- Rendkívüli, kellemes látványt megörökítő
felvételt (pl. különleges természeti táj)*
- Közeliünkben lévő, de a köznapi ember által
nem megközelíthető eseményről szóló felvételt*
- Akár bétéköznapi helyszínt, tárgyat – de új
látásmóddal (szokatlan megközelítéssel)*
- Mindegy, csak jó kép legyen*

8.

- lényegesnek,*
- megengedhetőnek,*
- elfogadhatatlannak*

*tartja a fényképen a sokkoló látványt nyújtó kö-
zelképeket?*

9. Járt-e már korábban is a Néprajzi Múzeum-
ban?

- Igen
Emlékszik arra, hogy mit látott akkor?
- Igen
a kiállítás
- Nem
- Nem

10. Általában mikor szokott múzeumba menni?

- Hétköznap
- Vasárnap, ünnepnap
- Szombat
- Ingyenes látogatási napon

11. Milyen gyakran jár múzeumba?

- Gyakrabban, mint havonta
- Alkalomszerűen
- Havonta
- Évente ... alkalommal

12. Melyik az Ön kedvenc múzeuma?

.....

13. Kivel érkezett a múzeumba?

- Egyedül
- Kollégával
- Baráttal/barátnővel

* A jelen írásban fel nem dolgozott kérdéseket *dőlt* betűkkel írtuk.

- Gyerekekkel
 - Házastárssal
 - Csoporttal
 - Külföldi vendéggel
14. Honnan érkezett?
- Budapest ... kerület
 - Vidék
 - Külföld
15. Kora
- 18 év alatt
 - 19–25
 - 26–45
 - 46–60
 - idősebb mint 60 éves
16. Iskolai végzettsége
- Általános iskola
 - Szakképző iskola
 - Középiskola
 - Főiskola, egyetem

17. Kb. mennyi idő töltött ma a Néprajzi Múzeumban?

.....

18. A Néprajzi Múzeum rendezésében milyen témájú kiállítást nézne meg a jövőben?

.....

.....

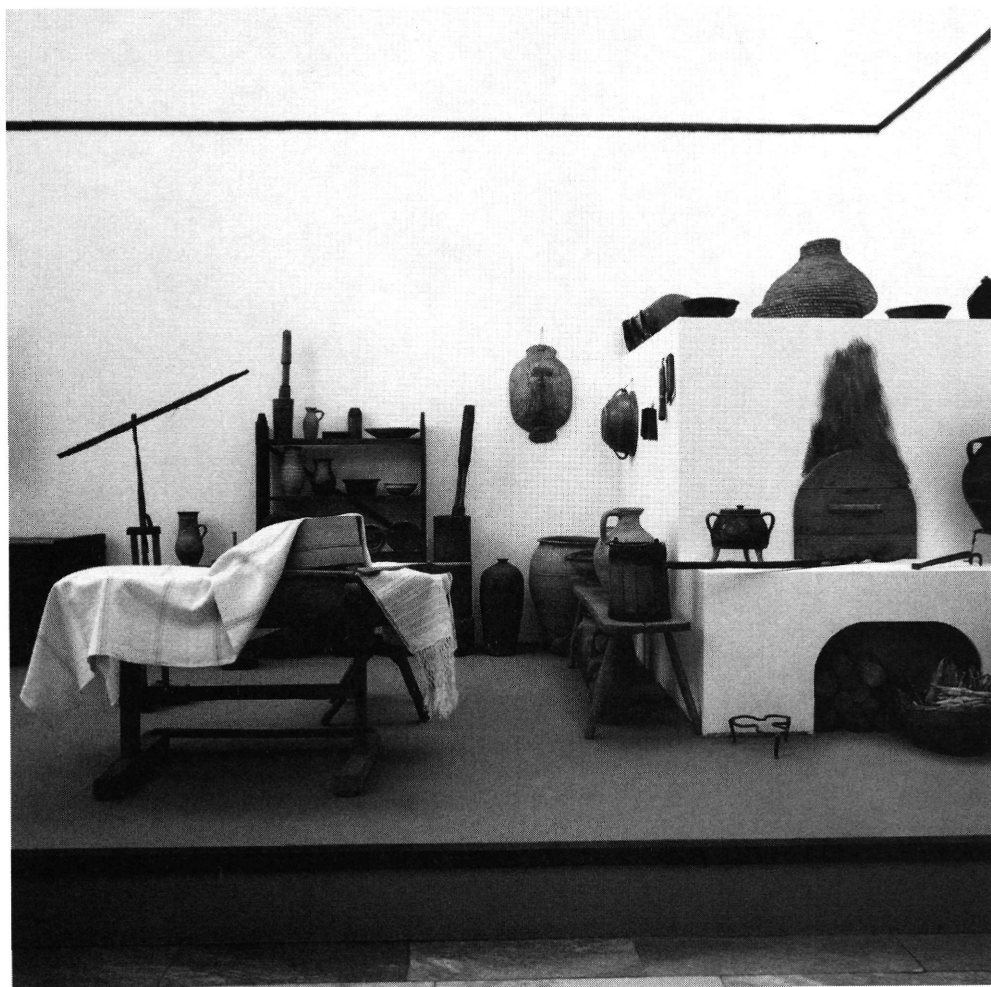
19. Van-e korábbról valamilyen emlékezetes élménye a Néprajzi Múzeum kiállításáról, rendezvényéről?

Nem

Igen

20. Egyéb észrevétele, javaslata:

Köszönjük válaszait!

4. KÉP. Ósrégi házbelső XIX. sz első fele
(A magyar nép hagyományos kultúrája)

A nyomdai előkészítés az Osiris Kft. munkája
Tödelő Somogyi Gyula
A nyomás és a kötés az ETO-Print Kft. munkája
Felelős vezető Balogh Mihály

